

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus
MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő
Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő
Lengyel Réka

Olvasószerkesztő
Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai
Fazekas István, Gecsényi Lajos, Gömöri György, Jankovics József,
K. Lengyel Zsolt, Mikó Árpád, Monok István, Pálffy Géza,
Petneki Áron, Szentmártoni Szabó Géza, Varga Katalin

A szerkesztőség címe: 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
E-mail: lereka@freemail.hu

A kötetet kiadja
a Balassi Intézet,
a Klebelsberg Kuno Alapítvány,
a Magyar Országos Levéltár,
a Kodolányi János Főiskola
és a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság.

HU ISSN 0865 0632

Kiadta a Magyar Országos Levéltár
Felelős kiadó: Reisz T. Csaba, főigazgató
Borítóterv: Csizmadia Kata

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2010

Tartalomjegyzék

- 7 KOVÁCS ZSUZSA
Szent Vilma magyar királyné legendájának 16. századi adaptációja: história a lengyel királynéről
- 31 GECSÉNYI LAJOS
Városi és mezővárosi polgárok adóslevelei a 16–17. századból
- 43 DOMINKOVITS PÉTER
Bethlen Gábor oltalomlevelei a magyaróvári uradalomhoz tartozó Ruszt mezőváros számára (1620)
- 53 SZABÓ PÉTER
Csáky István özvegye, Wesselényi Anna levele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez
- 57 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Könyvkiadás, pénzbefektetés és diplomácia – Kolosvári István, Apafi követe Hollandiában (1684–1686)
- 97 KEREKES DÓRA
A hírszerzés haszna
- 111 FÜREDER BALÁZS
Két konyhai nyersanyaglista 1708-ból
- 115 KOMLÓSSY GYÖNGYI
Bél Mátyás: De Versionibus Bibliorum Hungaricis
- 141 NÉMETH S. KATALIN
Lázadás Szent Márton hegyén a 18. század közepén
- 157 SAS PÉTER
A kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa, Biró János (†1763) templomdíszítő tevékenysége és az általa megrendelt nagy monstrancia
- 187 RATZKY RITA
„It ülök az iro asztalomnál, egy óra beszél előttem...”
- 189 VADERNA GÁBOR
Dessewffy József válasza Széchenyi István *Világára*

- 241 CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN
Két 17. századi magyar sírvers 19. századi másolata
- 247 BUSKU ANITA ANDREA
Lonovics József levelei Pálffy Mórchoz (1862)
- 263 MÁRFI ATTILA
Hamerli Izabella és Matros János házassági szerződése (1882)
- 271 RÓZSAVÖLGYI ANDREA
A Delmár-gyűjtemény felbomlása
- 283 GLAVANOVICS ANDREA
Ifj. Horthy Miklós tanúvallomása a Capri szigeti amerikai főhadiszálláson
- 291 *Személy- és helységnévmutató*

Szent Vilma magyar királyné legendájának 16. századi adaptációja: história a lengyel királynéről

„A felséges lengyel királyné históriája, akit kétszer küldtek igaztalanul a rengetegbe, hogy megöljék, s ott sok éven át füvekkel táplálkozott, míg végül három nagy király színe előtt felismerték, és megvigasztalódva tért vissza a férjéhez” címet viselő nyomtatvány egyetlen ismert példányát a milánói Biblioteca Trivulziana őrzi.¹ A kis méretű, 10x15 cm-es, 12 számozatlan lapból álló, címlapján fametszettel díszített, nyomda és évszám megjelölése nélküli kiadványt Santoro katalógusa a 16. századra datálja.²

A nyomtatvánnyal Jan Ślaski,³ majd Marcello Piacentini⁴ foglalkozott érdemben. Két különböző aspektusból vizsgálták.

Ślaski megkísérelte felderíteni, hogy a regényes elbeszélésnek mi lehet a történeti alapja. Megpróbálta azonosítani a históriában a lengyelek keresztény hitre térítése kapcsán említett személyeket („Giovanne” narbonne-i püspököt, a későbbi „Honorio” pápát, „Lothario” lengyel és „Henrico” angol királyt) és rekonstruálni, milyen történelmi eseményre vonatkozhat a história végén a pogányok elleni harcral összefüggésben elmesélt budai királytalálkozó. Arra a következtetésre jutott, hogy a történet valószínűleg 12. századi történelmi figurák, illetve események emlékét őrzi zavaros formában, egy Európa-szerte elterjedt mesemotívummal ötvözve.⁵ Feltételezése szerint a történetbeli szereplők valójában II. Honorius pápa (aki azonban nem volt narbonne-i püspök), III. Lothar von Supplinburg német király (aki azonban nem volt lengyel és nem volt angol felesége), és I. Henrik angol király (akinek azonban csak egy Guglielmo nevű fiáról tudunk, Guglielma nevű lányáról, aki e históriának a főhőse, nem), akik mind a 12. század első felében éltek; a budai királytalálkozó pedig a 12. század végi keresztes hadjárat állhat összefüggésben (amikor azonban az említett szereplők már nem éltek). A történelmi alapokra vonatkozó hipotézis meglehetősen bizonytalan, maga Ślaski is kétségei kifejezésével zárta tanulmányát.

Piacentini ezzel szemben a históriában előforduló neveknek, történelmi figuráknak kevés jelentőséget tulajdonítva azt vizsgálta, hogy a mű milyen elbeszélő-hagyományt követ. A történet egy rendkívül népszerű mesemotívumra épül, az ártatlanul üldözött nő, ezen belül a sógora által üldözött nő meséjére, melynek számtalan variánsa ismeretes. A motívum középkori feldolgozásait összegyűjtő és rendszerező Adolf Mussafia,⁶ majd Axel Gabriel Wallensköld⁷ és a motívum

¹ Milano, Biblioteca Trivulziana, Rari L 859.

² SANTORO, 1964. 76.

³ ŚLASKI, 1969.

⁴ PIACENTINI, 2005. Sárközy Péternek köszönöm, hogy felhívta figyelmemet a tanulmányra.

⁵ VÖ. AARNE–THOMPSON, 1961. 712. sz., Crescentia története.

⁶ MUSSAFIA, 1865. 663.

⁷ WALLENSKÖLD, 1907. 51.

struktúráját elemző Alekszandr Veszeloſzkij⁸ a históriát a motívum krisztianizált változatai között tárgyalták – melyekben a hősnő megmenekülését Szűz Mária segítségének köszönheti – mint Szent Vilma (Santa Guglielma) legendájának a legközelebbi rokonát. Piacentini az ő munkáik nyomán megállapította, hogy a história Szent Vilma magyar királyné legendájának hagyománya alapján született, de annak elbeszélésétől több ponton eltér, és a Mária-csodának egy újabb változata. Tanulmányában bő teret szentelt a legenda bemutatásának. (Ehhez kapcsolódva összefoglalta, amit tudni lehet a Como melletti falu, Brunate templomának 15. századi freskóján ábrázolt Szent Vilma tiszteletéről, s utalt arra a 13. században Milánóban élt, s halála után szentként tisztelt Guglielmára is, akinek a követőit, az úgynevezett guglielmitákat – avagy vilhelmitákat – 1300-ban eretnokségért elítélték. Úgy vélte, a Veneto területén elterjedt legendával sem a brunatei kultusz, sem pedig a milánói eretnek szekta nincs összefüggésben.) A sógora által üldözött nő történetének a 12. századtól kezdve dokumentált az a változata, melyben a főhős egy megnevezetlen római császárné, akit Szűz Mária segít. A Mária-csodának ez a példázata egész Európában elterjedt, ennek a hagyományára épül Szent Vilma legendája, melynek legkorábbi kéziratái 14. századiak. Ezek nyomán született a 16. századi nyomtatványból ismert Guglielma lengyel királyné históriája. Piacentini szerint a história anonim szerzője hallomásból ismert, többé-kevésbé történelmi neveket tetszése szerint – csak mintegy kiegészítő kellékként – illesztett a már kész elbeszélő sémába, művével az épületes olvasmányok sorát szaporította.

Falvai Dávid a Szent Vilma-legendáról szóló cikkeiben⁹ foglalkozott a nyomtatvánnyal. Úgy gondolta, hogy a lengyel királyné históriája ugyanazt a történetet tartalmazza, mint Szent Vilma legendája, valamint a római császárné mirákuluma, s úgy vélte, esetleges, hogy a regényes történet hősnője hol mint lengyel királyné, hol mint római császárné, hol pedig mint magyar királyné szerepel benne.

*

Mussafia, Wallensköld és Piacentini publikációi felvázolták a felséges lengyel királyné históriájához vezető szöveghagyomány útját: a sógora által üldözött ártatlan nő archaikus meséje → a római császárné mirákuluma → Szent Vilma legendája → a felséges lengyel királyné históriája. Az alábbiakban a hagyományozás módjáról szeretnék néhány észrevételt tenni: hogyan használta fel és hogyan változtatta meg egy-egy újabb szöveg a hagyományozott motívumot, ezáltal maga is újabb hagyományt teremtve. Arra próbálok magyarázatot találni, hogyan született Szent Vilma legendája nyomán a lengyel királyné históriája.

A motívum történetének mindegyik fázisában számolnunk kell az orális és az írásos hagyományozás együttes alakító szerepével és a különböző variánsok közti kontaminációval. Nem egy-egy írott szöveg közti közvetlen leszármazásról van szó: a história szövegelőzményei anonim, rendkívül elterjedt, sokféle variánsban élő, közismert történetek voltak.

---

⁸ WESSELOFSKY, 1866. XIII.

⁹ FALVAY, 2001. 116; FALVAY, 2002. 164; FALVAY, 2008. 66–67.

Az archaikus mese

Az archaikus mese eredetét egy kozmogónikus mítoszra, illetve ősi szexuális beavatási rítusokra vezetik vissza. A történet alapszerkezete a következő: egy ember eltávozik hazulról, indulása előtt a testvérére bízva javait és feleségét; a testvér megpróbálja elcsábítani a sógornőjét, de visszautasításra talál; bosszúból megvádolja a nőt, akit halálra ítélnék, de megmenekül; egy erdőben bolyong; befogadják egy családba, ahol egy kisgyermek gondozását bízják rá; a gyermek megölésével vádolják, és ismét halálra ítélik, de újra megmenekül; tengeren utazik; végül kiderül az igazság, a nő, aki természetfeletti képességekre tesz szert, meggyógyítja betegségtől sújtott üldözőit, s férj és feleség újra egyesülnek. A történetnek számtalan változatát ismerjük mind latinul, mind különböző vulgáris nyelveken, elbeszélő rendszere – Avalle szavaival élve – a késő-középkor narratív grammatikájához tartozó motívumot alkot.¹⁰

A római császárné példázata¹¹

A Mária-csoda elbeszélése – példázatokban gyakran tapasztalható módon – egy meghatározott helyhez és egy történeti személyhez kapcsolta (historizálta, lokalizálta) a mesemotívumot. A példázat – jóllehet az elbeszélő hagyomány nyújtotta kész elemeket, toposzokat, motívumokat alkalmaz – megtörtént eseményekről kíván tanúságot tenni. A római császárné példázata feltételezések szerint eredetileg egy meghatározott keresztény császárnéről született, szövegének hagyományozása során azonban elhalványodtak konkrét történeti vonatkozásai.¹² Csak Róma neve őrződött meg belőle, s a hősnő, akinek a neve feledésbe merült, az általunk ismert latin nyelvű szövegekben immár névtelenül szereplő császárnéként jelenik meg, s hasonlóképpen névtelen a történetben szereplő pápa és a császár is (a vulgáris nyelvű kései változatokban olykor a császárné újra – különböző – neveket kapott). A példázatban a hősnő Szűz Mária híve; férje a Szentföldre megy, s visszatérteig a feleségére és a testvérére bízva a birodalom kormányzását; a császárné a szerelmi ostromot kivédendő sógorát egy toronyba zárja, s csak férje visszatértekor engedi szabadon; sógora megvádolja, így a nőt halálra ítélik; az ítélet végrehajtásával megbízott emberek egy erdőbe viszik, s mielőtt megölnék, meg akarják erőszakolni; arra jár egy nagyúr, aki megmenti, s rábízva fia gondozását; a nagyúr testvére beleszeret, s mikor visszautasításra talál, megöli a fiút; a császárnét ismét megvádolják; ítéletének végrehajtását

¹⁰ VESELOVSKIJ–SADE, 1977. 22.

¹¹ Szövegváltozatainak forrásairól Mussafia és Wallensköld idézett művein kívül ld. PONCELET, 1902. 463. sz.; LEVI, 1917. CXXIV–CXXVIII, 33–37.; ORAZI, 2000. 117–121.; BLACK, 2003. 20–36, 89–108, 138–166; *The Oxford Cantigas de Santa Maria database: The Chaste Empress* http://csm.mml.ox.ac.uk/index.php?p=poemdata_view&rec=5

¹² A példázatnak egy variánsa Hildegardról, Nagy Károly feleségéről szól (aki férjével járt Rómában). Wallensköld és Stefanovic között vita folyt arról, hogy vajon ez a történet, melyet a kempteni apátság Birck nevű krónikása írt a 15. században, egy olyan orális hagyományon alapult-e, melyben a példázat Hildegard császárnéről szólt, vagy csak a szerző invenciója kapcsolta Nagy Károly feleségét, a kempteni kolostor alapítójának tartott Hildegardot a római császárné történetéhez. Vö. STEFANOVIC, 1911.; WALLENSKÖLD, 1912. 72.

ezúttal tengerészekre bízák, akik meg akarják erőszakolni, de végül kiteszik egy sziklaszirte; itt álmában megjelenik neki Szűz Mária, akitől egy füvet kap, amivel képes a lepra gyógyítására; arra megy egy zarándokokat szállító hajó, megmenti a császárnét és a szárazföldre viszi, ahol leprásokat gyógyít; felkeresi őt a nagyúr leprás testvére, akit, miután az meggyónja bűnét, meggyógyít; a császárné Rómába megy, ahol a császár és a pápa jelenlétében meggyógyítja leprás sógorát is; felfedi kilétét, férje magához öleli, az egész város ünnepe; egyes variánsokban a császárné nem tér vissza trónjára, hanem rangjáról lemondva leprások gyógyításának szenteli életét.

Az ártatlanul üldözött, s végül elégtételt nyert nő archaikus meséjének elbeszélő motívuma a római császárné történetében módosult: Mária csodatételeinek egyik példázatává vált, s mirákulumgyűjteményekben hagyományozódott. Legrégibb latin variánsai anonimok. Gautier de Coinci 1220 körül írta meg francia verses változatát. Vincent de Beauvais 1250 körül latin prózában dolgozta fel, s beillesztette *Speculum historiale* című művébe. A történet főleg e két népszerű szerző változatai révén terjedt el. Számos népnyelvi fordítása, átdolgozása született versben és prózában egyaránt, közismert elbeszélő-motívummá vált egész Európában.

Szent Vilma (Santa Guglielma) legendája¹³

A Szent Vilma-legenda az archaikus mesemotívumnak ezt a Mária által megsegített uralkodónőről szóló, immár módosult változatát egy meghatározott történeti személyhez, Vilma magyar királynéhoz, s a magyar király és országa keresztény hitre térésének történetéhez kapcsolta (historizálta, lokalizálta). A legenda a Mária-csoda példázatából ismert motívum és egy olyan történeti hagyomány ötvözése révén született, melynek eredetét nem ismerjük.

A legenda szerint a magyar királynak, miután megkeresztelkedett, azt a tanácsot adták, hogy olyan feleséget keressen magának, aki segíti a hit megerősítését az országban. Követei az angol király lányát, Guglielmát választották számára, akivel meg is kötötték nevében a házasságot, s akit aztán a magyar király testvére kísért Magyarországra. Guglielma, akinek a legenda többször is kiemeli bölcsességét és ékesszólását, sokat beszélt frissen megkeresztelkedett férjének az apostolokról, a mártírokról, Jézus szenvedéseiről, aki ennek hatására elhatározta, Jeruzsálembé zarándokol. Országának kormányzását a testvére és Guglielmára hagyta. A király távollétében a testvére megpróbálta elcsábítani Vilmát, s amikor elutasításra talált, bosszúból a visszatérő király előtt házasságtöréssel vádolva a királynét, elérte, hogy máglyahalálra ítéljék. Szűz Máriának köszönhető csodás megmenekülése után a francia király emberei vadászat közben találtak rá egy erdőben, s a király udvarába került, ahol a királyfi dajkálását bízták rá. Itt az udvar legfőbb méltósága, a *siniscalco* (udvarmester) lett belé szerelmes, s megisméltődött a csábítás, visszautasítás, bosszú, üldöztetés és csodás megmenekülés eseménylánca. Majd egy tengeri út során Guglielma – immár csodatévő képességekkel megáldva – meggyógyította a fejfájásban szenvedő matrózokat, akik ettől kezdve szentként tisztelték, s hozzá illő

¹³ Szövegének 19. századi kiadása interneten is hozzáférhető: FERRARO, 1878. 1–67. http://www.archive.org/stream/MN5116ucmf_0/MN5116ucmf_0_djvu.txt (Ferraro tévesen Antonio Bonfadinit tartotta a legenda szerzőjének.)

lakhelyet ajánlottak neki egy kolostorban. Ezután itt gyakorolta gyógyító képességeit. Időközben Isten büntetéseképp a magyar király testvére és a francia király udvarmestere leprás lett. A francia és a magyar király a kolostorhoz utaztak, hogy a szent hírű apácánál gyógyulást keressenek betegek számára. A kolostor közelében találkoztak egymással, ahol nyolc napot ünnepelve töltöttek együtt (a királytalálkozó elbeszélése kirívóan idegen elem az üldözött nő meséjében, semmiféle funkciója nincs az eredeti motívum szerkezetében), s nagy adományokkal látták el a kolostort, amelyet ily módon gazdaggá tettek. Ezután betegekkel a csodatévő apáca elé járultak, aki meggyógyította bűnbánó üldözőit, és felfedte kilétét, majd nagy ünneplés közepette férjével visszatért Magyarországra – ahová még a francia király is elkísérte –, s ahol aztán templomokat, kolostorokat, kórházakat épített, hozzájárulva az ország keresztény hitben való megerősödéséhez, s elérte, hogy férje Isten szolgájává és nagy alamiznaosztóvá váljék.

Egy általunk nem ismert történeti hagyományt követve kerültek a történetbe az uralkodók tetteiről, a királyi udvarokban lejátszódó eseményekről szóló epizódok: a király megkeresztelkedéséről, az új hitnek megfelelően kötött házasságáról, a követek tárgyalásairól, a követek útján való házasságkötésről, a magyar és a francia udvarban folyó igazságszolgáltatásról, a kolostor számára történő birtokadományozásról, a királyok utazásairól és találkozásjáról – melyek a római császárné mirákulumában nem szerepeltek. A Mária-csoda példázatának elbeszélő motívuma a legendában módosult: egy szent királyné életrajzává vált, aki segíti férjét és népét az újonnan felvett hit megerősítésében.

A Szent Vilma-legenda szöveghagyományát vizsgálva¹⁴ fény derült arra, hogy a legendabeli Vilma alakjához szentkultusz is kapcsolódott. A legenda nemcsak Veneto területén volt ismert: a legkülönbözőbb szerzetesrendek kolostoraiban, Lombardiában és Toszkánában is legendagyűjteményekbe másolták történetét. Archaikus változatának eddig 21 kéziratos másolata került elő. A vulgáris nyelvű legendával eredetileg együtt hagyományozódott egy latin nyelvű antifóna és ima szövege, melynek egy másolatán megőrizték a másolt szöveg 1301-es dátumát is. E liturgikus szövegek egy már kialakult egyházi kultuszról tanúskodnak, mely eredetének még korábbi időkre kell visszanyúlnia. (Szent Vilma Brunatában mind a mai napig élő kultusza – Piacentini vélekedésével ellentétben – összefügg a legendabeli Vilma alakjával, és az Észak-Itáliában szélesebb körben elterjedt kultusz kontextusába illeszkedik, jóllehet a szent itteni tisztelete valószínűleg a 16. század folyamán helyi, sajátos elemekkel bővült, módosult.)

A hagiográfiai legenda a história műfajába tartozik – eredetileg a szent ünnepén felolvasandó históriát jelentette –, s noha mesés elemeket is tartalmaz, mindig van topográfiai vagy történeti vonatkozása, egy valóságosan létezett személyhez kapcsolódik.¹⁵ Szent Vilma történetében a névtelen szerző egy hagyományos elbeszélő motívumot történeti események elbeszélésével kapcsolt össze. A Szent Vilma-legenda archaikus változatai jellemző módon a *historia* címet viselik. A legenda hagyományozása során azonban elhalványodtak a legenda konkrét történeti

¹⁴ KOVÁCS, 2007.; KOVÁCS, 2008.; KOVÁCS, 2010.

¹⁵ DELEHAYE, 1973. 8–11.

vonatkozásai, az általunk ismert olasz nyelvű legendamásokban ezeket csak a hősnő Vilma, valamint Magyarország, Anglia és Franciaország neve őrizte meg.¹⁶

A legendát – melynek feledésbe merült az eredete – későbbi korokban is mint históriát olvasták, s megpróbálták rekonstruálni, milyen történeti személyekhez, eseményekhez kapcsolódhatott. Ezért tüntette fel az egyik Velencében őrzött legenda-másolat első lapján egy kései olvasó a „re d’Ongaria” kifejezés fölött a Stephano nevet, s javította Angliát Saxoniára, királyát pedig Ottóra, úgy gondolván, hogy a legenda a boldoggá avatott Gizelláról, Szent István feleségéről szól, aki valóban segítette Istvánt a térítés munkájában.¹⁷ Hasonló módon „rekonstruálta” a legenda történeti alapját Andrea Ferrari ferences szerzetes, a brunatei templom kurátora 1642-ben Comóban kiadott Szent Vilma-életrajzában, mikor a szöveget egy ismeretlen történeti műből vett bevezetővel látta el: „Az emberi nem megváltásának 795. esztendejében, I. Hadrián pápa uralkodásának 24. és Nagy Károly, a világ császára uralkodásának 28. évében Magyarország királya Theodo néven Jézus Krisztus hitére tért, Telericónak, a bolgárok királyának a példájára, aki Konstantinápolyból megkeresztelkedve tért haza. Rögtön tanácsot tartottak az ország megtartásáról, és úgy határoztak, hogy az újjászületett királynak méltó társat keresnek [...]”¹⁸ – behelyettesítve a legenda kezdő mondatát: „Abban az időben, mikor a magyarok keresztény hitre tértek...”. (A továbbiakban Theodo neve többé nem fordul elő Szent Vilma életrajzában, férje csak „magyar király”-ként szerepel, mint a legendában.) Ferrari ezzel a legendában elbeszélte történetet a Nagy Károly korabeli „magyarok” megkeresztelkedésének történeti eseményeire, az angol és a francia (frank) uralkodóra vonatkoztatta. (Ferrari értelmezése a kutatás számára rendkívül csábító – megválaszolásra váró – kérdést vet fel: őrizheti-e a legenda az avar birodalomban élt onogurok – magyarok? törökök? – megkeresztelkedésének emlékét, vagy a történetnek a magyarokra vonatkoztatása pusztán egy valamilyen módon romlott szöveg hagyomány eredménye?)

Ferrari a legenda kései olvasójához hasonlóan a magyarok megkeresztelkedésével kapcsolatos bevezető értelmezésével kereste a választ arra, hogy mi a legenda feledésbe merült történeti alapja.

A Szent Vilma-legendá elterjedése Lombardiától Toszkanáig, Comótól Firenzéig dokumentálható, Veneto területén különösen sok kézirat maradt fenn. Milánóban 1529-ben és 1549-ben nyomtatásban is megjelent. Története nyomán a 15. század elején Velencében újabb prózai feldolgozás született, melynek nyolc kézirat másolatát ismerjük, a 15. század végén pedig Firenzében verses misztériumjátékot írtak a legenda alapján, mely számos kiadást ért meg. Története Észak-Itáliában a 16. század első felében már közismert elbeszélő motívumként élt.

¹⁶ A legenda három (egymással összefüggő) másolatában fennmaradt a magyar király városának neve is: Pativole.

¹⁷ Jóllehet történeti ismeretei pontatlanok voltak: Gizella apja nem Ottó szász, hanem II. Henrik bajor herceg volt. (Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, It., V. 68, f. 84r.)

¹⁸ Andrea FERRARI: *Breve relatione della vita di Santa Gulielma figlia del Rè d’Inghilterra, e già moglie del Rè d’Ongaria*. Como, per Nicolò Caprani Stampator Episc. 1642. 10.

A felséges lengyel királyné históriája

A felséges lengyel királyné históriája Szent Vilma legendájának az elbeszélő motívumát egy lengyel királyné személyéhez és egy pogányellenes összefogást célzó budai francia–magyar–lengyel királytalálkozó elbeszéléséhez kapcsolta (historizálta, lokalizálta). A história a Szent Vilma-legenda elbeszélő motívumának és valamilyen történeti hagyománynak az ötvözése révén született.

A felséges lengyel királyné históriájában a Szent Vilma-legendából származó bevezető – mely szerint mikor a magyarok keresztény hitre tértek, királyuk azért választotta magának feleségül Guglielmát, az angol király leányát, hogy erényei révén segítse az új hit megerősödését az országban – egy olyan szakasszal helyettesítették, miszerint abban az időben, mikor egy bizonyos „Giovanni” narbonne-i püspök, későbbi „Honorio” pápa keresztény hitre térítette „Lothario” lengyel királyt és népeit, a frissen megkeresztelkedett király „Henrico” angol királynak a leányát, „Gulielmát” vette feleségül. Ezek a nevek – a Gulielmát leszámítva – a történet elbeszélésében a későbbiek során egyszer sem térnek vissza. A neveket tartalmazó bevezetőt a személyneveket egyébként általában nem használó történet elé illesztették (Gulielma férje név nélkül, csak mint „re di Polonia” szerepel, apja pedig mint „re d’Inghilterra”), ahhoz hasonló módon, mint ahogy a Szent Vilma-legenda történeti alapjait rekonstruálni szándékozó Ferrari illesztett egy neveket és évszámot tartalmazó, krónikából vett részletet a legenda elejére.

E bevezető után az elbeszélés kisebb-nagyobb módosításokkal ugyan és röviden előadva, de lényegében a Szent Vilma-legenda eseményeinek menetét követi, az alábbi eltérésekkel.

Közbe van szöve egy-egy más szent legendájából is ismert elbeszélő motívum. Ilyen például, hogy bujdosása során egy szarvastehénnel él együtt évekig az erdőben, mint Sant’Egidio. Mint Santa Eugenia vagy Santa Giuliana, férfiruhába öltözve menekül, egy kolostorban Gulielmo barátként gyógyítja és segíti a rászorulókat, s ugyancsak Santa Eugeniához hasonlóan a nyakába követ kötve, egy folyó sodrába dobva akarják kivégezni – nem máglyán, mint Szent Vilmát.

A francia király udvarában elmarad a gyerekdajkálás és a gyerekgyilkosság epizódja, a hősnőt csak paráznaság vádjával ítélik el. Hiányzik a tengeri utazás is, a fejfájásban szenvedő hajósok meggyógyításának az epizódja, ami Szent Vilma legendájának fontos eleme, a szentet ugyanis mint a fejfájásban szenvedők segítőjét tisztelték.

Meg van nevezve a lengyel király városa: Prága. A francia király városa: Párizs. A kolostor, ahol Gulielma férfiruhába öltözve menedéket talál, Budán, a magyar király városában található, ahová maga a magyar király is gyakran eljár tanácsokat kérni a nagy tiszteletnek örvendő Gulielmo baráttól. Azt, hogy hogyan került a francia és a lengyel király a budai kolostorhoz, a história szerzője egy olyan történelmi esemény elbeszélésével magyarázza, mely új, a történet szerkezetét megváltoztató elem a Szent Vilma-legenda elbeszélő motívumához képest. A história szerint ugyanis ebben az időben „Saladino” szultán, Babilónia királya a keresztények ellen támadt, s a keresztény uralkodók „Odoardo” francia király vezetésével Budán találkozva fogtak össze ellene. Így jelent meg a budai kolostorban egyszerre a francia, a lengyel és a magyar király, ahol aztán lezajlott a meséből már ismert jelenet, melynek során Gulielma meggyógyította betegséggel büntetett üldözöit és felfedte

kilétét. Pontosabban szólva, a historiában csak egyik üldözőjét, a francia király emberét gyógyította meg, miután az nyilvánosan meggýóna vele szemben elkövetett bűnét – a lengyel király testvére ugyanis nem jelent meg a budai kolostorban, mert éppen a királyok budai tartózkodása alatt érkezett a hír, hogy meghalt Lengyelországban. Az ő nyilvános gyónását egy, a halála előtt írt levél helyettesíti, amelyben felfedi az udvar és a király előtt, mit követett el Gulielma ellen.

A história a pogányellenes szövetség méltatásával zárul, amiben Gulielmának is fontos szerep jut: az ő tanácsai révén sikerül a keresztény uralkodók összefogásával felülkerekedni az őket megtámadó pogányok felett. Míg Szent Vilma legendájában a királyné alapvető funkciója a hittérítés, a hit megerősítése volt a frissen megkeresztelkedett magyar király mellett, a lengyel Gulielma historiájában ez a szerep háttérbe szorul, s a történet lezárása két mozzanatot hangsúlyoz: hogy az ő tanácsai révén győzött a keresztény uralkodóknak a mohamedánok elleni szövetsége, s hogy két fiú utódot hagyott maga után.

A história történeti alapjainak felfejtésében a kulcs a Szent Vilma-legenda meséjéhez képest új történeti elemek, főképp a királyné lengyel volta, s a három király budai pogányellenes összefogásának elbeszélése lehet (nem a király keresztény hitre térésének a mozzanata, mert az már a felhasznált elbeszélő motívumnak is része volt).

A história a három király budai találkozását a következőképp adja elő: „...ebben az időben Szaladin szultán, Babilónia ura, aki kiváló uralkodó volt, azt gondolta, hogy hadjáratot indít a keresztény uralkodók ellen. Meghallották ezt a keresztény fejedelmek, és nemcsak a támadást akarták kivédeni, de az ő országaiba készültek betörni, így összegyűjtötték mind az erőiket, és Odoardo francia király irányításával, akit közös megegyezéssel vezetőjüknek választottak, a szultán ellen akartak indulni. A francia király pompás seregekkel indult a hadjáratra, s személyesen éppen Budára jött [ahol Guglielma tartózkodott], ahová szintúgy eljött a lengyel király, hogy ezen a helyen a keresztény világ különböző részeiből való más fejedelmek és urak nagy sokaságával találkozzék...”

Az 1176 és 1193 között uralkodó Szaladin szultán, Egyiptom és Szíria ura a keresztények legfőbb ellensége volt a 12. század végi kereszties hadjáratban. Ślaski emiatt gondolt arra, hogy az epizód erre a kereszties hadjáratra vonatkozhat. Szaladin alakja közismert figura a középkori Itáliában, Dante *Isteni színjátékától* Boccaccio *Decameronjái*g számos olasz irodalmi műben is szerepel. Alakja a nagylelkű és nemes pogány uralkodó megtestesítőjévé vált az olasz irodalmi hagyományban. Lehet, hogy neve csak ilyen értelemben, toposzként szolgált a keresztények ellen támadó pogányok megjelenítésére. Historiái értelemben vett szerepeltetése mindenesetre anakronisztikus volna az ellene összefogó keresztény uralkodók budai találkozójával kapcsolatban, mivel Buda 1370-ben lett a magyar királyság székhelye, s reprezentatív fővárosnak csak az 1410-es évektől tekinthető, Zsigmond nagyszabású építkezései után. Ettől az időtől kezdve viszont egy pogányellenes szövetség Budán csak az Európában terjeszkedő törökök ellen irányulhatott. (Nem tudni, hogyan került a történetbe Odoardo király neve; a francia király minden más esetben névtelenül szerepel.)

Tekintsük végig, Buda milyen királytalálkozóknak szolgált színhelyül a török hódoltságot megelőzően. 1412-ben ünnepegsorozat színhelye volt, melyet Zsigmond a lengyel király tiszteletére rendezett, s melyen számos német fejede-

lem is megjelent – de ezen francia részvételtől nem tudunk, és nem a pogányok elleni összefogás, hanem a lengyel király és a német lovagrend közti konfliktusok elsímítása volt a találkozó célja. 1424-ben itt fogadta Zsigmond VIII. Jóannész Palaiologosz bizánci tárcsászárt, akivel a török ellen indítandó háborúról tárgyalt, s ugyanekkor itt vendégeskedett VII. Erik dán, svéd és norvég király is – de ez a találkozó lengyel és francia részvétel nélkül zajlott.

II. Ulászló uralkodása alatt viszont Buda valóban színhelye volt egy megállapodásnak, mely hasonló volt ahhoz a pogányellenes összefogáshoz, amelynek a céljából históriánk elbeszélése szerint itt találkozott a francia, a magyar és a lengyel király. 1500. július 14-én XII. Lajos francia király kezdeményezésére – ugyan nem személyes részvételével, hanem csak követei révén – itt kötöttek szövetséget a francia, a magyar és a lengyel királyság között, mely szövetség fő feladatául a kereszténységnek a törökök ellen való megoltalmazását jelölte ki. 1501. május 12-én az említett három ország mellett immár a pápa, Velence és Spanyolország képviselőivel együtt újabb egyezményt írtak alá arról, hogy egyesült erővel megtámadják a törököket. A szövetségkötésnek, melyet Budán hetekig tartó látványos külsőségek is kísérték, nagy visszhangja volt egész Európában.¹⁹ A szövetség megpecsételéséül XII. Lajos házasságot javasolt egy rokona és II. Ulászló között. Így került sor Franciaországban 1502 áprilisában a szövetségi szerződés ratifikálását követően a magyar király követi révén az Anne de Foix francia hercegnővel való házasságkötésre, akit apjának angol grófi titulusa után Candale-i Annának is neveztek.²⁰ Anna, immár mint magyar királyné 1502 nyarán indult férjéhez, és díszes francia és magyar kísérettel – sőt, egy darabig az Itáliába tartó francia királlyal együtt – utazott Piemonton, Lombardián át, majd a Velencei Köztársaság területén. Útja során mindenhol pompával és ünnepek sorozatával fogadták, különösen Velencében, ahol három hétig időzött a város vendégeként.²¹ Anna a francia királyi udvarban nevelkedett, művelt volt, latinul is tudott. A korabeli források okos nőként írnak róla, aki jótékonyan befolyásolta férjét gazdasági és politikai ügyekben, beleszólt diplomáciai kérdésekbe, szerepe volt a Velencével szembeni adósságok rendezésében, és ő volt a kezdeményezője a Habsburgokkal való dinasztikus kapcsolat megteremtésének. 1503-ban született lánya, Anna, Habsburg Ferdinánd leendő felesége, s 1506-ban fia, a szerencsétlen sorsú II. Lajos, akinek születése után nem sokkal gyermekágyi lázban halt meg.

Szent Vilma magyar királyné legendájának a meséje feltehetően az ő személyére vonatkozó történeti hagyománnyal keveredett össze a lengyel királyné históriájában.

Hogy a legendabeli magyar királyné a históriában lengyellé változott, minden bizonnyal azzal áll összefüggésben, hogy Anna férje, II. Ulászló, Csehország és Magyarország királya a lengyel Jagello-házból származott, ezért őt lengyel királynak is tarthatták. Példával szolgálhat erre Pierre Choque – aki elkísérte

¹⁹ Német visszhangjáról ld. BORSA, 1985.

²⁰ Ld. róla bővebben WENZEL, 1877. 727–757, 816–840; KROPF, 1895.; BIRKÁS, 1948.

²¹ Anna Észak-Itálián és Dalmácián át vezető útjáról, valamint Matthaëus Andronicus-nak az érkezése alkalmából Velencében kinyomtatott művéről lásd BANFI, 1938. Vö. APPONYI, 1903. 63. A mű kiadása: JUHÁSZ, 1933. Apponyi, Juhász és Banfi a mű Budapesten őrzött példányát unicumnak tartották, azóta számos példány is ismeretes, lásd az ICCU katalógusában: <http://www.sbn.it/opacsbn/opac/iccu/base.jsp>

Anna királynét a francia udvarból Budára, és beszámolót írt utazásáról és esküvőjéről –, aki Annát lengyel királynénak is titulálja: „princesse Madame Anne de Fouex, royne de Hongrye, de Bohesme et de Pollogne”.²² A cseh királyi cím pedig arra ad magyarázatot, hogy a história szerint miért Prága az a város, ahol a lengyel királyné élt. Anna királyné ugyan soha nem járt Prágában, mindig Budán tartózkodott, de létezett olyan hagyomány, mely azt tartotta róla, hogy Prágában született, s mint cseh királyné van megfestve a Szent Vitus-székesegyházban.²³

A Szent Vilma-legenda elbeszélő motívumának az az epizódja, melyben a hősnő gyónásra bírja, majd meggyógyítja mindkét üldözőjét, a törtérianban úgy módosult, hogy Gulielma leprás sógora nem jelent meg Gulielma előtt, csak halálhíre érkezett Budára a lengyel királyhoz. Ez a mesemotívumtól idegen megoldás azt a gyanút kelti, hogy az epizód a törtérianban valamilyen történeti hagyomány nyomán alakult át. Ki tudja, nem függ-e össze II. Ulászló öccsének, János Albertnek 1501. június 17-i halálával, ami éppen a törökellenes támadás közös budai haditervének megszületése körüli időben következett be. Az Annára vonatkozó történeti hagyomány magyarázhatja a törtériát lezáró másik két olyan mozzanatot is, mely eltér a mesemotívumtól: hogy az ő tanácsai révén győztek a keresztények a muzulmánok fölött, s hogy maga után két fiúgyermeket hagyva halt meg. Velencében Annának a magyar királlyal kötött házasságát egyértelműen a francia és a magyar király vezetése alatt létrejött törökellenes keresztény összefogás jelképének tekintették. A Velencébe érkező Annát a köztársaság nevében fogadó Angelo Gabriele beszédében a királyné sok kiváló tulajdonságának felsorolása mellett azt hangsúlyozza, hogy Annának a pogányellenes keresztény szövetségben betöltött szerepe Istentől elrendelt hivatása.²⁴ Megjegyzem még, hogy a törtérianban a lengyel királyné mind a címben, mind a szövegben a „serenissima” (felséges) jelzővel szerepel, a francia király pedig „cristianissimo”-nak (legkeresztényibbnek) van titulálva. Ezek a kifejezések a Szent Vilma-legendában nem fordulnak elő, még a kései Andrea Bon bencés apát által a 15. században írt feldolgozásban sem – a Candale-i Annáról szóló forrásokban ellenben Annára, illetve XII. Lajosra vonatkozóan ezeknek a jelzőknek a használata általános. Anna úgy halt meg, a törtériabeli királynéhoz hasonlóan, hogy két gyermeket hagyott maga után – igaz, egyikük lány volt –, köztük a régen várt fiúutódot, aminek a jelentőségét növelte, hogy II. Ulászlónak korábbi feleségeitől nem született fia.

Anna királyné személyének a legendabeli Szent Vilmával való azonosításához hozzájárulhatott, hogy angol származásúnak tartották;²⁵ hogy okos, a férjét politikai ügyekben befolyásoló királyné hírében állt; hogy korábban a francia udvar-

²² LE ROUX DE LINCY, 1861. 166.

²³ Litoměřicei oltárkép festőjétől 1509-ből.

²⁴ *Libellus hospitalis munificentiae venetorum in excipienda Anna regina hungarica per Angelum Chabrielem compositus*. Venetiis per Bernardinum Venetum De Vitalibus. 1502.

²⁵ Ahhoz az elképzeléshez, hogy Anna angol hercegnő, hozzájárult egyrészt az apja után viselt, immár tényleges földbirtokokat nem, csak pusztá címet jelentő angol Candale-i név, másrészt anyjának angol rokonsága. Pierre Choque-nak Anna esküvőjéről írt beszámolójában olvashatjuk, hogy a magyarok Anna Székesfehérvárra érkezésekor tudakozódtak tőle angol rokonsága felől. Később Richard Pole angol trónkövetelő, Anna rokona lévén, a magyar királyi udvarban talált évekig menedékre. Jellemző, hogy mikor VII. Henrik angol király követei Miksa császárnál jártak, a császár velük Annáról mint angol lányról beszélt, akinek, azt hitte, uradalmi Angliában vannak, s a követek világosították fel, hogy nem angol, csak ősei voltak azok, akik valamikor Angliából menekültek Franciaországba. Vö. KROPF, 1895. 693.

ban élt; s hogy francia és magyar urak kíséretével (sőt, a francia királlyal), nagy ünnepség közepette utazott végig Lombardián és Venetón – épp azokon a területeken, ahol Szent Vilma legendájának ismerete a leginkább dokumentált.

Feltehetőleg a már „ellengyelesített” történethez igazítva illesztették a nagyobb hitelesség kedvéért az elbeszélés elé a nevet tartalmazó bevezetőt, valamilyen történeti forrás alapján, mely a Lengyelország vidékén („nelle parti di Polonia”) lezajlott hittérítésről szól – a lengyel királyra alkalmazva a Szent Vilma-legenda kezdetét, mely a magyar király és népe keresztény hitre téréséről szól.

*

Az anonim ponyvanyomtatvány az orális és az írott kultúra határterületén született. Közismert elbeszélő motívumok és történeti események elmesélése keveredik a szövegében. A mű szövegelméleti és hagyományozásuk módjának ismeretében úgy tűnik, hogy a benne megjelenő történeti elemek nem véletlenszerűen vagy a névtelen szerző önkénye szerint kerültek a műbe, hanem egy konkrét, valóságos királyné történetének az elbeszélése okán. A história, elhomályosult és torzult formában ugyan, de történelmi események emlékét őrzi.

A nyomtatvány címlapján látható metszet egy fátylat viselő apácát ábrázol, feje fölött glóriával, mögötte apácák állnak, előtte pedig egy király és egy királyné térdepel a kíséretével. A király egy könyvet nyújt át a szentnek. A kép némileg hasonlít a história zárójelenetére, ahol azonban a hősnő szerzetesnek öltözve jelenik meg, s mögötte szerzeteseknek, előtte pedig három királynak kellene állnia. A metszet eredetileg nyilván valamilyen más nyomtatványhoz készült. (Az sincs kizárva, hogy korábban Szent Vilma legendájának egy kiadását illusztrálta, amelyben Vilma szent apácaként szerepel.) A ponyvanyomtatványok történetében számos hasonló példát ismerünk a metszetek újra és újra történő hasznosítására, aminek a következtében az illusztráció nem pontosan illik a nyomtatvány szövegéhez. A metszet keretének a töredezettsége arra utal, hogy a nyomtatáshoz alkalmazott dúc elhasználódott, ami megerősíti a feltételezést, hogy ebben az esetben is egy másodlagosan felhasznált illusztrációról van szó.

*

A nyomtatvány szövegének átírásában a modern helyesírás gyakorlatát követtem a kis- és nagybetűk használata, az egybe- illetve különírás, az ékezetek és a központosítás tekintetében. Megkülönböztettem egymástól az *u*-t és a *v*-t. A latin írásmódot követő *-ti*- betűkapcsolatot *-zi*-re írtam át. A *h*-t a mai gyakorlatnak megfelelően használtam, kivéve a tulajdonneveket, amelyeknek megőriztem az eredeti írásmódját. Jelölés nélkül oldottam fel a szokásos rövidítéseket és javítottam a sajtóhibákat.

La istoria della serenissima regina di Polonia, la quale due volte iniquamente fu mandata nelle silve ad uccidere, dove molti anni passendosi d'erbe al fine nel cospetto de tre gran re fu riconosciuta, e ritornò col marito consolata

Comincia la istoria della serenissima Gulielma regina di Polonia

Nelli tempi che Giovanne episcopo narbonense, che fu dopoi papa Honorio primo, essendo nelle parti di Polonia a predicare il Verbo de Iddio, aveva convertito e redutto alla santa fede cristiana Lothario re di quella provincia e tutti i suoi popoli, se ritrovò Henrico re d'Inghilterra avere una unica figliuola piena di tanta beltà e virtù, che la sua fama era con admirabil suo splendore sparsa per tutta la Europa, la quale pervenendo alle orecchie del prefato re di Polonia, et intendendo essa essere appresso le sue altre virtù bonissima cristiana, per duoi suoi solenni ambasciatori la mandò a richiedere al re d'Inghilterra per moglie. La qual cosa il prefato re intendendo, fu assai allegro di tal parentado. E così facendolo intendere alla figliuola, lei recusava, dicendo che aveva disposto non volere altrimenti alcuno marito, perché così vergine e pura voleva restare al servizio d'Iddio. Onde il padre di questo ne fu dolente assai. Cominciò a persuadere alla figliuola per rimuoverla da tale oppenione, dicendo: „Cara figliuola mia, quando pensassi servire a Iddio con questo, sarebbe errore il tuo, perché io non tengo, come sai, alcuno altro figliuolo a cui doppo la morte mia io mi possi rallegrare che gli abbia a pervenire il mio regno, se non a te e a tuoi descendenti legittimi figliuoli, dove restando a questo modo, morirebbe io e moriresti ancor tu senza alcun frutto del nostro sangue, e restarà in mane il nostro amplo stato a gente strana. Ma se piglierai questo marito, con maggior forza servirai a Iddio, e a sua maiestà sarai più grata, avendo con la sua bocca ordinato il santo matrimonio et esposto il crescere et il moltiplicare la generazione umana. Oltra che, andando ora la tua persona in quel regno di Polonia che è nuovamente condotto alla santa fede cristiana, venne ad avere bisogno di persona che li sappia sustenere e confirmare a questa buona opinione, e la tua virtù è tal, che con facilità arai via di refirmare il re tuo marito e similmente tutti i popoli delli stati suoi, per la qual cosa tanto piacerai allo onnipotente Iddio, che con niuno altro maggior servizio più li potresti servire.” Dil che la figliuola finalmente fu contenta et ubediente al padre, e così in quel luogo dalli predetti ambasciatori fu sposata, a nome del suo re, la valorosa Gulielma, così essa per nome chiamata, la quale il padre facendola accompagnare da molti de suoi baroni e altri tanti gentiluomini, la mandò solennemente al suo marito, il quale con onoratissima compagnia la venne a incontrare, raccogliendola con quei debiti modi e solenni modi che si conveniva a una tal donna.

Ora la prefata Gulielma essendo con il suo marito, cominciò a seguire in tal modo, che in poco tempo ne acquistò mirabilmente la grazia di sua maestà e generalmente de tutti i popoli suoi, sempre usando modi grandi a confirmarli alla vera legge de Iddio nuovamente presa, di sorte che quel marito era tanto consolato di tal donna, che li pareva essere nel mondo felice. La quale perseverando con tali modi e con tali sue salutifere parole, se inanimò in guisa quel marito che omninamente si dispose volere vedere il santissimo sepolcro di Christo. E così posto a ordine, e dato conveniente recapito a tutte le cose sue, accompagnato d'alcuni de suoi baroni in peregrinaggio, se inviò al suo santissimo viaggio, lasciando

Gulielma sua consorte insieme con un suo fratello al governo del suo regno, la qual con questo suo cognato cominciò a governare e reggere questi popoli con tanta industria e virtù, che tutti universalmente contentissimi li portavano una sviscerata servitù e uno cordialissimo amore. E così perseverando onestamente, avvenne che'l diavolo inimico dell'umana generazione avendo invidia della tanta bontà di Gulielma e del tanto suo buon nome, si volse ingegnare de intrameschiare questi soi beni delli suoi dolorosi veneni. Per il che cominciò a stimolar il cognato de inonesto e fuocosso amore di costei, di sorte, che ritrovandosi tutto infiammato e ardente, non poteva ritrovare bene se non tanto quanto era il suo disonesto pensamento alla cognata, la quale vedendo la grande bontà e quella gran virtù sua, non sapea da sé istesso eleggerne, né pensarne alcuno suo buon partito, ma pur finalmente sospinto dallo impatiente fuoco, un giorno parendoli avere commodo, li scoperse il suo amore, supplicandola ad avere pietà delle sue pene. E con questo volendoli gettare le braccia al collo, essa non lo consentì, anzi da valorosa come era, se ingegnò con amorevole e conveniente parole removerlo da tal opinione, suadendolo a non se lassare vincere dalle inique molestie dello inimico della umana gente, e con questo se li levò denanzi. Però esso essendo continuo più stimolato, non cessava di molestare sempre la buona donna, la quale finalmente venne a gran dissensione con lui. E di questo ne nacque rumore con alcuni altri casi non legittimi, dalli quali in summa costui vedendosi sprezzato e recusato talmente pensando al suo doloroso caso, cominciò forte a dubitare di sé alla venuta del fratello. E con questo pensamento rivolgendolo amore suo tutto in odio verso Gulielma, gli ordinava nella sua mente insidie crudele.

Ma eccote che già il re avendo il suo santissimo viaggio felicemente fornito, ritornava allegro per rivedere la sua amantissima e desideratissima consorte. Et essendo gionto ad uno suo luoco vicino quatro giornate da Phraga città dove lei era, li mandò a sua consolazione incontinente sue littere, e similmente al fratello, dicendo che per alcun giorno aveva disposto restare lì per riposarsi, e puoi che subito ne verrebbe ad essa. La qual cosa sentendo Gulielma ne fu consolatissima, et il fratello dolentissimo, dubitando della disgrazia del re contra la sua persona. Ma pur adiutato dalle iniquità, montò a cavallo, e andò a incontrare il prefato re suo fratello. I quali condolendosi insieme con fraternal amore e con amorevolezze et accoglienze, il re gli domandò nuova della sua consorte. Al quale esso non gli rispondendo, dimostrò intrare in altro proposito, quando il re, avendo firmissimo l'animo alla sua dolcissima moglie, di nuovo dimandando di lei, allora che 'l fratello, gittando un gran sospiro, in questa forma li rispose:

“Fratello carissimo, è certo che la prima volta che mi domandasti, io te intesi benissimo, ma dolendomi di convenirti dare risposta dolorosa, mi tacqui.” A cui il re già nel suo cuore gravemente percosso, rispose: “Ahimè, perché è forse morta?” “Non è morta – replicò costui – che se morta fusse già longo tempo, assai meglio saria per l'onore della corona tua. E perché abbi notizia del tutto, e poiché io son sforciato a dirte, io ti dico che costei è donna iniqua e di pessima vita, e non degna d'un tal marito par tuo, perché senza rispetto della regal dignità della tua corona e del tuo sacro letto, ha corrotto e maculato con un villissimo servo della nostra corte, il quale con li propri occhi mei l'ho ritrovato con seco, il qual servo io l'ho castigato e fatto castigare con quello modo crudele che ha meritato la sua temeraria prosunzione. Ma di lei, essendo tua consorte, io non ho saputo disporre

quello che io me n'avesse a fare. Tu sei ora tornato con la Iddio grazia sano, a te sta ora a disporre et a provvedere, sì come a te pare.”

Il meschino re udita la pessima nuova che non aspettava, restò oltra modo doloroso e scontento, e pensando quello che dovesse fare, aiutato dalli rei consili del fratello, deliberò di non la volere più vedere. E con lettere subito avisorno il governatore di Phraga che incontinente posta costei in mane de dui uomini, la mandasse per cauto modo ad alcuna silva, et ivi la facesse miseramente uccidere. Il qual commandamento ricevuto il governatore, ancora che li dolesse, andò a quella ora che era mezzanotte con alcuni de suoi a ritrovare la donna nel letto, al quale dicendoli che subito se levasse, perché il re l'aveva mandato a domandare che andasse a lui, la donna cominciò a tremare, dubitando in ogni modo di uno qualche strano caso per causa dello iniquo cognato. Et essendo stimolata e sollicitata da questi, fu necessario che se levasse, e così posta sopra un cavallo a quella ora tenebrosa fu mandata fuori della città accompagnata da duoi uomini della corte del governatore, con commissione che in una silva l'avessino ad uccidere. Li quali parlando con la donna che tuttavia piangeva, venendoli pietà, li rincesceva d'aver contra di lei a fare un tal officio, e tanto maggiormente, che era la donna, come fu detto prima, da tutti quelli popoli generalmente amata. Onde riguardandosi l'uno e l'altro in faccia, e parlando insieme, vedendo di non potere fare altrimenti, conducendola ad un certo loro comodo luoco, li dissero talmente:

“Madonna, a noi incresce d'aver per commandamento dal nostro re, vostro marito ad incrudelire contra la vostra persona, ma sappiate che quivi per le nostre mani vi convien morire, e però disponete come vi appare dell'anima vostra con Dio, che noi non possiamo mancare, come sapete, a tal commissione.”

Udendo la misera donna tal parole, incontinente fu tutta spaventata, e forte piangendo se ricommandava con le braccia in croce a costoro, dicendo: “Deh, cari fratelli, non vogliate divenire micidiali de chi mai non vi offese, e macularvi del mio sangue innocente, che Dio mi è buon testimonio, che mai io non commessi cosa che potesse essere offesa alla persona, né all'onore della corona del mio carissimo marito, perché io abbia meritato essere con tal modo morta. E però abbiate pietà di questa meschina donna, condotta per la iniquità de altrui a domandarvi in tanta sua calamità, per misericordia e per iustizia, il scampo della sua misera vita.” Furono queste parole di tanta efficacia appresso di questi, che già erano prima dolenti d'aver a fare tal officio, che condotti pietosi e lacrimosi con lei diciano: “A noi, Madona, non è cosa che non operassimo per il camparvi questa morte, la quale senza dubbio pensamo essere, come dicete, processa da iniquità d'altrui, ma come si potesse essere poi il rimedio della nostra salute, non lo sapiam conoscere.” A quali la donna rispondendo diceva, tuttavia con le lacrime grosse agli occhi: “A questo si potrà trovar riparo, pigliando voi tutti li panni mei con i quali potrete dire d'aver il maleficio commesso, e voi donandomi alcuni de vostri vestimenti, mi vestirò da uomo, e andarò in luoco e in parte che mai più non si sentirà nova di me in questo paese. Alla qual cosa accordati, questi furono contenti, e così levandogli e suoi panni di donna e dandogli alcuni grossi de suoi, con le lacrime la lassorono raccomandandola a Iddio.

La meschina Gulielma quivi in tal calamità restata, postosi quelli panni tristi da uomo intorno, e tagliati i suoi capelli, sempre dirottamente la sua disavventura

piangendo, non sapendo da sé istessa quello che si avesse a fare, né a qual parte si avesse a rivolgere, ricommandandosi continuo alla gloriosa regina del cielo, era in quella gran campagna posta dolentissima a sedere, dove piata²⁶ da un grave sonno, si adormè. E dormendo li pareva in visione vedere una bellissima donna d'oro incoronata e tutta di bianchi vestimenti vestita, la quale appressandosi per le tenere erbette di quel luoco alla sua persona, li pareva molto essere confortata da questa, dicendoli: "Levate Gulielma mia, e cammina alla banda destra, che li tuoi preghi toccanti le nostre orecchie nel cielo daranno finalmente legittimo rimedio a tuoi cordogli."

E così la misera donna svegliandosi, confortata assai di questa visione, levandosi si misse a camminare alla destra mane, dove da lontano vedendo venire alcuni animali che erano duoi lupi, si ascose dolorosa drieto a un sasso vicino, dal quale luoco passandoli questi lupi, sì come a Dio piacque, non la videnò. Et ivi stando paurosa non sapendosi fare ardita di levare per tema di questi lupi, fu sopragionta ad improvviso da uno vecchio peregrino francese, il quale con la sua donna venendo da Roma, andavano a sua casa, con i quali questa poverina parlando, che sapea la lingua, li pregò della sua compagnia, manifestandoli essere donna. Et essi accettandola volentieri, et adiutata da una trista guarnaccia di quella povera vecchia, di novo se revestite da donna, e insieme ne passarono in Francia, dove un giorno essendo gionti ad una gran campagna, se videnò venire allo incontro una moltitudine de soldati, delli quali i peregrini dubitando de alcuna cosa di costei per essere giovene, la consiglionono ascondersi ivi a una grotta che aveano vista vicina, nella quale essa entrando et aspettando infino a notte li suoi compagni, mai più non ne sentite novella, né vide altri, eccetto una cervetta, che essendo solita a loggiare a quella grotta la notte, ritornando e ritrovando questa donna, gli andava incontra. Per il che ella paurosa e piangendo le sue tante calamità fuggiva, alor che quello animale sequendola pareva che se ingegnasse a farli vezzi licandola amorevolmente. Onde la donna preso a poco a poco animo, essendo già la notte scura, ritornò alla grotta, et ivi stette dormendo infino alla mattina, da quella cervetta continuo accompagnata. E così il giorno gionto, non sapendo la donna dove se andasse avendo la sua compagnia perduta, e ritrovandosi appresso una chiarissima fontana, pensò di volere restare in quello luoco insino che Iddio li mandasse altra ventura, non si assicurando de andare vestita da donna in parte alcuna. E così duoi anni integri stette ivi senza vedere mai più creatura, vivendo de radice e sugo di erbe et acqua della sopradetta fontana, accompagnata di continuo dalla cervetta, la quale ogni giorno andava a pascere fuora, e la notte ritornava alla sua grotta.

Advenne in questo tempo che un giorno il re di Francia con la regina si ritrovarono a caccia in quel luoco, dove le sue gente con li cani stendendosi verso quella parte della grotta predetta, al naso della cerva corseno a quel luoco là, ove ritrovando la donna che aveva sembianza piuttosto di fiera salvatica che di creatura umana, fortemente li cominciorono a bagliare. Ma lei defendendosi con un piccolo bastone e con una poca possenza gli arebbono fatto dispiacere, se non che sopragionta dalle gente li cacciorono. E lei vedendo tutta scapigliata e rabufata et arida e macra e strasiata e secca, non furono senza ammirazione grandissima, dalla quale in fine non ne potendo cavare se non pianti e singulti, subito per cosa

---

²⁶ [az eredetiben: *viata*]

grande lo feceno intendere al re et alla regina, che gli erano vicini. Li quali tutti correndo ivi, non senza ammirazione videnò il mirando spettacolo della figura di quella donna tutta, come è detto, stracciata e nuda, macrissima e pilosa, e con l'ongie lunghe, e giovene ben proporzionata. Volseno sapere che fusse, e quello che ivi facesse. La quale gli disse essere donna di Polonia che con quelli tali peregrini francesi era condotta in quel luoco, raccontando tutto il successo, e sì come di poi la sua perdita era in quel luoco restata già tanto tempo smarrita. La qual cosa ne pose grandissima pietà al re et alla regina, et a tutte le altre madamme che erano con seco, pregandola che volesse andare con loro, che non mancherebbono di farli ogni a piacere. Ma essa recusando dicea avere disposto la sua vita in quel luoco finire e fare penitenza delli suoi peccati. Il che la regina non volendolo patire, tutta volta la confortava dicendogli che per tutto si può fare penitenza e piacere a Dio. E fatto venire cibi delicati, sì come quasi per forza la feceno mangiare, et alla fine tutte le donne persuadendola la feceno acconsentire de andare con seco, dove giungendo in Parigi, e rivestita dalla regina, volse che servisse alla sua camera, la quale come Gulielma fu in quel luoco e che non patite della sua persona, in breve tempo rivenne piena di tutta beltà, accompagnata delle sue virtù e del suo valore, che per tutta quella corte ne era con sue grandissime lode il suo nome sparso, di sorte, che il gran maniscalco del re in processo di tempo se innamorò fieramente di costei, et in tal guisa, che ne pativa grandissima passione. Il quale considerando alla vita onesta di Gulielma, li pareva che fusse impossibile il poterla tentare sicuramente per innamorata, et anche a pigliarla per moglie non li pareva conveniente, sapendosi dove era venuta, ma finalmente non potendo per altro modo sminuire le sue pene, pensò volendoli acquietare di pigliarla per moglie. E così esso proprio fatto il tutto manifesto alla regina, la supplicò che gli concedesse Gulielma per sua sposa. La quale cosa sentendo la regina, per amore di essa Gulielma che singularmente amava, essendo stata servita da lei ormai appresso a dui anni, pensò contentare il maniscalco, e fare beneficio ancora alla giovene in merito del suo buon servizio e della sua mirabil virtù. E così fattola chiamare, li notificò che desiderando di gratificarla e dimostrarli quanto gli portasse d'amore, avea disposta accompagnarla e maritarla al gran maniscalco del re, qual era uno de più nobili baroni, e de più valorosi gioveni che fusse in tutto il reame di Francia.

Alla quale Gulielma ringraziando la regina del bonissimo animo, recusando la pregò che non la volesse astrengere a questo, perché l'animo suo totalmente era disposta stare senza marito. La qual regina, parendoli di farli un grandissimo piacere e dono, fu molto adirata di tal risposta, e l'ebbe a male, replicandoli: "Come poi tu pensare di recusare il gran maniscalco, qual è de principali baroni del nostro regno e giovene tanto valoroso, che non è donna in tutta la cristianità, per figliola de grand'uomo che sia, che lo recusasse, e tu sì come pazza ardisci a negarlo?" Alla quale, in summa, ritrovandola continuo con questa risposta, la lassò, facendo intendere il tutto al gran maniscalco, lo risolse che non gli pensasse altrimenti, per la qual cosa ne restò tanto turbato e scontento che tutto l'amor suo rivolse in odio crudele. E pensando di farli dispiacere e vendicarsi per vedersi recusare talmente, parendoli una vil feminella, se ingegnò de lì a certi tempi di mettere uno suo e minimo servo in la camera sua di notte ascoso, il quale di poi fingendo di uscirne con rispetto et averne cavato di lei pieno il suo desiderio, il maniscalco che stava alla posta, dimostrò di vederlo, e cominciò a far rumo-

re per tutta la casa, dimostrando questa cosa alla regina et ad ognuno. Il quale uomo preso, sì come l'ordine che gli avea dato il maniscalco, dimostravasi come pauroso esser stato con costei volontariamente, per la qual cosa Gulielma che era innocente, sì come quella che non l'avea sentito né visto, se non in la furia di quel rumore, quantunque si volesse dicendo la verità escusare, non gli fu creduto. Anzi andando alle orecchie del re e di tutta la corte, ebbero Gulielma per pazza, e sì come si dice vulgarmente per una furfanta, e già la regina avendoli preso piuttosto odio che altramente, deliberorno di castigarla sì come femina impudica e di mala sorte, che avesse avuto ardirmento in sua casa senza altro rispetto commettere un tal errore. E così la feceno mettere in mane di dui suoi uomini, sì come al modo de prima, gli mandorono con commissione, che fuora della città ad una gran fiumara vicina, mettendoli un gran sasso al collo, la dovessero profundare dentro.

Li quali uomini concludendo la donna a questa calamità e parlando con seco, per volontà d'Iddio, fatti sì come gli altri, del suo diretto pianto pietosi, pensorono lassarla andare con la vita, e sì come avevano essequito li primi, tolti li panni di lei e datoli delli suoi da uomo, la lassorno, e ritornando dissero avere l'opera crudele commessa essequita.

La dolorosa Gulielma un'altra volta ricondutta per bersaglio della fortuna, scontenta quanto si può dire, essendo in quel loco sola, si buttò ingnocchioni in terra, et alzando il viso pieno d'amarissime lacrime al cielo, in questo modo facea orazione:

“O singularissima regina, parimente di cieli e della terra unica luce, se tu ad alcun priego te inclini, a me le tue pietose orecchie et occhi porgendo riguarda, e per la potenza de tuoi celestiali regni e della tua larga misericordia, li tuoi divini favori in tanti miei estremi cordogli mi sian prestati, a tal che, se non finirli, almeno io possi essere atta a poterli sostenere. E diffendendo l'onestà del corpo mio per queste aspre campagne e luochi non conosciuti, quando a te piacerà, mi sia concesso la quiete e la fine della mia longa guerra, insieme con la divina grazia della tua celeste deità, e parimente quella del tuo onnipotentissimo figliuolo. Ahi, Vergine gloriosa, ahi, pietosa Signora, veramente qualunque in te persevera, io il so, che a longo andare non può perire. Ecco adunque la tua minima serva, che dinanzi a tuoi piedi della tua celestial grazia, confidandosi nelle dolce braccia della tua misericordia tutta si rimette.”

Avea finite le sue parole, quando sopra essa vedendo un risplendente vampo nell'aere, li die manifesto segno che le sue parole fusseno essaudite. Allor che alquanto consolata, levandosi e facendo come meglio potea, buon animo per quella foreste campagna, se inviò a camminare. La quale essendo vestita da uomo e de panni villi, tingendosi e rabuffandosi la faccia, non così dubitava come avea fatto essendo vestita da donna. E così con questo abito sequendo moltissime giornate con grandissimi disagi, tanto andò che si condusse appresso a Buda d'Ungharia, dove ritrovando un frate vechiarello con un suo asinello che andava la elemosina cercando, mettendosi con seco, capitorno a Buda al suo convento insieme, dove referendo il vechiarello all'abate che costui l'avea aiutato raccogliendo per le ville la elemosina, lo suadea che vedesse di retenerlo per fare servizi nel convento, per il che l'abate rispose che si vedesse, e che volendo restare a servire, fusse ritenuto, e anche volendosi far frate, li fusse dato un'abito, la qual cosa fu fatta. Restando li Gulielma al servizio del convento per frate converso, dove essercendosi a servire a

Iddio et al servizio de frati, in poco tempo ne acquistò la grazia universal de tutti li frati, sollicitando una gran santimonia, era tenuto da tutti per omo grande e piacente assai nel cospetto d’Iddio, di sorte, che da tutti era solennemente onorato. E così seguendo accrebbe la sua fama non solamente per tutta Buda, ma etiam per tutta l’Ungharia e d’altre parti vicine, di modo che persone infinite li concorreato per sue necessità, alli quali soccorrendo, e de consulti e d’orazioni consolava per diversi modi ogni creatura, fra i quali era usato il re proprio d’Ungharia alcuna volta visitarlo con gran riverenza e, consultandosi con esso, cavarne spesso de massimi profitti.

Ora accascò che in questi tempi il Saladino soldano, re di Babilonia, qual fu valentissimo principe, pensò di voler fare impresa contra cristiani, la qual cosa sentendo tutti i principi de cristianità, e volendo non solamente oviarli, ma ancora cercare di entrare a soi regni, congregorono tutti insieme le forze loro, e sotto il governo di Odoardo re di Francia, qual de commune concordia elesse per capo, volseno andar contro il soldano. Il quale re venendo con bellissimi esserciti a detta impresa, venne proprio a passare con la sua persona a Buda, dove venne similmente il re di Polonia ad incontrarsi in quel medemo luoco con quantità d’altri principi et altri gran signori de diverse parti della cristianità, la qual cosa molto fu grata a Gulielma, sì per il desiderio che avea di vedere il marito, e sì per stare con pensamento di potere per aventura uscire delle sue pene. E questo la gloriosa regina del cielo che col divin braccio del suo figliolo sempre l’avea sustentata, li porse occasione legittima di metter ormai fine alla sua guerra. Era col re di Francia il maniscalco suo, il quale assalito per la strada d’una gran infirmità di lepra, giogendo a Buda, se ritrovò tutto da capo a piedi leproso, in modo che non potea muovere le membra della sua persona, gridando continuo della doglia, se ritrovava disperato. Et il re cristianissimo, che molto l’amava per essere giovine valoroso, assai della sua infirmità sconsolato, e mentre che in tal dolore proseguiva sempre con maggiore dispiacere, essendo, come è detto, la fama della santità di frate Guglielmo per tutto divulgata, il maniscalco deliberò di farsi portare alla sua cella per parlare con lui, e cercare rimedio per mezzo della sua bontà, e qualche conforto alla sua scontentezza. E così condotto dinanzi del suo cospetto, esso già non conobbe la donna, ma la donna conobbe ben lui. Umilmente essendo da lei raccolto, parlavano insieme, domandando el maniscalco aiuto alle sue orazioni, la donna rispondendo e confortando della misericordia d’Iddio, li dicea: “Iddio non vi abbandonerà perseverando nella sua confidenza, però è necessario, volendo sanare della vostra infirmità, a confessarvi contritamente de tutti i vostri peccati, e in specie di uno de una meschina donna che voi contro a ogni dovere facesti iniquamente uccidere per mane de vostri servi, e poiché a quella per essere morta non potete rendere la vita, almeno renderli l’onore suo, che par che voi con gran iniquità li tolesti.” Quando il maniscalco si vide dire a questo frate questa cosa che per ordine gli narrò come era stata, avendolo per certissimo uomo d’Iddio, se li buttò piangendo ingenuchioni a dimandare misericordia e consiglio di governo per potere in tal caso l’ira d’Iddio onnipotente placare. Essa li replicò che in publico dinanzi al re et altri suoi baroni raccontasse il caso occorso, particolarmente sforzandosi in quanto più potesse rendere l’onore a quella poverina già tanto tempo morta, poiché altro non li potea fare, persuadendolo che questo facendo, senza alcun dubio, li veniria la sua sanità. La qual cosa udendo costui, tanto era

l'ansietà del sanare ch'acchetò di farlo. E così la sera propria, non senza maraviglia grande del re, li domandò perdono in publico, racontandoli tutto quanto li avea per ordine racontato il frate. Accascò che in quel medesimo giorno venne nova al re di Polonia che'l suo fratello restato al governo del regno suo, era morto, e che egli sentendosi appresso alla morte, confessò in publico il mal errore ch'avea commesso contro alla cugnata, pregando alcuni episcopi presenti con altri de suoi baroni che scrivessino al re suo fratello, supplicandoli in suo nome il perdono di tal caso per remissione dell'anima sua, la qual cosa udendo il re di Polonia se ritrovò spaventato, ammirato e scontento, piangendo dolorosamente li guai e la morte della meschina consorte. Dil che avendo sentito il caso occorso del maniscalco di Francia da frate Guglielmo, parendoli che fusse un simile del suo, deliberò voler andar ancor esso a questo frate per narrarli questa cosa e pigliar qualche conforto da lui. E così fatto il tutto intendere al re di Francia, ancora lui li volse andare insieme, e il re d'Ungheria ancora facendo portare con seco il maniscalco, li quali principi condotti al convento, dall'abbate e tutti i monaci e frate Gulielmo furno con debite riverenzie et umiltà raccolti, dove essendo intrati a un giardino del convento in uno luoco commodo a parlare, il re di Polonia, narrandoli che, tirato dal suo gran nome, era condotto a esso per refugio d'un suo grave affanno incorso ignorantemente contra alla sua consorte, e volendogli il tutto raccontare, il frate li rispose dicendo: "Sacra Maiestà, se voi mel' concedete, il caso che volete raccontare a me, velo racontarò a voi particolarmente." Della qual cosa ne furono stupefatti quei principi. E tanto più, quando udirono per ordine il tutto raccontare da esso, replicando la donna: "Gran mancamento facesti a commettere un tal errore senza voler parlare alla donna, perché non si conviene a uno principe, né altra persona grande iudicare senza udire delo accusato la ragione, mandando quella meschina tanto innocente a uccidere nelle silve et a devorare alle fiere." Le quale parole udendo il marito, alla presenza degli altri re e tanti altri signori, non sapendo altrimenti rispondere, piangea dirottamente il suo peccato. Allora soggiunse Gulielma: "E se per avventura mai ritrovasti quella povera donna, io vela ricomando, perché saria degna di gran pietà." Ma il re rispondendo dicea: "Ahimè, come potria esser ch'io la ritrovasse, essendo morta è già tanto?" Rispondea essa: "Chi sa, come si andasse la cosa, ancor potria esser che dall'onnipotente Cristo per la sua innocenzia aiutata, fusse viva. E se viva fusse e che la ritrovasti, l'aresti voi a grato?" Rispose il re: "Non restaria pur ch'io sapesse che non fusse morta, io non mi tenesse uno de più felici uomini che ora sopra la terra si trovi." Et allora essa rivolta al maniscalco ch'era lì presente: "E voi che faresti alla vostra, ritrovando similmente?" "Et io per me – rispose – saria uno de simili più felici omini del mondo, quando mi vedesse di potermeli buttare a piedi, e bagnandoli delle mie lacrime, li potesse domandare mille volte perdono." Allora Gulielma prese il capucino che avea sopra la testa da frate, e buttatolo, e squarciati i panni dinanzi al petto suo ad un ponto medesimo mostrando esser femina, e con voce femminile, gittandosi ingnochioni dinanzi al marito, piangendo dicea: "Ecco adunque quella sventurata e meschina Gulielma vostra consorte, che innocentemente dannata da voi, tanti anni per le campagne ha mangiato le radice del'erbe e bevuti i succhi, e sì come fiera abitata nei solitari boschi e nelle asprissime grotte, ecco adunque quella meschina che dinanzi a voi prostrata, avendo contra la vostra corona errato, domanda per le vostre mane il coltello d'asprissima vendetta." E dipoi similmente

rivolgendosi al maniscalco, li dicea: “E voi, signor maniscalco, ecco quella sfortunata, che del amor vostro dolente, per voi iniquamente mandata alle onde del corrente fiume affogare, e miracolosamente campata, tanto tempo è andata con tanti disconzi e disagi, errando tapinamente, e divenuta alfine per il scampo della sua onestà, con abito di monaco quivi dinanzi al cospetto regale di tre gran re, domanda a tutti, avendo fallito, contra la sua persona asprissimo castigamento, e non avendo fallito, pietà delle sue pene.”

Quando il marito e altri circostanti tutti udirono un tal caso, tutti sì come quando si sogna parendoli vero e non vero, stupefatti al fine de ammirazione piangendo insieme con essa, il marito se li buttò ingenuchioni, e similmente il maniscalco, supplicandola con grossissime lacrime perdono e remissione al suo peccato. E così dopoi che pianto tutti un gran pezzo insieme, sì come pregava il marito, fu contenta Gulielma d'andare con lui, e vivere onestamente, la quale dipoi fu donna sempre catolica. E con i suoi consigli, avendo el Soldano dato una gran rotta a cristiani che erano passati inanzi, furono recuperati gli esserciti, e al fine cacciati gli maumettani, ne restorono cristiani con summa vittoria. E la veneranda Gulielma ritornando in Polonia, visse col suo marito sempre pacificamente e santamente. Et alla fine lassando di se dui figliuoli masculi, morse nella grazia de Iddio onnipotente.

FINIS.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AARNE–THOMPSON
1961
AARNE, Antti Amatus– THOMPSON, Stith: *The Types of Folktales: A Classification and Bibliography*. Helsinki, 1961.
- APPONYI
1903
APPONYI, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Ausland gedruckte Bücher und Flugschriften*. I. München, 1903
- BANFI
1938
BANFI, Florio: *Matteo Andreis da Trau per le nozze di Vladislao II re d'Ungheria con la regina Anna de Foix (1502)*. In: *Archivio Storico per la Dalmazia*, XIII (1938) vol. XXV, fasc. 145, 19-33.
- BIRKÁS
1948
BIRKÁS Géza: *Francia utazók Magyarországon*. In: *Acta Universitatis Szegediensis: Sectio philologica*, 16. Szeged, 1948. 24–31.
- BLACK
2003
BLACK, Nancy B.: *Medieval Narratives of Accused Queens*. Gainesville, 2003.
- BORSA
1985
BORSA Gedeon: *Egy 1501. évi budai tudóstítás kiadásai és azok nyomdászai*. In: *Magyar Könyvszemle* (1985) 141–148.
- DELEHAYE
1973
DELEHAYE, Hyppolite: *Les légendes hagiographiques*. Bruxelles, 1973 (réimpr. de la quatrième édition, 1955).
- FALVAY
2001
FALVAY Dávid: *Santa Guglielma, regina d'Ungheria: Culto di una pseudo-santa d'Ungheria in Italia*. In: *Nuova Corvina: Rivista di Italianistica*, 9 (2001) 116–122.
- 2002
FALVAY Dávid: *A Lady Wandering in Faraway Land: The Central European Queen/princess motif in Italian Heretical Cults*. In: *Annual of Medieval Studies at CEU*, 8 (2002), 157-179.
- 2008
FALVAY Dávid: *Szent Erzsébet, Szent Vilma és a magyar királyi származás mint toposz Itáliában*. In: *Aetas* 23 (2008) 1. sz. 64–76.
- FERRARO
1878
FERRARO, Giuseppe: *Vite di S. Guglielma regina d'Ungheria e di S. Eufrosia vergine romana scritte da frate Antonio Bonfadini*. Bologna, 1878. http://www.archive.org/stream/MN5116ucmf_0/MN5116ucmf_0_djvu.txt

- JUHÁSZ
1933
Epithalamium in nuptias Vladislai Pannoniarum ac Bohemiae regis et Annae Candaliae reginae. Ed. Ladislaus JUHÁSZ. Lipsiae, B. G. Teubner, 1933. Bibliotheca. scriptorum medii recentisque aevorum, 14.
- KOVÁCS
2007
KOVÁCS Zsuzsa: *Szent Vilma (Santa Guglielma) magyar királyné legendája és kultusza Itáliában a 14–17. században.* In: *Humanizmus, religio, identitástudat a kora újkorban.* Szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás. Debrecen, 2007. 43–55. (Studia Litteraria, tom. XLV.)
- 2008
KOVÁCS Zsuzsa: *Szent Vilma (Santa Guglielma) antifónája.* In: *A Stollwerk. Stoll Béla 80. születésnapjára.* Szerk. ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia. Budapest, 2008. 54–57.
- 2010
KOVÁCS Zsuzsa: *La leggenda di Santa Guglielma, figlia del re d’Inghilterra e donna del re d’Ungheria.* In: *Rivista di Studi Ungheresi* (Roma), 9 (2010) 27–45.
- KROPF
1895
KROPF Lajos: *Anna királyné, II. Ulászló neje.* In: *Századok* 29 (1895) 689–709.
- LE ROUX DE LINCY
1861
LE ROUX DE LINCY, Antoine: *Discours des cérémonies du mariage d’Anne de Foix, de la maison de France, avec Ladislas VI, roi de Bohême, de Pologne et de Hongrie précédé du discours du voyage de cette reine dans la seigneurie de Venise, le tout mis en écrit du commandement d’Anne, reine de France, duchesse de Bretagne, par Pierre Choque, dit Bretagne, l’un de ses rois d’armes. Mai 1502.* Bibliothèque de l’école des chartes, 1861. Tome 22. 156–185, 422–439.
- LEVI
1917
Il libro dei cinquanta miracoli. Ed. Ezio LEVI. Bologna, 1917.
- MUSSAFIA
1865
MUSSAFIA, Adolf: *Über eine italienische metrische Darstellung der Crescentiasage.* Sitzungberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien, XLI (1865).
- ORAZI
2000
ORAZI, Veronica: *Die verfolgte Frau. Per l’analisi semiologica di un motivo folclorico e delle sue derivazioni medievali (con speciale attenzione all’ambito catalano).* *Estudis Romànics* (Barcelona, Institut d’Estudis Catalans) 22 (2000) 101–138.

- PIACENTINI
2005
- PIACENTINI, Marcello: *De'perigli che si corrono a diventare regina di Polonia (o d'Ungheria)*. In: *A Jan Ślaski*. A cura di A. Ceccherelli, D. Gheno, ecc. Padova, 2005, 335–351.
- PONCELET
1902
- PONCELET, Albert: *Index Miraculorum, etc.* In: *Annalecta Bollandiana*, XXI (1902) 241–360.
- SANTORO
1964
- Stampe popolari della Biblioteca Trivulziana*. A cura di Caterina SANTORO. Milano, 1964.
- ŚLASKI
1969
- ŚLASKI, Jan: „*Historia o królowej Polski*” (*Z dziejów włoskiej literatury populamej XVI wieku*). In: *W świecie pieśni i bajki. Studia folklorystyczne*. Red. Ryszard GÓRSKI i Julian KRZYANOWSKI. Wrocław, Ossolineum, 1969. 259–266.
- STEFANOVIC
1911
- STEFANOVIC, Svetislav: *Die Crescentia-Florence-Sage. Eine kritische Studie über ihren Ursprung und ihre Entzwicklung*, In: *Romanische Forschungen*, XXIX (1911) 461-556.
- VESELOVSKIJ-SADE
1977
- VESELOVSKIJ-SADE: *La fancuilla perseguitata*. A cura di d'Arco Silvio Avalle. Milano, 1977.
- WALLENSKÖLD
1907
- WALLENSKÖLD, Axel Gabriel: *Le conte de la femme chaste convoitée par son beaufrère*. In: *Acta Societatis Scientiarum Fennicae*, (Helsingfors) XXXIV (1907) 1; <http://www.archive.org/details/lecontedelafemm00wallgoog>
- 1912
- WALLENSKÖLD, Axel Gabriel: *L'origine et l'évolution du Conte de la femme chaste convoitée par son beau-frère (Légende de Crescentia)*. In: *Neuphilologische Mitteilungen*, XIV (1912) 67-78.
- WENZEL
1877
- WENZEL Gusztáv: *II. Ulászló magyar és cseh királynak házasa élete*. In: *Századok*, 11 (1877) 727–757, 816–840.
- WESSELOFSKY
1866
- La novella della figlia del re di Dacia*. Testo inedito del buon secolo della lingua, con la prefazione di Alessandro WESSELOFSKY. Pisa, 1866. (Újra kiadva In: VESELOVSKIJ–SADE, 1977.)

Városi és mezővárosi polgárok adóslevelei a 16–17. századból

Közel három évtizeddel ezelőtt a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyvében publikáltam a pozsonyi társaskáptalan hiteleshelyi jegyzőkönyveiből azt az 1586-1591 közötti évekből fennmaradt 28 adóslevelet, melyek fontos információkkal járultak hozzá a dél-német városok kereskedői és a magyarországi kereskedők között a kora újkorban fennállt kapcsolatok jobb megismeréséhez. A Bécsből kereskedő Andreas Kandler nürnbergi polgár 30 kolozsvári, enyedi, debreceni, váradi, szatmári, (nyír)bátori, (mező)túri és gyöngyösi polgárral állt kapcsolatban. Hitelbe vásárolt áruik összege meghaladta a 20000 forintot.¹ A hazai viszonylatban ritkának számító és talán az első pillantásra jelentéktelennek tűnő dokumentumok² azonban nem csupán az egyes ügyletek résztvevőinek, nagyságrendjének, alkalmasint tartalmának meghatározásához adnak támpontot, hanem a kereskedelemtechnika működéséhez, az információáramlás lehetséges csatornáinak meghatározásához is. Ez annál is inkább fontos, mert segít annak tisztázásában, hogy milyen volt a nyugat-európai kereskedőknek a Magyar Királyság keleti, részben oszmán ellenőrzés alatt álló területeire benyúló kapcsolatrendszere, mennyire érvényesültek az európai fizetési szokások és jogi normák. Azaz mennyire volt stabil a kereskedelmi környezet, milyen mértékben lehetett megbízni a partnerekben, milyen volt a fizetési morál. Ez is indokolja, hogy minél nagyobb számban kerüljenek publikálásra az elszórtan felbukkanó dokumentumok.

Az adóslevél az alapvetően hitelnyújtásra alapozott kereskedelmi ügyletek egyik legrégebbi okmánya, amely a középkortól kezdve fontos szerepet játszott a hitelek biztosításában. Egyike volt annak a három lehetőségnek, ami jogi garanciákat nyújtott a hitelezőknek: az adóslevélen kívül ezekhez tartozott az ügyleteknek az ún. városi könyvekben, illetve a kereskedői regesztrumokban történő rögzítése. Az, hogy a felek mit választottak, több tényezőtől függött: milyen mértékben ismerték egymást a partnerek, milyen korábbi tapasztalataik voltak, mennyire voltak informálva egymás fizetőképességéről és követelések érvényesítésének garanciáiról. Szerepe volt a választandó formában a hitel nagyságának is, hiszen egy nagyobb összeg már komolyabb biztosítékot tett szükségessé, amit Európában általában a városi könyvek jelentettek.³ Az ott történő rögzítés viszont pénzbe és időbe került, különösen ott, ahol csekély számú differenciált közigazgatással rendelkező (szabad királyi) város létezett, mint ahogyan Magyarországon. (Van nyoma annak is, hogy egy-egy vitás esetben hiteles okmányként fogadták

¹ GECSÉNYI, 1981. 99–112.

² Ismereteink szerint mindeddig a hazai történetírás figyelmét is elkerülték e szórvány-iratok. Legalábbis nem találtam nyomát Takáts Sándor tanulmányaiban, és Kubinyi Andrásnak a hazai belkereskedelem történetéről írt kitűnő összefoglaló tanulmányában sem. KUBINYI, 2008. 229–251.

³ BUNATOVÁ, 2009. 102–105.

el a kereskedő saját regesztrumát.⁴⁾ Ezzel szemben az adóslevelet a kereskedők találkozóhelyein, a kereskedés színterein is ki lehetett állítani s állandóan kéznél tartani, vagy saját boltjaikban őrizni. Igaz, az írások aligha volt több, mint alkalmi írástudó, vándor deák, ennek minden nyelvi hátrányával, ámde a célnak megfelelő okmányt ő is minden nehézség nélkül kiállította.

A textíliával, fémmel, fával, marhával kereskedő Ott Ruland ulmi polgár írta feljegyzéseiben 1446-ban: Jan von der Mosz nürnbergi polgár adós nekem 450 rhenusi forinttal, „erről van egy adóslevelem, ami Frankfurtban van más adóslevelekkel a kamrámban egy hordóban...”⁵⁾ Igaz, az így tárolt papírok elveszhetnek, megsemmisülhetnek, ezért mégis célszerűbb volt, legalább utólag, valamely város, vagy (Magyarországon) egy hiteleshely jegyzőkönyvébe is bevezettetni az ügyletet, miként ezt pozsonyi, vagy éppen győri, komáromi⁶⁾ példák illusztrálják. Előfordult az is, hogy az iratot a városi tanácsnál letétbe helyezték. Nyilván nem volt véletlen az sem, hogy a pozsonyi és kassai ún. tiltáskönyvekben feljegyzett ügyletekben is gyakran hivatkoztak bécsi, nürnbergi, ulmi, breslauer, iglauer és váradai kereskedők adóslevelére, mint a tiltás alapokmányára.⁷⁾ Ehhez hasonló helyzet volt, amikor a birodalmi kamarai bíróság előtt folyó perekben bizonyítékként csatolták az adósleveleket.⁸⁾

Az alább közölt adósleveleket sárospataki, debreceni, kassai és váradai polgárok állították ki részben ulmi, nürnbergi, bécsi lakosok, részben hazai kereskedőtársaik számára, Bécsben, Debrecenben, Váradon, vagy éppen Sárospatakon, ahol az üzletet megkörtötték. Az 1539–1589/1628 között keletkezett 15 adóslevél és a hozzájuk kapcsolódó nyugták újabb bizonyítékát jelentik annak, hogy a kölcsönügyletek és az adóslevelek a magyarországi kereskedelmi gyakorlatban is fontos szerepet játszottak. A hitelt nyújtó, árut szállító kereskedők, mint a szűkszávú szövegek is jelzik, megbíztak partnereikben, még az esetben is, ha a pénzüket visszaszerzése nem kevés ideig, olykor akár egy évtizeden túl is tartott. Az adósok ugyanis váratlanul elszegényedhettek, megbetegedhettek, mi több meghalhattak, s ilyenkor az özvegytől kellett békés, vagy éppen bírói úton kikényszeríteni a fizetést.

Jogbiztosító dokumentum lévén, az adóslevélben pontosan rögzíteni kellett az adós nevét, a hitelezett összeget, a kiállítás helyét és időpontját, a visszafizetés idejét, ami általában egy ünnephez, vagy egy vásárnaphoz kapcsolódott („jowendo zent urban napyara”, „wyz keresth Napyara”, „auf negst khunfftig Trium Regnum”, „ad festum laurentii”, „auf Micheli negst kunfftig in Wien”, „harom holnapra”, „karacsonban”, „jwvendo Nagj Botog azzon Nap elleöt ket hetel”, „mattul fogva hatt holnapra”, „ieovendo beöth vasárára Debrecenbe” stb.), valamint a hitelességet bizonyító megpecsételést. Lényeges, hogy láthatóan valamennyi kereskedő rendelkezett saját pecséttel, néhányan pedig képesek voltak arra is (és ezt szükségesnek tartották hangsúlyozni), hogy az iratot saját ke-

⁴⁾ GECSÉNYI, 2008. 264. 1628 táján Beccaria Virgil és Klement Márton perében az utóbbi bizonyítékként adta be regesztrumát. A tanúk a bíróság kérdésére megerősítették, hogy a regesztrum hiteles okmány.

⁵⁾ ENGEL–JACOB, 2006. 174–175.

⁶⁾ Pozsony: GECSÉNYI, 1981. Győr: GyEL GyKHL. Hiteleshelyi jegyzőkönyvek 9. köt. Fol. 120–121. Komárom: GECSÉNYI, 2008. 430.

⁷⁾ Ld. Pozsonyra TÓZSA RIGÓ, 2008. 1151.; Kassára GRANASZTÓI, 1989. 79. (46. jegyzet)

⁸⁾ AMEND, 2004.

zúleg aláírják („kezem Irasawal megh ereosítetve”). Ezen felül, de nem kötelezően, előfordulhatott benne a megfizetés halasztását célzó huzavonáról történő lemondás („mynden okwetes nelkwl”, „minden halogatas nekul”, „minden per es patvar es hallaztaß nekeöl”, „sine ulla controversia”, „minden okvetetlen es perpatvar nekeol”, „minden peres patvar nekiol”), a visszafizetendő összeg minőségének meghatározása („mit guther landts werung”, „mit guettem teutschen gelt”, „tizta kezpenzel”), a forint értékének megjelölése („den gulden zu zehen schillingen geraitt”, „drey hundert gulden yeden zw 100 d vberschafft”), ritkábban a hitel tárgya („marha arraban”, „iskarlat araban”).⁹ Voltak olyan esetek, amikor tartozás átvállalását rögzítették. Duskás István neves debreceni polgár például váradi Simándi Jánosnak az igloui Stubek Mátyással szembeni tartozását vállalta át, erről adott adóslevelet Vida deák debreceni lakosnak.

Miután az adóslevél egy meghatározott összegre szóló utalvány volt, alkalmanként fizető eszközként funkcionálhatott. Ezt Európában a 16. század kezdetén bírósági és uralkodói döntések törvényesen is lehetővé tették.¹⁰ Posztómetsző András deák felesége is ezt kívánta kifejezésre juttatni 1585-ben, amikor adóslevelében kijelentette, hogy annak fizeti ki a tartozását „kynel az en adoß levelem lezen.” 1628-ban Pap György kassai kereskedő adóslevelét a kedvezményezett Regäzt/Rogacz cég egy eperjesi kereskedőnek adta tovább.¹¹

A tartozás törlesztését általában az iraton nyugtázták, de előfordult az is, hogy önálló nyugtát állítottak ki. Ezt tette Hans Roßnauer, aki egy alkalommal Veit Gundacker (Vida deák) debreceni kereskedőnek nyugtázta 12 fl 97 dénár átvételét, ám az adóslevél nem volt nála, így egy cédulát adott róla. Hasonlóan járt el a nürnbergi Hans Angerer is, amikor Georg Heen és társai nevében 25 forintot vett fel ugyancsak Veit Gundackertől.

A kötelezvényeket kiállító kereskedők vélhetően gyakorta vásároltak a Bécsben tevékenykedő dél-német üzletemberektől. Kovács András sárospataki polgár 1548 márciusában állította ki első adóslevelét, és 1551 novemberében a hatodikat Hans Rot ulmi kereskedőnek és társainak.¹² Közülük négyet Bécsben, egyet Sárospatakon és egyet Váradon keltezett. Rot nevében három esetben Christoph Linck bécsi faktor járt el, aki gyakorta működött közre a németek magyarországi ügyeinek lebonyolításában,¹³ más alkalmakkor viszont Sebastian Grib volt Rot megbízottja. Azt, hogy Rot Kovácsot megbízható partnernek tekintette, mi sem mutatja jobban, mint hogy Patakra és Váradra készpénzt küldött a számára, két ízben pedig adóslevél nélkül fizetett ki helyette kisebb összegeket, egyszer éppen a nagyszombati harmincadosnak. Váradra egyébként kifejezetten azzal a céllal kül-

⁹ A jogi elemek azonosságára ld. GECSÉNYI, 1981. 99–100.

¹⁰ BUNATOVÁ, 2009. 108.

¹¹ Hasonló fordulat szerepelt Fekethe Miklós debreceni polgár 1589-ben Andreas Kandler nürnbergi polgárnak adott kötelezvényében. Ld. GECSÉNYI, 1981. 107. 11. számú irat.

¹² MOL E 21 Benignae resolutiones, 1560. december 20. Ferdinánd király leirata Thurzó Ferenchez, az Udvari Kamara elnökéhez és társaihoz mint felső-magyarországi biztosokhoz. Hans Rot 1542-ben az augsburgi Herwart cég faktora, 1553-ban viszont már a Hans Rot és társai ulmi cégnek van Bécsben megbízottja, ld. HILDEBRANDT, 1996. 51. és 57.

¹³ Az 1540-es években Nagyszombatban járt el marhavásárlás miatt egy nürnbergi kereskedő számára. (GECSÉNYI, 2008. 302.) 1549-ben Várday Pál érsek beszállítója volt. (GECSÉNYI, 2008. 416.)

dette a pénzt, hogy Kovács Sala Lénárttól ökröket vásároljon. A visszafizetésre Kovács mindkét esetben Bécsben vállalt kötelezettséget. A törlesztést meg is kezdte, ám az első 3 adóslévél szerint felvett 1957 forint 55 dénárt még nem fizette ki, amikor újabb összegekről állított ki papírt. Az elszámoláskor a Rot cég végül is egy évi 5 percentes kamattal számolva 2267 forint tartozást mutatott ki, ám láthatóan ehhez sem tudott hozzájutni. Így követelését 1560 körül kvázi kölcsönként átadta az Udvari Kamarának, amely a Magyar Kamarának elrendelte, hogy vizsgálja ki, vajon Kovács él-e még, hogy milyen a vagyoni helyzete, s ha lehet, próbálja meg az adósságot behajtani. A több mint 3000 forintot meghaladó teljes hitelösszeg azt mutatja, hogy Kovács más pataki polgárokhoz hasonlóan nem maradt meg a régióban, nem csupán Kassán, Debrecenben és Váradon kereskedett, hanem eljutott Bécsig.¹⁴ Vélhetően ő is marhat exportált, és fűszert, textíliát importált.

Két bécsi kereskedő, a magyarországi forgalomban tevékenyen jelenlévő Hans de Monte és Christoph Reinperger két évtizeddel később a kassai Vasantó György polgár özvegyén próbálta behajtani férje adósságát. Mint 1577. július 10-én kelt, Kassa város tanácsához intézett levelükben írták (melyhez másolatban csatolták az egy esztendővel korábban kelt adóslveleket is), jó friss árukat adtak három hónapra hitelbe 459 magyar tallér értékben Vasantónak, aki azonban hosszú betegsége és ennek nyomán bekövetkezett halála miatt nem tudott fizetni. Néhányszor megkeresték szóban és írásban az özvegyet, ám az nem reagált a felszólításokra. Most teljes komolysággal és szigorral intették őt a tanácson keresztül, hogy nyolc napon belül küldje fel a pénzt Bécsbe. Ha erre nem kerül sor, írták, akkor más eszközt és utat keresnek, noha ezt szeretnék elkerülni.¹⁵ Vasantó hitelképességét talán az is aláámasztotta, hogy rokona (fia?) lehetett az 1550-es években Debrecenen át Makóról érkezett ismert kereskedőnek, Vasantó Ferencnek, aki Kassán a leggazdagabb Ring-polgárok közé tartozott. Vasantó leányait ugyancsak tehető polgárok Pap Benedek és Kalmár Ambrus vették feleségül.¹⁶

A 17. század első évtizedeiben a bécsi nagykereskedő Hans Regätz/Rogatz örököseinek társasága 15 éven át próbálkozott, hogy a kassai külső tanács sok éven át volt tagjától,¹⁷ Pap Györgytől, majd örökösétől behajtsa annak 214 forint 27 dénár tartozását, melynek megfizetését 1613 júniusában Pap hat hónap múlva ígérte. Végül 1628 tavaszán az igazságosság nevében Kassa tanácsához fordultak segítségért és védelemért. Levelükben előadták, hogy egy elszámolás keretében átadták az adóslvelet Hans Zapf eperjesi polgárnak, aki megkísérelte azt érvényesíteni Pap özvegyével szemben. Az özvegy azonban nem ismerte el az adósságot, mondván, hogy az adóslvél nem férje (aki 1627-ben halt meg) kezeírása és férjét életében soha nem keresték meg a tartozás miatt. Ezzel szemben ők több ízben, sokféle módon, írásban és különböző kereskedők útján próbálták elérni annak idején, hogy Pap megfizesse a pénzt. Ez nem sikerült. Az özvegyet annál kevésbé értik viszont, mert néhai jámbor és tisztos férjét, aki meglehetősen javakat hagyott

¹⁴ A nyugati kereskedelem forrásaiban, a harmincad- és más vámjegyzékekben, a 16. század kezdetétől általában előfordul egy vagy két pataki kereskedő a kassai, kolozsvári, debreceni, váradai, szatmári, túri polgárok mellett.

¹⁵ AMK: Kassa város Levéltára, Missiles 1577 No. 3411/123 A kassai levelekért H. Németh Istvánnak tartozom baráti köszönettel.

¹⁶ SZAKÁLY, 1995. 192.

¹⁷ H. NÉMETH, 2006. 154–171.

hátra, a sírjában jobban kellene tisztelni, mintsem így hírbe hozni. Időközben azt is megtudták, hogy az özvegy egy nemes emberhez kíván férjhez menni, ami megváltoztatja a társadalmi állását. Nem volna szerencsés, ha a házasság nekik, illetve Zapfnak, akár közvetve is, kárt okozna. Miként a levélből látható, ez esetben is Pap vagyona, társadalmi állása jelentette a garanciát a hitelezők számára.¹⁸

Kovács, Vasantó, Pap külföldiekkel kereskedtek, adósleveleiket nekik állították ki. Vida deák, vagy másként Veit Gundacker, a Debrecen és Pozsony között mozgó kereskedő mindkét irányban üzletelt, közvetített.¹⁹ Tartoztak neki debreceniek éppúgy, mint ahogyan ő adósa volt a nürnbergi Georg Heen és társai cégnek. Sokéves működése során a pozsonyi tanácsnál elhelyezett adóslevelein kívül bizonyára még jónéhányat kiállított, illetve kézhez kapott.

A kisebb-nagyobb körben ismert tőzsérek, kereskedők között egyedülálló a Szerdahelyről származó Szabó Péter, aki 1539-ben Budán állított ki kötelezvényt a gyulai Olla Jánosnak. Tény, hogy a feltehetően észak-magyarországi Szerdahely kereskedői 1000 forint feletti kiviteli és behozatali vámmal szerepelnek az 1542. évi harmincadnaplókban.²⁰ Az, hogy az adóslevél miért éppen német nyelven készült, nehezen magyarázható. Bizonyos azonban, hogy a magyar és a német nyelv egyenértékkel bírt és egyformán használatos volt a hazai kereskedelmi forgalomban.

A közölt dokumentumokat betűhíven közöljük, de a nagybetűket – a következetlen írásmód miatt – csak a személy- és helyneveknél hagytuk meg.

Források

Kovács András sárospataki polgár (1548–1551)

1.

En ky wagyok Andras Kowachy sarospatakyl wallom adossá magamat az Nemes Hanczy Rothnak wlmarnak marha árában, kyth en fel wettem az w zolgayatul az tyztelendo Link Cristophtull Beczyben lakozotwl tyzen negh zas forintal hetwen ket forintal ismeg kyllenchen negh penzel, kyth en fogadok meg fizethnye ez jowendo Zent Wrban napyara mynden okwetes nelkwl. Ennek bizonsagara lewelemet attam es pechetemel megh erossytetthem. Ez lewel Bechben kolth 7 die Marcy Anno domini 1548.

[rányomott gyűrűspecst]

Hátoldalán:

1548 3 octobris

En Andras Kowachy ez lewelre marattam adossá nyolc zas tyzen ewt forintal d ii No. 1

¹⁸ AMK: Kassa város Levéltára, Missiles 1628 No. 6229/111.

¹⁹ A német-magyar identitású Vida deák gyakorta felbukkant a debreceni magisztrátus jegyzőkönyveiben rögzített tiltásokban. 1589-ben viszont Pozsonyban végrendelkezett, s adósai között ekkor is szerepelt egy ismert debreceni polgár, bizonyos Zongó János 1000 forintról szóló adóslevele. GECSÉNYI, 1981. 103.

²⁰ EMBER, 1988. 405.

2.

En ky wagiok Andras Kowachy sarospataky vallom adossa magamat Nemes Hanz Rothnak wlmarinak neg zaz negwen egh forintal, kyt en fel wettem az ew zolgayatwl az tyztelendew Cristoph Lynktwl, kyt en fogadok meg fyzetny wyz keresth napyara. Ennek byzonsagara leweletem attam pechetemel meg erossytetem. Datum Vienne 4 die ottobris Anno domini 1548

[rányomott gyűrűspecst]

Hátoldalán:

Anndraz Kowatz vom Scharoschpatackh No. 2

3.

Ich Anndrasch Khoatsch zu Saraspatokh bekhen für mich vnnd all meine erben daß ich recht vnnd redlich schuldig worden bin den erenhoften vnnd weysen Hans Rothn vnnd mitverwandten von Vlm vmb whar so sie mir auf mein piten herab gesandt haben. Neimblich siebennhundert vnnd ain guelden sieben vnnd funfftzig pfennig vnngarisch. Idem guelden zu hundert pfennigen geraiten. Solche fl 701 d 57 glob ich Inen bey meinen eren vnnd thrawen auf negst khunfftig Trium Regnum in Wien mit guther landts werung zu betzalen on alle auß rede zu mherer sicherhait. Hab ich mein petschafft hie vnnther druckt. Datum Scharaßpatokh den 5ten tag Novembriß Anno domini 1549

[rányomott gyűrűspecst]

Hátoldalán:

Anndrasch Khoatsch schuldbrief

Fl 701 d 54

No 3

4.

Anno 1550 Ego Andreas Kowacz civis patakiensis fateor me debere huic egregio ac circumspecto Joanni Roth de Wlma, ac eiusdem posterys ac factoribus, quingentis ac octuaginta sex et vno fl. d 80. Quod huic egregio ac circumspecto domino domino Roth ac eiusdem factoribus pro mito hanc supra scriptam summam per soluere, ad festum videlicet Laurentii nunc futurum sine wlla controversia ad istius chirographi memoriam do has literas et coroborari sigillo meo proprio volo et faciam. Datum Vienne die 19 Junii Anno 1550

vt postremo eodem tempore mutuatum est nobis in nostra necessitate preparata monetas vngaricales fl xiiii

[rányomott gyűrűspecst]

Hátoldalán:

Andras Kowats 600 d 80

No 4.

5.

Ich Andreaz Kowatsch wonhafft zw Scharaspatok bekam für mich vnd all mein erben, das ich redlich schuldig worden bin, bezalen soll vnnnd will dem ehrenvesten herren Hannsen Roten vnnnd mitverwannten von Vlm nemlich die ain hundert vnd achthalben gulden vom Andras diac so ich fur Warsezi Ambros ein genomen. Mer fur par gelt zwanzig gulden so sy mir dati Inn wardein gelichen. Mer fur Hanns Pomen von Wienn zwai hundert acht vnnnd funffzig gulden, so er dem Schala Lienhart vnnnd par mir erlegt hat, summa so ich den Rotischen bezalen soll, tut drey hundert funffvndachtzig gulden vnnnd funffzig pfennig vngrisch zw zehen schiling zw sagen Ich Inen hiemit bey meinem guten glauben vndertrauen zwzalen auf Micheli negst kunfftig in Wien, von den 303 oxen so ich von Schala Linhart erkaufft, oder so es von solchen vieh nit ervolgen möcht. Von anderen allen meinen hab vnd gut. Zw vrkhundt hab ich mein pettschafft auftruckt. Dattum Wardein 30 Augusto Anno 51t

[rányomott gyűréspecsét]

Hátoldalán:

Anndrasch Kowatsch von Scharospatockh fl 385 d 50
No 5.

6.

Ich Anndrasch Kowatsch von Scharospatockh bekam für mich vnnnd alle meine erben das ich den ehrnvesten vnnnd weysen herren Hannsen Roten vnnnd mittverwannten von Vlm recht vnnnd redlich schuldig worden bin. Benanntlichen dreyhundert acht vnnnd sechtzig gulden funfftzig pfennig vngrisch den gulden zu zehen schillingen geraitt. Soliche fl 368 d 50 zu ß 10 gelob vnnnd versprich ich inen bey meinen ehren thrauen vnnnd glauben zubezalen auff negstkünfftig den sechsten tag jener hie inn Wien mitt guettem teutschen geltt, on allen iren enttgeltt khosten vnnnd schad. zu vrkhundt hab ich mein gewönlich pettschafft hierunder gedruckt. Datum Wienn den sibenzehenden tag Novembris Im ain vnnnd funfftzigisten Jar.

[rányomott gyűréspecsét]

Hátoldalán:

Schultprieff vom Andrasch Kowatsch von Scharospatockh vmb fl 368 d 50 zu ß 10 zie Auff 6 Jener Ao 52
No 6.

***

7.

Ich Sabo Petter von Serdahellen bekhenne öffentlich mit dissem prieff fur mich vnnnd all mein Erben, das ich rechtt vnnnd redlich schuldig wordenn bin dem ersamen Olla Januschem vom Gulam ist. Nemlichen hundert vnnnd funffvndfirtzig gulden vnngerisch ferdes [?!] gvlitt. Soliche obgemellte summa alls f 145 d gerede ich ime auff nichst Pffingstenn zubezellen on all sein rast vnnnd schaden. Das zu

meren vnd pesser sicherhait mit meinen gewonlichen pettschaftt vndertrukht.
Geschehenn zu Offen den 29 Marcz des 1539 Jahrs

[Alul rányomott pecsét]

Pozsony város Levéltára 5622/1

8.

Wasanto György kassai polgár

En Wasanto Georgi cassay polgar vallom magamat adosnak lenny az en tiztelen-
do vramnak de Monte Janosnak bechy polgarnak marha araban ket zaz harmintz
negy forinthal niolchwan penzel, mely 234 f tot 80 d fogatok ew kegielmenek
meg fizetni tizta kezpenzel harom holnapra. Ennek bizonsagara es erossegere at-
ham ewkegelmenek az en bokot eleo pechietemel megh erossiteot leveletem. Ada-
tot Bechben 8 napian Juliusnak Anno 1576

Másolat.

Kassa város Levéltára. Missiles 1577 3411/123

9.

En Wasantho Georgy cassai polgar vallom adosnak lenny magamat az en tiztelen-
do vramnak Cristoff Reinpergernek marha araban ket zaz hwzon negy forinthal
es huz penzel, mely 224 f tot 20 d fogadok en w kegielmenek megh fizetny tizta
kezpenzel harom holnapra. Ennek bizonsagara es erossegere adom ew Kegelme-
nek az en zokot elew pechietemel megh erossitet lewelemeth. Datum Vienne 8
die mensis July Anno Domini 1576

Másolat

Kassa város Levéltára. Missiles 1577 3411/123

***

Veit Gundacker/ Vida deák debreceni polgár

10.

En Dvskas Istvann debröczömy vallom az en levelemnek rendi zerenth hogj az
melj 145 forintot varadi Simandi Janos az iglai Stubek Matiasnak tartozot en azt
az zaz negyven et forintho mindenestöl fogvan en ream veven fogadom meg fizetni
ez debrecheni Vid dejaknak karacsonban tizta kez penzel minden halogatas nekul.
Enek erössegere adom az en peczetes leveletem költ Debröczenben 16 Mai 1583

[Alul rányomott pecsét]

Hátoldalon

Duskas Istwan adoß levele adi 16 May 83

Pozsony város Levéltára 8021

11.

En az nehay Pozto Medeö [!] Andraß deakne Debrechemben lakozando vallom magamnak adosnak leöni az én levellemnek rendibe en az tiztelledeö vramnak Debrechemben lakozandonak Vyda deaknak kronnath es iskarlat araban igazan fl 312 meg 75 d mell meg nevezet harom zaz tizen ket forint es hetven eöt pinzt fogatok eö kegnék avagy annak kynel az en adoß levellem lezen megfizetny ez jwvendeö Nagj Botog azzon nap elleöt ket hetel tizta kez penzell minden per es patvar es hallaztaß nekeöl. Erröl attam nagjob bizon sagaiertth az en megzokoth tullaiton petschedeß levellemet. Keölt Debrechemben Ano 85 die 14 Juni

[Alul rányomott pecsét]

Hátoldalon:

Ano 1586 adi 29 Octoberis fizetet ere Poztomedeö Andraß deakne zamvetes zerint Igazzan kyt egy sumaban fl 177 d 75
Pozto Medeo Andraßne adoß levele

Pozsony város Levéltára No. 8117

12.

Ich Hanß Roßnauer zw Wien bekhen hiemit das mir an heutt dato der erbar Farkasch Janosch handelsman vnt wonhafft zw Debrez in namen vnt an statt Veytt Gundackers auch handelsman vnd wonhafft daselbst pey dem erbarn vnd furnemen Zacharias Getzell vnd mitverwantten zw Presspurg drey hundert gulden yeden zw 100 d vberschafft von datto an drey wochen einznemen. Zw vrkundt gib ich den diese bekhanntnus mit eigen hand geschrieben vnd gewonlich handels peetschafft auf gedruckht. Geben in Wien den 18 tag Julli Anno 1586 ist.

[Alul rányomott pecsét]

Pozsony város Levéltára 8165

13.

An heutt datto hatt zeigen h Veytt Gundacker handelsmann von Debrez seine außtand der schulden an negsten vng[arisches] geltt zwolff gulden vndt sieben vnd neunzig vng[arische] pfennig nur alhie richtig gemacht vnd erlaget. Gibe den deswegen in abwesen seines schuldtprieffs diesen schein. Gescheen in Wien den 28 tag monnats Aprill Anno 1587 d.

HRoßennauer in Wien mpropria

Pozsony város Levéltára 8216

14.

En Zékelhidy Chala Balás vallom adosnak lenny magamath az en tiztelendeo vramnak debreceny Vida deáknak tizta kéz penzel huzonheth forintal es hetven penzel, meli f 27 d 70. fogadok eo keg[yel]menek megh fizetny ez ieovendeo beöth vasarára Debrecenbe minden okvetetlen es perpatvar nekeol, kinek ereos-

segére es bizonságára adom ezen pecheteos levelemeth. Keolth Váradon die 16 January 1589.

[Alul rányomott pecsét]

Pozsony város Levéltára 8277

15.

En Vida diak debrecheny vallom magamath adosnak leony az en tistilendeo vramnak Debrechem lakozando Gyorgy diaknak sarie araban igazan f 203 mel meg newezet ket zaz forintot es három forintot fogadok eö kegelmenek fizetny iglay swegel keoz swegel felle es az felle, amit az summa tezen fellere Ismet eöreg iglay keöz swegel, az apronak zazat 12 f az eöreg keöznek zazat f 13 az iwwendeo Zent Beorthelen napiara megfizetny minten peres patvar nekiol. Keölt Debrechemben 1589 adi 19 Martzy. Ennek bizonsagára adom peczetes lewellemet errösegevl az eö kegd tarsawal egiethemben az marhatt mint feleol megwezet summath tezen.

Laus Deo Semper Ady 10 Septembris Ao 1589

Másolat

Pozsony város Levéltára 8375

16.

Ich Hannß Angerer von Nurnberg bekhem das ich von dem erbarh Veit Gundacker an stadt des Georgh Heen vnnd mitverwanden von Nurmberg empfang hab alls nemblich funfundzwanzig gulden, welche funffund zwanzig gulden sollen an stadt irer schulden abgeen. des zu gewisser wrkhundt gib ich mein handtschriftt vnd gewonlich petschier geben zu Debritz den 20 tag Februari Anno 1594 ist.

Hannß Angerer manu propria

[Alul rányomott pecsét]

Pozsony város Levéltára No. 8052

***

17.

En Pap Giörgy Cassan lakozo marha araban marattam adossa az en bizodalmas vrainnak Hanß Regacz vram maradekinak f 214 d 27 mely ketzaz tizenegy forintot es huzonhet penzt fogadom eo kegelmenek matul fogva hat holnapra kezpenzul meg fizetnem. Ennek bizonsagára adom peczetes levelemet kezem irasual megh erősítuen. Actum Viennae die 21 Juny A 1613.

Másolat

Kassa város Levéltára. Missiles 1628 6229/111

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

AMK	Archív Mesta Kosice
GyEL	Győri Egyházmegyei Levéltár
GyKHL	Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára
MOL	Magyar Országos Levéltár

2. Szakirodalom

AMEND 2004	ANJA AMEND: <i>Schulden</i> . In: <i>zeitenblicke</i> (2004) 3. sz. deposit.ddb.de/ep/netpub/43/37/61/9766613743/_.../amend/amend.pdf (Letöltés: 2010-08-21)
BUNATOVÁ 2009	BUNATOVÁ, Marie: <i>Die Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Handel und Wirtschaftsgebaren der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Judeorum 1577–1601</i> . (Dissertation an der Universität Wien, 2009) http://othes.univie.ac.at/3737/1-2009-01-21-0348025.pdf (Letöltés: 2010-08-22)
EMBER 1988	EMBER Győző: <i>Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén</i> . Bp., Akadémiai, 1988.
ENGEL–JACOB 2006	ENGEL, Evamaria–JACOB, Frank Dietrich: <i>Städtisches Leben im Mittelalter. Schriftquellen und Bildzeugnisse</i> . Böhlau, 2006.
GECSÉNYI 1981	GECSÉNYI Lajos: <i>Adatok tiszántúli és erdélyi kereskedők nürnbergi kapcsolataihoz a XVI. század második felében</i> . In: <i>A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VIII</i> . Szerk. GAZDAG István. Debrecen, 1981. 89–112.
2008	Gecsényi Lajos: <i>Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből</i> . Győr, 2008.
GRANASZTÓI 1989	GRANASZTÓI György: <i>A kassai kereskedelem a 16. században</i> . In: <i>Gazdaság, társadalom, történetírás Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára</i> . Szerk. GLATZ Ferenc. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1989. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 6.) 63–82.
HILDEBRANDT 1996	<i>Quellen und Regesten zu den Augsburger Handelshäusern Paler und Rehlinger 1539–1642. Wirtschaft und Politik im 16/17. Jahrhundert Teil 1: 1539–1623</i> . Hsg. und eingeleitet von Reinhard HILDEBRANDT. Stuttgart, 1996.

H. NÉMETH
2006

H. NÉMETH István: *Kassa város archontológiája. Birák, belső és külső tanács 1500–1700.* (Fons Könyvek, 3.) Budapest, 2006.

KUBINYI
2008

KUBINYI András: *A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon.* In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet.* Szerk. KUBINYI András, LASZLOVSZKY József, SZABÓ Péter. Bp., 2008. 229–251.

SZAKÁLY
1995

SZAKÁLY Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás történetéhez.* (Humanizmus és reformáció 23.) Bp., 1995.

TÓZSA RIGÓ
2008

TÓZSA RIGÓ Attila: *A pozsonyi tiltáskönyv (1538–1566) információs bázisa.* In: *Századok* (2008) 5. sz. 1135–1186.

Bethlen Gábor oltalomlevelei a magyaróvári uradalomhoz tartozó Ruszt mezőváros számára (1620)

Az uralkodók, fejedelmek, hadvezérek által egyes települések vagy birtokosok ingatlanaira kibocsátott, a katonai beszállásolást, táborozást megtiltó, illetve egy adott települést, annak lakosságát – vagy egy nemes konkrétan megnevezett birtokait – a katonaság rekvirálásától, fosztogatásától, prédálásától megvédő oltalom-, menedék- vagy védlevelek, a talán leggyakoribb egykorú néven *salva gvardiák* jól ismertek mind a kora újkori várostörténet, mind a nemesi társadalom kutatói előtt. A forrástípus elnevezésének fogalommagyarázata – nem ok nélkül – speciális tartalmi megszorítással a kivételezettséget hangsúlyozva, a kiváltságlevél jelentéstartalmat is megengedi.¹ Emiatt az oltalomlevelek több 16–17. századi darabja jogtörténeti célú forrásközlésben is helyet kapott.² Az alábbi kis dolgozatban három oltalomlevelet teszünk közzé, melyek Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, választott magyar király 1619–1621 közötti dunántúli hadjárata kapcsán az 1620. évben keletkeztek, s a fejedelem a magyaróvári uradalomhoz tartozó Sopron vármegyei Ruszt³ mezőváros számára adta ki őket. A folyamatos adatgyűjtés miatt a lényegi tartalmukban egyező források diplomatikai elemzése nem lehet ezen adatközlés tárgya, de azt érdemes jelezni, hogy a közölt dokumentumok egyikében (3. levél) e forrástípus öndefiníciójaként az *edictum*, azaz a *parancslevél* megnevezés található.

A szőlő- és borkultúrájáról, kiterjedt közép-európai borkereskedelméről ismert Sopron vármegyei Ruszt mezőváros a Moson vármegye jelentős részét magában foglaló, az adóösszeírásokban királyi birtokként számon tartott s az Alsó-ausztriai Kamara által kezelt magyaróvári uradalomhoz tartozott.⁴ A dominium az 1621. évben zálogosítás útján került Leonhard Carl Harrach gróf birtokába – ezután a zálogbirtokos arisztokrata családok egész sora jelent meg.⁵ A kora újkori igazgatás- és társadalomtörténet szempontjából máig kevésbé kutatott város⁶ élén a bíró állt, a városvezető hivatali elitet a nyolc szenátor alkotta belső tanács, és az ugyancsak nyolc főből álló külső tanács képezte.⁷ A közölt oltalomlevelek keletkezésével kapcsolatban is fontos jelezni, hogy 1610–1623 között

¹ A jelentéstartamokra lásd a „salagvárda 1693” szócikket. TESZ 1976. 478., illetve az egykorú jelentésekre: BARTAL, 1901. 588–589.

² Pl. a borszállításra vonatkozó vám- és vásárprivilegiumok mellett több *salva gvardiát* is közöl: BERGER, 1983. (1598: Nr. 5.) 42–43., (1622: Nr. 7.) 45–46., (1636: Nr. 9.) 49–50.

³ Ma: Rust, A

⁴ Az uradalom 16. századi történetére: KENYERES, 2008. 69–88.

⁵ AULL, 1933. 11., ALtB 1963. 484., KRUG, 1970. 167.

⁶ Bár a kiemelkedően gazdag kora újkori levéltárral rendelkező Ruszt jelenleg nem tartozik a frekvenciát kutatási irányok és forráshelyek sorába, ennek ellenére egy mégoly vázlatos historiográfia is – pl. Harald Prückler Ruszttal kapcsolatos kutatásaira is célozva – szétfeszítenék e rövid kis írás kereteit. Így itt két kora újkori lakáskultúrával, életmód-kutatással kapcsolatos hazai feldolgozásra utalnék: ZIMÁNYI, 1989.; NÉMETH, 1994.

⁷ ALtB 1963. 471.

a bírói tiszteletet a később Sopron városa és a vármegye életében is jelentős szerepet betöltő, ruszti eredetű Natl/Nattl család egyik tagja, Georg Nattl viselte.⁸ A döntően borkereskedelemmel kapcsolatos kiváltságlevelek mellett a város nem először kapott oltalomlevelet. Így például 1598 májusában II. Rudolf király (magyar trónon I. Rudolf, 1576–1608) adott először Rusztnak *salva gvardiát*,⁹ majd a Bethlen-időszakban II. Ferdinánd király (1619–1637) is: először 1621. július 9-én Bécsben, majd 1622-ben július 5-én Sopronban.¹⁰ Az újabb beszállásolás-mentesség adományozása mellett a háborús károk enyhítésére II. Ferdinánd 1624. június 27-i kiadványában megerősítette a keddi hetipiacokra vonatkozó privilégiumot.¹¹ Ruszt esete cseppet sem egyedi, hanem inkább egy, a régió több mezővárosára jellemző tendenciát érzékeltet. II. Ferdinánd 1621-ben a közeli Kismarton¹² városprivilégiumait is megerősítette, 1623-ban pedig – az oszmán veszélyre, a rebellió időszakára, a különböző lovas- és gyalogos hadinépek beszállásolására is hivatkozva – két országos vásár megtartásának jogát adományozta a településnek. (Időpontjaik: ősszel Máté apostol és evangélista ünnepe, azaz szeptember 21-e, illetve az év másik szakaszában, a Húsvét előtti negyedik, avagy a datáló misekezdettel „Oculi mei...” vasárnapja).¹³ Valószínűsíthető, hogy az uralkodói kegy háttérben a társadalom- és gazdaság reorganizációjára, a térség gazdasági stabilizálásának megteremtésére irányuló törekvés húzódtott meg. Ez a törekvés szervesen egybefonódhatott a régió politikai konszolidációjával, ami az uralkodó és a rendek kiegyezését eredményező 1622. évi soproni országgyűlésen következett be.

A közlésre kerülő oltalomlevelek mindegyike Bethlen dunántúli diadalai közepe, az 1620. évben keletkezett.¹⁴ Az első két dokumentum az 1620. május 31-re, Besztercebányára¹⁵ Bethlen által összehívott diétához kapcsolódik, ott került kiállításra. Az első, 1620. július 1-jére datált oltalomlevél a diéta megnyitását követően, de még a tanácskozások megkezdése előtt (július 3.) íródott. A második dokumentum még szintén a diéta első szakaszához köthető (július végén érkeznek meg II. Ferdinánd követei is).¹⁶ A források pontos keletkezéstörténete jelenleg nem ismert. Nem tudjuk, Rusztról mikor és hány fős küldöttség utazott Besztercebányára, és azt sem, hogy ott kik segítették őket. Ugyanakkor azt feltétlenül ki kell hangsúlyozni, hogy az adott esetben egy országrendiséggel nem rendelkező mezőváros küldöttsége jelent meg a diétán, és e helyen – minden

⁸ Az 1619–1622 közötti időszakból Georg Nattl (Natl György) bírói hivatalviselésére: StA Rust, Fasc. 4. No. 8. (1622. febr. 16-i említés.), StA Rust, Ratsprotokoll 1617–1634. 1619. március 3-i, március 4-i, március 6-i, 1620. ápr. 6-i, 1620. máj. 1-jei, 1623. febr. 13-i említések (számozatlan oldalak), StA Rust, Waisenbücher, Bd. II. fol. 32-r. (1620. jún. 4.), fol. 36-r. (1620. jún. 29.), fol. 38-r. (1621. jún. 7.). A ruszti bírók publikált archontológiája: ALtB 1963. 481.

⁹ StA Rust, Ratsakten, Fasc. 10. No. 70.

¹⁰ StA Rust, Fasc. 4. No. 6., BERGER, 1983. 7–46.

¹¹ AULL, 1933. 11., ALtB 1963. 465., 471. II. Rudolf 1598, II. Ferdinánd 1622. évi *salva guardia* adományát, illetve az 1624. évi hetipiac *donatiót* közli: BERGER, 1983. (Nr. 7–8.) 42–48.

¹² Ma: Eisenstadt, A

¹³ Burgenländisches Landesarchiv, Eisenstadt, Archiv der Freistadt Eisenstadt, Urkunden und Privilegien No. 21. (Bécs, 1623. júl. 6.), ld. PRICKLER, 1998. 42.

¹⁴ A tárgydíszak hadtörténeti eseményeinek máig legrészletesebb feldolgozása: NAGY, 1969. 135–305.

¹⁵ Ma: Banská Bystrica, SK

¹⁶ A diétára: DEMKÓ, 1886.

bizonytalannal informális fórumokon, közvetítők és patrónusok segítségével – eredményesen képviselte a kisváros érdekeit. Minthogy a másik oltalomlevél is az országgyűlés ideje alatt, annak helyszínén keletkezett, nemcsak a lokális történelemek feltárásának igénye (a tárgyidőszak ruszti eseményeinek mikrovizsgálata) merülhet fel, hanem az is, hogy az adott időszakban a ruszti küldöttség helyben tartózkodott-e, vagy egy újabb deputációt menesztettek, és a város mindezt hogy bírta költségekkel? E kérdésekre talán a városi számadáskönyvek szisztematikus feltárása adhat majd választ.¹⁷ Ruszt nem egyedi példája az országgyűlésig eljutó mezővárosi érdekérvényesítésnek. Sajnos nem ismert, hogy milyen összetételben, miféle utasítással indultak el, s céljaikat elérve tértek-e haza, de 1625. október 19-i tanácsülésében a győri püspök privilegizált mezővárosa, Szombathely is úgy döntött, hogy a soproni országgyűlésbe a város ügyeiben fáradozó „néminemw attyafiakatt” kell küldeni.¹⁸ A városvezetés pragmatizmusát, információszerzését, kapcsolatrendszerét érzékelteti a harmadik oltalomlevél keletkezése, mert az ugyanis az immár tényleges hadmozdulatok közepette (Kőszeg ostromának kezdete) került kiállításra. Az időszakot váratlan hatalmi labilitás, jelentős seregmozgások jellemezték. Bethlen dunántúli seregei 1620. szeptember 29-én a Sopron vármegyei Lakompaknál¹⁹ elszenvedték első jelentős vereségüket, majd október elején a fejedelem hadainak is fel kellett hagyniuk Hainburg (Alsó-Ausztria) ostromával, és a Nyugat-Dunántúlra visszavonulva október 6-án Kőszeg ostromát kezdték meg. A salva guardia kiállítását követően a fejedelem nem sokáig maradt Kőszeg alatt; október 9-én már a Szombathely melletti táborból keletkezte Egerváry György gerégei²⁰ udvarházára, jobbágytelkeire és majorságára vonatkozó oltalomlevelét.²¹ A következő napon, október 10-én hadai Sopron irányába indultak, tábora aznap este már Nagycenken állt.²²

Joggal merülhet fel a kérdés: vajon megvédték-e az oltalomlevelek Rusztot a háborús pusztításoktól? A több, egymást követően kiállított védlevél óhatatlanul a folyamatos fenyegetettséget, bizonytalanságot – netán a korábban kiállított források eredménytelenségét – sugallja. A kérdés egyértelmű megválaszolása további forráskutatásokat igényel. Egyaránt tisztázni kell a 17. század eleji Ruszt gazdasági, társadalmi helyzetét, pozícióját a régió településhálózatában, funkcióját a fenti háborús esztendőkből, de nem szabad elfeledkezni a térség egykorú hadmozgásainak további, akár *itinerarium*-szintű feltárásáról sem. A kisvárosi lakosság félelmének jogosságát jól érzékelteti egy 1621 decemberében Batthyány (II.) Ferenchez küldött beszámoló is. A széplaki Fánch Pál hadnagy Batthyány kapitánysága alatt álló vitézekkel a szolgáltatások teljesítése ellenére is rátört a magya-

¹⁷ Sajnos ehhez a tárgyidőszak városi jegyzőkönyvei nem nyújtanak segítséget, 1620 májusa után a tárgyévben nincs bejegyzés. Ld. a 7. sz. jegyzetet.

¹⁸ VaML Szombathely Város Levéltára, Szombathely város tanácsülési és bírósági jegyzőkönyvei 1623–1627. fol. 75–r.

¹⁹ Ma: Lackenbach, A

²⁰ Ma: Gyanógeregye, Vas megye

²¹ VaML, Egerváry család levéltára, 1. doboz, fol. 182.: „Datum ex castris n[ost]ris ad oppidum Zombatheli positis die nona mensis octobr[is]. Anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo.”

²² GINDELY, 1890. 227–228., RÁTH, 1863. 260.

róvári uradalom több Moson vármegyei településére. Egy éjjel Miklósfalva,²³ Járfalu²⁴ és Zurány²⁵ településekre csaptak le. A szegény német polgárok sok jószágát elvitték, őket pedig „...verték, taghlottak, niakon köttve hordoztak...”.²⁶ Sopron vármegye 1609. évi portális adóösszeírása szerint az adószedők által királyi birtokként számon tartott Ruszt hat adózó portával (azaz mesterséges adóegységgel) rendelkezett. A település ezzel az adózóerővel ekkor a vármegye mezővárosainak „középmezőnyébe” tartozott. A közeli Fertő-parti oppidumok sorában Fehéregyháza²⁷ 3,5, míg Feketeváros²⁸ 4 adózó portával bírt, a zsidó közösségeket integráló Kismartont 14,5, míg Nagymartont²⁹ 10 adózó portával regisztrálták. A Répce-völgyben fekvő, ugyancsak szőlőtermeléséről ismert Locsmánd³⁰ 9,5 portával került az összeírásba. Ruszttal egyező adózó erővel tartották számon Nyéket,³¹ míg például a győri püspök Fertő-parti mezővárosa, Rákos (ma: Fertőrákos) ekkor csupán 2 adózó portával rendelkezett.³² Ruszt ezt a pozíciót őrizte meg egy évtizeddel később is. De más települések portaszámai még e rövid időszakban, e kistérségen belül is eltérő dinamikájú településfejlődéseket jeleznek. Ugyanis Rusztot 1619-ben 8, míg a közeli két Fertő-parti kisvárost immáron ugyancsak 8 (Fehéregyháza), és 7,5 (Feketeváros) portával tartották számon. Hasonlóképpen 8 portával bírt Rákos is.³³ Csepreg feldúlásának (1621. január 9–11.) kivételével³⁴ az 1619–1621 közötti esztendőök Sopron vármegyei hadi kárainak feltárása sajnos még nem került a kutatói érdeklődés fókuszába.³⁵ Pedig az égett és pusztá házak, porták sokaságára az 1622. évi adóösszeírás is felhívja a figyelmet. E forrás óhatatlanul azt sugallja, hogy a ruszti polgárok eredményesen taktikáztak a hatalmi változásokkal terhes háborús esztendőökben. Az adózóerő csökkenése ellenére a megmaradt 6 adózó porta és egy pusztá (deserta) szerényebb mértékű pusztulást mutat, mint több más mezőváros esete. Például az Esterházy Miklós földesurasa alatt álló Nyéket teljességgel égett településként regisztrálták az adószedők, avagy a győri püspöki mezőváros, Rákos a 6 adózó portája ellenére további 6-6 pusztá és égett házzal rendelkezett.³⁶

A felvetődött kérdések megválaszolása további forrásfeltárásokat, illetve az érintett régióra vonatkozó had-, település- és gazdaságtörténeti mikrovizsgálá-

²³ Eredetiben: *Miklosdorff*, ma: Nickelsdorf, A

²⁴ Eredetiben: *Jandorf*, ma: Deutsch Jahrndorf, A

²⁵ Eredetiben: *Chundorff*, ma: Zurndorf, A

²⁶ MOL P 1314. Batthyány család levéltára, Missiles, Nr. 28.784. (1621. dec. 3.)

²⁷ Ma: Donnerskirchen, A

²⁸ Ma: Purbach, A

²⁹ Ma: Mattersburg, A

³⁰ Ma: Lutzmannsburg, A

³¹ Ma: Necknemarkt, A

³² MOL MKA CP Regestrum Anno Domini 1609 connumerationis portarum Comitatus Sopronien[sis] (...) 1277–1288.

³³ MOL MKA CP Anno 1619 Regestrum super connumeracione portarum Comitatus Sopronien[sis] (...) 1360–1365. (Már az 1610. évi adóösszeírásban 7-re nőtt Ruszt portaszáma. Uo. Regestrum super nova portarum connumeracione Comitatus Sopronien[sis] (...) in Anno D[omi]ni 1610. 1648., 1348.)

³⁴ A korábbi irodalommal együtt: SÁGI, 1996.

³⁵ Egy Vas vármegyei esettanulmány: ILLIK, 2006.

³⁶ MOL MKA CP Anno 1622 regestrum super connumeracione portarum Comitatus Sopronien[sis] (...) 1437–1438.

tokat igényel. A közlésre kerülő források Ruszt Város Levéltára, Tanácsi iratok sorozatában, Ruszton található. Míg a latin nyelvű szövegrészeket a humanista íráshoz közelítve, a magyar nyelvűeket betűhíven, de nem paleográfiai hívséggel publikáltam.

Források

1.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, választott magyar király a magyaróvári uradalomhoz tartozó Ruszt várost védelme alá vette, így vezéreit, seregeit eltiltja a városba történő beszállásalástól, és szigorú büntetés terhe alatt tiltja a város és lakossága javainak dúlását, fosztogatását.

Besztercebánya,³⁷ 1620. július 1.
(StA Rust, Ratsakten, Fasc. 4. No. 2.)

Gabriel Dei gratia Regnorum Hungariae et Transylvaniae princeps, ac Siculo-
rum comes [etc.] Universis et singulis supremis et vice capitaneis, belliductori-
bus, campiductorib[us], ductoribus, centurionibus, decurionibus, vexilliferis,
caeterisq[ue] tam equestris quam pedestris ordinis militibus, signa et auspica
nostra sequutis, cunctis etiam aliis quorum v[idelicet] interest seu intererit, pra-
esentes nostras visuris lecturis et legi auditoris. Salutem et gratiam nostram.
Mivell mÿ az owarÿ³⁸ tartomaniunkhoz tartozando Rust neweö varoskat, az mÿ
kÿvaltkeppen valo gondviseléseönk es oltalmunk ala veötteök. Azert intwnk min-
deneket seöt hadgiuk es serio parancziolliuk, senkÿ az megh newezet Rust neweö
varoskara szallanÿ, benne lakozo szeghénséget se szemeliekben, se marhaiokban
es egieb majorsagokban bantanÿ, haborgatnÿ es sartzoltatnÿ, mezejeöket es rét-
tieöket karoséttni, rajtok dulni praedalni, sakmaniolni, awagj egieb kegietlen-
séget czielekednÿ semmi uton es okon ne mereßellien. Mert valakÿ ez ellen czie-
lekeözik, es niawaliaban esik, maga engedetlenségének tulajdonetsia, es mÿs, ha
panasz jeö eleönkbe ereös beöntetés nelkeöl semmiképpen ell nem szenuedeönk.
Secus itaq[ue] nequa[ue] factur[us] . Praesentib[us] perlectis exhiben[dis] restitu-
tis. Datum in libera et regia montana civit[a]te Novi Solien[si]³⁹ die Prima Julÿ.
Anno Domini millesimo, sexcentesimo, vigesimo. [etc.]

Gabriel mp.

³⁷ Besztercebánya (Zólyom vármegye), ma: Banská Bystrica, SK

³⁸ A Moson vármegye jelentős részét felölelő magyaróvári uradalomról van szó.

³⁹ Besztercebánya. L. 24. sz. lábjegyzetet.

2.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, választott magyar király vezéreinek és seregeinek megtiltja, hogy a magyaróvári uradalomhoz tartozó, oltalma alá vett Ruszt városba vagy határába szálljanak, továbbá szigorú büntetés alatt tiltja, hogy a várost és lakosságának bárminemű javait háborgassák, prédálják.

Besztercebánya, 1620. július 25.
(StA Rust, Ratsakten, Fasc. 4. No. 6.)

Gabriel Dei gratia Regnorum Hungariae et Transylvaniae princeps, Siculor[um] comes [etc.] universis et singulis spectabilib[us] magnificis, generosis, egregiis et nobilib[us], supremis et vice capitaneis, belliductorib[us], campiductorib[us], ductoribus, centurionib[us], decurionib[us] vexilliferis, caeteris[ue] tam equesteris, quam pedestris ordinis militib[us] signa et auspicia n[ost]ra sequutis cunctis etia[m] aliis cujuscunq[ue] status, gradus, conditionis, ordinis, honoris, dignit[at]is, officii et praecminentie [!] hominib[us] quos v[ide]licet interest seu intererit praesentes nostras visuris, lecturis et legi audituris, salutem et benignit[at]em. Miwellhogy my az owarý tartomaniunkhoz tartozando Rust neweö varoskatt, benne lakozokkall, es minden egieb majorsaghivall, jowaivall, marhaivall eggieöt az my kiwaltképpen valo gondviseléseönk es oltalmonk ala veötteök. Inteönk azert mindeneket, seöt hadgiuk es serio parancziolliuk, senky az megh newezet Owarhoz tartozando Rust varoskara avagy mezejere, czioportonként seregesteöll szallany, se penigh benne lakozokat vagy személiekben vagy marhajokban, jowokban es egieb majorsagokban bantani es haborgatni, rajtok dulni, praedalni, sakmaniolni, az szeghénséget vezteghetni, satczoltatni, vagy valamit kedwek es akarattioek ellen pénz nelkeöl ell venný semmi uton es modon ne mereßellien. Mert valaky ez ellen czielekedwén niavaliaban esik, maga engedetlenségének tulaidonetsia, es mwis a' ki feleöl my eleönkbe panasz jeo, nehez beöntetes nelkeöl senkinek ell nem szenvedgieok. Secus nequa[m]q[ue] factur[us]. Praesentib[us] perlectis exhiben[tis] resstitutis. Datum in libera et regia civitate Novizolien[sis] die vigesima quinta Julý Anno Domini Millesimo Sex[ce]n[tesim]o vigesimo. [etc.]

Gabriel mpa.

Johannes Kraus⁴⁰

⁴⁰ Krausz János, azaz Johann Krauss 1620–1621 során Bethlen Gábor fejedelmi kancelláriájának titkára volt. TRÓCSÁNYI, 1980. 185.

3.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, választott magyar király a magyaróvári uradalomhoz tartozó Ruszt mezővárost oltalmába vette, és vitézlő népét eltiltotta a város és lakosai javainak a pusztításától.

Kőszeg, 1620. október 7.
(StA Rust, Rathsakten, Fasc. 4. No. 3.)

Gabriel, Dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae Sclavoniae [etc.] rex, Transsylvaniae princeps ac Siculorum comes [etc.] Fidelibus nostris univers[is] et singulis cuiuscunq[ue] status et p[rae]minentiae hominib[us], signan[ter] aut capitaneis ductor[ibus] centurionibus tam equestris qua[m] pedestris ordinis militibus, sub auspiciis n[ost]ris nolitan[tis] p[rae]sen[tem] visuris salute[m] et gratiam nostram. Owarhoz tartozo Rust neuw mezeo varosunkat a' mi kivaltkeppe[n] valo oltalmunk es gondviseleswnk ala vévén: hadgiuk es serio paranchioliukis minde[n] rendbeli vitezleo hiveinknek, senki a' megh nevezet varosunkra dulni pusztítani, praedalni es sakmanylani menni,⁴¹ maiorsagokba[n], zeoleikbe[n] labasmarhaiokba[n] es semmi nemew javokban. Edictumunk ellen praedat vetni ne mérészellien, mert valakit raita kaphatnak, es érteswnkre adatik, erdeme szerent teollwnk megh bwnteteodik keduezes nelkwl. Secus nulla ratione factur[us]. Praesen[tem] perlectis exhiben[tem] restitutis. Datum in castris n[ost]ris, ad civitatem Keoszeghien[sem] positis, die septima men[sis] Octobr[is], Anno Domini, millesimo sexcen[tesimo] vigesimo. [etc.]

Gabriel mp.

Simon Pechy cancellarius mp.⁴²

---

⁴¹ [Sor fölötti, betoldott szó.]

⁴² Péchi / Péchy Simon 1613–1621 között Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kancellárja volt. TRÓCSÁNYI, 1980. 182.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári rövidítések

MKA CP	Magyar Kamara Archivuma, Conscriptioes Portarum
MOL	Magyar Országos Levéltár
StA	Stadtarchiv
VaML	Vas Megyei Levéltár

2. Szakirodalom

- ALTB
1963
Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Bd. II/1. Der Verwaltungsbezirk Eisenstadt und die Freistädte Eisenstadt und Rust. Hg. von der Burgenländischen Landesregierung. Eisenstadt, 1963.
- AULL
1933
AULL, Otto: *Die Freistadt Rust am Neusiedler See*. Eisenstadt, 1933.
- BARTAL
1901
BARTAL, Antonius: *Glossarium mediae et infimiae Latinitatis Regni Hungariae*. Lipsiae. 1901.
- BERGER
1983
BERGER, Melitta: *Die Rechtsquellen der Freistadt Rust*. Wien–Köln–Graz. 1983. (Fontes Rerum Austriacarum. Abteilung 3. Fontes Iuris; 8.)
- DEMKÓ
1886
DEMKÓ Kálmán: *A magyar–cseh confoederatio és a besztercebányai országgyűlés 1620*. I–III. rész. In: *Századok* (1886) 1. sz., 105–121., 2. sz., 209–228., 3. sz., 290–308.
- GINDELY
1890
GINDELY Antal: *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez*. Budapest, 1890.
- ILLIK
2006
ILLIK Péter: *Kártételek a Batthyány birtokokon „az rebellió” alatt (1619–1621)* in: *Tanulmányok évszázadok történetéből*. Szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Közreműködött: FORGÓ András–ILLIK Péter. Piliscsaba. 2006. 113–133.
- KENYERES
2008
KENYERES István: *Uradalom és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Budapest. 2008. (Habsburg történeti monográfiák; 2.)

- KRUG
1970
- KRUG, Hansjörg: *Rust. Stadt mit eigenem Statut (Frei-stadt)*. in: *Österreichische Städtebuch. Die Städte des Burgenlandes*. Red. KNITTLER, Herbert. Wien. 1970. 163–175..
- NAGY
1969
- NAGY László: *Bethlen Gábor a független Magyarorszá-gért*. Budapest. 1969
- NÉMETH
1994
- NÉMETH Erika: *Négy ruszti lakásbelső a 17. században*. In: *Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században*. Szerk. ZIMÁNYI Vera. Budapest. 1994. (Társadalom- és művelődéstör-téneti tanulmányok; 9.) 87–98.
- PRICKLER
1998
- PRICKLER, Harald: *Eisenstadt im Überblick – ein histo-risches Mosaik*. In: *Eisenstadt. Bausteine zur Geschichte*. Hg. von Johann SEEDOCH–Harald PRICKLER. Eisens-tadt. 1998.
- RÁTH
1863
- RÁTH Károly: *Bethlen Gábor 1619–1621-dik évi tábor-baszállásai*. In: *Györi Történelmi és Régészeti Füzetek*. II. kötet. Szerk. RÁTH Károly–RÓMER Flóris. Győr. 1863. 255–269.
- SÁGI
1996
- SÁGI Ferenc: *Csepreg feldúlása 1621-ben*. In: *Tanul-mányok Csepreg történetéből*. Szerk. DÉNES József. Csepreg. 1998. 149-181.
- TRÓCSÁNYI
1980
- TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányszata 1540–1690*. Budapest, 1980.
- TESZ
1976
- A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára*. 3. kötet. Ö–Zs. Főszerk. BENKŐ Lóránd. Budapest, 1976.
- ZIMÁNYI
1989
- ZIMÁNYI Vera: *17. századi lakásbelső egy mezőváros hagyatéki leltárai tükrében. Ruszt*. In: *Gazdaság, társa-dalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára*. Szerk. GLATZ Ferenc. Budapest. 1989. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 6.) 139–145.

Csáky István özvegye, Wesselényi Anna levele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez¹

Az itt közölt levél nem szerepel Wesselényi Anna, özv. Csáky Istvánné (1584–1650 k.) leveleinek kiadásában. A levélfüzér szerkesztője, Deák Farkas elsősorban az anya fiaival való kapcsolattartását mutatta be, a más címzettekhez szóló leveleket kevésbé gyűjtötte.² A nagyasszony leveleinek, életének, rokonságának tanulmányozása újabbán másokat is foglalkoztatott. Ötvös Péter³ és Papp Klára⁴ forrásközléseiben egyaránt fontos szerepet kapott Wesselényi Anna és férje, Csáky István, valamint rokonaik leveleinek feltárása. Az itt kiadott, 1631 őszen kelt levél – kivételesen – Wesselényi Anna és I. Rákóczi György viszonyára vet fényt. Wesselényi Anna apja, I. Wesselényi Ferenc köztudottan Báthory István lengyelországi udvarában alapozta meg politikai karrierjét. A királytól Krakó környéki birtokokat és bárói rangot kapott. A család 1587-ben költözött Erdélybe, ahol az erdélyi államterülethez tartozó 26 falut felölelő hadadi és nánási uradalmakat⁵ nyerte el. Wesselényi Anna 1600 táján kötött házasságot a Báthory Zsigmond köréhez tartozó, ám anyagilag Rudolf királytól is függő Csáky Istvánnal. A frigy nem tartott sokáig: Csáky István 1605-ben meghalt. Az özvegységét,⁶ életére szóló gyászát nagy méltósággal viselő „Árva” Wesselényi Anna ezután szinte minden energiáját lánya és fiai neveletésére és védelmére fordította. A pozsonyi klarisszákhöz 1625-ben apácának adott Anna leánya mellett egyik fia, László a Magyar Királyságban, a másik, István az Erdélyi Fejedelemségben próbált politikai karriert építeni. 1625. december 12-én a fiai érdekeit körömszakadtáig védelmező özvegy Wesselényi Anna és az erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor harmonikus viszonya még kikezdehetetlen volt. A fejedelem jóváhagyta a Csáky fiúk közötti birtokmegosztást. Az osztozkodásban Istvánnak nagyobb részt erdélyi, míg Lászlónak a Magyar Királyság területén fekvő birtokok jutottak.⁷ Wesselényi Anna itineráriuma, egy mozgalmas életű nagyasszony mindennapjairól árulkodik: Szilágysomlyó, Almás, Egres, Búza, Vécs, Kereszteg, Adorján felváltva voltak vándorló udvartartásának színhelyei.⁸

¹ A levél közlésében, a szövegolvasásban Tóth Krisztina, az ELTE BTK Történeti Segédtudományok Tanszékének adjunktusa volt segítségemre. Önzetlen tanácsaiért hálás köszönetemet fejezem ki.

² A kronologikus sorrendben kiadott levelek vonalából ez a misszilis hiányzik. DEÁK, 1875. 98–99.

³ ÖTVÖS, 1990. 101–104.

⁴ PAPP, 2006. 5–223.

⁵ Hadad Közép-Szolnok vármegyei uradalom, Nánás (Hajdúnánás) Bihar vármegyében található. A Csákyak eredetileg a Partium területén telepedtek meg.

⁶ HORN, 1996. 51–91.

⁷ BARTFAI SZABÓ, 1919. 647.

⁸ TAKÁTS, 1982. 233.

A közölt levél történelmi háttere az, hogy az új fejedelem, I. Rákóczi György tartva attól, hogy Csáky István tevékenysége az erdélyi „németes, katolikus” párt⁹ térnyerését készíti elő, a nagyurat az erdélyi országgyűlés elé idézte. A fejedelem bújtatott célja az volt, hogy a Magyar Királyságba menekült Csákyt felség sértés vádjával, úgynevezett „nota-perbe” fogja és elkobozza erdélyi birtokait.¹⁰

Forrás

Wesselényi Anna levele I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez

Almás, 1631. október 10.

(Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára. Papír. Magyar. Eredeti. Jó állapot. 137. II. 1/c. 788.)

Az ö Naga kegelmes paranczolatiat kgetmeg által erdem, meliet mjndt kegelmes feiedelmeknek paranczolatiat melto beczöletel wetem: de alaszatosan kerem kegelmesen meg boczason, en ketek elöt prjotestalog az fiam, Czaky Istwan kepeben, ö eben semit nem tudwan, melto menzegera ideie njncsen, mas birodalomban lewen. Az idő röwid hoszaia, enis penjk, noha tartosznam ertesere adnom, edes anyja lewen, de sok ideie, hofi ö Naga meg paranczolta, senkit ki ne köldesseg hoszaia, neis irogasak, tanaczommal se tarczam, meliröl walo paranczolatiat ö N[agysagana]k k[egyelme]tekne]k meg mutathatok. Az warmegie[ne]kis meg wot paranczolja, szolgálimgot (!) fokdosag, melire walo kepest nem mertem irnja az fiamnak, es ig ez mostani ewokalastis nem merem ertesere adnom. Melirol priotestalog kmetek elöt, mjndt hofi latom, az ewokatiobanjs az wagion irwa, oly bizonyios heliröl ewokaltaseg, az honnet ertesere lehesen, de mjnek elöte az ö Naga kegelmes engedelme nem leszen, adjk nem merem meg priobalnj, az meg penjk ewalo kegelmes engedelmet weszem ö N[agysagana]k, adik az idő el telig. Prjotestalog arulis, hofi az en fiam, Czaky Istwan, ha mas birodalomban wot es wagionjs, ö N[agysagana]k, valasztott feiedelmeknek es edes haszaianak soha nem wetet, nemis akar wetenj, söt bjszonios ideie es alkolmatosaga lewen, kesz mjnden wadoloj elen magat meg mentenj, es kegelmes feiedelmeknek es edes haszaianak köteles szolgatalat lenj: bodog emlekeszetö edes atianak io hietet newet köwetni, kire walo kepest ez ewokalast meg nem erdemlj. Az mj penjk az masik fiam, Czaki Laszlo alapotiati leti, enek elöte eginjhanj napal ket fő tanaczatul ö N[agysagana]k ertetem, hofi ötet nem ewokaltatia ö Naga, kiben meg njugodwan, nemjs igekesztem tutara adni, eröl azert priotestalog kmeteg elöt, czaszar ö felsege tisztwielö szolgália lewen, oli mesze wagion, meg ez utan ket hetelis alig lehetne ertesere. Öis penjk soha se feiedelmeknek, se edes haszaianak semjt nem wetet, talam csak gondolatiawalis, kire walo kepest mjndt erdemelhese ez ewokacziot, az ö Naga kegelmes feiedelmök böcs itiletire, es az nemes orszag eleiben tamasztom.

Irtam Almason, 10. oktobris 1631.

Az Nagos Czaki Istwan Uram meg hagiöt öszvegie

Arwa Weselenj Anna

⁹ A pártról és személyi állományáról: KEMÉNY, 1980. 109–110.

¹⁰ A „nota perekről” általában: NAGY, 1984. 136–137. Arról, hogy konkrétan mely birtokállomány esett I. Rákóczi György birtokelkobzásába: DEÁK, 1875. 34–35.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BÁNKI
1994
BÁNKI Judit: *Brandenburgi Katalin az Erdélyi Fejedelemségben*. In: *Történelmi Szemle*. 36. (1994) 3-4. sz. 311–327.
- BÁRTFAI SZABÓ
1919
Oklevéltár gróf Csáky család történetéhez. Oklevelek 1500–1819-ig. I. kötet. 2. rész. Kiad. Bártfai Szabó László. Bp., 1919.
- BERNÁD
2006
A gyulafehérvári érseki levéltár és az erdélyi katolikus státusz levéltára. Oklevél és iratjegyzék canonica visitatiók mutatója. Szerk. BERNÁD Rita. Gyulafehérvár–Budapest, ELTE Egyetemi Levéltár és a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, 2006. (*Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 2.*)
- DEÁK
1875
Deák Farkas: *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné (1584–1649). Életrajza és levelezése*. Bp., Franklin, 1875.
- EOE
1883
Monumenta comitialia regni Transylvaniae, Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Vol. I–XXI. (1540–1699.) Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1875–1898.
- HORN
1996
HORN Ildikó: *Nemesi árvák*. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Szerk. PÉTER Katalin. Bp., MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. (*Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19.*)
- KEMÉNY
1980
Kemény János önéletrajza. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Kiad. V. WINDISCH Éva. Bp., Szépirodalmi, 1980. (*Magyar Remekírók*)
- KISS
1987
KISS Gábor: *Erdélyi várak, várkastélyok*. Bp., Panoráma, 1987.
- KRAUS
1994
KRAUS, Georg: *Erdélyi krónika 1608–1665*. Ford. VOGEL Sándor. Bp., 1994.
- NAGY
1984
NAGY László: *A „bibliás örálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben*. Bp., Magvető, 1984. (*Nemzet és emlékezet*)

- 1985 NAGY László: *A „bibliás örálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar törtélemben.* Bp., Magvető, 1984. (*Nemzet és emlékezet*)
- ÖTVÖS
1990 Ötvös Péter: *Árva Wesselényi Anna levele István fiához 1636-ból.* In: *Lymbus, Művelődéstörténeti Tár.* II. Szeged, 1990.
- PÁLFFY
2010 PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2010. (*História Könyvtár Monográfiák, 27.*)
- PAPP
2006 PAPP Klára: *„Esze, kardja, s házassága után boldogul az ember.” Tanulmányok a Csáky család 17–18. századi történetéből.* Debrecen, 2006.
- SZALÁRDI
1980 Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája.* Kiad. Szakály Ferenc. Bp., Magyar Helikon, 1980. (*Bibliotheca Historica*)
- TAKÁTS
1982 TAKÁTS Sándor: *Régi magyar nagyasszonyok.* Bp., Szépirodalmi, 1982. [TAKÁTS Sándor: *Régi magyar asszonyok.* Bp., Franklin, 1907.]

**Könyvkiadás, pénzbefektetés és diplomácia
– Kolosvári István, Apafi követe Hollandiában
(1684–1686)***

*Studiorum meorum magistro,
Valentino Késérü*

A török sereg 1683-ban Bécsnél elszenvedett veresége után formálódó nemzetközi törökellenes szövetség láttán Apafi Mihály fejedelem kísérletet tett rá, hogy megszerezze Európa protestáns hatalmainak támogatását ahhoz, hogy Erdély a török Magyarországról való kiűzése után kialakuló majdani európai erőterben megőrizhesse szuverenitását. A brandenburgi választófejedelemhez, Hollandiába és Angliába Kolosvári István (1649–1717) nagyenyedi professzort küldte követeként, aki korábban Hollandiában tanult¹ és Angliában is megfordult,² majd 1679-től a kollégium tanára volt.³

Kolosvári küldetésével kapcsolatban Bod Péter a következőket jegyezte fel: „Mikor az Erdélyieknek állapotjok a’ Napkeleti es Napnyugoti Tszaszaroknak hadakozások által meg-nehezedet volna, az Erdelyi Fejedelemtől, és a’ Réformátus Státustól küldetett ez Követségbe a’ Brándenburgiai Választó-Fejedelemhez, és a’ Belgiumi⁴ Felsőes Ordókhoz,⁵ hogy azok vennék munkában Erdélynek a’ Vallásra nézve jó móddal a’ Felsőes Austriai Házhöz való hajlását 1685-dik Eszt. ben. Járt abban két Esztendőig; mitsoda haszonnal vagy kárral, semmi ollyas nyoma nem látszik”.⁶

A kortárs Bethlen Miklós, aki Bodnál jóval tájékozottabb volt, *Önéletrésében* határozott, lesújtó és feltételezhetően szubjektív véleményt formált Apafi követének külföldi tevékenységéről: „Kolosvári István két esztendei chimerica⁷ követéségből, Berlin, Hága, Londinumból hazajöven, noha oda fel azt javallották a mű lelki atyánkfiai, hogy ante victoriam⁸ kössük meg a békesség és status csomóját Bécsben: ekkor Teleki parancsolatjára vagy hallgatott vagy hazudott. Pudeat

---

* E közlemény a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete alkotói támogatásának és a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj által 2010-ben biztosított kutatási lehetőségnek köszönhetően jött létre. Szintén köszönettel tartozom Gömöri Györgynek és Jankovics Józsefnek hasznos tanácsaikért és értékes észrevételeikért, valamint Bartók Istvánnak a regeszták alapjául szolgáló latin szövegek fordításának gondos és alapos lektorálásáért és a többi szövegben előforduló problematikus latin szavak és kifejezések feloldásában és értelmezésében nyújtott segítségéért.

¹ BOZZAY–LADÁNYI, 2007. 136, 193, 252.

² GÖMÖRI, 2005. 34, 61.

³ Életrajzát ld. BOD, 1766. 155–160.

⁴ Hollandia korabeli elnevezése

⁵ ordókhoz = rendekhez

⁶ BOD, 1766. 156.

⁷ chimerica = rejtélyes, talányos, kérdéses

⁸ ante victoriam = a győzelem előtt, vagyis Buda visszafoglalása előtt

theologum;⁹ soha mai vénségemig meg nem tudtam tanulni, mint s kivel tractált¹⁰ az ecclesia¹¹ pénzén, hanem ha Utópiában Morus Tamással.¹²

Kolosvári külföldi tevékenysége németországi vonulatának megismeréséhez Koncz József járult hozzá azzal, hogy még a 19. század végén közölte a professzor Berlinből Apafihoz és Teleki Mihály kancellárhoz írt leveleit.¹³ A brandenburgi választófejedelem, Frigyes Vilmos udvarában folytatott diplomáciai tárgyalásai eddig kevés figyelmet kaptak,¹⁴ annál többet foglalkozott a szakirodalom ottani leveleinek azokkal a részeivel, amelyek az erdélyi használatra Hollandiában nyomtatandó Bibliára vonatkoznak.

Az erdélyi országgyűlés már 1683-ban határozatot hozott arról, hogy az ország számára új Bibliát kell nyomtatni, mivel a korábban nyomott példányok már elfogytak. Úgy határoztak, hogy a Szentírást Hollandiában nyomtattatják ki. Apafi ennek nyomán úgy döntött, hogy a kiadás fedezeteként az erdélyi református egyház által biztosított 2500 aranyforintot utalják át Amszterdamba. A kinti munkálatok megszervezésével és lebonyolításával a követként amúgy is Hollandiába induló Kolosvárit bízták meg, aki csak Berlinben értesült arról, hogy Tótfalusi Kis Miklós – saját költségén – már javában nyomtat egy magyar nyelvű Bibliát. Apafi bizalmasa az erre vonatkozó híreket folyamatosan továbbította haza, ahol tudósításai nagy visszhangot váltottak ki. A Biblia nyomtatásáról tudósító levelei a Tótfalusi-szakirodalom egyik alapforrásává lettek, elsősorban azért, mert a hozzá kapcsolódó iratokkal együtt jól dokumentálják azt a folyamatot, amelynek során Erdély politikai és egyházi vezetői kezdetben megdöbbenek, majd Tótfalusi nekik írt leveleinek köszönhetően elfogadták, végül támogatták a nyomtatás alatt levő mű befejezését. Ennek az lett a következménye, hogy Kolosvári küldetésének egyik célja megszűnt, viszont ebből adódóan új feladatként gondoskodnia kellett az Amszterdamba kiutalt és időközben feleslegessé vált pénz kinti befektetéséről.

Az enyedi tanár személye iránti, előbb említett élénk érdeklődés ellenére sem történt még meg hollandiai tevékenységének feltárása, ezért e helyütt teszem közzé az Apafi bizalmasának követjárására vonatkozó magyarországi, erdélyi és hollandiai dokumentumokat abban a reményben, hogy hozzájárulhatnak küldetésének tárgyilagos megítéléséhez.

Az eddigi – logikusnak tűnő – elképzelések szerint Kolosvári Németországból érkezett Hollandiába, onnan átment Angliába, majd Hollandiából visszatért Erdélybe. Hollandiai tartózkodásának kronológiájára eddig két közvetett és két konkrét adat állt rendelkezésünkre. Egy Berlinből 1684. szeptember 8-án Teleki Mihály kancellárnak írt levelében az áll, hogy tervei szerint napokon belül elindul Hollandiába.¹⁵ Apafi utasításának megfelelően a Biblia kiadására szánt pénznek az év karácsonyára kellett Amszterdamba érkeznie,¹⁶ ami azt jelenti, hogy Kolosvári megérkezése is körülbelül ekkorra volt tervezve. 1685. március 31-én levelet

⁹ pudeat theologum = szégyellheti magát a teológus

¹⁰ tractált = tárgyal

¹¹ Az erdélyi református egyház.

¹² V. WINDISCH, 1955. I. 354.

¹³ KONCZ, 1886, 1887.

¹⁴ Berlini leveleiből idéz SZÁDECZKY, 1901. 434; R. VÁRKONYI, 1984. 174.

¹⁵ KONCZ, 1887. 222.

¹⁶ SZILÁGYI, 1894. 379; JAKÓ, 1974. 297.

írt Telekinek Amszterdamból,¹⁷ majd ugyanazon év május 23-án ugyanott megkapta Willem Anslaar (1633–1694) református lelkész elismervényét arról, hogy az utóbbi átvette tőle megőrzésre a Biblia kiadására szánt pénz amszterdami befektetését igazoló kötelevényeket.¹⁸

Kolosvári eddig ismeretlen, Hágából, 1685. október 23-án Apafihoz írt leveléből kitűnik, hogy Hollandiában több mint két hónapig foglalkozott a pénz biztonságos befektetésével. Egy másik, szintén ismeretlen hollandiai feljegyzésből pedig az is megállapítható, hogy az összeget az év május 8-án fektette be. Ez azt jelenti, hogy március 8. előtt már Hollandiában kellett lennie. Ennél többet, vagyis hogy 1684 szeptemberének vége és 1685 március eleje között kellett Hollandiába érkeznie, a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján bizonyosan nem állíthatunk, annak ellenére sem, hogy a szakirodalomban különböző dátumok vannak forgalomban odaérkezésének időpontjáról.¹⁹ Az, hogy itt közlendő megbízólevele csak 1685. január 20-án készült el, két dolgot jelenthet. Az egyik, hogy korábban említett terveinek megfelelően már 1684 szeptemberében elindult Berlinből Hollandiába, és ottléte első hónapjait a Biblia kiadásával kapcsolatos tárgyalások kötötték le, amiről az otthoniak tudtak, ezért küldték meg számára csak később a megbízólevelet. A másik lehetőség az, hogy terveivel ellentétben csak 1684 végén érkezett Hollandiába, amiről az otthoniakat tájékoztatta, és akkor kérte meg a megbízólevelet.²⁰ Mivel – mint később lesz róla szó – a Biblia-kiadás ügyében többekkel is találkozott, joggal feltételezhetjük, hogy 1684 végén, 1685 elején már Hollandiában volt.

Ami Apafi küldöttének diplomáciai megbízatását illeti, a fejedelem egy 1685. január 20. után Kolosvárihoz intézett, eddig csak részben közzétett leveléből kitűnik, hogy a pénz befektetése után Apafi utasítására vissza kellett térnie Berlinbe, ahonnan saját beszámolója szerint csak a brandenburgi választófejedelem biztatására tért vissza Hollandiába. Ennek fényében már érthető, hogy utánaküldött megbízólevelét a Staten-Generaal, a holland parlament miért csak október 27-én tárgyalta. Tudósítása megírásakor már hat hete volt Hágában (vagyis 1685. szeptember 11. körül), oda pedig egy hathetes időszak után érkezett, miután Hamburgból elindult Hollandia felé, de a tengeri viharok hátráltatták útjában, ami azt jelenti, hogy a német kikötővárost legkésőbb július 31. táján el kellett hagynia. Mivel a fejedelemnek írt, addigi útját összefoglaló levelében nem szól arról, hogy eljutott-e Angliába, ahová egyébként megbízólevelet is kapott,²¹ sőt a katolikus II. Jakab trónralépését mint angliai útját akadályozó tényezőt említi, további kuta-

¹⁷ GÖMÖRI, 2002. 525.

¹⁸ HERNER–KESERŰ, 1985. 95.

¹⁹ Koncz közleményében kétszer is tévesen jelent a meg a levelek dátuma: „7 Fbris” és „8 Fbris”. Dézsi a „Fbris” rövidítést februárnak értelmezte, ezért azt állította, hogy Kolosvári 1685 februárjában még Berlinben volt, és csak akkor indult Hollandiába (vö. DÉZSI, 1899. 76.), jóllehet az eredetiben (MOL, P 1238, 15. doboz) „7 7bris” és „8 7bris”, vagyis szeptember 7. és 8. áll. Jakó forrás megadása nélkül azt állítja, hogy Kolosvári 1684 októberében vagy novemberében érkezett Amszterdamba (vö. JAKÓ, 1974. 21.). Molnár azon a véleményen van, hogy Apafi követe 1684 késő őszén érkezett a városba (vö. MOLNÁR, 2002. 115.).

²⁰ A számára kiállított iratokat a berlini udvaron keresztül küldték meg neki, és útjáról a református államok bécsi követeit is tájékoztatták. Az ezzel kapcsolatos levelek fogalmazványait ld. MOL, P 1238, 17. doboz.

²¹ MOL, P 1238, 17. doboz.

tásoknak kell tisztázniuk, hogy az 1685. május 23. és július 31. közötti időszakban valóban járt-e a szigetországban.²²

Kolosvári egy másik ismeretlen, már hazatértében Bécsből, 1686. április 20-án kelt, Telekinek címzett levelében azt is megemlíti, hogy Hollandiából az év január elején indult hazafelé, ami azt jelenti, hogy nem sokkal azután hagyta el az országot, hogy a holland parlament az év január 4-én határozatot hozott megbízólevele ügyében. Sőt, az enyedi professzor leveléből az is kiderül, hogy második hollandiai útja után hazafelé *harmadszor* is útba ejtette Berlint.

A magyarországi, erdélyi és hollandiai dokumentumok egymást támogatva tehát arról tanúskodnak, hogy Apafi követe – az eddigi elképzelésekkel szemben – *kétszer* járt Hollandiában, és míg kintléte első szakaszában a Biblia-kiadás ügyével, majd a feleslegessé vált pénz befektetésével foglalkozott, addig diplomáciai küldetését csak második útja alkalmával volt alkalma teljesíteni.

A Biblia nyomtatására kapott megbízása kapcsán Kolosvári és Tótfalusi Kis útjai szükségképpen keresztezték egymást. Az eddigi feldolgozások olyan képet rajzoltak az enyedi professzorról, mint aki körültekintően, magát az otthoni utasításokhoz tartva és – hivatalos megbízással rendelkező személyként – rendkívül határozottan járt el az ügyben.²³ Mivel az ezzel kapcsolatos amszterdami munkálkodására nem állnak rendelkezésre források, eddig csak – a magát nyilván sértve érző – Tótfalusi Kis azon közlésére kellett hagyatkoznunk, miszerint Apafi bizalmasa megzavarta munkájában, „egybegyűjtötte ellene az amszterdami consistoriumot”, vagyis az ottani református egyházközség tanácsát, hogy beszéljék le a Biblia nyomtatásáról, sőt a Hollandiában tanuló magyar diákok révén arra próbálta meg rávenni, hogy hagyja abba a munkát.²⁴ Mivel nem tudjuk, pontosan miről tárgyalt Kolosvári az ottani lelkészekkel,²⁵ és ezenkívül mit tett még, nem állapítható meg, hogy ellenséges szándékkal járt-e el. Már említett, Amszterdamból, 1685. március 31-én Telekihez írt leveléből mindenestre az derül ki, hogy voltak olyanok is Amszterdamban, akik sajnálták, hogy a Biblia nyomtatására Erdélyből kiindult kezdeményezés meghiúsult. Hogy az amszterdami lelkészek nem voltak egységesek a Biblia nyomtatásának kérdésében, azt az is mutatja, hogy amikor Tótfalusi Kis korábban ezzel kapcsolatos terveiről beszélt nekik, és közölte velük, hogy csak kétszáz tallérnyi pénze van, először megpróbálták lebeszélni,²⁶ viszont később anyagilag is támogatták.²⁷ Fennmaradt Kolosvárinak egy ugyanazonnap a fejedelemhez írt, eddig szintén kiadatlan levele is. Ebből és a Telekinek írtból is az tűnik ki, hogy Apafi követe némileg rezignáltan, mondhatni keserűen, de mindenképpen fegyelmezetten vette tudomásul a fejedelem

²² Jakó forrás megadása nélkül azt állítja, hogy Kolosvári 1685. június 10. után, vagyis azután ment Angliába, hogy Tótfalusi Kis befejezte a Biblia nyomtatását Amszterdamban. (Vö. JAKÓ, 1974. 21.) Gömöri György felvetette annak lehetőségét, hogy az enyedi tanár az év májusában, esetleg Kaposi Juhász Sámuellel együtt járt Angliában. Vö. GÖMÖRI, 2002. 524–525.

²³ DÉZSI, 1899. 67–80; JAKÓ, 1974. 19–21; MOLNÁR, 2002. 111–116.

²⁴ HAIMAN, 1987. 44–45.

²⁵ Az amszterdami református egyházközség levéltárában nincs nyoma annak, hogy az egyházközség tanácsa az ügyet formális ülésen tárgyalta volna. (Vö. JAKÓ, 1974. 453; HAIMAN, 1987. 147; MOLNÁR, 2002. 115.)

²⁶ HAIMAN, 1987. 124.

²⁷ JAKÓ, 1974. 309, 313, 474.

parancsát, miszerint ő már ne nyomtasson Bibliát, és az így feleslegessé vált pénz fektesse be.²⁸ E két adat további források előkerüléséig tehát új adalékokkal szolgál az enyedi tanár alakjáról eddig alkotott képünkhöz, és óvatosságra kell hogy intsen szerepének megítélésében.

Ugyanebben a levélben Apafi bizalmasa még arról is beszámol, hogy a fejedelemtől kapott megbízása szerint körültekintően utánajárt annak, hová fektessék be a Biblia nyomtatására szánt pénzt. Csak annyit árul el, hogy tájékozódásképpen „egy néhány becsületes nagy emberekkel” beszélt, de nem említi meg Anslaar nevét, aki – más forrásból tudjuk – a befektetett pénz gondnoka lett. Egy hazatérte után öt évvel, 1691-ben írt, ismeretlen címzettnek szóló levelében – visszaemlékezve a pénz befektetésével kapcsolatos próbálkozásaira – Kolosvári viszont már megemlíti a lelkész nevét, mint akinek kiemelkedő szerepe volt a tranzakció lebonyolításában.

Anslaar nevét már Bod Péter feljegyezte, anélkül azonban, hogy foglalkozását megemlítette volna, és jóllehet a szövegösszefüggésből sejthető volt, hogy egy lelkészről van szó,²⁹ a 19. és 20. század szakirodalmában mégis „bankárrá” avasztált,³⁰ és csak 1985-ben kapta vissza eredeti foglalkozását.³¹ E tévedéssorozatnak az is oka lehetett, hogy a szakirodalom eddig még nem tisztázta, miért éppen ő egyengette a tranzakció útját.

Magától Kolosváritól tudjuk, hogy Berlinben kapta a hírt, miszerint az erdélyiek addigi hollandiai összekötője, Bernard Somer – szintén amszterdami lelkész –, a gályarabszabadító De Ruyter admirális veje, meghalt.³² Újabb összekötőként Theodor Craanen (1621–1688) leideni orvosprofesszort adta meg, ami azt jelenti, hogy Anslaar neve akkoriban nem merült fel az erdélyiek kapcsolattartójaként. Amszterdamba érkezve Apafi bizalmasának küldetése egyik céljából adódóan szükségképpen kapcsolatba kellett lépnie az ottani lelkészekkel, akik között Anslaarnak nagy tekintélye volt, és történetesen Johannes Coccejus (1603–1669), a 17. század egyik meghatározó teológusának lányát vette feleségül. Apósának közismerten sok magyar tanítványa volt, akikről Coccejus veje egy levelében már 1665-ben, tehát jóval Kolosvári Amszterdamba kerülése³³ előtt említést tesz.³⁴ Apósa révén nyilván találkozott annak tanítványaival is, így nem lehet véletlen, hogy az enyedi professzor az ottani lelkészek közül éppen vele ismerkedett meg.³⁵ Anslaarnak a Kolosvárival való találkozás után sem szakadtak meg kapcsolatai Erdéllyel: ő kezelte a befektetett pénzt annak

²⁸ Apafi korábban említett, 1685. január 20. után keletkezett leveléből eddig csak a nyomtatás előkészületeinek leállítására és a pénz befektetésére vonatkozó utasítás látott napvilágot. Vö. HERNER–KESERŰ, 1985. 95.

²⁹ BOD, 1766. 133.

³⁰ POKOLY, 1904–1905, V. 226; KOLTAY–KASTNER, 1954. 289; JAKÓ, 1974. 472.

³¹ HERNER–KESERŰ, 1985. 95. Ld. még HAIMAN, 1987. 147.

³² KONCZ, 1887. 231.

³³ Anslaar 1681-től szolgált lelkészként Amszterdamban. Vö. LIEBURG, 1996. 8.

³⁴ ASSELT, 1997. 74.

³⁵ Anslaaron (és az 1684 júniusában elhunyt Someren) kívül még két olyan korabeli amszterdami református lelkészről tudunk, akiknek voltak magyar kapcsolatai. Cornelis Danckerts (1620/24–1693) és Balthasar Bekker (1634–1698) a megszabadított gályarab prédikátorok 1676 őszén Amszterdamban járt küldöttségével találkozott. Vö. MIKLÓS, 1919. 92; BUJTÁS, 2004. 256.

hazahozataláig,³⁶ Bethlen Miklós Amszterdamban járó fia, Mihály is felkereste 1693-ban,³⁷ sőt az sem kizárt, hogy miután Craanen 1685-ben a brandenburgi választófejedelem udvarába kapott meghívást,³⁸ ő lett az erdélyiek hollandiai összekötője.³⁹

Az 1691-ben keletkezett, ismeretlen címzetthez szóló levél fontos dokumentum, nemcsak azért, mert megvilágítja Kolosváriak a pénzügyi tranzakciót illető alapos előzetes tájékozódását, amelyet Anslaar segítségével folytatott annak érdekében, hogy a pénzt biztonságos helyen fektessék be, hanem azért is, mert korabeli magyar szerzőktől nem tapasztalt, egyedülálló részletességgel mutatja be Amszterdam – a világ akkori pénzügyi központja – pénzügyi életének a kívülálló számára zavarba ejtő lüktetését és veszélyektől sem mentes lehetőségeit, valamint adalékokkal szolgál a befektetett pénz további sorsához is.

Kolosvári számára szerencsés volt az Anslaarral való találkozás, mivel a lelkész ismerte a város pénzügyeit, hiszen számlája volt a Wisselbanknál, a legjelentősebb amszterdami banknál, ezenkívül betétje volt Amszterdam város kincstárnokainál is. Mivel a Wisselbank betét ellenében csak átutalási folyószámlákat vezetett a készpénzforgalom kiküszöbölése érdekében, de nem vagy csak nagyon csekély kamatot fizetett,⁴⁰ és a városban nem volt olyan bank, amely takarékpénztári funkciót is betöltött volna, logikus választásnak tűnt a pénzt a város kincstárnokainál befektetni, hiszen azok a város kiadásainak finanszírozására szívesen vették be a pénzösszegeket, kötelezvényt adva azokról, amelyeken feltüntették az éves kamatot.

Ami Kolosvári István követségének diplomáciai részét illeti, az itt közlendő hollandiai források keveset árulnak el az általa folytatott tárgyalások mibenlétéről. Craanennek Leidenből, 1685. július 13-án Apafihoz írt, eddig figyelemre nem méltatott leveléből kiderül, hogy a professor felajánlotta szolgálatait a fejedelem követe hágai tárgyalásainak és Orániai Vilmossal, Hollandia helytartójával folytatandó megbeszéléseinek előkészítésére. Miután Kolosvári 1685 októberének végén átadta megbízólevelét, az ügyet kiadták az ottani parlament külügyi bizottságának, a végleges határozat viszont csak több mint két hónap múlva, 1686 januárjának elején született meg. Mivel a holland parlament Apafinak írt udvarias hangú válaszlevele vajmi kevés konkrétumot tartalmaz, a háttérben zajló informális tárgyalásokról viszont a hollandiai források hallgatnak, a megbeszélések tartalmáról igazából Apafi követének a fejedelemhez és Telekihez írt beszámolóit szolgálnak információval.

Kolosvári tevékenységének megítélése szempontjából különösen fontos az 1685. október 23-án Apafinak írt levele, amelyből kitűnik, hogy Erdély kérdése a legmagasabb szinten volt megbeszélések tárgya: az enyedi professor tárgyalt Gaspar Fagellel (1634–1688), Hollandia (mai fogalmaink szerinti) miniszterelnökével, és tervbe volt véve egy találkozója Orániai Vilmossal, akit később III. Vilmos

---

³⁶ BOD, 1766. 133.

³⁷ JANKOVICS, 1981. 44.

³⁸ NOACK–SPETT, 1997. 96.

³⁹ Az egyik, elhunyt alkalmából megjelent nekrológ szerint Anslaar „sokat tett a pfalzi és erdélyi egyházakért”. Vö. ALPHEN, 1694. 49. Erdélyi kapcsolatainak más vonatkozásait további kutatásoknak kell tisztázniuk.

⁴⁰ NIEUWKERK, 2009. 80–81.

néven angol királlyá koronáztak, és Apafi fiának gyámja lett. Ha összevetjük a fejedelemtől kapott megbízólevele hágai tárgyalásának időpontját (október 27.), a Telekinek írt levél dátumát (október 1.), amelyben az áll, hogy ígéretet kapott arra, hogy a parlament meghallgatja, és a fejedelemnek írt levél dátumát (október 23.), akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Kolosvári már jóval megbízólevelének hivatalos átnyújtása előtt informális tárgyalásokat folytatott, méghozzá a legmagasabb szinten.

Ugyancsak fontos információkkal szolgál Apafi követének útközben hazafelé, Bécsből, 1686. április 20-án Telekihez intézett levele, amely arra világít rá, hogy az udvarias válaszlével ellenére Hollandia a háttérben sokat tett a szuverenitását megőrizni kívánó Erdély törekvéseinek támogatására és az ezt elősegítő nemzetközi akció összehangolására. Kolosvári szerint Orániai Vilmos Erdély ügyében levelet írt a császárnak, tanácskozott a hágai császári követtel; holland tárgyalópartnerei azt ajánlották, hogy Svédország is járjon közbe Erdély érdekében a császárnál, ezzel párhuzamosan pedig Apafi is vegye fel a kapcsolatot a svéd királlyal; bécsi követüket visszaküldték állomáshelyére és írtak konstantinápolyi követüknek is, hogy kövesse figyelemmel Erdély sorsának alakulását, közben pedig tartson kapcsolatot Erdély portai követével.

Egy szintén újonnan feltárt irat, II. Hendrik Casimir (1657–1696), Friesland tartomány helytartójának 1686. január 24-én Apafihoz írt levele arról tanúskodik, hogy az enyedi professzornak az eddig említettekén kívül volt még egy mindaddig teljesen ismeretlen megbízatása is: mielőtt elhagyta Hollandiát, fel kellett keresnie Frízföldet, hogy átadja a fejedelem üzenetét, ami – bár a levélben csak utalásként jelenik meg –, minden bizonnyal megegyezett hágai tárgyalásainak céljával: támogatást szerezni Erdély státusának biztosítására. A dokumentum újdonsága még az is, hogy bizonyítja: Johannes van der Waeyen (1639–1701) frankeri teológiaprofesszor személyében Frízföldön is volt Erdélynek összekötője. Neve ugyan eddig is ismert volt a magyar-holland kapcsolatok történetéből, de csak mint olyan tanárként, akiket magyarországi és erdélyi diákok nagy számban kerestek fel. Mivel tanári állása mellett bő tíz éven át a helytartó titkos tanácsosa is volt, így rendkívüli befolyásra tett szert,⁴¹ így nem lehet véletlen, hogy Kolosvári Apafi üzenetének közvetítésére éppen hozzá fordult.

Ha csak a holland parlament semleges hangú válaszelevele alapján akarnánk megítélni Kolosvári útjának eredményességét, akkor igazat adhatnánk Bethlen Miklósnak, aki kérdésesnek tartotta Apafi bizalmasának külföldi tevékenységét. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy Hollandia 1685 márciusában arra utasítja Bécsbe visszaindulni készülő követét, hogy a többi protestáns állam bécsi követivel együttműködve támogassa Erdély ügyét, akkor azt kell mondanunk, hogy a fejedelem követének kiküldésével elérte célját, felhívta Hollandia figyelmét törekvéseire, és Hollandia nemcsak bécsi követe révén kívánt lépéseket tenni Erdély ügyének támogatására, hanem a fejedelemség követe révén tanácsokkal is szolgált egyéb diplomáciai akciók lebonyolítására.

Kolosvári kiküldése tehát ebben az értelemben nem volt hiábavaló, igaz, leveleiből érződik némi tétováság és a kezdeményezőkétség hiánya, és az sem vált az ügy előnyére, hogy megbízólevelét csak másodszeri nekirugaszkodásra, kiadása

⁴¹ Pályafutására és politikai súlyára ld. SLUIS, 1994.

után háromnegyed évvel tudta bemutatni Hágában, így csak akkor kezdhetett komoly tárgyalásokat befolyásos személyiségekkel. Mentségére szolgáljon, hogy a bécsi holland követ végül is csak 1687 januárjában tért vissza végleg állomáshelyére,⁴² így nem volt biztosítva a személyes közbenjárás lehetősége.

Bethlen Miklós a tőle származó idézetben azzal vádolja meg Apafi követét, hogy Teleki parancsára itthon elhallgatta vagy másképp adta elő, amit külföldi tárgyalópartnerei ajánlottak, miszerint Erdély még Buda visszafoglalása előtt kössön megállapodást a császárral, más szóval Teleki cinkosaként állítja be őt. Kolosvári bécsi levele arról tanúskodik, hogy holland tárgyalópartnerei valóban ezt tanácsolták neki, és erről a kancellárt tájékoztatta is, mégpedig bécsi levelének első helyén. Bethlen sommás ítélete hátterének megfejtése már meghaladja e közlemény kereteit, abban azonban valószínűleg szerepe van mind Bethlen és Teleki viszonyának, mind a korabeli erdélyi belpolitika megosztottságának, ami végsősoron odavezetett, hogy a császárral kötött, Erdély státuszát rendező megállapodás végleges aláírására csak 1686. június 28-án, néhány nappal az után került sor, hogy megkezdődött Buda ostroma.

Az itt közölt iratok nemcsak azért érdekesek az utókor számára, mert megvilágítják Kolosvári István külföldi útjának eddig feltáratlan diplomáciai részét, és új adalékokkal szolgálnak az erdélyi fejedelemség kiterjedt hollandiai kapcsolatrendszerére, hanem azért is, mert a bennük említett tervezett és már megtörténtnek mondott diplomáciai akciók későbbi feltárása nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy az eddignél árnyaltabb képet kapjunk a fejedelemség szuverenitása megőrzése érdekében tett lépések külföldi támogatásáról.

---

⁴² SCHUTTE, 1976. 134.

Források

1.

Apafi Mihály levele a holland parlamenthez

Ebesfalva, 1685. január 20.

(NA, ASG, 11682, 497)⁴³

Arra kéri a parlamentet, hogy a vallást érintő ügyekben és a kedvező feltételekkel megkötendő béke ügyében küldött bizalmasát, Kolosvári Istvánt fogadják bizalommal, szavainak adjanak hitelt és fogadják jóakarattal.

Illustrissimi ac Praepotentes Domini, Amici Honorandi.

Animus noster naturaliter in res sacras et pacem bonam inclinatus tantis succensus est desideriiis ut nullam adusque dederit quietem donec fidelem nostrum et professorem Collegii Albensis nobilem et Reverendum Stephanum Colosvári, ad praetitulatas Illustrates Vestras emitteremus. Quicquid igitur ille, tam pro reali ac sincera devotione nostra quam pro ratione commissi sibi negotii Illustritatibus Vestris exposuerit, ut condignam eorum fidem benevolentiam necessariam et optatam experiantur assistentiam amantissime rogamus, eademque curae divinae recommendamus.

Datum in Castro nostro Ebesfalva die 20 Jan. 1685

Earundem Illustrissimarum Dominationum Vestrarum

ad serviendum sparatissimus

get[ekent]⁴⁴

Apafi⁴⁵

2.

Apafi Mihály levele Kolosvári Istvánhoz

?, 1685. január 20. után⁴⁶

(MOL, P 1238, 33. doboz)

K[e]g[ye]l[me]d leveleit, azokban való rendes tudositasit, a dolgokban el követt szües es seriny forgolodasit kegyelmessen agnoscallyuk,⁴⁷ azzal edgyütt a mit becsületes ur hivünk Teleki uram által ertesünkre adott.⁴⁸ Mint hogy már Totfalusi a Bibliát nyomtattattya, KeGYelmed ne nyomtattasson, hanem az arra adott pénzt, ott valahol jó es batorsagos helyen adgya ki interesre, 's hadgya ott, jó forma leveleket vévén rólla, igen reá vigyáZván, meg ne csalattassék KeGYel-

⁴³ Fogalmazványát lásd MOL, P 1238, 17. doboz. A szöveg felett ez áll: *Ad Ordines Belgii, Helvetorum et Hassorum*, vagyis Kolosvári ugyanilyen szövegű megbízólevelet kapott Svájcba és a hesseni választófejedelem udvarába is.

⁴⁴ getekent = aláírta

⁴⁵ Korabeli másolat

⁴⁶ A levél végén említett megbízólevelek közül kettőnek ismerjük a keltét: a Hollandiába szólóét és a II. Jakab angol királynak szólóét. Mindkettő 1685. január 20-án kelt, így ez a dátum ez szolgál az irat „terminus post quem”-jeként.

⁴⁷ agnoscallyuk = jóváhagyjuk, nyugtázzuk

⁴⁸ Utalás Kolosvári 1684 augusztusában-szeptemberében Berlinből hozzá és Telekihez írt leveleire. Kiadva: KONCZ, 1886, 1887.

med; élvén ezen materiában⁴⁹ több ahhoz ertő emberek tanácsával.⁵⁰ Az utan mennyen Kegyelmed az Brandenburgumi electorhoz,⁵¹ levelünket adgya meg. Meg mondhattya az electornak melly igen contentalodtunk resolutiojau⁵² ‘s kérje szivessen hogy continually⁵³ tovabis, kinek teczczese nélkül Kegyelmed semmit is ne cselekedgyék. Ha ugy fog az electornak teczczeni, elsőben is az Angliai királyhoz mennyen, es per consequens⁵⁴ azokhoz, az kikhez az elector javallya. Jól esik igen ha maga is fog irni credentiaink⁵⁵ mellett. Procedálván⁵⁶ az dolgokban, vissza jövetis az electort requirallya,⁵⁷ joakarattját meg köszönyne, ‘s jőjjön haza. Isten meg hozvan Kegyelmed, es az dolgokrúl informatiót vévén ujjabb expressus emberünket⁵⁸ külgyük az electorhoz a tovab való dolgok végett. Ha pedig az electornak a teczczenek hogy Kegyelmed ne mennyen se egyhez, se mashoz, ‘s magara vállalná azon dogoknak promoteálását,⁵⁹ tovább ne mennyen Kegyelmed hanem egyenesen jőjjön haza. Mert mi már az elector synceritássában⁶⁰ annyira meg nyugodtunk hogy mások felett hiszszük meg dolgainkban. A több credentialisokatis el küldöttük Kegyelmednek a mint kivanta,⁶¹ mind az Angliai királynak, Palatinus Rheninek,⁶² Belgaknak,⁶³ Helvetusoknak,⁶⁴ Hassusoknak⁶⁵ ‘s a Londinumi Püspöknek⁶⁶ valokat,⁶⁷ azokon

⁴⁹ materiában = ügyben, dologban

⁵⁰ A mondatot idézi HERNER–KESERŰ, 1985. 95.

⁵¹ az Brandenburgumi electorhoz = a brandenburgi választófejedelemhez

⁵² contentalodtunk resolutiojau = megelégedésünkre szolgált a döntése – A választófejedelem döntése négy elemet tartalmazott: Apafi Erdély Buda visszavételének bizonytalansága miatt Erdély státusát illetően várjon ki, ne tegyen hirtelen lépéseket, hanem időt nyervén alakítsa ki határozott álláspontját; a választófejedelem biztosítja arról, hogy a Habsburg császárnál eljár Erdély érdekében; azon lesz, hogy a többi protestáns hatalom is támogassák Erdély státusának megőrzését; Apafi konkrét javaslatainak birtokában azokat a jövőben is támogatni fogja. Vö. KONCZ, 1886. 471–472.

⁵³ continually = folytassa

⁵⁴ per consequens = ezt követően

⁵⁵ credentiaink = megbízóleveleink

⁵⁶ procedálván = előbbre jutván

⁵⁷ requirallya = keresse fel

⁵⁸ expressus emberünket = gyorskövetünket

⁵⁹ promoteálását = támogatását, előmozdítását

⁶⁰ synceritássában = őszinteségében

⁶¹ A Kolosvárival folytatott tárgyalásai során a választófejedelem felajánlotta, hogy ha Kolosváriának lesznek a következőkben említett helyekre szóló megbízólevelei, maga is ad mindegyik helyre ajánlóleveleket Apafi követe számára. (Kolosvári Telekinek, Berlin, 1684. szeptember 7. Ld. KONCZ, 1887. 214.)

⁶² Palatinus Rheninek = a pfalzi választófejedelemnek

⁶³ Belgaknak = hollandoknak

⁶⁴ Helvetusoknak = svájciaknak

⁶⁵ Hassusoknak = a hesseni választófejedelem lakóinak

⁶⁶ a Londinumi Püspöknek = a londoni püspöknek – A tisztelet 1675-től haláláig Henry Compton (1632–1713) töltötte be. – A londoni püspökhöz szóló megbízólevelet Kolosvári Berlinből 1684. szeptember 8-án írt levelében kérte Telekitől (vö. KONCZ, 1887. 222.). Az angol egyházi személyiség nem szerepelt a választófejedelem által megadott névsorban, ezt valószínűleg más ajánlotta neki.

⁶⁷ Az angol királyhoz szóló megbízólevél fogalmazványát (Ebesfalva, 1685. január 20.) ld. a Hollandiába, Svájcba és a hesseni választófejedelemhez szóló megbízólevél fogalmazványának hátlapján (MOL, P 1238, 17. doboz).

kivül egynehányat titulus nélkül⁶⁸ a hová kívántatik.⁶⁹ Titulallya⁷⁰ az szerent a mint meg leszen írva.⁷¹

3.

Kolosvári István levele Apafi Mihályhoz

Amszterdam, 1685. március 31.

(ENML, KJ, *Missiles*, 190–193)

K[egye]lmet I[ste]ntől és békességet, dicsősséget, allandoságot, és minden Fejedelmi aldast kívánok Na[gys]agodon és egész K[egyelme]d házán terjedni aradni.

Kegyelmes Uram! A Nagysagod Meltosagos parancsolatlyat a' Biblia nyomtatásnak el halasztása felől⁷² nagy alazatosággal el vöttem. Minden kezületimet felben szakasztván, most abban forgodom, hogy mindenekben a' Nagysagtok kegyelmes parancsolatlyat cselekedgyem, hogy a' Bibliara valo penszt jo moddal elocalhassam.⁷³ Akartam volna szívem szerint ha e szent dologban ugy szolgálhatam volna a' mint megh indultam volt benne, és már egész kezülettelis voltam hogy a' nyomtatashoz fogjak, csak a' Nagysagod Meltosagos parantsolatlyatol vartam. De mivel hogy Isten e dolgot a' Nagysagtok kereszteni vi gyazasara bizta, akar mely nehezen essek mar ez énnekem, de én így is nagy eörömmel nagy keszen engedelmeskedni, tisztelnék s hűségemnek tartom lenni, és kivanom hogy a' nagy Isten Nagysagodnak minden tanátsát, és ez szent dolog arántis, maga Hazanak és egész nemzetsegünknek annyivalis jovara forditsa, Fejedelmi hazat erősítse és sok esztendőkre viragosztassa.

31. Martij 1685. Amstelodamban.

Nagysagodnak legh kisebb meltatlan szolgálja

Kolosvari Istvan m[anu] pr[opria]⁷⁴

Címzés: Serenissimo ac Celsissimo Principi Domino Domino Michaeli Apaffi, Principi Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti. etc. Domino meo Clementissimo.

Más kézzel: A. 1685. 31 Martij Colosvari István Vram Amstelodambol.

⁶⁸ titulus nélkül = (a megfelelő) megszólítás nélkül

⁶⁹ Kolosvári a Biblia-kiadás ügyében az amszterdami magisztrátushoz kért még megbízólevelet. (Kolosvári Telekihez. Berlin, 1684. szeptember 8. Ld. KONCZ, 1887. 222.)

⁷⁰ titulallya = írja rá a (megfelelő) megszólítást

⁷¹ Teleki Mihály másolata. Az irat tetején: *praemissis praemittendis* = előrebocsátva az előrebocsátandókat, vagyis a fejedelem a címzett megszólítását már a levél másolójára bízta.

⁷² Ld. Apafi levelét Kolosvárihoz (2. sz. dokumentum)

⁷³ elocalhassam = kiadjam (mai szóval: befektessem)

⁷⁴ manu propria = saját kezűleg

4.
Kolosvári István levele Teleki Mihályhoz
Amszterdam, 1685. március 31.
(MOL, P 1238, 15. doboz)

Ajanlom K[egy]mednek szolgálatomat, és kivanok I[sten]től Kegyelmedre es Kegyelmednek édes házara, minden lelki és testi aldasokat terjedni.

Tekintetes Uram! Valamit irtam Kegyelmednek a Bibliának nyomtatasa felől, nyilván igazat irtam, és tiszta tökellesteseböl irtam.⁷⁵ Ha a' mint én kívántam, nem tettzet, megh marad az benne, hogy tisztemet cselekedtem. Mert így eözsze üt-közödven a mas nyomtatással,⁷⁶ jobbat nem tanalhattam fel, mint hogy Na[gys] agtoknak 's Kegyelmeteknek parancsolattyátol varjak.⁷⁷ A parancsolatot mar el vöttem,⁷⁸ és mar megh csinaltam magamat, hogy magamat tehetsegem szerent mindenekben a' szerent alkalmaztassam. A penznek⁷⁹ interesre⁸⁰ valo adasa, hogy az extra metum periculi⁸¹ legyen, it igen nehez és bajos dolog, mert az interessel valo kereskedes ezeknel igen subtilis artificio,⁸² és ebben a' tömentelen sokasagu varosban⁸³ szinten olyan beöv, mint a' közönseges akarmivel valo kerekedes, es szinten olyan gyakor az olyan pénz ki adásban a' meg károsodas, mint az akarmely adásban, vevésben, vagy még gyakrab. Nemis adnak többet azokon a' helyyeken, a' mellyek leg batorsagossabbaknak tartatnak, hanem harmat szazra.⁸⁴ Mar egy nehany becsületes nagy emberekkel beszellettem felölle, és igirtek jo akarattyokat, de mivel egy eggyet, mas meg mast joval, tovabis kel meg a' dolgot tudakoznom.⁸⁵ Csudalkoznak sokan, hogy kelle a' Biblia nyomtatásnak el mulni, leven mar ennyi keszület reaja. Az T.⁸⁶ Uram Bibliáját miben tanaltam s lattam, kellett volnae inhihealni,⁸⁷ nemé, már nem szüség számlálnom. Reménségem vagyon, hogy ez alkalmatossággal vagy inkab alkalmatlansággal sok Szent és jo dolgok felöl valo gondolatokat eönt Isten a Nagysagtok s Kegyelmetek sziveben, mellyet hogy Isten adgyon és a' maga hazanak jovara Nagysagtokat s Kegyelmeteket gerjedesztesse, sziből kívánom. Az Angliai Kiraly, Carolus II.⁸⁸ meg holt, és succedalt⁸⁹ az eötse

---

⁷⁵ Sajnálatos módon Kolosváriának éppen azok a levelei nem maradtak fenn, amelyek hollandiai tartózkodásának első részét megvilágíthatnák, például azt, hogy a Biblia kiadásának ügyében kikkel és miről tárgyalt.

⁷⁶ Utalás a Tótfalusi Kis által már nyomtatott Bibliára

⁷⁷ Kolosvári már 1684 őszén, két utolsó, Berlinből írt levelében kérte, hogy adjanak számára utasítást, mitévő legyen. Vö. KONCZ, 1887. 222, 231.

⁷⁸ Utalás Apafi utasítására, (ld. a 2. sz. dokumentumot)

⁷⁹ A Biblia kinyomtatására szánt pénz.

⁸⁰ interesre = kamatra

⁸¹ extra metum periculi = kockázatmentes

⁸² subtilis artificio = kényes ügylet – A kéziratban: subtilis artificii.

⁸³ Amszterdamnak már 1675-ben több mint 200 000 lakosa volt.

⁸⁴ Három százalékos [kamatot].

⁸⁵ A lehetőségekről való tájékozódására ld. a 17. sz. iratot.

⁸⁶ Tótfalusi Kis Miklós

⁸⁷ inhihealni = leállítani

⁸⁸ II. Károly (1630–1685), aki 1660-tól volt angol király, 1685. február 6-án hunyt el.

⁸⁹ succedalt = (tiszttségében) követte

Dux Eborancensis,⁹⁰ Jacobus Ildus,⁹¹ kinek coronaszatásának solennitassa⁹² rendeltet ad 3ium Maji⁹³ etc.⁹⁴ A Franciaí Kiraly⁹⁵ a' Genuai Respublicaval⁹⁶ meg bekellet az Papanak⁹⁷ sok interpositiojara,⁹⁸ de vitezit nem hogy el bocsatana, sőt szaporittya, már merre fog meg ujjolag, nem tudhatni. Irjak,⁹⁹ hogy sok és nagy rendeket akar küldeni által a' Lenglyjel Kiraly¹⁰⁰ melle is hadi segitsegre. Isten al-dasa legyen Kegyelmeden és Kegyelmed egész hazan.

1685. 31 Martij Amstelodamban.

Kegyelmed alazatos szolgaja

Kolosvari Istvan manu propria

Címzés: A Tekintetes es Meltosagos Urnak Teleki Mihaly Uramnak. Az Erdelyi Meltosagos Fejedelemnek belső Tanacs-Úr hivenek, Ország Generalisnak, Torda és Maramaros Var megyeknek fő Ispannyának, Huszti és Kővári fő kapitánynak, Fiscus fő Arendatorának,¹⁰¹ mint Uramnak és Promotoromnak¹⁰² eő Kegyelme-nek nagy becsüllettel.¹⁰³

5.

Bejegyzés Amszterdam város kincstárnokainak pénztárkönyvében

Amszterdam, 1685. május 8.

(SA, ATO, 325, 58)

Ontfangen van Domino Wilhelmus Anslaer, voor rekeninge van den Heere Stephanus Koloswari, Professor op deposito a 3 percento d'Interesse bij 't jaer op heden ingaende volgens 4 obligatien in blanco, namelyk van

N ^o 1819 van capitael	f ¹⁰⁴	3500,—
N ^o 1920 -----	f	3000,—
N ^o 1921 -----	f	3000,—
N ^o 1922 -----	f	<u>3000,—</u>
	f	12500,—

⁹⁰ Yorki herceg

⁹¹ II. Jakab (1633–1701) 1685–1688 között Anglia királya.

⁹² solennitassa = ünnepsége

⁹³ ad 3ium Maji = május harmadikára

⁹⁴ Vö. *Amsterdamsche Dingsdaghe Courant*, 1685. március 27.

⁹⁵ XIV. Lajos (1638–1715) 1643-tól haláláig Franciaország királya.

⁹⁶ Genuai Respublica = Genovai Köztársaság

⁹⁷ XI. Ince (1611–1689) 1676-tól haláláig a római katolikus egyház feje.

⁹⁸ interpositiojara = közbenjárására

⁹⁹ Kolosvári Hollandiából írt leveleiben utal arra, hogy híreinek egy részét nyomtatott forrásokból veszi. A kor két legfontosabb holland nyelvű újságjában, az *Amsterdamse Courant*ban és az *Op-rechte Haarlemse Courant*ban az enyedi professzor leveleiben szereplő hírek közül csak kettő szerepel, ezért minden bizonnyal más (esetleg francia nyelvű) újságokat és röplapokat is forgatott.

¹⁰⁰ Sobieski János (1629–1696) 1673-tól haláláig lengyel király.

¹⁰¹ fiscus fő arendatorának = főadószedőjének

¹⁰² promotoromnak = támogatómnak

¹⁰³ Autográf

¹⁰⁴ A holland gulden rövidítése

Fordítás

Kézhez vettük Wilhelmus Anslaer lelkésztől Kolosvári István professzor úr megbízásából az alábbi összeget évi három százalékos betéti kamatra a mai nappal kezdődően a következő 4, látra szóló kötelezvény ellenében:

az 1819. számú	3500,- gulden	tőkeösszegekről
az 1920. ¹⁰⁵ számú	3000,- gulden	– " –
az 1921. számú	3000,- gulden	– " –
az 1922. számú	<u>3000,- gulden</u>	– " –
	12500,- gulden	

6.

Bejegyzés Amszterdam város kincstárnokainak naplófőkönyvében

Amszterdam, 1685. május 8.
(SA, ATO, 271, 651)

Crediteuren wegens Capitael op deposito f 12.500:

Ontfangen van Domino Wilhelmus Anslaer, voor rekeninge van den Heere Stephanus Kolóswari, Professor, op deposito a 3 percento in 't jaer, heden ingaende; waer voor hem geleverd sijn 4 obligatien in blanco, te weten

N ^o 1819 van Capitael	f	3.500,-
N ^o 1920 -----	f	3.000,-
N ^o 1921 -----	f	3.000,-
N ^o 1922 -----	f	3.000,-
	f	12.500,-

Fordítás

Követel: a betétként elhelyezett 12.500 gulden tőkeösszeg

Kézhez vettük Wilhelmus Anslaer lelkésztől Kolosvári István professzor úr megbízásából az előbbi összeget évi három százalékos betéti kamatra a mai nappal kezdődően; nevezett tőkeösszeg ellenében a következő 4, látra szóló kötelezvényt állítottuk ki:

az 1819. számút	3.500,- gulden	tőkeösszegekről
az 1920. számút ¹⁰⁶	3.000,- gulden	– " –
az 1921. számút	3.000,- gulden	– " –
az 1922. számú	<u>3.000,- gulden</u>	– " –
	12.500,- gulden	

¹⁰⁵ A számat a következő két számmal együtt elírták. Helyesen: 1820, 1821 és 1822. Ez kitűnik egyrészt Anslaer elismervényéből, amit bő két héttel később adott Kolosvárinak (ld. a 7. sz. dokumentumot), másrészt abból is, hogy az 1920., 1921. és 1922. sz. kötelezvényeket mások, François Duvidal és felesége, Margarine Boneau nevére állították ki 1686. február 21-én, illetve 23-án. Vö. SA, AOT, 327, 12, 17.

¹⁰⁶ Az előbbi bejegyzéshez hasonlóan ennél és a következő két számnál is elírás történt.

7.
Willem Anslaar tanúsítványa a rábízott kötelezvények
visszaszolgáltatásáról
Amszterdam, 1685. május 23.
(MOL, R 319, No. 2370)

Locus Sigilli

Ik ondergescreven bekenne by desen, dat¹⁰⁷ d'Heer Stephanus Kolosvári Professor in Collegio Enyediniensi in Transilvanien onder myn sorge en bewaringe gelaten heeft vier distincte obligatien tot laste van d'Heeren Tresaurieren der stad Amsteldam, alle te samen gedateert den 8 Maji Anno 1685. waer van d'eene geteekent N.º 1819. behelst dry duysend en vyf hondert gulden, segge fl.¹⁰⁸ 3500. en de andere dry geteekent N.º 1820. 1821. 182[2].¹⁰⁹ alle dry duysend gulden, alle vier te samen twalf duysend [en] vyf hondert gulden, segge fl. 12500. welke voorscreven vie[r] obligatien ik belove te sullen restituieren en tot hand stell[en aan] de genen, die dit myn handschrift my wederom behandigen [sullen.] Aldus gedaen, en met myn eygen hand gescreven en o[nder] teekent binnen Amsteldam, op den 23 May. Anno XVI.º v[yf] en tachtig.¹¹⁰

Guilielmus Anslaer
V.D.[M.]¹¹¹

Nobis praesentibus

Balthasare Bekker

V.D.M. S.T.D.¹¹²

Caspare Ruppio V.D.M.

Nicolao Kis de M.Tótfalva¹¹³

Fordítás

Pecset helye

Alulírott elismerem ezennel, hogy Kolosvári István úr, az Erdélyben található Enyedi Kollégium professzora, gondjaimra bízott és megőrzésre nálam hagyott négy különálló kötelezvényt, amelyeket Amszterdam város kincstárnok urai¹¹⁴ állítottak ki, és mindegyikük 1685. május 8-án kelt. Közülük az egyik, az 1819. számú háromezeröttszáz guldenről, azaz 3500,- guldenről szól, míg a másik három, az 1820., az 1821. és a 1822. számú külön-külön háromezer guldenről; a négy összesen tizenkettőezeröttszáz, azaz 12500,- guldenről. Ígérem, hogy az

---

¹⁰⁷ [előtte áthúzva: d'H]

¹⁰⁸ A holland gulden rövidítése

¹⁰⁹ [a kézirat széle több helyen hiányos, a szöveg kiegészítéseit [ ]-ben adom meg]

¹¹⁰ [a kéziratban: takentig]

¹¹¹ Verbi divini minister = lelkész

¹¹² Sacrosanctae theologiae doctor = a szent teológia doktora

¹¹³ Korabeli másolat

¹¹⁴ Amszterdam pénzügyeit egy négytagú testület irányította, amelynek tagjai évente változtak, 1685-ben a következők viselték a tisztséget: Cornelis van Vlooswijk, Joan Munter, Joan Huydekooper és Willem van Loon. Vö. COMMELIN, 1693. 383.

előbb említett négy kötelezvényt visszaszolgáltatom és átadom azoknak, akik jelen kézírásomat visszajuttatják hozzám. Jelen iratot sajátkezűleg készítettem és írtam alá Amszterdamban, ezerhatszáznyolcvanöt május 23-án.

Willem Anslaer
lelkész

Előttünk mint jelenlevők előtt:

Balthasar Bekker¹¹⁵

lelkész, a szent teológia doktora

Casparus Rupprius¹¹⁶ lelkész

Misztótfalusi Kis Miklós

8.

Theodor Craanen levele Apafi Mihályhoz

Leiden, 1685. július 13.

(EMNL, KJ, Missiles, 224–227)

Mivel Apafi abban a megtiszteltetésben részesítette, hogy egy aranyérme kíséretében levelet írt neki, szerencsésnek érzi magát, hogy a meg nem érdemelt kegy viszonzásaként mindent megtehet a fejedelem szolgálatára azzal, hogy ha Kolosvári István érkezettnek látja az időt, Hágában a holland parlamentnél és az orániai hercegnél javaslatot tegyen és a dolog végére járjon. Mivel azonban Kolosvári most Berlinben, a brandenburgi választófejedelem udvarában van, arra kényszerül, hogy Apafi iránti legnagyobb készsége kinyilvánítását egy másik alkalmas időpontra halassza, feltéve, hogy ügyeik intézésére alkalmasnak ítélik.

Serenissime Potentissimeque Domine Domine ac Princeps, Regni Transsylvaniae, difficillimis quamvis temporibus Prudentissimum etiam Tutamen, Religionis verae, Litterarumque Columen, Omnibus bonis nunquam non, imo ex pectore, summum Devenerando, Colendo.

Quas Serenitati Vestrae clementissime placuit ad me, servum suum humilissimum, mittere litteras,¹¹⁷ cum numismate aureo, immeritae gratiae et beneficentiae plenissimo indice, non possum non gratissimo animo accipere, subjectissimique mente deosculari. Nescio equidem, qua incomparabili bonitate collibitum fuerit Serenitati Vestrae minimum respicere clientem suum; ut eum dignati fueritis immortalis hoc liberalitatis generosissime testimonio condecorare. Est sane, Augustissime Princeps, quod mea me tenuitas pudore suffundat; quod me felici admodum occasione destitutum videam inserviendi Heroicis pariter et quam maxime pijs conatibus Vestrae Serenitatis annis saltem omni opera fuissem exolvendi paratissimi mei animi debitum, si modo Clarissimus Stephanus Kolosvari judicasset tempestivum, et ex re atque utilitate Vestrae Serenitatis Hagae Comitum

¹¹⁵ Bekker, Balthasar (1634–1698) 1679-től amszterdami lelkész. Vö. LIEBURG, 1996. 18.

¹¹⁶ Rupprius, Casparus (1640–1727) 1684-től amszterdami lelkész. Vö. LIEBURG, 1996. 212.

¹¹⁷ Apafi e levelét nem ismerjük.

apud Ordines nostros¹¹⁸ et Principem Auriacum¹¹⁹ aliquid proponere et exequi.¹²⁰ Sed quia nunc Berolinum ad Aulam Serenissimi Domini Electoris Brandenburgici est profectus, cogor promptissimi animi obsequia differre in opportunam occasionem aliam, si negotiis quibusdam Vestris me idoneum censueritis. Interea post humillimam gratiarum actionem, Deum Ter Optimus Maximus supplex oro; ut Serenitati Vestrae incolumen et commodam largiatur senectutem; ut ita diu adhuc asperrimis licet hisce temporibus, cum Serenissima Familia, superstites sitis Vestro Regno, Ecclesiae et Populo, in sempiternam Dei gloriam, Vestramque et Vestrorum temporalem et aeternam felicitatem atque salutem. Amen! Amen!

Dab. Lugdun. Batav. a. d. XIII. Jul. st. [---]¹²¹ A. MDCLXXXV
Ita ex intimo corde vovet.

Serenitatis Vestrae [humil]limus¹²² servus

[Theodorus] Craanen

Címzés: Serenissimo Potentissimoque Domino, Domino APAFJ, Principi Transylvaniae etc. etc. Defensori Fidei sapientissimo, Litterarumque Patrono Generosissimo, Clementissimo.

9.

Kolosvári István levele Teleki Mihályhoz

Hága, 1685. október 1
(MOL, P 1238, 17. doboz)

Istentül minden lelki testi jokat kivanok Kegyelmednek.

Tekintetes Uram.

Bar ez levelem helyett magam lehetek vala Kegyelmednél, ugy hiszem, megis annyival inkább contentaltam volna¹²³ Kegyelmednek, de mit tegyek? Erőszakot az alkalmatosságon nem vehetek, el se alhatok nekölök. Minden haladekja dolgaimnak nekem igen nagy busulasomra vólt, es eddig valamikor gondolkoztam rolla, öszue vetettem, a mint akartam volna, hogy legyen, ugyan meg irtoztam belé, de mar most semmit inkább foganatosbnak nem tartok dolgaimnak elosegitesére, mint hogy azok ennyire vetődtek, mert ezzel a haladekkal az üdő érkezett elő, es erkezik

¹¹⁸ Utalás az „Ordines Generales Foederati Belgii” kifejezésre, Hollandia parlamentjének korabeli latin nevére.

¹¹⁹ apud ... Principem Auricaum = az orániai hercegnél, vagyis Orániai Vilmosnál, Hollandia helytartójánál

¹²⁰ Ez a részlet megerősíti, hogy Kolosvári első hollandiai útja után valóban visszatért Berlinbe. A szövegből úgy tűnik, hogy Apafi levelében arra kérhette Craanent, hogy segítsen előkészíteni Kolosvári hollandiai tárgyalásait.

¹²¹ [a kézirat kiszakadt – Mivel pont a „stylo vetero” vagy „stylo novo” kifejezés második tagja nem látható, nem tudható, hogy az „új” vagy a „rég” naptár szerinti július 13-áról van-e szó.]

¹²² [a kézirat több helyen hiányos, a szöveg kiegészítéseit itt és a következő helyen [ ]-ben adom meg]

¹²³ contentaltam volna = eleget tehettem volna

jobban jobban, noha felette igen szomorú üdő, hogy ez a boldog nemzet es másokis a nagy bodogsagban nehezen lathattyak vagy erzehetik masoknak nyavalyokat. Most ugyan erezven erezzék az Angliai kiralynak halala es Papista Kiralynak, az öcscsenek, Jacobus 2dusnak, ki az előtt Dux Eboracensisnek mondatott, successioja¹²⁴ és [a]¹²⁵ Palatinus Rheni Elector halala¹²⁶ es Papista Electornak, a Neoburgicus herczegnek successioja,¹²⁷ a Francia kiralynak a Reformatusok ellen való persecutioja¹²⁸ [által], melly már fellyül haladtra ama Pogany Csaszaroknak is Tyrannussagokat,¹²⁹ es ezek felett mindenfelé a Papistasagnak mar nyilván való Tanacskozások es motusok¹³⁰ az Evangelikusok ellen annyira meg zenditette sziueket az Evangelica Potestasoknak,¹³¹ hogy félre teuén minden egyeb dolgokat, kezdik munkalodni, hogy ezen gonoszok ellen magokat egyben csatolhassák. Az Brandenburgus¹³² es az Suecus¹³³ közt nagy unio vagyon, es az Brandenburgus erőssen munkalodgya, hogy a Danussalis¹³⁴ magat egyben csatolhassa, mert a Fr[ancia] Kiralynak pénze a Keresztyén Potestasokat annyira dividalta¹³⁵ eddig, hogy egyik a másik miatt dolgaban elő nem mehetett, azomban a Francia Kiraly minden szandekat vegben vitte mind persequalua,¹³⁶ mind pedig orszagát mindenfelé penzel es fegyverrel terjesztve, söt penzel sokkal többet cselekszik. Penzeuel vötte, hogy a Papa körül es a Nemet Csaszar¹³⁷ udvaraban is erősebbek es többek legyenek, akik a Francia Kiraly igyekezetit promoveallyák,¹³⁸ hogy nem mint a Papáét vagy a Nemet Csaszarét, és constal¹³⁹ mar eléggé, hogy a Francia Kiraly Monarchiat affectál,¹⁴⁰ melyre leg nagyob eszközei a Jesuiták Romaban, Becsben es mindenütt, ezeknek a Jesuitaknak keduek be töltésere mondgyák, hogy a Francia Kiraly olyan kegyetlenül persequal. Nyilván vagyon, hogy azok közt, akik ezt lattyak, hallják menyi ember, annyi kivanság, menyi nemzet, annyi igyekezet. De fel van téue, hogy a Francia Kiraly ellen minnyajan fel tamadgyanak, es kenszerittetnek, hogy fel kellyenek ki egy, ki mas tekintetre nezve, ki a maga, ki a közönseges Interesért¹⁴¹ is. A Felseges Nemet Csaszarnak, minden Kiralyoknak, Fejedelmeknek szemeket szúrja a Francia Kiraly monarchiara való igyekezetit, a mellett az Nemet Csaszar es Imperiumbeli¹⁴² Fejedelmekis igen sajnállják,

¹²⁴ successioja = utódlása

¹²⁵ [kiegészítés]

¹²⁶ II. Károly (1651–1685) rajnai örgróf, 1680-tól pfalzi választófejedelem, 1685. május 26-án hunyt el.

¹²⁷ Fülöp Vilmos (1615–1690), Neuburg hercege, II. Károly halála után pfalzi választófejedelem.

¹²⁸ persecutioja = üldözése

¹²⁹ tyrannussagokat = kegyetlenségüket

¹³⁰ motusok = támadások

¹³¹ Evangelica Potestasoknak = evangélikus hatalmaknak

¹³² Brandenburgus = brandenburgi választófejedelemség

¹³³ Suecus = Svédország

¹³⁴ Danussalsis = Dániával is

¹³⁵ dividalta = megosztotta

¹³⁶ persequalua = üldözve

¹³⁷ I. Lipót (1657–1705) 1657-től haláláig német-római császár.

¹³⁸ promoveallyák = támogatják

¹³⁹ constal = kiderül, látszik

¹⁴⁰ affectál = kíván, áhít

¹⁴¹ közönseges interesért = a köz érdekéért

¹⁴² Imperiumbeli = birodalombeli

hogy már nagy reszit az Imperiumnak el nyesse. Az Hispanus,¹⁴³ hogy in Regio Belgio¹⁴⁴ mas felöl is sok városit es tartományit el foglalta. Az Angliai Kiraly sem örömet lattyá, hogy annyira nő hatalma, de kenszeriti, hogy a Francia Kiraly ellen tamadgyon, ez is, hogy mivel maga Papista, sok ado szedés es a motus¹⁴⁵ a nep között országában, es azt semmiuel inkább meg nem csendesitheti, mint ha a Francia Kiraly ellen való hadakozással divertallya,¹⁴⁶ miuel az Angliai nép meg bekelhetetlenül gyüölöli az Gallust,¹⁴⁷ a Belgakat,¹⁴⁸ a töb Evangelica Potestasokat, Suecust, Brandenburgust, Saxót,¹⁴⁹ Luneburgicusokat,¹⁵⁰ Hassust.¹⁵¹ A Danusnak még pénze jár esztendőnként a Francia Kiralytól. Indittya egyéb okokon kívül a persecutio, mellyet a Francia Kiraly cselekszik ugy, hogy mihelt mind ezek magokat egyben foghattyak, kit egy, kit más dolog indit ugyan, de ugy van, hogy minden felöl fel tamadgyanak, es az kik eddig szarvokat egy más ellen tartották, hogy már egy más mellé állyanak, a Francia Kiraly ellen fordicsák. Miuel pedig e dolog az Evangelicusok nélkül nem lehet, olyan remenessel vadnak az emberek, hogy elsöben a mieink amazokkal in Causa Religionis¹⁵² Contractust¹⁵³ csinálnak, melybül hiszem, a Magyar Ecclesiakat sem felejtik ki, es ha kik mi jót akarnak, Erdelynek is az alkalmatossággal leg jobban veghez vihetik. Mindaz által esett most egy dolog, melly igen emelgeti fülöket a mieinknek, hogy megis jobban vigyazzanak magokra. Helvecianak¹⁵⁴ Papista Statusi¹⁵⁵ közzé egy Chur neuü Varosban¹⁵⁶ küldöttek csak mostanság a Papa, a Nemet Csaszar, a Francia Kiraly es Hispanus követtyeket, es mais ott vadnak 's Tanacskozna, es azon Varosban szörnyü penztis hordatnak öszue, mire valot, senki nem tudgya. Ugy gondollyak nemelleyek, hogy az Heluetiai Reformatus Statusoknak, mert ezek amazoknál erősbek, romlasara való. Nemelleyek meg úgy gondolkoznak, hogy azon akarnak Tanacskozni, mikeppen a Lotharingus¹⁵⁷ országát ez esztendőben valo sok virtusiért¹⁵⁸ az Francia Kiralytól vissza szerezhessek valami compensatio¹⁵⁹ által,¹⁶⁰ ugy hogy ha e dolog a mieink nekül veghez talal menni, félnek az emberek, hogy a Tartományokert való hadakozas in bellum Religionis¹⁶¹ által ne változzék. A meg

¹⁴³ Hispanus = Spanyolország

¹⁴⁴ in Regio Belgio = Spanyol-Németalföldön

¹⁴⁵ motus = mozgolódás, mozgalom

¹⁴⁶ divertallya = eltéríti

¹⁴⁷ Gallust = Franciaországot

¹⁴⁸ Belgakat = hollandokat

¹⁴⁹ Saxót = Szászországot

¹⁵⁰ Luneburgicusokat = a lüneburgi hercegség lakóit

¹⁵¹ Hassust = a hesseni választófejedelemséget

¹⁵² in causa religionis = a vallás ügyében

¹⁵³ contractust = szerződést

¹⁵⁴ Helvecianak = Svájcnak

¹⁵⁵ Papista Statusi = katolikus rendjei

¹⁵⁶ Város Zürichtől délkeletre.

¹⁵⁷ V. Károly Lipót (1643–1690) Lotharingia hercege, 1675–1688 között a császári seregben vezető szerepet játszik a törökellenes felszabadító harcokban.

¹⁵⁸ virtusiért = vitéz tetteiért. A lotharingiai herceg vezette szövetséges seregek 1685-ben több várat és várost, többek között Érsekújvárt vették vissza a törököktől.

¹⁵⁹ compensatio = ellentételezés

¹⁶⁰ Lotharingiát XIV. Lajos tartotta megszállva, a terület csak 1697-ben került vissza a családhoz.

¹⁶¹ in bellum religionis = vallásháborúvá

holt Angliai Király fia Dux Mommoth, az új Angliai Király ellen fel költ volt, de opprimalták¹⁶² és fejét vötték.¹⁶³ Tökölyi Gróf felől szüntelen a hír, igazé, neme, ki tudgya: nyomtatásban van mindenkor, hogy belső Tanács Ur hiue, Szirmaj¹⁶⁴ és belső Secretariussa, Petnehazi¹⁶⁵ Gratiat¹⁶⁶ keresnek Tökölyi Grófnak a Német Császárnal, és ígrik, hogy az¹⁶⁷ Német Császár engedelmességére adgya magát a Gróff, és hogy Budat is a Német Császár kezében tudgya ejteni, csak declarallya¹⁶⁸ a Gróft a Német Császár Magyarország Fejedelmének, meg hogy a Német Császár gratia adásra inclinál,¹⁶⁹ meg hogy Tökölyi Gróf Magyarországban léüő minden Jozsagiért Silesiában akar a N[emet] Császár mas meg annyi erő Jozságot adni a Német Császár Tökölyi Grófnak; gondolni való, hogy valami Német Fejedelemnek el írte már a Német Császár, csak alig ha nem az Erdelyi Jozságot is. Meg hogy a Lengyel Királlyal volt volna Tökölyi Grófnak most követtye¹⁷⁰ tudakozni, mit cselekedgyék e mostani üdőben, és hogy a L[engyel] Király azt felelte volna, hogy Gratiat keressen, meg hogy a Török igen keresi a bekességet, es hogy a Német Császárnak meg írte volna, hogy Tökölyi Gróft kezében adgya, vagy nálla leüő negy Zalagját, csak bekéllyek, es azt az Magyar Országotis visza engedi. Meg hogy a Velenczések¹⁷¹ Moreanak¹⁷² Coron¹⁷³ neuú varossatis meg vötték. Hogy a Görögök is igen mennek által a Velenczesekhez, meg hogy a Horvatokis sok győzedelmes excursiokot¹⁷⁴ tesznek a Török földére. Meg hogy a jöüő esztendőre igen készülnek mind a Velenczes Respublica,¹⁷⁵ mind a Német Császár.

Teketes Uram. Nekem már meg ígirték itt Berlinumban,¹⁷⁶ hogy meg halgatnak, es hogy nyilván szolgálnak Nemzetünknek, Vallasunknak, de varakoznom kell, es úgy hiszem, hogy fel talallyák modgyát, hogy új Contractust csinálhasson Erdely a Német Császárral, olyat, mellyben bekessége allandó lehessen. Mert az mint a Brandenburgus, a Saxó es másokis meg ígirték már a

¹⁶² opprimalták = rajtaütöttek, lerohanták

¹⁶³ James Scott (1649–1685), Duke of Monmouth, 1685. június 20-án nyilvánította magát királlyá, de elfogták és július 15-én kivégezték.

¹⁶⁴ Szirmai István, Thököly Bécsbe küldött követe. Bécsben letartóztatták, és csak váltságdíj és katolizálás fejében szabadult 1687-ben.

¹⁶⁵ Petneházy Dávid (1645–1685 vége/1686 eleje), Thököly bizalmasa, ezredes a kuruc seregben. Később átállt, és a császári seregben szolgált.

¹⁶⁶ gratiat = kegyelmet

¹⁶⁷ [előtte áthúzva: eng]

¹⁶⁸ declarallya = nyilvánítsa

¹⁶⁹ inclinál = hajlik

¹⁷⁰ Absolon Dániel (1640 k.–1702 k.) előbb Apafi, majd Thököly bizalmasa, végül a császáriak oldalára állt.

¹⁷¹ A Velencei Köztársaság.

¹⁷² A Peloponnészoszi-félsziget.

¹⁷³ Mai neve: Koróni; a Meszíni-öbölben fekvő kikötővárost a velencei hadsereg 1685. augusztus 7-én vette be.

¹⁷⁴ excursiokot = támadásokat

¹⁷⁵ Velenczes Respublica = Velencei Köztársaság

¹⁷⁶ Nyilvánvaló elírás Belgium, vagyis Hollandia helyett, amit a másoló Teleki Mihály vétett, hiszen a levél Hágából íródott.

Nemet Csaszarnak, hogy a jöü esztendőben nagy haddal akarnak assistálni, ugy Belgiumtis hasonlokeppen akarja az Nemet Császár a segítségért requirálni.¹⁷⁷

En Uram, mihelt a dolgot vegzem, kezzel labbal azon lések, hogy othon lehessek.

Hágában, Mindszent havanak 1 napjan – 85ben.

Kegyelmed al[a]z[at]os szolgálja

Colosvari Istvan

Iram az Urnak Teleki Mihaly Urnak¹⁷⁸

Teleki Mihály kezével: Colosvari Uram Hágából írta 8ben 1685

10.

Kolosvári István levele Apafi Mihályhoz

Hága, 1685. október 23.

(MOL, P 1238, 17. doboz)

A Mel[tosa]gos Erdelyi Fejedelemnek, nekem k[egye]l[me]s Ur[am]nak Istentül lelki Testi aldasokat kivanok tellyes szibül.

Meltosagos Kegyelmes Uram,

A Nagysagod parancsolattyat vöttem.¹⁷⁹ Azon voltam minden örömmel, hogy az sz[eren]t mindeneket el követven, mentül hamaréb othon legyek. De az alkalmatosságok a mint előmben fordultak, erőszakot azokon nem tehetven, az Ecclesia pénzének ki adásának mig jo modgyat fel talaltam es azt ki attam, abban két holnapnál töb tölt el. Mentem az utan Berolinumban¹⁸⁰ olyan keszülettel, hogy onnan egyenesen haza mennyek. Mivel az Angliai kiraly elsőben, az utan az Electoris, a Palatinus Rheni meg halvan, mind a ketto helyett Papista kiraly es Elector succedáltak, es ehez kepest mind ugy gondoltam, hogy Berolinumban velem minden dolgot le hagyatnak. Az Brandenburgus Elector¹⁸¹ azért meg ertvén, miért mentem hozza ujjolag, javallá, hogy minden szandekomat egyebüvé csak le tegyem, hanem Belgiumban¹⁸² szuksegeskeppen vissza mennyek, advan a Belgiumi Diest nevü Residensehez¹⁸³ is levelet vissza tertembenis, pedig Belgium felé igen sok üdö telék, mert Hamburgumtúl¹⁸⁴ fogva a hajón a veg nelkul valo

¹⁷⁷ requirálni = (fel)kérni. – Brandenburg és Szászország 1686-ban csatlakozott a Szent Ligához, amelyet 1684-ben XI. Ince pápa kezdeményezésére a Habsburg császár, Lengyelország és Vence hívtak életre. Hollandia nem volt tagja szövetségnek, de támogatta a török kiűzését.

¹⁷⁸ Teleki Mihály másolata

¹⁷⁹ Apafi említett utasítását nem ismerjük.

¹⁸⁰ Berolinumban = Berlinben

¹⁸¹ Frigyes Vilmos (1620–1688) 1640-től brandenburgi választófejedelem.

¹⁸² Belgiumban = Hollandiába

¹⁸³ Diest, Friedrich Wilhelm von (1647–1726) 1681–1688 között brandenburgi követ Hágában. Vö. SCHUTTE, 1983. 343–344.

¹⁸⁴ Hamburgumtúl = Hamburgtól

Temptestasok¹⁸⁵ miatt tovább veszekedtünk hat heteknél, holott ordinarie¹⁸⁶ negy vagy öt napok alatt azon a Tengeren könnyen által mehetni, es az egész nyár, ebben a helyben szomorrub volt akar melly szel veszes ösznél. Ittis Hágában, hogy mulatok, mar hatodik hete. Fagelius Uram,¹⁸⁷ Supr[emus] Hollandiae Pensionarius,¹⁸⁸ a ki az országban omnia potestatis [est],¹⁸⁹ akarja, hogy varakozzam, míg az ordók többen gyűlnek ide Hágában, mert hatod része sincs most jelen.¹⁹⁰ Azomban ugyan Fagel Uram mostansag vött levelet a Fejedelemtől¹⁹¹ is az en dolgom vegett, melyben írja Ő Nagysaga, hogy mig ide jö Hágában, ket vagy három hét alatt engem várakoztatson, mert a hol most mulat, nincs olly jó alkalmatosság a velem valo beszetre, a mint kivantatnék. Jelentven azért Fagel Uramnak, hogy Nagysagodnak irni akarok, azt monda, bátran bizonyossa tehetem Nagysagodat, hogy valamit Belgium a Brandenburgussal Vallasunknak es Nagysagod securitására¹⁹² el követhet, el nem mulattya, es mihelt ez dologrul tractalnak, mingyart az ordinarius¹⁹³ Residenseket, ki most itt vagyon,¹⁹⁴ a ki vallasat szereto igen jo ember,¹⁹⁵ Becsben küldik elegseges Instructioval,¹⁹⁶ azomban penig enis minden erőmmel azon lészek, hogy mennél hamaréb othon lehessek. Kegyelmes Uram, ide Belgiumban minden felöl csak a sok szomorú hírek jöttek a Vallasra nezve, de kivaltkeppen Galliabúl,¹⁹⁷ holott a persecutioknak nagysagát, szelességét és külön külön formáját nincs penna, a ki eléggé le írhasa, vagy száj, hogy ki beszélhesse. Csak a közeleb való két novellakban¹⁹⁸ írják, hogy a Papista Püspökök s egyéb Papok, kiki az ő tartományában, öszue gyűjtik a Reformatusokat a Francia kiraly parancsolattyaual, es parancsollyak nekiek, hogy terjenek meg, legyenek Papistákká. Ha e parancsolatot nem fogadgyak, jelen vadnak a Francia Királytól rendeltetett sok Drágonyok,¹⁹⁹ ezeket tentörnek²⁰⁰ hijjak, es annak, aki nem akar térni, a házára küldik, egy házra ötöt hatot, nemellyikre hatvanatis. Ezek osztan ejjel nappal dobolnak, tanczolnak, kialtnak, a gazdát, az egész haza népét szidgyák, mocskos szokkal rutollyak, eteltül, italtúl,

¹⁸⁵ temptestasok = viharok

¹⁸⁶ ordinarie = rendszeren

¹⁸⁷ Fagel, Gaspar (1634–1688) 1672-től Hollandia (mai fogalmak szerinti) miniszterelnöke.

¹⁸⁸ supremus Hollandiae pensionarius = Hollandia legfőbb pensionariususa – A kifejezés alapja a holland *raadpensionaris* szó, amely Hollandia miniszterelnökének megnevezése volt.

¹⁸⁹ omnia potestatis [est] = minden hatalommal bír

¹⁹⁰ A parlamentben jelenlevő képviselők száma rendre változott. A napi ügyeket vivő, állandóan jelenlevő tagokon kívül a tartományok egyes képviselői gyakran voltak távol, hogy részt vegyenek saját tartományuk közgyűlésein. Vö. THOMASSEN, 2009. 84.

¹⁹¹ Orániai Vilmos (1650–1702) 1672-től Hollandia helytartója, 1689-től III. Vilmos néven Anglia és Írország királya.

¹⁹² securitására = biztonsága érdekében

¹⁹³ ordinarius = rendes

¹⁹⁴ Hamel Bruyninx, Gerard (1616–1690) 1670–1690 között bécsi holland követ. 1684 novemberétől szabadságon volt és Hollandiában tartózkodott. Vö. SCHUTTE, 1976. 134–135.

¹⁹⁵ Utalás a bécsi holland követnek a gályarab prédikátorok kiszabadításában és egyéb egyházi ügyekben játszott szerepére.

¹⁹⁶ Ld. a holland parlament itt közölt, 1686. március 5-én hozott határozatát.

¹⁹⁷ Galliabúl = Franciaországból

¹⁹⁸ novellakban = újságokban

¹⁹⁹ drágonyok = dragonyosok

²⁰⁰ tentörnek = kínzóznak

álomtúl el tiltyák, úgy hogy megbodulvan es el ajulvan, szamtalanon Papistákká lesznek. Ahol egy rendbeli draganyok ki fáradnak, azok helyett ujjabbakat küldenek. E kegyetlenség miatt egész varosok lesznek Papistákká, noha ellenben nemelly varosokban csak egy sem lesz Papistává, hanem inkab a kik kivalt az orszagnak széli felé lakkak, mihelt halljak, hogy jönnek a Draganyok, minden jovokat el hagyván erdökre hegyekre bujdosnak, es úgy által Angliában, Nemet országban mennek, ide pedig Belgiumban ezereknént. Igen sokan vadnak, a kik Papistakka löttek, de elegen vadnak alhatatosok is, hogy ha ölnékis, nem ilyen száraz vereseggel kinoznák, mennének, mint a régi keresztyenek a Pogany Imperatoroknak²⁰¹ idejekben, magoktól önként a halálra, mint a ju a sóra. Sok száz ezere vadnak, akiknek ilyen sorsok vagyon, de mégis nem emeli senki a kezét vagy közzülök vagy érettek. A Belgak az ö Galliában valo residensek²⁰² által instaltanak²⁰³ ugyan melettek, de arra azt mondotta a Francia kiraly, hogy ö maga országában szabad vélle, mit cselekszik, mint maga hazában, most már meg ujjab Edictummal²⁰⁴ fenyegetik a népet,²⁰⁵ hogy ha ki 14 nap alatt Papistává nem leszen, minden nyomorusagot rajtok meg kettöztetnek, es a Francia Kiraly azt mondotta, hogy az unokaja, [a] Dux Burgundiae²⁰⁶ csak a historiákból fogja megtanúlni, hogy Galliában reformatusok laktak.²⁰⁷ Most meg más parancsolat ment ki, hogy 14 nap alatt minden Reformatus Pap Galliából ki költözzék. Itt Hollandiában egynehany városokban sok házakat épitenek e sok futott embereknek számokra, es nagy collectakat²⁰⁸ szednek. E Tyrannusossaga a Francia Királynak meddig megyen 's mint vegzodik, csak az jó Isten tudgya, kinek oltalmában legyen bekessége Nagysagodnak, egész Fejedelmi hazának, egész orszaganak.

23 8bris Hágában.

Nagysagodnak legkissebbik szolgálja nagy alázatossaggal

Colosvari Istvan²⁰⁹

11.

A holland parlament határozata Apafi Mihály leveléről

Hága, 1685. október 27.

(NA, ASG, 4591, f. 84)

Ontfangen eene missive van den Prince van Transylvanien, geschreven in 't leger tot Ebsfalva den 20e Januarij lestleden, houdende in effect creditief op den heer Steven Kolosvari. Waerop gedelibereert sijnde, is goetgevonden ende verstaen,

²⁰¹ imperatoroknak = uralkodóknak

²⁰² Wassenaer, Willem van (1649–1723) 1680–1688 között Hollandia párizsi követe. Vö. SCHUTTE, 1976. 24–25.

²⁰³ instaltanak mellett = jártak el érdekükben

²⁰⁴ edictummal = rendelettel

²⁰⁵ XIV. Lajos 1685. október 18-án adta ki a fontainebleau-i ediktumot, amellyel betilotta a reformatusok vallásgyakorlatát, hatályon kívül helyezte a nantes-i ediktumot (1598), amely éppen a hugenották szabad vallásgyakorlatát engedélyezte.

²⁰⁶ Lajos (1661–1711) Burgundia hercege, XIV. Lajos legidősebb fia, trónörökös.

²⁰⁷ Vö. *Oprechte Haerlemse Saturdaegse Courant*, 1685. október 13.

²⁰⁸ collectakat = adományokat

²⁰⁹ Teleki Mihály másolata

mits desen te versoecken ende te communiceren de heeren van Everwijn ende andere haer Hoog Mogende gedeputeerden tot de buijtenlandtsche saecken om het aenbrengen van den gemelten Kolosvari te hooren, daerover met denselven in conferentie te houden ende van alles alhier ter vergadering rapport te doen.

Fordítás

Beérkezett Erdély fejedelmének egy, az ebesfalvi seregben²¹⁰ ez év január 20-án írt levele, amely tulajdonképpen a Kolosvári István úr számára szóló megbízólevél. Ezzel kapcsolatban tanácskozásra került sor, elrendelésre került, hogy ezennel felkériék és tudomására hozzák Everwijn úrnak²¹¹ és a Nagyhatalmú Urak²¹² külügyi bizottsága más tagjainak, hogy nevezett Kolosvári mondanivalóját hallgassák meg, arról az illetővel tárgyaljanak, és mindarról itt a gyűlésen jelentést tegyenek.

12.

A holland parlament határozata a Kolosvári István számára kiállítandó iratokról

Hága, 1686. január 4.
(*NA, ASG, 4591, f. 205v*)

Sijnde ter vergaderinge voorgedragen en bekentgemaect dan den heer Kolisvarij, bij den heere Prince van Transylvanien affgesanden, om haer Hoog Mogende voor te dragen desselfs enixe genegentheyt tot de saecke van de religie ende tot eenen goeden vrede met den eersten weder van hier derwaerts soude vertrecken; is naer voorgaende deliberatie goetgevonden ende verstaen dat de noodige brieven van recredientie ten behoeve denselven sullen werden gedepescheert ende hem ter handt gestelt sonder resumptie.

Fordítás

A gyűlésen előadatott és közöltetett, hogy Kolisvári úr, akit Erdély fejedelme azért küldött követségbe, hogy a Nagyhatalmú Urak elé tárja a fejedelem vallás és a kedvező feltételekkel megkötendő béke ügye iránti elkötelezettségét, a következő hónap elsején²¹³ innen visszaindulna oda; előzetes tanácskozás után elrendelésre került, hogy számára a szükséges válaszleveleket²¹⁴ kiállítják és kezébe adják, felolvasás nélkül.²¹⁵

²¹⁰ Az Apafi levelében álló (ebesfalvi) *vár* helyett a holland nyelvű szövegben (ebesfalvi) *sereg* szerepel.

²¹¹ Everwijn, Everhard, Gelderland tartomány képviselője a holland parlamentben.

²¹² A holland parlament korabeli titulusa.

²¹³ Kolosvári saját beszámolója szerint már január elején visszaindult. Ld. itt közölt levelét Teleki Mihályhoz. Bécs, 1686. április 20.

²¹⁴ A többi levél szövege nem maradt fenn.

²¹⁵ A holland parlament korabeli döntéshozatali mechanizmusára utaló kifejezés. Arra utal, hogy a határozat szövegének tervezetét más esetektől eltérően nem olvasták fel az ülésen résztvevő képviselők számára ellenőrzés céljából. Vö. THOMASSEN, 2009. 124.

13.

A holland parlament levele Apafi Mihályhoz

Hága, 1686. január 4.

(*NA, ASG, 4591, f. 205v–206r*)

Kolosvári István, a nagyenyedi kollégium professzora átnyújtotta nekik Apafi Ebesfalva várában, 1685. január 20-án kelt levelét, amelyben a fejedelem jelzi a vallást érintő ügyek és a kedvező feltételekkel megkötendő béke iránti vágyát. Tudatják vele, hogy Kolosvári a rábízott feladatokat nagy szorgalommal elvégezte, és ha a körülmények engednék, tovább is szívesen látnák. Biztosak abban, hogy ha Kolosvári hazatér, el fogja mondani, mennyire elkötelezettek a vallást érintő ügyek és a béke iránt.

Principi Transylvaniae 4 January 1686.

Serenissime et Celsissime [Princeps]²¹⁶

Literas Celsitudinis Vestrae scriptas in Castro Ebessalua die 20 Januarij anni 1685. nuperrime elapsi Nobis tradidit Nobilis et Reverendus Dominus Stephanus Colosvari collegij Abbensis Professor, quibus Nobis significare Celsitudo Vestra dignata est, sincerum et propensum Ejus in res sacras et Pacem bonam, inclinatum animum. Nos idcirco intermittere non potuimus, quin Celsitudinem Vestram hisce certionem redderemus praefatum Dominum Colosvari munere sibi injuncto apud Nos tanta fide et sinceritate esse perfunctum, ut sua debita laude non inornata a Nobis dimittendus sit: Fuit enim cum Celsitudinis Vestrae praecipue nomine, quod jure apud Nos plurimi esse debet, Nobis gratissimus, tum suo etiam merito, suo nempe munere diligentissime obito, haud parum acceptus, et pro prudentia, qua pollet, ita sese gessit, ut libentissime ejus praesentiam hic loci diutissime exoptassemus, si ratio et negotium sibi demandatum, illud permisissent, nulli dubitantes, ad reditum suum nostrum, tam erga res sacras et Pacem, quam erga Celsitudinem Vestram, singulare studium et observantiam eadem et sinceritate sit relaturus verissimeque expositurus. Quod reliquum est.²¹⁷

---

²¹⁶ [kiegészítés]

²¹⁷ Korabeli másolat – A fenti levél műfaját tekintve a korban szokásos „récréditif” (elbocsátó levél), amelyben a fogadó fél kijelenti, hogy a hozzájuk küldött követ megbízatását befejezettnek tekinti, és tudatja, hogy annak tevékenysége örömeire szolgált. Vö. THOMASSEN, 2009. 103.

14.

Hendrik Casimir van Nassau²¹⁸ levele Apafi Mihályhoz

Leeuwarden, 1686. január 24.
(ENML, KJ, Missiles, 204–207)

Hűséges hívetől, Johannes vander Waeyentől megtudta, hogy az Apafi által hozzá küldött Kolosvári Istvánnak, aki korábban a magyar nyelven kiadandó Biblia munkájának szentelte magát, eltökélt szándéka, hogy minden rábízott dologról tájékoztassa. Nem volt alkalma Kolosvári tudomására hozni, hogy hitet tesz e kiváló férfiú mellett. Vander Waeyen a fejedelem dicséretes javaslatát haladék nélkül részletesen és híven ismertette vele és hathatósan a figyelmébe ajánlotta. Tudomására jutott, hogy a fejedelem mennyit fáradozik azon, hogy mindenki javát szolgálja. Ezért minden olyan törekvést, ami ezeknek a támogatására és előmozdítására irányul, eltökélten helyesel, és levelével ismételten biztosítani akarja a fejedelmet jó szándékáról, megfogadva Istennek, hogy minden lehetséges alkalmat megragad a fejedelem támogatására.

Serenissime Princeps etc. Domine.

Quam primum ex nobis fideli et dilecto Johanne van der Waeyen percepimus,²¹⁹ missum in has oras a Serenitate Vestra, doctum et praestentem Dominum Stephanum Kolosvari, pientissimum dedendis lingua Vestrate Sacrosanctis Bibliis institutum, illiusque rationem omnem nobis proponendi ac communicandi occasionem impense petere, committere non potuimus quin ultro ac libenter Viri Egregij votis faceremus satis. Laudatissimum igitur Serenitatis Vestrae propositum²²⁰ prolixè nobis et fideliter exposuit et impensissime commendavit. Ea autem deprehendimus esse hac Serenitatis Vestrae molimina, ut quae sua se pietate atque insigni, prorsus utilitate bonis omnibus abunde probent, quare et operam iis fovendis ac promovendis omnem alacri animo addiximus literisque denuo Serenitati Vestrae polliceri voluimus.²²¹ Faxit Deus Optimus²²² Maximus ut alibi ad afflictissima sub Serenitatis Vestrae Principatu ac Domino Secura sit res orthodoxa et floreat. Qua spe fulti, pro Serenitatis Vestrae incolumitate Deo vota faciemus nullam non ansam captaturi, qua probare possimus, nos esse.

²¹⁸ II. Hendrik Casimir (1657–1696) a Hollandia Friesland tartományát már a 17. század eleje óta irányító Nassau-Dietz dinasztia tagja, 1664-től a tartomány helytartója; székhelye Leeuwardenben, a tartomány fővárosában volt. Neve és személye nem lehetett ismeretlen a városról nem messze eső Franeker egyetemén megfordult magyarok számára sem, hiszen az erdélyi Szathmári Pap János 1682-ben Franekerben kiadott *Philosophia prima seu metaphysica brevibus aphorismis delineata* című disputációgyűjteményét (RMK III. 3179) neki ajánlotta.

²¹⁹ Waeyen, Johannes vander (1639–1701) 1677-től a teológia professzora a franekeri egyetemen, 1679 körülől 1691-ig II. Hendrik Casimir, Frízöld helytartójának titkos tanácsosa. Vö. SLUIS, 1994, 95, 100–101.

²²⁰ Nem tudni, mire vonatkozott Apafi javaslata. Kolosvári küldetését ismerve a fejedelem valószínűleg Frízöldön is Erdély státusának megőrzéséhez kért támogatást.

²²¹ Ezek szerint nem ez volt ez első kapcsolatfelvétel Apafi és II. Hendrik Casimir között. Mivel az utóbbi hivatalos levelezésének jegyzéke (vö. NIENES–BRUGGEMAN, 2002. 221–225) szerint nem maradtak fenn az erdélyi fejedelem hozzá írott levelei, további kutatásoknak kell tisztáznunk, hogy mikor jött létre kapcsolat a fejedelemség és a holland tartomány között.

²²² [a kéziratban: Optumus]

Leovardiae IX Kal. Febr. anni MDCLXXXVI.

Serenissime Princeps ac Domine

Serenitati Vestrae ad omnia amicitiae
et prolixissimi adfectus officia deditos,

HC Fürst zu Nassau

Címzés: Serenissimo Principi Domino Domino Michaeli Apafio Transsylvaniae
Principi, Partium Regni Vngariae Domino, Siculorum Comiti etc. etc. Albam
Iuliam

15.

A holland parlament határozata a Bécsbe visszainduló holland követnek adandó utasításról

Hága, 1686. március 5.
(*NA, ASG, 4591, f. 220r–v*)

Is naer voorgaende deliberatie goetgevonden ende verstaen dat den heer Hamel Bruyninx, haer Hoog Mogende extraordinaris envoyé aen het Hoff van den Keyser, staende op sijn vertreck derwaerts, sal werden gelast, de heere Fürst van Sevenbergen in sijn negotiatie aen het Hoff van Sijne Keijserlyke Majesteyt ten besten te seconderen ende vooral alle meest crachtige devoiren aen te wenden dat bij Sijne Keijserlyke Majesteyt niets mach werden gedisponeert offte eenige nadeelige resolutie genomen in prejudicie van den voorszeyde Fürst ende die van de Protestantsche Religie, soo in het voorszeyde Fürstendom als elders; maar ter contrarie bij te brengen wat doenlijck is ten eijnde de voorszeyde Protestantsche Religie geconserveert mach blijven, ende aen diegeene die van deselve professie doen, gelaten de vrijheijt en de faculteyt om haeren godtsdienst openbaar te exerceren daervan sij altijt hebben gejouisseert; dat hij heer Hamel Bruyninx de ministers van andere Protestantsche princen aldaer aen het Hoff praesent sijnde, sal aenmanen, induceren ende permoveren om met hem tot hetselve ooghmerck te concurreren, ende dat hij met de voorszeyde ministers sal overleggen, de middelen die ten dien eijnde meest sullen comen dienen, ende dat hij onder adres van den griffier aen haer Hoog Mogende van tijt tot tijt sal rescriberen wat hem dienaengaende sal wesen ontmoet.

Fordítás

Előzetes tanácskozás után elrendelésre került, hogy Hamel Bruyninx úr, a Nagyhatalmú Urak rendkívüli követe a császári udvarnál, ahová indulni készül, olyan utasítást fog kapni, hogy Erdély fejedelmét a császári udvarral folytatott tárgyalásában a lehető legjobban támogassa, és mindenekelőtt minden tőle telhetőt tegyen meg annak érdekében, hogy Őcsászári Felsége semmilyen olyan rendelkezést vagy olyan hátrányos határozatot ne hozzon az említett fejedelem és a protestáns vallás sérelmére, sem az említett fejedelemségben, sem máshol, hanem ellenkezőleg, lehetőleg eszközölje ki, hogy az említett protestáns vallás

fennmaradjon, és azoknak, akik ezt a hitet vallják, megmaradjon annak szabadsága és lehetősége, hogy vallásukat nyilvánosan gyakorolhassák, amit mindig is élveztek; Hamel Bruyninx úr más protestáns fejedelmeknek a bécsi udvarhoz delegált követeit figyelmeztesse, győzze meg és vegye rá arra, hogy vele ebben együttműködjenek, és az említett követekkel tárgyaljon azokról az eszközökről, amelyek az említett cél elérésére a legalkalmasabbak, és a titkárnak²²³ címezve a Nagyhatalmú Uraknak időről időre számoljon be arról, amit az ügygel kapcsolatban tapasztal.

16.

Kolosvári István levele Teleki Mihályhoz

Bécs, 1686. április 20.

(MOL, P 1238, 19. doboz)

Tekéntetes Uram,

Januariusnak az elein Belgiumbul megszabadulván, jöttem mingyárt Postan Berolinumban, igyekezvén, hogy Martiusban othon lehettem volna, de Berolinumban egy holnapnál tovább tartoztattam,²²⁴ még az alatt pedig Pernyeszi²²⁵ es Inczedj²²⁶ Uramék tudositván engem, Maramarus melly igen meg bódúlt es el pusztúlt,²²⁷ es hogy arra mennem lehetetlen, jöttem ide Becsben, es itt már élek ez ö Kegyelmekek Joakarattokból, innenis pedig hogy meg indulhassak, nem latvan ö Kegyelmekek modgyát, kintelenitetem várni azt, hogy ö Kegyelmekek szabadulhassanak innen, vagy leg alab hogy a hadak innen le felé jobban takarodgyanak, így utamban meg akadván es már itt az Uraknak itt való követségeket mire nézzen gyanitván, tisztennem itilem lenni, hogy Kegyelmedet tudositani ne halasztanám, ha csak egy nehany dolgokrúlis:

1. A Belgak szintén azon formaban igirték magokat mindenre, a mint resolvált²²⁸ vala a Brandenburgus fel jövelemkor, az edgyen kívül, hogy már a jelen való üdödhöz képest javallyak emezek, hogy az Felseges Nemet Császárral contrahalni²²⁹ ne halasztana Erdely orszaga, mert hová tovább gyözedelmeskedik ö Felsege, annal nehezeb lesz ö Felsegeuel contrahalni es annal kevesebbetis obtinealhatni.²³⁰

2. Ugyan a Belgák leg jobnak itilték lenni, hogy az Suecus kezdgyen szollani Erdely mellett a Csaszarnak: melyhez kepest közlöttékis véle az dólgot, mellyet az mi üdöre nékem meg mondottak, már akkor, az mint a Pensionarius²³¹ nekem

²²³ Fagel, Hendrik (1617–1690) 1680-tól a holland parlament titkára.

²²⁴ Ezek szerint hazafelé ismét útba ejtette Berlint.

²²⁵ Pernyeszi Zsigmond, Apafi követe Bécsben.

²²⁶ Inczédi Mihály, Apafi követe Bécsben.

²²⁷ Az 1685 őszén megkötött, de a császár által később megsértett ebesfalvi szerződés – amely azt tartalmazta, hogy Erdély mentesül a császári seregek átteleltetése alól – nem vonatkozott Máramaros vármegyére és Kővár-vidékre; ezeket utóbb a császári seregek kifosztották.

²²⁸ resolvált = döntött, határozott

²²⁹ contrahalni = szerződést kötni

²³⁰ obtinealhatni = lehet elérni

²³¹ Gaspar Fagel, Hollandia miniszterelnöke.

az után referalta,²³² útban is volt az Suecus levele az Császárhoz ö Felsegehez a mi dolgunk végett.

3. Az Auriacus Fejedelem²³³ magais irt ö Felsegenek, es az ö Felsege Belgiumban leuö Residenséuel es Plenipotentiariussáual²³⁴ a dolog végett conferalt²³⁵ ö Nagysaga es az Pensionarius, melly Conferentiára,²³⁶ hogy el mennek, offeraltais²³⁷ nekem az Pensionarius, de en oda nem mentem, mert másutt meg vólt hagyva, hogy igen caute²³⁸ jarjak, conferaltam azért velle csak mint magoktúl.

4. Jaualottak aztis, hogy most magais Kegyelmes Urunk közlené dolgát az Suecus-sal, mind azért, hogy most erős szöuecseg vagyon a Felseges Csaszar, Suecus, Brandenburgus es a Belgak között, a holott az Suecus plurimum potest,²³⁹ mind azért, hogy volt üdö, melyben az Suecusnak Erdély is jóval vólt,²⁴⁰ mind azért, hogy Isten után ha jo karban szerezhetne Erdely maga jóvendöre, szep alkalmatosság lenne az azokkal való Confederatiójára Erdélynek, a kik neki sokat használhatnanak sok féle casusban.²⁴¹ E dolgot az Elector²⁴² sem disuadeálta.²⁴³

5. A Belgák az ö Residenseknek,²⁴⁴ a ki Becsben szokott residealni,²⁴⁵ meg parancsoltak vólt, hogy ide jöjjön, de ugy latom, meg ide nem érkezett, mi az oka, nem tudom. Tudom azt, hogy meg itt letemben haromszor suplicált²⁴⁶ az ordóknak, hogy differállyák²⁴⁷ Martiusra el küldtetését, de nékem az ordók mas felől meg mondották, hogy csak el kell menni. Mint lött az után a dispositio,²⁴⁸ nem tudható, ugy hallom mindazáltal már itt megint, hogy most ugyan utban vagyon.²⁴⁹

²³² referalta = elmonda, közölte

²³³ Orániai Vilmos korabeli magyar nyelvű iratokban használatos neve.

²³⁴ plenipotentiariussáual = teljhatalmú megbízottjával – Kramprich, Daniel Johann (†1693) 1667-től haláláig császári követ Hágában. Vö. SCHUTTE, 1983. 145.

²³⁵ conferalt = tárgyalat

²³⁶ conferentiára = megbeszélésre

²³⁷ offeraltais = ajánlotta is

²³⁸ caute = óvatosan

²³⁹ plurimum potest = a legnagyobb befolyású

²⁴⁰ Utalás az ún. északi háborúra (1655–1660), amelynek során 1657-ben II. Rákóczi György erdélyi fejedelem a lengyel trón megszerzése reményében bekapcsolódott a háborúba, támogatást nyújtva a svéd királynak, X. Károly Gusztávnak.

²⁴¹ casusban = ügyben

²⁴² Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem.

²⁴³ disuadeálta = ellenezte

²⁴⁴ Gerard Hamel Bruyninx bécsi holland követ.

²⁴⁵ residealni = tartózkodni

²⁴⁶ suplicált = adott be kérvényt

²⁴⁷ differállyák = halasszák el

²⁴⁸ dispositio = intézkedés, döntés

²⁴⁹ Hamel Bruyninx 1685. december 1-jén kérvényezte, hogy a telet még Hollandiában tölthesse. A holland parlament december 5-i határozatában a követ kérését formálisan nem utasította el, viszont sürgette Bécsbe való indulását. Ezt követően a követ még számos kérvényt nyújtott be más, az indulásával kapcsolatos ügyekben, egészen 1686 februárjának végéig. A beadványokra született határozatok egyre erélyesebben sürgették indulását. A február 28-i határozatból kitűnik, hogy beadványában kijelentette: nyolc nap múlva kész elindulni Bécsbe. Ezt követően – mint láttuk – március 5-én megkapta instrukcióját, ennek ellenére még június elejére sem érkezett meg a városba. Vö. *Extracten uyt het register der resolutien van de Hoogh Mog. Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlandsche Provinciën*, az említett napokon született határozatok és Kolosvári levele Teleki Mihálynak. Bécs, 1686. június 10. (MOL, P 1238, 18. doboz)

6. Ama Dilemmát, ha pénzt fizetné az Erdelyi Meltosagos Fejedelem esztendőnként ö Felsegenek, vagy mint az Imperiumbéli Fejedelmek cselekesznek, haddal segiténé abban az Casusban, mikor [a] Török ellen hadakoznék ö Felsége. Vadnak olykakis az Imperiumban, kik abban az Casusban pénzel contentallyak²⁵⁰ ö Felsegét vitezek helyett, ezt mondom, nekem sokan proponalták,²⁵¹ melyre én mondtam ugyan holmit, de magok magoknak avval feleltek, hogy Tributariusnak²⁵² lenni nem szép név, hanem job volna bizonyos számú hadat igirni segitsegül arra az üdőre, míg ö Felsége [a] Törökkel hadakoznék, így ennek a hadnak egyéb üdőben is hasznat vehetné az ország. Az pénz pedig, mellyel ezt a hadat kellene tartani, az országban maradna.

7. Kérdezősködék töllem az, kinek synceritássában Kegyelmes Urunk ö Nagysaga meg nyugott,²⁵³ hogy micsoda részey azok az Vármegyék az Erdelyi Dominiumnak, mellyekben a Nemet quártelyozni²⁵⁴ be szállott.²⁵⁵ Kerdezé azt is, hogy Kegyelmes Urunknak van-é hada. Micsodás? Es menyire való hada van? Melly kérdesekre feleltem ugyan, a mit leg jobban tuttam, de kérdeseknek magyarazatytyát az után értettem meg, tudniillik, hogy Erdely orszaganak talpon kell lenni, vigyázolag, jó rendben, fegyverben, nem hogy ellene tamadgyon ö Felsegenek, ha nem hogy annak az fegyvernek mutogatása által job modgyával tractalhasson és contrahálhasson ö Felségéuel; azomban az quartelyozókis inkább hatarokban tartanak magokat, külömben ha csak kéroleg viseli magát Edely országa, nehezebben vagy nem is mehet valamire.

8. Van Belgiumban egy jó ember,²⁵⁶ ki azt mongya vala, hogy Kegyelmes Urunk irna az Brandenburgusnak, hogy a maga hadát Erdély felöl ducáltatná.²⁵⁷ Így Erdélynek nem lenne annyi kára, mert azt a hadat nagy disciplinában²⁵⁸ tartják, azomban ha az Keresztyének fegyvere mégis előb menne, azzal az alkalmaztossaggal az Branderburgus hada az Erdelyi Meltosagos Fejedelemnek igen alkalmaztossága lehetne azoknak az tartományoknak, kiket a Török Erdelytől el uött, az Erdélyhez való reducáltatásokra.²⁵⁹ Jöüék Berlinumban 's hát a Consiliarius²⁶⁰ ezen dolgot maga hozá mingyart elő, és az mint mondá, munkalódottis ebben az Electornal ö Felsegével, mint alkhattak meg, még ez után tudódik ki.

²⁵⁰ contentallyak = fizetik ki, elégitik ki

²⁵¹ proponalták = javasolták – Apafi követének 1684 őszén folytatott berlini tárgyalásain hasonló kérdést tettek fel: „...melyikre lenne inkább készen az erdélyi fejedelem: azt az adót, adná-e inkább a német császárnak, melyet ad a töröknek, avagy, hogy bizonyos számú vitézeket adna, mikor kellenék, hogy az ország mindenekben ugy maradhatna, mint volt a török alatt”. Kolosvári már Berlinben is dilemmának nevezte a kérdést, és elhatározta: utánajár annak, hogy „az imperiumbéli fejedelmek, ki-ki mit ad a német császárnak a protectioért és az alatt, kinek micsoda libertássá vagon”. Vö. KONCZ, 1887. 214.

²⁵² tributariusnak = adófizetőnek

²⁵³ Ugyanezekkel a szavakkal utal Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemre Apafi 1685. január 20. után kelt, Kolosvárinak írt levelében (ld. a 2. sz. dokumentumot)

²⁵⁴ quártelyozni be szállott = katonáit elszállásolta

²⁵⁵ A császári csapatok 1685 novemberében előbb Kóvár-vidékre, majd 1685 decemberében Erdély nyugati és északi megyéibe vonultak be téli szállásra.

²⁵⁶ Kiséte ismeretlen

²⁵⁷ ducáltatná = vezetné

²⁵⁸ disciplinában = fegyelemben

²⁵⁹ reducáltatásokra = visszacsatolásukra

²⁶⁰ Fux, Paul, tanácsos a brandenburgi választófejedelem udvarában. Vö. KONCZ, 1887. 152.

9. A Belgák a Constantinapolyi Residenseknek²⁶¹ is irtak, hogy halgatódzék az Erdelyi dolgok iránt, es ha mi méltó occurral,²⁶² írja meg nekik, es az Erdelyi oratornak²⁶³ is jelencse meg. Az Pensionarius azt mondá, hogy ittis tudnak szolgálni, ha az üdő ugy kivannya.

Meltosagos Uram! Én azok közzül, mellyeket igy masoktul vöttem, hallottam es lattam, ezeket akaram Kegyelmednek tuttára adni, tudván, hogy valami haszonra való talaltatik benne, a mi Kegyelmes Urunknak ö Nagysaganak, ö Nagysagoknak 's ö Kegyelmeknek²⁶⁴ Kegyelmed tuttokra adgya.

En az en Istenemnek elötte nem szünöm meg esedezni könyörgésemben, hogy Nagysagtoknak, Kegyelmeteknek jelencse meg az ö lelkenek hatalma által azt, az mi edes hazanknak illyen nagy szorongattatasaban leg job, szükségessé, es sok üdőkre való meg maradására es tisztességes hirenek, nevenek meg oltalmazására leg alkalmatossab. Kegyelmedetis pedig Isten lelkeben testeben erősicse meg, szüüének gondolatiban es minden tanacskozásiban szentellye meg magát Kegyelmednek, es egész házát, az haza es az Ecclesia javára tarcsa meg, ezt kívanom es maradok Kegyelmednek alazatos szolgaja

Kolosvari Istvan

Totfalusi Uram mar az Biblia utan való Soltaroknak nyomtatásához fogott,²⁶⁵ es az mint mongya, szandeka az, hogy a jöüő nyáron haza mennyen.²⁶⁶

Meltosagos Uram. A mint enis az beszedet hallom, félek rajta, hogy a követ Uraknak ö Nagysagoknak, ö Kegyelmeknek sokat kell itt mulatni, es mar enis ide jövéen 's könyvek terhéuel léuén, ö Kegyelmek nélkül meg nem indulhatok a sok hadak miatt, es ha a nem volnais, meg nem indulhatok, mert nincsen semmi költségem.²⁶⁷ Berolinumból eddig való jöüetelemet is ö Kegyelmek fizették, 80 Tallért. Kegyelmes Uram, kérem, értesen segedelmével, de ne hadgya nyavalyás házam népét is, az Ur Isten Kegyelmednek meg fizeti.²⁶⁸

Kívül Teleki Mihály kezével: Kolosvari Uram irasa Becsbul 20 Aprilis 1686.

²⁶¹ Colyer, Jacob (1657–1725) 1682-től haláláig Hollandia konstantinápolyi követe. Vö. SCHUTTE, 1976. 308–309.

²⁶² occurral = történi

²⁶³ Sárosi János, 1683–1687 között Apafi konstantinápolyi követe.

²⁶⁴ Utalás a fejedelmi tanács tagjaira

²⁶⁵ Tótfalusi Kis a zoltárokat kétféleképpen nyomtatta ki. A nagyobb alakú kiadást egybekötötte a Bibliával, a kisebb formátumút külön adta ki még ugyanabban az évben (1686). Vö. HAIMAN, 1987. 37.

²⁶⁶ Tótfalusi Kis többször is elhalasztotta hazatérését. 1685 őszén még 1686 tavaszára tervezte Erdélybe való visszamenetelét (vö. JAKÓ, 1974, 324.), de fenti terveit is megváltoztatta, mert csak jóval később, 1689 őszén tért haza.

²⁶⁷ Kolosvári még 1686 júniusában is Bécsben volt. Ld. Teleki Mihálynak írt levelét. Bécs, 1686. június 10. (MOL, P 1238, 18. doboz.)

²⁶⁸ A levél fennmaradt eredetije titkosírással íródott. Feloldott szövege Teleki Mihály másolatában maradt fenn.

17.
Kolosvári István levele ismeretlenhez²⁶⁹
Nagyenyed, 1691. május 31.
(MOL, P 1952, 1. cs.)

Az Ur Isten aldgya megh Uram Kegyelmedet, kiva[nom].²⁷⁰

Tekintetes Uram!

Megh olvasvan énis a' kegyelmed levelet [---] Uramnál, hogy tiszteletemet te-
gyem. Az Enyedi Gaspar²⁷¹ dolg[ához] most hogy ne szollyak, az Erdelyi Ecclesia
Amstelodam béli penzenek dolgát a' mi nezi, sok tudakozodasom utan, becsüle-
tes és Nagy embereknek tanattsokbol, nevezetesen Anslarius Uram Amstelodami
Praedicatornak munkalodasabol attuk azt a peszt eö Kegyelmével az Amsteloda-
mi Respublicanak,²⁷² abban a' formaban, a' mint vagy egy privatus ember vagy
Societas²⁷³ vagy Fejedelmek, vagy Grofok, akar Belgiumiak, akar idegenek, szok-
tak adni interesre penzeket, vagy Amstelodamnak vagy mas Varosnak, vagy Hol-
landianak²⁷⁴ vagy akarmellyik Provincianak. Ebben az a' külömbség mindazon
által, hogy Amstelodam ad tria per centum,²⁷⁵ mas Varos vagy Provincia adot vol-
na 4 per centum. Kisseb societas, vagy kevés privatus ember adott volna többet is,
de mindenek aszt jovallottak, hogy mindenek felett a' Capitalenak²⁷⁶ securitassara
kell vigyazni, melly nem eggyaranyu mindenütt, mert eszt az Amstelodamit mon-
dottak legh nagyob securitással lenni, a' Provinciaket és mas Varosokét kissebbel,
noha nagyob interesrel, valamely privatusnal valo letit penig leg nagyob interesrel,
de leg kisseb securitással, az az: hogy a' Capitale mindenkor keszen lehessen, mi-
kor [az] ember akarja fel venni, mellyet nem mindenütt obtineal az ember. Nemely
Varos vagy Provincia egyszer maszszor annyit vött már fel, hogy ha egyszer s mind
kivannak töllök, soha meg nem fizethetnek. 2. Hogy [az] ember az int[e]rest an-

²⁶⁹ Mivel a levél a Bethlen család levéltárában található, a szakirodalomban az az álláspont alakult ki, hogy a címzett valószínűleg, vagy bizonyosan Bethlen Miklós (vö. HERNER–KESERŐ, 1985. 95; SIPOS, 2002. 39.). Mivel a levél végén levő megjegyzés semmiképpen sem Bethlen kézírása, további kutatásoknak kell eldönteniük, ki volt a levél igazi címzettje. Annyi bizonyos, hogy a címzettet abban a körben kell keresni, amely Horti István püspök halála után az új püspök megválasztása (1691 júliusa) előtt számba vette az elhunyt által kezelt egyházi vagyont.

²⁷⁰ [a kézirat széle több helyen hiányos, a szöveg kiegészítéseit [ ]-ben adom meg, a szöveg hiányokra a [---] jellel hívom fel a figyelmet]

²⁷¹ 1686-tól Hollandiában, majd 1692-től Marburgban tanuló diák. Hollandiai tanulmányait Tótfalusi Kis is támogatta, Franekerben jogi doktori címet szerzett. Vö. BOZZAY–LADÁNYI, 2005. 80; HAIMAN, 1987. 98.

²⁷² Amszterdam a Kolosvári korábbi leveleiben említett Genovával és Velencével ellentétben még nevében sem volt köztársaság. Az itteni elnevezés – valószínűleg a két olasz város nevének analógiájára – a holland nagyváros rendkívüli jelentőségére, ebből fakadó önállóságára és városállamszerű pozíciójára utal. A kifejezéssel Kolosvári azt hangsúlyozza, hogy a pénz nem magánembernek, nem is egy társaságnak, hanem Amszterdam városának adták.

²⁷³ societas = társaság – Amszterdam város kincstárnokainak többek között a Holland Kelet-indiai Társaság is ügyfele volt.

²⁷⁴ Holland és West-Friesland, a holland köztársaság hét tartományának egyike.

²⁷⁵ tria per centum = három százalékot

²⁷⁶ capitalenak = tőkének

nak idejében és helyén fel vehesse eszt sem [---]alhatni mindenkor mindenütt. 3. Hogy mikor a' Cap[italet] fel veszi, ujjab nyereséggel vehesse fel. A Capitalet [fel] vehetni ugy, hogy azon Societas, a' mely az embertől fel ve[szi], ismét annyi penszt olvasson, sem egyyik, sem másik eszt nem cselekszik. Hanem a' mikor ki penzét le tészí, vagy mikor valakinek penzet be veszik, Obligatoriat²⁷⁷ adnak, mellyet esztendőnkent meg oda visznek, mikor interest kell venni, és mindenkor az interesnek meg adasat az Obligatoriaira fel jedzik. Mikorra mar a Capitalet akarja valaki fel venni, csak eszt az Obligatoriat adgya el, mert akar ki legyen az, a' ki aszt meg vötte, ki aszt az obligoriatat be mutattya, az interest annak akkor ki adgyak. Vadnak pedig olyan emberek elegen, nem jut eszembem, minek hijjak őket, a' kiknek csak említse [az] ember, hogy illyen summat erő Obligatoriat akar el adni, mindgyart el segítik adni.²⁷⁸ Az Amstelodamtól emanalt²⁷⁹ Obligatorianak mar az masok fellett valo valora²⁸⁰ az, hogy azon kívül, hogy az interest esztendőnkent bizonyoson meg adgyák, ha van a' ki kerí. Ezen inkab kapnak, nyereséget is nagyot adnak erre a' Capitalen fellyül, sokszor esztendeig valo interessene is nagyobbat ad a' szerent, a' mint az Mercaturanak²⁸¹ divattya ujjul. Sok helyen, mikor így akarja valaki Obligatoriajat el adni, el nem adhattya külömben, hanem a Capitalebol is remittalni²⁸² kell, nagy karaval adgya el. Töb szoval elni nem akarok, talam ezis sok, mert Kegyelmed Uram mind ezeket elegeges keppen tudgya.²⁸³ En illyen obligoriatat negyet hoztam²⁸⁴ és jó emlekezetu Horti Istvan²⁸⁵ Püspök Uramnak atam, egész descriptiojaval²⁸⁶ ezeknek a' dolgoknak. De mondgyam inkab, attam az Obligatoriaknak parjokat, mert az Originaleknak²⁸⁷ Anslar Uramnal kellett maradniok.²⁸⁸ Azok nélkül esztendőnkent interest eö Kegyelme nem vehetet volna.²⁸⁹ Negy Obligatoriakat extrahalt[tm]²⁹⁰ az eöt ezer Tallerokrol,²⁹¹ noha nem aequaliter²⁹² negy [---] osztva, mert az akkori intentiohoz²⁹³ kepest ugy gondolt[am], hogy a' szüség ugy kivanvan, darabonkent is a' Capitalet mindenkor fel vehesse [az]

²⁷⁷ obligoriatat = kötelezvényt

²⁷⁸ Az amszterdami tőzsdén külön stand volt biztosítva a kötelezvények adásvételére. Vö. NIEUWKERK, 2009. 76.

²⁷⁹ emanalt = származó

²⁸⁰ valora = értéke, előnye

²⁸¹ mercaturanak = kereskedésnek

²⁸² remittalni = visszaadni

²⁸³ E megjegyzés arra utal, hogy a címzett tisztában volt a pénz befektetésének hollandiai lehetőségeivel. Ez alapul szolgálhat kilétének későbbi meghatározásához.

²⁸⁴ Ld. az 5., 6. és 7. sz. iratokban említett kötelezvényeket.

²⁸⁵ Horti István (1625 k.–1689) 1684-től az erdélyi református egyházkerület püspöke.

²⁸⁶ descriptiojaval = leírásával

²⁸⁷ originaleknak = eredeti iratoknak

²⁸⁸ Kolosvári ezen állítását igazolja Anslaar elismervénye, amelyben a lelkész kijelenti, hogy az enyedi professzor a kötelezvényeket a gondjaira bizza. Ld. a 7. sz. dokumentumot.

²⁸⁹ A befektetett pénz kamatait valóban felvették évenként, de nem maga Anslaar, hanem – az ő megbízásából – mások. Vö. SA, ATO, 327, 60 (1686); 329, 59 (1687); 331, 75 (1688); 333, 77 (1689); 335, 66 (1690); 337, 123 (1691).

²⁹⁰ extrahaltam = szereztem

²⁹¹ A Biblia kiadására szánt 2500 aranyforint átszámítva 5000 birodalmi tallérnak felel meg. A birodalmi tallér és a holland gulden közötti váltószám 2,5, a pénz befektetésekor ezért jegyezték be 12500 guldent az amszterdami kincstárnokok pénztárkönyvébe és naplófőkönyvébe.

²⁹² aequaliter = egyenlően

²⁹³ intentiohoz = szándékhoz, törekvéshez

ember, el adniis ugy könnyeb, mint ha az egész summarol csak egy obligatoria volna.²⁹⁴ Attuk aszt a' penszt az Amstelodami Respublikanak Anno 1684 Mense Majo,²⁹⁵ a' diest²⁹⁶ most nem tudom hol fel keresni, mert Majusban tölt hat eszendeje.²⁹⁷ Minden esztendőre attak tria per centum, az eöt ezer Tallerra mas fel szaz Tallert.²⁹⁸ A ket első esztendőre valo interessét, Taleros Imperiales 300²⁹⁹ én költöttem el,³⁰⁰ mellyet meg igirt vala Istenben el nyugott kegyelmes Fejedelmünk,³⁰¹ hogy meg fizeti az Ecclesianak.³⁰² A negy esztendőre valo interes, Taleros Imperiales 600 Anslar Uramnal leszen,³⁰³ hanem ha a' nekem adot pénzért, mert aszt akkor előre a' magaebol atta vala, interesül valamit el venne, mely teszen circiter³⁰⁴ Taleros Imperiales 10. és ha a' maga farattsagarais valamit nem kivan.³⁰⁵ Mert az illyen Agensnek fizetese jar, de ugy hiszem, eö kegyelme, mint az olyanok, sokat nem kivan, mert a' Magyaroknak szeretöje és minden fele az Ecclesiának nagy Promotora,³⁰⁶ elegeis vagyon. Nem is tudom, kire mertük volna aeqvo commodo et securo³⁰⁷ el bizni eszt a' dolgot, mint eö kegyelmére. Igyekzem vala én azon, hogy az Indica Societasnak³⁰⁸ adgyam aszt a' penszt, hogy mikor ama nagy nyeresekkel meg jöttek volna, ket, harom, negy annyi nyereseggel, mint volt a Capitale, a' szerent a' nyeresegben miis participaltunk volna,³⁰⁹ és ugy hiszem, a' mi Ecclesiankra valo tekintetert eszt a' penszt oda is be szerezhettük volna, de ugyan

²⁹⁴ A befektetett összeget végül mégis egyszerre vették fel a négy kötelezvény alapján 1696. május 15-én az az évi kamatokkal együtt. Vö. SA, ATO, 348, 87. A források tehát megcáfolják azt a szakirodalomban elterjedt nézetet, hogy a pénz hazahozatalára 1695-ben került sor (vö. POKOLY, 1904–1905, V. 226; SIPOS, 2000. 39.).

²⁹⁵ mense Majo = május hónapban

²⁹⁶ diest = napot

²⁹⁷ Kolosvári az évet kivéve pontosan emlékszik: a pénz befektetésére valóban hat évvel korábban, 1685. május 8-án került sor.

²⁹⁸ Kolosvári pontosan számol: a befektetést követő két évben a négy kötelezvényre évente összesen 375 gulden kamatot fizettek, ami egy évre 150, két évre 300 birodalmi tallérnak felel meg. Vö. SA, ATO, 327, 60 (1686); 329, 59 (1687).

²⁹⁹ Taleros Imperiales 300 = háromszáz birodalmi tallért. – A kéziratban: Impp. 300

³⁰⁰ Kolosvári szavai hitelesek. Egy Gyulafehérváron, 1701. január 6-án készített kimutatás szerint az enyedi professzor valóban 300 birodalmi tallért, vagyis 750 guldent kapott Anslaartól előlegként. Vö. MOL, P 658, 11. cs.

³⁰¹ Apafi Mihály 1690. április 15-én halt meg.

³⁰² A korábban említett kimutatásban is az áll, hogy Apafi megígérte: a Kolosvári által felvett összeget megtéríti az erdélyi református egyháznak. Mivel az összeg még 1701-ben is ígervényként szerepel, egy másik helyen pedig ugyanezt az összeget hiányként tüntetik fel, úgy tűnik, a fejedelem az összeget nem térítette meg. Vö. MOL, P 658, 11. cs.

³⁰³ A befektetett pénz kamata Anslaar kezelésében évekig gyűlt, és csak 1693-tól került sor az első kifizetésekre. Vö. MOL, P 658, 11. cs.

³⁰⁴ circiter = körülbelül

³⁰⁵ Anslaar az előbb említett kimutatás szerint a Kolosváriknak adott előleget valóban a befektetett pénz kamatának felvételéből vette vissza, és a feltételezett, körülbelül 3,33 százalékos kamatnál kedvezőbb, 2,65 százalékos kamatot számított fel, a „maga fáradságára” viszont nem kért semmit. Vö. MOL, P 658, 11. cs.

³⁰⁶ Anslaar e jellemzése egybeesik a már korábban idézett, halála után megjelent nekrológban foglaltakkal, mely szerint nemcsak saját egyházközségét támogatta, hanem más egyházaknak is erején felül segített. Vö. ALPHEN, 1694. 49.

³⁰⁷ aeqvo commodo et securo = alkalmas módon is és biztonságosan is

³⁰⁸ Indica Societasnak = a Holland Kelet-indiai Társaságnak

³⁰⁹ participaltunk volna = részesedtünk volna

csak nem attak volna nekünk többet ha[---], hanem 3. vagy 4. per centum.³¹⁰ Ama nagy nyereség penig Soci[etatis] et Respublicae bonum,³¹¹ mellyet ők semmikepen el nem idegenitene[k]. [---] egyéb dolgokat a' mi nézi, a' mellyekről Kegyelmed ír, mert [---] ír, mind nehéz és rövid időre szorittatot. Valamiben [---] szolgálattal lenni, mindent eörömet cselekszem.

Kegyelmed[nek] penig és egész hazának minden jot kivanvan, maradok Kegyelmednek alazatos szolgaja. Ultima Maji³¹² 1691. N. Enyed.

Kolosvari Istvan m[anu] pr[opria].³¹³

Más kezével: Kolosvari Istvan Uram levele az Amsteradamban le tett Ecclesia penzeröl.³¹⁴

---

³¹⁰ A társaságnak voltak részvényei is, de adott ki kötelezvényeket is a nála befektetett pénz után, sőt az is előfordult, hogy az osztalékot vagy annak egy részét kötelezvényekben fizette ki, ezekre viszont csak 3,5 százalékos kamatot fizetett. Vö. GAASTRA, 1989. 241.

³¹¹ Societatis et Respublicae bonum = a társaság és a köztársaság vagyona

³¹² ultima Maji = május utolsó napja

³¹³ Autográf

³¹⁴ A kézírás némileg hasonlít Kolosváriéra, de annál „kiírtabb”, és egyes betűket másképp ír.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

ENML, KJ	Erdélyi Nemzeri Múzeum Levéltára (jelenleg a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságának kezelésében), Kolozsvár, Kemény József gyűjteménye
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapest
P 658	Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Új rendezés
P 1238	Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Teleki Mihály-gyűjtemény
P 1952	Bethlen család levéltára, Bethlen Miklós és felesége, Rhédey Júlia iratai
R 319	Kisebb családi fondörédékek 1527–1990
NA, ASG	Nationaal Archief, Archief van de Staten-Generaal, Hága
SA, ATO	Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Thesauriers Ordinaris, Amszterdam

2. Szakirodalom

ALPHEN	
1694	ALPHEN, Hyeronimus van: <i>Schrijfmatige verklaring over de woorden des apostels Pauli Heb. XIII: vs. 7,8 [...] By gelegentheid van het [...] overlijden van Guilielmus Anslaar</i> . Amsterdam, 1694.
ASSELT	
1997	ASSELT, W. J. van: <i>Johannes Coccejus. Portet van een zeventiende- eeuwse theoloog op oude en nieuwe wegen</i> . Heerenveen, 1997.
BOD	
1766	BOD Péter: <i>Smírnai Szent Polikárpus, avagy sok keserves háborúságok között magok hivataljokat keresztyéni szorgalmatossággal kegyesen viselő erdélyi református püspököknek históriájok</i> . [Nagyenyed], 1766.
BOZZAY–LADÁNYI	
2007	BOZZAY Réka–LADÁNYI Sándor: <i>Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918</i> . Budapest, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)
BUJTÁS	
2004	BUJTÁS László Zsigmond: <i>Balthasar Bekker magyar vonatkozású könyvei és olvasmányai</i> . In: <i>Könyv és Könyvtár</i> 26 (2004) 225–266.
COMMELIN	
1693	COMMELIN, Casparus: <i>Beschryvinge van Amsterdam</i> . Amsterdam, 1693.

- DÉZSI
1899 DÉZSI Lajos: *Misztótfalusi Kis Miklós*. Budapest, 1899. In: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században*. 1–301. (Magyar történeti életrajzok, 33.)
- GAASTRA
1989 GAASTRA, Femme Simon: *Bewind en beleid bij de VOC. De financiële en commerciële beleid van de bewindhebbers*. Zutphen, 1989.
- GÖMÖRI
2002 GÖMÖRI György: *Kaposi Juhász Sámuel angliai utazása és későbbi tanári működése*. In: *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*. Szerk. DEÉ NAGY Anikó, SEBESTYÉN-SPIELMANN Mihály, VAKARCS Szilárd. Marosvásárhely, 2002. 523–529.
- 2005 GÖMÖRI György: *Magyarországi diákok angol és kót egyetemeken 1526–1789*. Budapest, 2005. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 14.)
- HAIMAN
1987 *Tótfalusi Kis Miklós Mentsége*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította HAIMAN György. Budapest, 1987.
- HERNER–KESERŰ
1985 HERNER János–KESERŰ Bálint: *Adalékok az Amszterdami Biblia sorsához*. In: *Tótfalusi Kis Miklós. Az Amszterdami Biblia kiadásának évfordulója alkalmából Debrecenben 1985. április 25-27-én megtartott konferencián elhangzott előadások*. Debrecen, 1985. 92–97.
- JAKÓ
1974 *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közreadja JAKÓ Zsigmond. Bukarest, 1974.
- JANKOVICS
1981 *Bethlen Mihály útinaplója [1691–1695]*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta JANKOVICS József. Budapest, 1981.
- KONCZ
1886 KONCZ József: *Kolozsvári István, gyulafehérvári professor követsége 1684–85-ben biblia-nyomtatás és más politikai ügyekben Németországba, Belgiumba, sat.* In: *Protestáns Közlöny* 16 (1886) 471–472.
- KONCZ
1887 KONCZ József: *Kolozsvári István levelei Teleki Mihályhoz 1–4. (1684–1685)*. In: *Protestáns Közlöny* 17 (1887) 152–153., 214–215., 222–223., 231.

- KOLTAY-KASTNER
1954
KOLTAY-KASTNER Jenő: *Tótfalusi Kis Miklós coccejánizmusá*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 58 (1954) 284–296.
- LIEBURG
1996
LIEBURG, F. A. van: *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816. 1. Predikanten*. Dordrecht, 1996.
- MIKLÓS
1919
MIKLÓS, E.: *De houding der Nederlanden in de Hongaarsche geloofsvervolgingen (1674-1680)*. In: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 40 (1919) 10–110.
- MOLNÁR
2002
MOLNÁR József: *Misztótfalusi Kis Miklós*. Budapest, 2002.
- NIEUWKERK
2009
De Wisselbank. Van stadsbank tot bank van de wereld. Redactie en samenstelling Marius van NIEUWKERK. Amsterdam, 2009.
- NIENES–BRUGGEMAN
2002
Archieven van de Friese stadhouders: inventarissen van de archieven van de Friese stadhouders van Willem Lodewijk tot en met Willem V, 1584-1795 door A. P. van Nienes en M. Bruggeman. Hilversum, 2002.
- NOACK–SPETT
1997
NOACK, Lothar–SPETT, Jürgen: *Bio-Bibliographien. Brandenburgische Gelehrte der Frühen Neuzeit. Berlin-Cölln 1640–1688*. Berlin, 1997. (Veröffentlichungen zur brandenburgischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit)
- POKOLY
1904–1905
POKOLY József: *Az erdélyi református egyház története*. I–V. Budapest, 1904–1905.
- RMK III
Régi Magyar Könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Első és második rész. Írták SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. Budapest, 1896–1898.
- SCHUTTE
1976
SCHUTTE, O.: *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers residerende in het buitenland 1584–1810*. 's-Gravenhage, 1976. (Rijks-geschiedkundige Publicatiën)

- SCHUTTE
1983
- SCHUTTE, O.: *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers residerende in Nederland 1584–1810*. 's-Gravenhage, 1983. (Rijks-geschiedkundige Publicatiën)
- SIPOS
2000
- SIPOS Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*. Kolozsvár, 2000. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 230.)
- SLUIS
1994
- SLUIS, Jacob van: *Het omzwaaien van Johannes vander Waeyen*. In: *Een richtingensrijd in de Gereformeerde Kerk. Voetianen en coccejanen 1650–1750*. Red. F. G. M. de BROEYER & E. G. E. van der WALL. Zoetermeer, 1994. 95–103.
- SZÁDECZKY
1901
- SZÁDECZKY Béla: *Erdély visszacsatolásának története a bécsi hadjárattól a gubernium kezdetéig*. In: *Erdélyi Múzeum* 18 (1901) 421–435, 483–509, 563–590
- SZILÁGYI
1894
- SZILÁGYI Sándor: *Az amsterdami biblia történetéhez*. In: *Magyar Könyvszemle* 19 (1894) 378–379.
- THOMASSEN
2009
- THOMASSEN, T. H. P. M.: *Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven*. Amsterdam, 2009. (doktori disszertáció)
- R. VÁRKONYI
1984
- R. VÁRKONYI Ágnes: *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711*. Budapest, 1984.
- V. WINDISCH
1955
- Bethlen Miklós *önéletrása*. I–II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. WINDISCH Éva, az előszót írta TOLNAI Gábor. Budapest, 1955. (Magyar Századok)

A hírszerzés haszna

A magyarországi visszafoglaló háborúk idején rendkívül fontos volt a bécsi császári udvar számára, hogy az oszmánokkal zajló harcok mögötti hátszorból, az ottani eseményekről hírekkel, mégpedig megbízható hírekkel rendelkezzen. Száz évvel korábban, a hosszú török vagy más néven tizenöt éves háború idején a Konstantinápolyból az oszmán hadsereggel cipelt követ, Friedrich von Kerekwitz (állandó követ: 1591–1593), nem tudott információkhoz jutni korábbi állomáshelyéhez kapcsolódóan, ami negatívan hatott a bécsi apparátus, különösen a hadszínteret érintő döntéshozatali mechanizmusára. Erre még jól emlékeztek az Udvari Haditanács keleti ügyekkel foglalkozó részlegénél, így már a háború kezdetén mindent megtettek annak érdekében, hogy informátorokkal rendelkezzenek az ellenséges hatalom hátszorgában. A hírek szolgáltatóinak, az ún. „titkos levelezőknek” kiemelt feladatul szabták minden olyan információmorzsa Bécsbe juttatását, amely alkalmasnak tűnt arra, hogy a szultáni udvarral szembeni fellépést erősítse; így a levelezők írtak a lázadásokról és éhínségekről, az oszmán uralkodó elleni belső és külső fellépésről.

Annak az informátornak a nevét, aki az alábbi forrásszöveget papírra vetette, nem ismerjük. Ennek oka, hogy már a korban is figyelmet fordítottak a hírszerzők védelmére. A Habsburgok Oszmán Birodalomban létrehozott informátorhálózatának kezdetei a 16. század végéig nyúlnak vissza, amikor a Haditanács felismerte, hogy mindenképpen rendelkeznie kell hírekkel a szomszédos nagy birodalom területéről békében és akkor is, ha – háború lévén – a diplomáciai kapcsolatok éppen szünetelnek. Mátyás főherceg (1557–1619, II. Mátyás néven 1608 és 1619 között magyar király) már 1602. március 1-jén egy ilyen jellegű hálózat létrehozására utasította Thurzó György bányavidéki főkapitányt.¹ A rendszer kiépítésére a 17. század húszas éveinek végétől került sor, amikor is Budán, Belgrádban, Szófiában és Konstantinápolyban olyan megbízható emberek szervezésére került sor, akik – természetesen megfelelő fizetség ellenében – vállalták azt az életveszélyes feladatot, hogy híreket szolgáltassanak Bécsnek.²

Az informátorhálózat tagjait gondos mérlegelést követően választották ki. Bár a „titkos levelezővé” válás alapvetően kölcsönös bizalom és érdekegybeesés kérdése volt, a leendő informátornak ennél jóval több képességgel és szakismerettel kellett rendelkeznie. Ahhoz, hogy valaki híreket szolgáltasson a császári udvarnak, tudnia kellett írni és olvasni, nem kételkedhetek megbízhatóságában, és a tevékenységének ellentételezéseképpen kapott anyagi juttatásoknak megfelelő vonzerőt kellett jelenteniük számára. Eleinte szinte kizárólag az anyagi motiváció

¹ MOL E 196 Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Thurzó Fasc. 24. No. 5. Pecsétes, eredeti. (Köszönettel tartozom Pálffy Gézának, aki a forrásra felhívta a figyelmemet.)

² HILLER, 1998.; HILLER, 1999.

volt a jellemző, a későbbi időszakokban azonban tudomásunk van arról is, hogy az informátor a kereszténységhez való lojalitása miatt (persze azért az anyagi ellenszolgáltatást nem megtagadva), illetve más előnyökért cserében, sajátos érdekviszonyok alapján adja át a híreket. Ezen túlmenően arra is figyelmet fordítottak, hogy a „titkos levelező” olyan pozíciót töltsön be, amelyben hozzáférhet a bécsi udvar számára szükséges információkhoz. Ennek alapfeltétele volt, hogy foglalkozásából adódóan rendszeresen találkozzék idegenekkel. Az első időszakban bevezettek ezért kizárólag kereskedők vagy orvosok voltak.³

A külső tényezők és a személyes képességek összhangján túlmenően a levelezők társadalmi rangjukhoz mérten jelentősnek mondható képzettséggel is rendelkeztek. Annak ellenére, hogy tanulmányaikról pontos képet nem sikerült alkotni, mégis elmondható, hogy általában nem csak egy nyelvet ismertek, rendszerint tudtak olaszul, törökül, perzsául, arabul, illetve a Földközi-tenger medencéjében használt *lingua francá*s is ismerték. Már híroszi–konstantinápolyi gyermekkorukban széles körű műveltségre tettek szert: ismerték a Bibliát latinul, illetve az antik szerzőket, ezt mutatják az e művekből származó idézetek, utalások,⁴ valamint a latin szólások és közmondások.⁵

Az informátoroknak a nyelvismereten túlmenően egyéb területeken, így az európai és az oszmán történelemben, a földrajzban, a muszlim jogban is jártassággal kellett bírniuk. Mindezt a lentebb közölt forrás jól példázza. Írója földrajzi ismereteiről összefoglalóan el lehet mondani, hogy kiterjedt a birodalom egészére, valamint az azzal szomszédos országokéra. Általában egy-egy név megadását követően zárójelben jelezte, mit érdemes arról a helységről tudni. Sokszor az ókori városneveket vagy az ott élő népeket is feltüntette, így adatokat nyerhetünk klaszszikus latin képzettségéről. Az arabokról – tévesen – azt írja, hogy az oszmánokkal rokon nép, akik szintén Oszmánról, az első oszmán uralkodótól származnak. Oszmán uralkodási központja Bursza volt, amely város az ókori Bithyniában fekszik, és amelyet a törökök manapság evvelci tahtnak [az eredetiben: evelghitacht] neveznek, ami annyit tesz: első trón.⁶ Az arabok azonban nem csupán a Közel-Keleten él-

³ HILLER, 1998. 210.

⁴ A levelezésben kétszer is felbukkan Ovidius *Átváltozások* című munkája. Először, 1687 novemberében, a levelező a konstantinápolyi élet hirtelen megváltozását hasonlítja az *Átváltozások*hoz, amit könnyen megérthetünk, ha figyelembe vesszük, hogy november 8-án IV. Mehmedet letették trónjáról, helyére öccse, II. Szulejmán került. Szári Szulejmán pasa nagyvezírt elfogatták, kivégezték, az új nagyvezír, Köprülüdámádi Szijavus pasa viszont a fellázadt hadsereggel a város felé tartott. Szinte naponta voltak változások a birodalom vezetőinek körében. (ÖNB-HAN, Cod. 6037. fol. 910. [1687. november 27.]) Másodszorra 1695-ben említi a művet, ugyanilyen körülmények között, mert bár nem ekkor került az új szultán, II. Musztafa a trónra, de a birodalom vezetőinek sorában ekkor is sok változtatást hajtott végre. (EFK Ms. II. 303. fol. 434r [1695. június 3.])

⁵ Amikor például a szultán új reisz efendit nevez ki, és Semsi efendi helyére Naszmi efendi kerül, aki – elődjével ellentétben – nem ápol túl jó viszonyt a franciákkal, a levelező megállapítja: *Így, non sempre lilia floret.* (Helyesen: *Nec semper lilia florent.* [A lilium sem virágzik mindig.]) Megállapítása zseniális, hiszen túl azon, hogy a szóolás pontosan illik a fenti helyzetre, a francia királyság jelképére utalva a franciák pillanatnyi visszaszorulását is jelentheti. Így a mondat úgy is értelmezhető: Nem mindig a francia királyságnak áll a világ. (EFK Ms. II. 303. fol. 406v [1694. szeptember 15.]). Emellett állandó fordulatként szerepel az írásokban a *per fas et nefas* és az *ad quid agendum*; a *homo proponit Deus disponit*, valamint a *si vis pacem para bellum*.

⁶ EFK Ms. II. 303. fol. 397v (1694. augusztus 9.)

nek, folytatja az író, de Afrikában is. Tripoliban, Tunéziában, Fezben, Marokkóban, ahol sokkal több az arab, mint a török. A levelező igen jól látta azt, hogy ezeken a helyeken, bár voltak oszmán tisztségviselők, az arab túlsúly miatt inkább a helyiek irányítottak. Azt is helyesen mérte fel, hogy az oszmánok számára nagy veszélyt jelentett volna, ha a perzsák és az arabok szövetségre léptek volna egymással. Úgy látta, ennek esélye fennáll, hiszen valaha Babilónia és minden, ezen a környéken lévő provincia a perzsáké volt, és most szívesen visszavették volna őket. Ezeket a területeket sorolta fel: *Aleppó, Damaszkusz, Asszíria, Szamária, Szíria, Galilea, Palesztina, Júdea (ahol Jeruzsálem van), Fönícia (ez egészen a Karmel-hegységig nyúlik, magába foglalja Szíria egy részét a tengerig, ahol sok kikötő van: Tripoli, Szidón, Bejrút és Türosz, Szidón [ahol a drúzok élnek, harcós arabok].)*⁷

A történelmi-földrajzi ismereteken túlmenően a levelezők nagy jártasságot mutattak a muszlim vallásban, illetve a vallásjogban is. 1684-ben egyikőjük azt írta, hogy azért indultak hadba a szultán seregei, hogy *az ő Prófétájuknak kedvére tegyenek, aki nekik azt parancsolja a Korán szövegében: ne hagyjatok fel a háborúskodással a muszlim hit ellenségei ellen csak akkor, ha azok könyörögnek a békéért.*⁸ A levelező valóban pontosan ismerhette a Koránt, mivel az ténylegesen azt mondja ki, hogy háborút csak a muszlim hit ellenségeivel szemben lehet vezetni, de ellenük is csak addig, amíg nem hajlanak a béke megkötésére.⁹

Az oszmánokkal kapcsolatban nem csak a történelmi, a földrajzi vagy a (vallás)jogi ismereteiket érdemes megemlíteni, de mindenképpen szólni kell azokról a rövid, néha felbukkanó, ma úgy mondanánk: művelődéstörténeti érdekességekről, amelyekkel a levelek kapcsán időről-időre találkozhatunk. Mivel a levélírók az Oszmán Birodalomban születtek, éltek, pontosan ismerték a szokásokat, az ételeket, az italokat; ugyanakkor keresztényekként ezen felekezet szokásaival, ételivel, italaival stb. is tisztában voltak. Így nem is találhatunk náluk alkalmasabb személyeket arra, hogy az Oszmán Birodalom életének egy-egy területét megvilágítsák számunkra. Az informátorok a diplomáciai szokások területén is jártassággal bírtak, hiszen korábban tolmácsokként (vagy tanoncokként) részt vettek diplomáciai tárgyalásokon.¹⁰

A levelezők kultúráközvetítő szerepe kiemelkedő volt: hozzájárultak ahhoz, hogy az európai kontinens népei alaposan megismerhessék az Oszmán Birodalom működését, szokásait, kultúráját, tudományos életét. E téren nagy értékkel bírnak azok az esetek, amikor a levelekben – így a lenti forrásban is – az európaiak számára kevésbé ismert vagy ismeretlen szavakat, fogalmakat, szokásokat magyarázzák az informátorok. Ezek az Oszmán Birodalom felépítésére, tisztségviselőire, adónemeire, katonai alakulataira stb. vonatkoznak. Általában a mondat közben, zárójelben bukkannak fel, mintegy magyarázatképpen arra nézve, amiről éppen beszámol a levélíró. Ugyanakkor nem csupán török kifejezéseket magyaráz, de olyan fogalmakat is, amelyek valamilyen okból eltérnek az Európában használt azonos vagy hasonló fogalomtól. Előfordul azonban az is, hogy a rövid magyarázaton túl nyelvészeti kérdésekre is kitér, amint a következő esetben: *szeraszker, ami azt jelenti, a hadjárat parancsnoka,*

⁷ EFK Ms. II. 303. fol 398v (1694. augusztus 9.)

⁸ ÖNB-HAN Cod. 6034. fol. 104. (1684. augusztus 2.)

⁹ Vö. ÁGOSTON, 1997. 84. *Ha békére hajlanak, akkor te is légy hajlandó arra és hagyatkozz Allahra.* (Korán 8, 61)

¹⁰ A tolmácsokról ld. KERÉKES, 2004.

de ez a szó, hogy szeraszker perzsa eredetű, amelyet a törökök átvettek, mert az, hogy szer, perzsául annyit jelent, fej; az aszker pedig annyit tesz, hadjárat, azaz a hadjárat feje.¹¹

Egyetlen informátor sem dolgozott egymagában, mindannyiukra jellemző, hogy egyfajta hírpontként szolgáltak, amely egy nagyobb hálózat részét képezte. A társadalom minden szintjén vannak olyanok, akiknek kapcsolatteremtési és -tartási képességei jobbak az átlagnál. Őket nevezzük összekötőknek, akik befolyásolják a társadalmi kapcsolatok működését, összetartják a szociális hálózatokat.¹² A „titkos levelezők” túlnyomó többsége ilyen összekötőként működött. Az információszerzést alapvetően humán kapcsolati rendszerükön keresztül folytatták, hiszen saját társadalmi közegükben számos, különféle szintű és minőségű kapcsolattal rendelkeztek. Az informátorok közös jellemzője, hogy általában beleszülettek az adott várost – legyen az Buda, Belgrád, Szófia vagy Konstantinápoly – jellemző viszonyokba, rokonaik, barátaik voltak a keresztények körében, de voltak kapcsolataik a helyi oszmán adminisztráció, illetve a fővárosban a szultáni udvar alacsonyabb (vagy magasabb) rangú tisztviselői körében is.¹³ A legtöbb informátor kapcsolatban állt a keresztény és zsidó kereskedőkkel, saját felekezetük különféle szakmákban tevékenykedő, így többféle hírforrást jelentő tagjaival, eljártak olyan helyekre, mint a bazár vagy (ha volt) a kikötő, ahol sokféle, de eltérő minőségű és megbízhatóságú információt gyűjthettek össze, illetve ellenőrizhették a más forrásból már ismert adatokat.

A kapcsolati hálót tekintve, a másik irányt, azaz a Bécsbe vezető szálakat nyomon követve elmondható, hogy az informátorok rendszeres és írásos kapcsolatot tartottak fenn a császárvárossal. A visszafoglaló háborúkat megelőzően ennek koordinátora a mindenkori konstantinápolyi állandó követ volt, az irományokat pedig a futárokon és más, megbízható alkalmazottakon keresztül juttatták el a Haditanácshoz. Háborús időszakban ez a tevékenység nehézségekbe ütközött. Mivel azonban a hír értéke nemcsak a megbízhatóságától, hanem attól is függött, hogy gyorsan és az ellenérdekelt felek elől – lehetőség szerint – rejtve érkezzen meg a címzetthez, a visszafoglaló háborúk idején Konstantinápolyban tevékenykedő „titkos levelezők” minden lehetséges utat és módszert alkalmaztak arra, hogy küldeményeik minél hamarabb Bécsbe érjenek, és erre felhatalmazást is kaptak a Haditanácstól.¹⁴

¹¹ ÖNB-HAN Cod. 6034. fol. 157. (1684. október 18.)

¹² BARABÁSI, 2008. 63–64.

¹³ 1690-ben például egy igen magas rangú személyt is sikerült (valószínűleg alkalmi) informátornak megnyerni: a fődefterdár egyik szolgálója, egy aga maga is elkísérte urát a díván ülésére, és (minden bizonnyal jó pénz ellenében) elmondta a levelezőnek az ott elhangzottakat. (Böhm 1020 Band VII. fol. 47–48. [1690. július 8.]) 1694–1695-ben pedig a reizs efendi hivatalából még diplomáciai leveleket is meg tudott szerezni az informátor, amelyeket másolatban elküldött Bécsbe. (EFK Ms. II. 303. fol. 379v–380r [1694. február 28. és március 2.]; fol. 388v [1694. május 10.]; fol. 435r–436v [1695. június 3.]; fol. 460v [1695. december 26.])

¹⁴ *Im übrigen weil man unter anderen auch dahin gedacht hat sein müssen non obstante hoc belli statu durch sie die forthsetzung einer richtigen correspondenz ein weg als den anderen zu stabiliren und mittel und weg einzurichten wie und wohin die brief zu erhaltung weitherer benachrichtungen mögen bestellet und in sicheren lauf gerichtet werden, zu welchem ende [sie] dan an Ihre Kay[serliche] May[estät] gebeimben rath, cammerern und der grafschafft Görtz ertzland marschallen, herrn Frantz Ulrichen graffen von Thurn und Valsassina als pottschiern zu Venedig [wan sie den weg durchnehmen] gewisen werden, mit demselbes es pro possibilitate dextre zu concertiren, worbey dan*

A legalapvetőbb útvonalak a háború kezdetén a Konstantinápoly–Belgrád–Buda–Bécs, a Konstantinápoly–Belgrád–Fiume–Bécs, valamint a Konstantinápoly–Velence–Bécs szakaszok voltak. Az első években még a Keleti Kereskedelmi Társaság megbízottjait is igénybe tudták venni ehhez.¹⁵ A 17. század végén az oszmán fővárosban működő „titkos levelezők” alapvetően a tengeri utat használták, a sokszor Szmirnán át küldött jelentéseket francia vagy angol bárkák vitték jó pénzért Velencébe, Livornóba, Raguzába, és az itt tevékenykedő levéltovábbítók juttatták el azokat a császári udvarba. Egyikőjük, Giorgio Cleronome azonban néha a Havasalföldön át Friedrich Veterani gróf (1650–1695) táborába vivő útvonalat is használta, mivel unokatestvére, Matthia Cleronome a havasalföldi fejedelem titkára volt,¹⁶ így a beérkező csomagokat ő továbbította. A legfőbb útvonal azonban kétségtelenül az ebben az időszakban a bécsi udvar egyik legfőbb szövetségesének számító Velencén keresztül vezetett, a mindenkori velencei császári követ (ebben az időszakban Franz Ulrich von Thurn und Wlassasina gróf) közvetítésével. Ahhoz, hogy a levél biztosan célba érjen, nem volt elegendő egy példány elküldése, hanem általában minimálisan kettő, sokszor 3-6 példányt is útnak indítottak. Ez nem ennek a korszaknak vagy ennek a helyzetnek a jellemzője, hanem már a 16. századtól kezdve így működött. A velencei hírszolgálat is mindig több példányban indította el leveleit,¹⁷ ahogyan a franciák is.¹⁸

A biztonságot szolgálta az is, hogy a leveleket részben vagy egészben titkos kódrendszer segítségével óvták meg a kíváncsi, ámde azok tartalmának megismerésére jogosultsággal nem rendelkező szemektől.¹⁹

A Bécsbe érkező küldeményeket a Haditanács keleti ügyekkel foglalkozó részlege dolgozta fel, amelynek operatív tevékenységét a mindenkori császári keleti nyelvek főtolmácsa irányította. A beérkező leveleket felbontották, a kódolt részeket visszafejtették. Ezt követően – amennyiben annak még aktualitása volt²⁰ – kivonatokat (Extrakt) készítettek belőlük a haditanácsosok számára. Utóbbi felelősségteljes és nehéz feladat volt, mivel a megszerzett adatokat – lehetőség szerint – ellenőrizni kellett más forrásból is. A beérkezett híreket értékelték és elemezték, majd így terjesztették azt a döntéshozók elé. A visszafoglaló háborúk idején a Haditanács alkalmazottai között sok korábbi konstantinápolyi alkalmazott, elsősorban futár és tolmács tevékenykedett, akik a hírek értékelésében jelen-

---

etwan die anstalten zu machen sein wehrden, daß erwehnte brief und schreiben nacher Fiume an den governor Baron d'Argento oder wo mans sonsten für bequemb und fünglich finden wird, umb weitere hin und wider befürderung könten dirigirt werden.” ÖStA FHK A HKA HFU r. Nr. 296. Fasz. 1684. III–V. fol. 19v (1684. február 15.)

¹⁵ Erről ld. KERÉKES, 2008.

¹⁶ ÖNB-HAN Cod. 9742 fol. 9r; 14v (Memorie originali del maresciallo conte Federico Veterani delle sue campagne in Ungaria, e provincie adiacenti dall'A.o 1683 sino all'Anno 1694 con altri scritti, che rigvardano il succeduto [in] quelle parti.)

¹⁷ PRETO, 1986. 79.

¹⁸ KERÉKES, 2007. 35–36.

¹⁹ Erről bővebben ld. KERÉKES, 2010. 186–196.

²⁰ Előfordult, hogy a küldemény olyan lassan érte el a címzettet, hogy tartalmának aktualitása megszűnt, így a hátoldalra csak annyit vezettek rá: *braucht nicht mehr dechiffriert zu werden.*

tős támaszt nyújtottak. A tevékenységet az Oszmán Birodalomban hosszú éveket eltöltő tolmács, Marc'Antonio Mamucca della Torre²¹ koordinálta.

A megszerzett információk jelentőséggel bírtak a bécsi udvar számára, a hírek azonban, amelyek a levéltári állagokban²² fennmaradtak, az utókornak is értékesek. Elsősorban azt tudhatjuk meg belőlük, hogyan látták, láthatták a Konstantinápolyban tartózkodó európaiak a visszafoglaló háborúk eseményeit; miként jutottak el a hadműveletekről szóló hírek az oszmán fővárosba; mennyire eltérően reagáltak e hírekre a más és más oldalon állók; hogyan interpretálta a hadszíntér eseményeit az oszmán hadvezetés; mi volt – a *szerađ* szempontjából – egy-egy győzelem vagy vereség ára; mennyibe került a hadsereg fenntartása; milyen gazdasági változásokat idézett elő az Oszmán Birodalomban a tizenöt évnyi háborúskodás, amely gyakran párosult belső lázadásokkal; hogyan viszonyult a társadalom, illetve annak egy-egy rétege a megváltozott helyzethez; hogyan változtatta meg a hosszú háború az Oszmán Birodalom felépítését; miképpen rendeződött át a hadműveletek következtében a társadalom és változott meg a szultáni hatalom megítélése.

***

Az alábbi irat 1694-ben keletkezett. Akkor, amikor a magyarországi hadszíntéren folyamatosak voltak a hadműveletek annak ellenére, hogy a császári hadvezetésnek nemcsak erre, hanem a nyugati frontra is koncentrálnia kellett. A két fél közötti küzdelem ekkor kiegyenlített volt, sem egyik, sem másik sereg nem ért el látványos sikereket. Az 1694. évben a nagyvezír, a március 14-én a tisztségre kinevezett Szürmeli Ali pasa, az oszmán haddal Magyarországra vonult. Augusztus 17-én ért Belgrádba, ahol megvárta a tatár kán²³ seregét is. Innen azt írta III. Ahmed szultánnak (1691–1695), hogy – amint a kán megérkezik – azonnal átkelnek a Száván, és beveszik Péterváradot.²⁴ Ezt követően valóban támadást indított az Aeneas Caprara tábornagy parancsnoksága alatt Belgrád ostromára Péterváradnál gyülekező császári sereg ellen. A megerősített keresztény tábornok azonban nem tudta bevenni, így október 3-án az ostromot feladta, és visszavonult Belgrádba. Ezzel párhuzamosan a velencei tengeri had október 18-án bevette Hiosz szigetét.²⁵

Az oszmán hadsereg számára problémát jelentett, hogy az ázsiai részen mindközben lázadások zajlottak. A Hasemita-dinasztiából származó mekkai serif, Szaád bin Zejd (1693. márc. 13.–1694. aug., 1694. dec.–1702. márc.) ellen a család egy másik ágából való II. Abdullah bin Hasmi (mekkai serif 1694. aug.–dec.) vezetésével felkelés robbant ki, amelynek következtében az ottani oszmán haderőt nem lehetett bevetni az európai részen, sőt, segítséget kellett küldeni az ázsiai

²¹ Kalandos életéről ld. KERÉKES, 2004, 1203–1209., KERÉKES, 2010, 97–104.

²² ÖNB-HAN, Cod. 6034–6040., ÖStA HHStA, Handschriftensammlung R 132 (Böhm 1020), EFK Ms. II. 303. (Ennek mikrofilmre vett másolata: Akadémiai Könyvtár, Mikrofilm-tár A 5528–5529.)

²³ I. Szelim Giráj, tatár kán, 1671–1678, 1684–1691, 1692–1699, 1702–1704.

²⁴ EKF Ms. II. 303. fol. 403v

²⁵ Erről ld. ARGENTI, 1935.

beglerbégek tartományi seregei számára. A helyi oszmán vezetők is megosztottak voltak, egyik részük Szaád serif, a másik Abdullah serif oldalán állt.²⁶

Ebben a politikai klímában született az alábbi dokumentum. Szerzője tíz pontban gyűjtötte össze a szerinte fontos ismereteket annak érdekében, hogy a császári udvar megfelelő mennyiségű és minőségű információval rendelkezzen az oszmánok keleti ellenségeiről.

A levelezők alapvetően értesüléseket, híreket, információkat vagy adatokat vettek papírra, ezeket juttatták el Bécsbe, hogy a császári udvar döntéshozóinak munkáját segítsék; sok éves tapasztalatuk, helyismeretük és személyes kapcsolataik révén azonban arra is alkalmasak voltak, hogy a megszerzett információkat értékeljék, így sokszor látták el – szerintük fontos – tanácsokkal a bécsi udvart. Gyakran saját elképzeléseiket, meglátásaikat, sőt, néha a császári hadsereget és hadvezetést illető bírázataikat is elküldték a bécsi udvarba.

A forrás ismeretlen szerzője ezúttal arról tájékoztatta a Haditanácsot, hogy a perzsák és az arabok körében is népszerűtlen oszmán szultán ellen az előbbi két néppel összefogva lázadást lehetne szítani, ehhez – szerinte – nem is kellene olyan sokat tennie a Habsburg uralkodónak. Az ilyen típusú tervek nem új keletűek, már a 16. században, V. Károly német-római császár (1519–1556) és öccse, I. Ferdinánd magyar és cseh király (1526–1564) uralkodása idején felmerült ennek lehetősége, számos terv született, több követség járt ez ügyben a perzsa sah országában.²⁷ A távolság, a vallási és kulturális különbségek, az érdekek gyors változása, amelyet az európai és a közel-, valamint a távolabbi keleti konfliktusok nagymértékben befolyásoltak, nem tette lehetővé, hogy tényleges szövetség alakuljon ki, az eshetőség azonban a következő évtizedekben is fennmaradt.

Az összefoglaló, vagy inkább tanácsadó irat a sivatagi arab hercegekről, az arabok-ról, lázadásaikról, múltjukról, szokásaikról, lakhelyeikről szól, illetve arról, hogyan tudná a császári hadvezetés az arab lázadásokat kihasználni. Az író elemzi a Porta helyzetét, és arra a megállapításra jut, hogy – bár a külső és belső ellenségek száma egyaránt nő – a szultán és a vezetők nem készülnek békét kötni a Habsburg uralkodóval, pedig nehéz helyzetbe kerülhetnek, ha a birodalombeli arabok összefognak, de akkor is, ha a sivatagi arabok és a perzsa sah szövetkeznek; s ehhez járult még az európai háború. A rövid irat esszenciája a levelezők tevékenységnek, amit háborús viszonyok között a szülőföldjükön, de egy keresztény uralkodó számára végeznek.

²⁶ ÖZCAN, 1995. 509–511.; 527–528.

²⁷ PALOMBINI, 1968. 63–92.

Forrás

Egy titkos levelező a császárnak
Konstantinápoly, 1694. augusztus 9.
(Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. II. 303. fol.
97r–399v, korabeli másolat)

Copia di relatione data alli 9 agosto 1694 à Sua M[ae]stà Ces[are]a in augurio di suoi felicissimi successi.

Sacra Cesarea Real M[ae]stà Sig[no]re Sig[no]re Clementissimo.

La rebellione degli Arabi mi dà motivo come fedelissimo servo di V[ost]ra M[ae]stà de essporle li miei deboli sentimenti per quella cognitione, che hò di quelle parti, e di quella natione formandone li 10 punti seguenti.

1. Questo scerif²⁸ (che vuol dir in Arabo sacrosanto)²⁹ vien approvato da tutti li seih³⁰ Arabi che sono li gran sacerdoti e capi della loro religione della geneologia del loro falso Profeta³¹ per il vingesimo terzo nepote dalla dritta linea da un figlio all'altro senza traversale, non possono perciò li prencipi Arabi, che sono potenti, abbandonarlò, mà obligati per legge di sovvenirlo, soccorrerlo, e mantenerlo come senza dubio hora s'intenderà con quelli.
2. Questo scerif havendo havuto il tesoro, e la militia Araba, può fare quello vuole, perche gli sarà concesso per legge di prevalersi del tesoro per mantener, e difender il sepolcro del loro Profeta come herede e descendente, e non più lasciarlo dominare dal Turco.
3. Gli Arabi come sanno l'origine dell'Ottomano da Osman³² Tartaro³³ primo imperatore che fece collocar il suo primo trono in Bruscia, Città della Bitinia,³⁴ come hoggidi anco chiamano li Turchi Evelghitacht,³⁵ cioè il primo trono dove visse, et imperò anco il figlio del sudetto Osman, detto Orhan³⁶ 31 anno. Raccontano li Ragusei come all'hora in Ragusa³⁷ una Monaca di santa vita havesse detto alli loro senatori, che dovessero portar il loro tributo in Asia al sudetto

²⁸ Szaád bin Zejd mekkai serif (1693. márc. 13.–1694. aug., 1694. dec.–1702. márc.) vagy II. Abdullah bin Hasmi mekkai serif (1694. aug. –dec.).

²⁹ „...serif, ami arabul annyit jelent, hogy szent” = A *serif*szó melléknévi értelemben valóban azt jelenti, hogy szent, jelzős szerkezetben használják pl. mecsetek nevében, bizonyos hónapok neve mellett, a Próféta zászlájának megjelölésekor stb. A szerző azonban főnévi értelemben használja a továbbiakban, ami annyit tesz, hogy családját Mohamedig tudja visszavezetni, azaz a Próféta leszármazottja. Ezt a Jordán Királyságban uralkodó Hasemita-dinasztia esetében napjainkban is így tartják.

³⁰ sejh = öreg. Az Arab-félszigeten a beduin törzsfők hagyományos elnevezése, itt ebben az értelemben használja a szerző.

³¹ A Próféta alatt Mohamedet kell érteni.

³² I. Oszmán, az Oszmán Birodalom alapítója, aki 1326-ig uralkodott.

³³ A szerző szerint Oszmán, az első szultán tatár származású volt, ez azonban nem igaz.

³⁴ Bruscia = Bursa, Bitinia = Bithünia = ókori ország Kis-Ázsia északnyugati részén, a mai Törökország területén.

³⁵ Evelghitacht = evvelci taht = első trón.

³⁶ I. Orhán, oszmán uralkodó (1326–1362).

³⁷ Ragusa (ma: Dubrovnik).

sultano Orhan,³⁸ che questi Ottomani hanno regnar in Rumelia³⁹ etc., e così fecero all' hora, quali Ragusei con questo anco hoggidi si vantano apresso il Turco (se è credibile che Dio ispirasse ad una santa monaca di dire alli Ragusei che portassero il tributo ad un pagano, mentre era in Constantinopoli⁴⁰ imperatore christiano). S'uniranno tutti à questo scerif per haver grand' antipatia gli Arabi con Turchi per le gran guerre passate tra di loro. L'Arabia deserta,⁴¹ l'Arabia Petrea,⁴² e l'Arabia felice,⁴³ questa è la più amena, e la più fertile, contengono molti regni e prencipi Arabi che facilmente travagliaranno et impediranno il Turco.

4. L'Arabo non teme del Turco essercito, perche deve passar per il deserto, e li prencipi del deserto non lo permetteranno, havendo loro in nascosto con industria l'acqua per quel transito, e per conceder l'acqua alli viandanti, e caravane Turche, e peregrini, la Porta deve mandar ogn'anno 12 m[ille] sultanini⁴⁴ d'oro per rigallo al prencipe delli Arabi del deserto detti in Turco Zzol Areb.⁴⁵
5. Non solo tutto quel gran tratto dell'Asia dove si parla Arabo che sono diversi regni, mà anco dall'Affrica principiando dalla communicatione dell'Arabia Petrea, dove è Egitto,⁴⁶ che fuor del pascia vi sono 12 bei⁴⁷ Arabi (che vuol dir prencipi) che governano, dalli quali sempre hà temuto l'istesso pascia. Vi sono li regni adiacenti al mare come il regno di Tripoli, il regno di Tunesi, il regno d'Algeri, il regno di Fessa, il regno di Marocco etc.⁴⁸ Tutti più Arabi che Turchi. Viven-

³⁸ A tengeri köztársaság éves adót fizetett az Oszmán Birodalomnak. A határidő minden évben november 1-jére esett, és a pénzt vivő követek papírt kaptak arról, hogy a befizetés megtörtént. Az adót mindig Isztambulba kellett elvinniük. BIEGMAN, 1967. 126–129.; ZLATAR, 1992. 27–30.

³⁹ Rumélia = Az Oszmán Birodalom európai területeinek összefoglaló neve, amely a római örökségre utal. (rum = római)

⁴⁰ Konstantinápoly (ma: Isztambul).

⁴¹ Arabia Deserta = az Arab-félsziget belső, sivatagos részének megnevezése az ókorban, amelyet a beduin nomád törzsek laktak. A rómaiak külön provinciaként tagolták be a birodalmukba, az általuk adott nevet egészen a 19–20. század fordulójáig használták a terület megnevezésére.

⁴² Arabia Petraea = ókori Római Birodalom egy provinciája volt, amelyet Traianus császár 106-ban, a nabateusok birodalmának meghódítása után, annak fővárosáról, Petráról elnevezve hozott létre. Arabia Petraea területe a Sínai-félszigetet és a mai Jordánia nyugati részét foglalta magába, fővárosa Boszra volt.

⁴³ Arabia Felix = a latin nevet alapvetően a földrajztudósok használták az Arab-félsziget déli részének megnevezésére, amely magába foglalja a mai Jement. Kr. e. 26-ban Aelius Gallus – Augustus parancsára – katonai expedíciót vezetett a területre, amely teljes kudarccal végződött. Arabia Felix jelentősége abban állt, hogy az afrikai tengeri út felfedezéséig abszolút felügyelettel bírt a kelet felől érkező fahéj és más fűszerek kereskedelme tekintetében.

⁴⁴ szultáni vagy haszene-i szultanije = az első oszmán aranypénz, amelyet a velencei dukát mintájára 1477/1478-ban kezdtek verni Isztambulban, és egészen a 17. század végéig használatban volt. ПАМУК, 2000. 61.

⁴⁵ Zzol Areb = arab vám

⁴⁶ Egyiptom. Ebben az időszakban az Oszmán Birodalom része, amelynek viszonylagos önállósága volt, mivel csak a főbb városokban voltak oszmán tisztségviselők, az adóját pedig egy összegben kellett megfizetnie az államkincstárnak. Az író ezt úgy értékeli, hogy a pasa fél a helyi erőktől, mert hatalmuk nagyobb, mint az övé. Az értékelés részben igaz, a mamelukok leszármazottai tartották kezükben a helyi hatalmat.

⁴⁷ bej vagy bég = a kora középkorban a Római Szeldzsuk Szultanátuson belüli kislejedelemségek uralkodóinak megnevezése, akik a szeldzsuk birodalom széthullását követően önállósították területeiket. Közéjük tartozott Oszmán is. Az Oszmán Birodalom megalapításával a bej titulus egy szandzsák (bégség) vezetőjének megjelölésére szolgált. Emellett azonban bégnek nevezték a katonai szervezet egyes tisztségviselőit, illetve az állami adminisztrációban tevékenykedők egy részét is.

⁴⁸ regno di Tripoli = Líbia, regno di Tunesi = Tunézia, regno d'Algeri = Algéria, regno di Fessa = Fez, regno di Marocco = Marokkó.

do questo scerif, mai cederà al Turco, e risulteranno guerre sanguinolentissime come sentiremo, perche l'Arabo vorrà dominare in Asia che all'ultimo sarà un'imperio Arabo, e questo non dico che si farà in breve, mà successivam[en]te, essendo che l'imperio Ottomano è vastoso, e consiste in molti regni.

6. Il Persiano⁴⁹ se vorrà star col sudetto scerif, e far la liga insieme, potrà ricuperar Babilonia,⁵⁰ et altri paesi perduti, et infallibilmente all' hora la Porta dovrà soccomber alla potenza delli Arabi, e perder l'Asia: Aleppo, Damasco,⁵¹ con tutte le provincie, che si parla Arabo, subito tutte caderanno alla sua devotio-
ne come l'Assiria,⁵² Samaria,⁵³ Soria,⁵⁴ Galilea,⁵⁵ Palestina,⁵⁶ Giudea⁵⁷ (dove è Gierusalemme⁵⁸), tutta la Fenicia,⁵⁹ questa si distende sin'al monte Carmelo⁶⁰ con una parte della Siria sin'al mare che forma tanti porti dove è Tripoli di Soria,⁶¹ Saida,⁶² Birut,⁶³ e Tiro,⁶⁴ Sidone⁶⁵ (dove sono i dursi Arabi guerrieri, detto Drussi⁶⁶), v'è Tolemaide,⁶⁷ Emissa⁶⁸ e Cafarnav⁶⁹.

Tiro fù isola anticamente, e quando Alessandro Magno⁷⁰ l'occupò, l'aggiunse al continente, questo fù doppio colonia di Romani, nella sacra scrittura detta Tzor,⁷¹ anticamente gran città celeberrima, hoggidì se[b]bene distrutta, serve per un porto di mare molto frequentato.

⁴⁹ I. Szulajmán perzsa sah (más nevén II. Száfi, 1666–1694), a Szafavida-dinasztia uralkodója.

⁵⁰ Babilónia = az ókori Mezopotámia déli része, a mai Irak középső és déli részét jelenti.

⁵¹ Aleppo = Halab, Damasco = Damaszkusz.

⁵² Assiria = Asszíria, az ókori Észak-Mezopotámiának a Tigris és az Eufrátesz felső szakasza közötti részét jelölte, ma Irakhoz tartozik.

⁵³ Samaria = Szamária, történelmi tájegység Palesztina területén, Galilea és Júdea között.

⁵⁴ Soria = Szíria.

⁵⁵ Galilea = a Jordántól nyugatra eső hegyvidék északi részének neve görögül.

⁵⁶ Palestina = Palesztina, történelmi terület a Földközi-tenger és a Jordán folyó között.

⁵⁷ Giudea = Júdea, történelmi terület a Közel-Keleten, a történelmi Izrael földjének déli, hegyes-dombos része.

⁵⁸ Gierusalemme = Jeruzsálem.

⁵⁹ Fenicia = Fönícia, egy, a Kánaán északi részén kialakult ókori civilizáció megnevezése, amely a mai Libanon nagy részét, valamint Izrael, Szíria és Palesztina egyes területeit foglalta magába.

⁶⁰ Karmel-hegység.

⁶¹ Tripoli di Soria = Tripoli.

⁶² Saida = Szidón.

⁶³ Birut = Bejrút.

⁶⁴ Tiro = Türosz.

⁶⁵ Sidone = Szidón.

⁶⁶ Drussi = drúzok. A drúzok az iszlám síta ágából kialakult iszmáilita irányzatú egyistenhívő vallási közösség tagjai, amelyet Hamza ibn Ali alapított a 11. században, Kairóban. Nevüket a közösség egyik vezetőjéről, Muhammad bin Iszmail Nastakin ad-Daraziról kapták. A drúzok nem fogadták el az oszmán uralmat, így a 16. század folyamán számos felkelés, lázadás robbant ki a szultáni jelenlét ellen. Török mintára saját hadsereget szerveztek, amelyhez reguláris csapatokat hoztak létre albán és kurd zsoldosokból, valamint saját híveikből, illetve nem reguláris, könnyen felállítható egységet arabokból, perzsákból, törökökből, kurdokból. Ebben az időszakban még Libanonban éltek, ahonnan az újkorban települtek át a mai Szíriába és Izraelbe. CAHEN, 1997. 250–256., 311.

⁶⁷ Tolemaide = Ptolemais vagy Kyrenaika, egy ókori város Líbiában, a mai modern Tolmeitha város mellett található, közel a tengerhez.

⁶⁸ Hims ősi neve Emesa volt.

⁶⁹ Cafarnav = Kafarnaum vagy Kapernaum ókori település volt Galileában, a mai Izrael északi részén, a Galileai-tó partján, amelyet kb. Kr. e. 150-től egészen a 11. századig laktak.

⁷⁰ Nagy Sándor = III. Alekszandrosz makedón uralkodó (i.e. 336–323).

⁷¹ Türosz héber nevének átírata latin betűkre.

7. Il regno di Bassra⁷² fù occupato dalli Arabi come è nelli confini attaccato alla Persia. Li Persiani saranno sforzati et obligati haver buona intelligenza con questi, perche sanno bene che Bassra hà deserti dove non possono facilmente li Turchi accostarsi. Questa Bassra si vede nella sacra scrittura nominata in Ebreo Edom,⁷³ et in lingua Caldea⁷⁴ la città detta Bossra, come dice Isaia profeta nel capitolo 62: *Quis est iste qui venit de Edom tinctis vestibus de Bossra.*⁷⁵
8. S'hà di essempii che le gran rebellionì dell'Asia hanno causato gran sollevatione in Constantinopoli, e come si trovano de'gianizzeri⁷⁶ e spahi⁷⁷ la maggior parte Asiani che Europei Turchi, facilmente potrebbe rinovarsi qualche sollevatione de presente.
9. Con questa occasione del sudetto scerif in Asia trovandosi pascia disgustati, et anco molti spahi e congionti in parentela di quelli tumultuanti, che la Porta fece trucidare, et à questi non mancaranno di seguaci, che quel clima questo produce, come spesso s'è visto. Questi anco senza dubio s'uniranno col sudetto scerif, et anderanno contra li pascia, che costiturrà la Porta, come fecero diverse volte, che se bene all'ultimo sono state sopite tali differenze con gran spargimento di sangue: nondimeno non v'è stato mai un capo prencipe Arabo scerif, che habbia occupato Mecca e Madina⁷⁸, la quale è obligato il sultano di ricuperarla dalle mani delli Arabi, e questo lo farà pensare più che alla guerra contra la christianità. Onde se non conscenderà la Porta alla pace, mà vorrà star con quella ostinatione e superbia, sarà un'indicio manifesto che vuol andar per volontà di Dio in mal' hora et in total' estermínio, purchè continui à viver questo sudetto scerif, sentiremo gran cose, e spero in Dio che inter duos litigantes tertius gaudebit,⁷⁹ che è Leopoldus primus.⁸⁰
10. Essendo vero che iddio quando vuol punire una nazione, gli accirca nella superbia, et ostinatione come fù nell'imperio Greco secondo le istorie, come allì rè d'Ungaria,⁸¹ che non solamente volsero proseguire la guerra con li Turchi, mà anco con gli Austriaci, et all'ultimo tanto li Greci, come gli Ungari sono stati soggiogati, così anco questi che non gli basta l'intestine guerre civili, che hoggidi hanno se vorranno proseguire la guerra (che io non lo posso creder) per ostinatione e superbia, anderanno in mal' hora.

⁷² regno di Basra = a bászrai tartomány, ma Irak területén van.

⁷³ Edóm az ókori Kánaánnak Júdeától és a Holt-tengertől délre eső vidéke. A szó jelentése *vörös*, ami a területen lévő, a szokásosnál vörösebb árnyalatú homokkőre utal. Fővárosa Bozrah (ma: Bozra) volt. A levélíró tévedett az azonosításnál.

⁷⁴ káldeus = keresztény káld, korábban nomád életmódot folytató népcsoport, akik a mai Irak területén éltek.

⁷⁵ Az idézetet Ézsaiás prófétánál nem a 62. fejezetben, hanem ez a 63. fejezetben találjuk, amelynek első sora helyesen így hangzik: *Quis est iste qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra?* = Ki jön ott Edómból, vérvörös ruhában Bocrából?

⁷⁶ gianizzeri = janicsárok, az Oszmán Birodalom legfőbb gyalogos alakulata ebben az időszakban.

⁷⁷ spahi = szpáhik, az Oszmán Birodalom részben tartományi, részben a központi kincstárból fizetett lovasseregének megnevezése.

⁷⁸ Mekka és Medína, az Iszlám két legszentebb városa.

⁷⁹ Az eredeti latin mondást (*Inter duos litigantes tertius gaudet* = Két veszekedő között a harmadik örül) a levelező jövő idejűre alakítja.

⁸⁰ I. (Habsburg) Lipót, magyar király (1657–1705), német-római császár (1658–1705)

⁸¹ Ungaria = Magyarország

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

- EKF Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. II. 303. *Constantinopolische Briefe*
- ÖNB-HAN Österreichische Nationalbibliothek, Handschriften-, Autographen- und Nachlasssammlung, Bécs
- Cod. 6034–6040. Epistolae ad Leopoldum I. Imperatorem a legatis aliisque fide dignis datae Constantinopoli videlicet Vol. I–VII. anni 1684–1688, 1690–1691.
- ÖStA HHStA Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs
- Böhm 1020 Handschriftensammlung R 132 (Böhm 1020) Band V–XV. *Dispacci di Constantinopoli 1688–1698*

2. Szakirodalom

- ÁGOSTON
1997
ÁGOSTON Gábor: *Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton*. In: *Híd a századok felé. Tanulmányok Katús László 70. születésnapjára*. Főszerk. HANÁK Péter, szerk. NAGY Mariann. Pécs, 1997. 83–99.
- ARGENTI
1935
ARGENTI, Philip Pandeley: *The occupation of Chios by the Venetians (1694)*. Oxford, 1935.
- BARABÁSI
2008
BARABÁSI Albert László: *Behálózva. A hálózat tudománya*. Bp., Helikon, 2008.
- BIEGMAN
1967
BIEGMAN, N. H.: *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad II (1575–1595) extant in the State Archives in Dubrovnik*. The Hague and Paris, 1967.
- CAHEN
1997
CAHEN, Claude: *L'Islam. Des origines au début de l'Empire ottoman*. Paris, Hachette, 1997.
- HILLER
1998
HILLER, István: *A „Titkos Levelezők” intézménye*. In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*. Szerk. Tusor Péter, Budapest, 1998. 204–215.
- 1999
Hiller István: *A Habsburg információhálózat kiépítése és működése az Oszmán Birodalomban*. In: *Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben*. Szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Máttyás. Eger, 1999. 129–154. (*Studia Agriensia* 20.) 157–169.

- KEREKES
2004 KEREKES Dóra: *A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején*. In: *Századok* (2004) 5. sz. 327–368.
- 2007 KEREKES Dóra: *Mémoires sur l'Empire ottoman par Pierre de Girardin, ambassadeur français à Constantinople*. Paris–Budapest–Szeged, Institut Hongrois–Országos Széchényi Könyvtár, 2007. (*Documenta Hungarorum in Gallia, III.*)
- 2008 KEREKES Dóra: *A Keleti Kereskedelmi Társaság szerepe a konstantinápolyi (titkos) levelezésben*. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sabin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. OBORNI Teréz–KRÁSZ Lilla. Budapest, Eötvös, 2008. 291–301.
- 2010 KEREKES Dóra: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*. Budapest, L'Harmattan, 2010. (*Múltidéző zsebkönyvtár, 4.*)
- ÖZCAN
1995 Defterdar Sarı Mehmed Paşa: *Zübde-i vekayiât. Tablil ve metin (1066–1116/1656–1704)*. Ed. ÖZCAN, Abdülkadir. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995.
- PALOMBINI
1968 PALOMBINI, Barbara von: *Bündniswerben abenländischer Mächte um Persien, 1453–1600*. Hrsg. H. R. ROEMER. Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1968. (*Freiburger Islamstudien, Band I.*) 63–92.
- PAMUK
2000 PAMUK, Şevket: *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge–New York, Cambridge Univ. Pres., 2000. 61.
- PRETO
1986 PRETO, Paolo: *La guerra segreta: Spionaggio, sabotaggi, attentati*. In: *Venezia e la difesa del Levante da Lepanto a Candia, 1570–1670*. Venezia, 1986.
- ZLATAR
1992 ZLATAR, Zdenko: *Between the Double Eagle and the Crescent. The Republic of Dubrovnik and the Origins of the Eastern Question*. New York, Columbia UP, 1992.

Két konyhai nyersanyaglista 1708-ból

A konyhára kerülő nyersanyagokról a gasztronómiatörténet iránt érdeklődők a szakácskönyvek mellett leginkább a különböző vásárlási listákból, konyhai számadásokból¹ vagy praebendás összeírásokból² tájékozódhatnak.

Az alább olvasható két forrás a Magyar Országos Levéltárban, a Balassa család iratai között található.³ Az iratokat 1708. március 11-én és 12-én Kékkön keltezték. A család tisztartója Perényi Máriát⁴ tudósítja bennük az uradalom káplánjának és a cselédeknek kiadott élelmiszerekről és italokról.

Az állati eredetű nyersanyagok közül találkozhatunk marhával, lúddal, tyúkkal, hallal, szalonnával és tojással. A kásának vagy lisztnek felhasználható gabonánál búza, árpa és zab került feljegyzésre, de ezek mellett a tisztartó adott ki cselédlisztet, lencsét, borsót, gombát, meggyet, szilvát és ecetet is. A poharakba sör és bor került, amelyekről feltételezhetjük, hogy helyben készült termékekről van szó.⁵

Források

1.

Kékkő, 1708. március 11.

(Magyar Országos Levéltár, P 1769, 29. cs. 113. tétel 1708.)

Franfrovics Jakab tisztartó Méltóságos Nagy Asszonyom Periny Mária káplánynyárra és cselédeire ezeket adtam Ó ngha elmenetelekor és annak utána á die 6

¹ A konyhára kerülő nyersanyaglisták közül ismeretes például Luxemburgi Zsigmond 1410-es és 1419-es pozsonyi tartózkodása (FEJÉRPATAKY, 1885. 41–59.) vagy Báthory Gábor és udvartartásának 1610. április 6–8. közötti kolozsvári tartózkodása (JENEY-TÓTH, 1981. 287–300.) során konyhájára kiadott nyersanyagok listája.

² A praebenda eredetileg természetbeni ellátást jelentett, amelyben a szerzetesek és a világi papok a közös asztalnál részesültek, később az egyházjavadalom (beneficium) jövedelme lett. (PALLAS 1897. 198.) A főúri udvarokban szintén természetbeni járandóságot jelentett azok számára, akik valamilyen szerződéses viszonyban álltak a családdal. Napjaink egyik legteljesebb praebendás listájában Batthyány Ádám udvarának napi bor-, kenyér- és húsféjadagját találhatjuk 1634 és 1655 között. BENDA, 2002. 115, 117.

³ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL), Balassa cs. P 1769, 29. cs. 113. tétel 1708.

⁴ Perényi Mária I. Balassa Gábor özvegye volt az iratok keletkezésekor. NAGY, 1857. 126.

⁵ A Balassák kékkői forrásai között a 17. század végéről és a 18. század elejéről is találhatunk példát a helyi sörkészítésre. Az összeírt sörfőzőkádák és fazekak mellett rendszeresen vásároltak a sör ízesítéséhez szükséges komlót, és bizonyíthatóan külön szakember foglalkozott az ital elkészítésével. (MOL, Balassa cs. P 1769, 22. cs. 48. tétel; P 1769, 29. cs. 1715.; P 1769, 29. cs. 1721–1723.) A boroknál a 18. század elején általában helyi, valamint a birtokokhoz közeli vármegyékből származó borokat (szudi, egri vörös, patai és talán váci) jegyezték fel az iratokban. FÜREDER, 2009. 238.

February [és az] ad diem 11 Marty Anni 1708. Ilyen dolgokat: tehénhúst százhetvennégy fontot,⁶ egy ludat, tizenhat tyúkot, nyolcvanhárom tyúkkasznit,⁷ egy-negyed rész szalonnát, másfél kila⁸ cselédlisztet. Búzát cselédlisztnek négy kilát, fejez lisztnek két kilát, két akó⁹ sört, fél kila árpát, zabot öt kilát három fertályt. Bort P káplán asztalára, szegények tartására, ecetre konyhára százkilencvenegy iccét,¹⁰ egy mérka¹¹ lencsét, négy füzet¹² meggyet, borsót két iccét, s[z]ömörscök gombából¹³ egy füzetet, húsz polturára halat, aszalt szilvából egy tállal. Ezekről P. káplán Uramat contra quietalom. Költ Kékkőben die 11 Marty 1708

Franfroivics Jakab

2.

Kékkő, 1708. március 12.
(MOL, P 1769, 29. cs. 113. tétel 1708.)

Én Franfroivics Jakab kékkői tisztartó az Méltóságos Nagy Asszony Periny Mária eö Ngha cselédeire [---] a die 8 Marty 1708 [---] ilyen dolgokat adtam[:] tehénhúst húsz fontot, tyúkot hatot, öt ludat, tyúkmonyat tizenhetet, nyolc kila zabot, bort hetvenhat iccét. Ezekről eö Nghat contra quietalom. Kékkő die 12 Marty 1708

Franfroivics Jakab

⁶ Nem tudjuk pontosan, hogy Kékkőn melyik fontot használták. 1 budai font 1686–1727 között 0,4988 kg volt. BOGDÁN, 1991. 445.

⁷ tyúkkaszni – a szó jelentése ismeretlen

⁸ 1 nógrádi kila a 17. század közepétől egyenlő 1 pozsonyi mérővel, azaz 62,08 liter vagy 46,56 kg. BOGDÁN, 1991. 297.

⁹ 1 nógrádi akó = 4 borköböl, de ennek mértéke ismeretlen. 1 akó általában 53,72 liter. BOGDÁN, 1991. 143, 155.

¹⁰ 1 nógrádi icce = 1,6786 liter. BOGDÁN, 1991. 203.

¹¹ Elképzelhető, hogy véka. 1 nógrádi véka = 15,52 liter vagy 11,64 kg. BOGDÁN, 1991. 365.

¹² füzet – füzér[?]

¹³ Szömörscök gomba = kucsmagomba. KIRÁLY 1981. 468.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

MOL, Balassa cs

Magyar Országos Levéltár, Balassa család
P 1769, 22. cs. 48. tétel
P 1769, 29. cs. 113. tétel 1708.
P 1769, 29. cs. 1715.
P 1769, 29. cs. 1721–1723.

2. Szakirodalom

BENDA

2002

BENDA Borbála: *Fogyasztási szokások és változásaik a 17. századi főúri udvarokban.* In: *Korall* (2002) 10. sz. december. 114–136.

BOGDÁN

1991

BOGDÁN István: *Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig.* Bp., Akadémiai, 1991.

FEJÉRPATAKY

1885

Magyarországi városok régi számadáskönyvei. (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöcbánya városok levéltáraiból.) Közli FEJÉRPATAKY László. Bp., MTA, 1885.

FÜREDER

2009

FÜREDER Balázs: *A Balassák borfogyasztása a 18. századtól a 19. század közepéig.* In: *Szőlőtermelés és borkereskedelem.* Szerk. OROSZ István–PAPP Klára. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2009. 235–248.

JENEY-TÓTH

2005

JENEY-TÓTH Annamária: *Sárfélpolgári számadáskönyvi bejegyzések Báthory Gábor és udvartartásának kolozsvári tartózkodásáról – 1610. április 6–8.* In: *Várostörténeti források. Erdély és a Partium a 16–19. században.* Szerk. PAPP Klára–GORUN-KOVÁCS György–JENEY-TÓTH Annamária. Debrecen, Erdély-Történeti Alapítvány; Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2005. 287–300.

KIRÁLY

1981

Szakács mesterségnek könyvecskéje. A csáktornyai Zrínyi-udvar XVII. századi kéziratos szakácskönyve és a Tótfalusi Kis Miklós által kiadott kolozsvári szakácskönyv. Szerk. KIRÁLY Erzsébet. Bp., Magvető, 1981.

NAGY

1857

NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I. kötet. A–B. Pest, Friebeisz István, 1857. (Reprint: Bp., Helikon, 1987.)

PALLAS

1897

A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XIV. kötet. Pillera–Simor. Bp., Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1897.

Bél Mátyás: De Versionibus Bibliorum Hungaricis

Historiae linguae Hungaricae libros duos, genesin et exodum edere parat, utque eruditi patriae viri, et qui id ad se pertinere existimabunt, symbola sua conferre velint, obnixè rogat – kezdte Bél Mátyás 1713-ban felhívását, a lipcsei *Deutsche Acta Eruditorum oder Geschichte der Gelehrten* című tudományos folyóirat hasábjain.¹ A cikk ismereti a tudós elképzelését, aki a magyar nyelv történetét két kötetben szeretne volna megjelentetni. Tervei szerint a magyar bibliafordítások története az első könyv X. fejezete lett volna. Miért kerülhet a Biblia fordításait feldolgozó fejezet egy elsősorban nyelvészettel foglalkozó műbe? Feltehetően azért, mert a XVI. században a nyelvtudomány fejlődését két, Európa történelmét meghatározó eseménycsoport befolyásolta. Az egyik az új földrajzi felfedezések sora volt, amely magával hozta az addig ismeretlen népcsoportok és nyelvek megismerését, a másik az anyanyelvűséget előtérbe helyező reformáció.² Ez utóbbi sarkallta a tudósokat a Biblia mind pontosabb és pontosabb fordítására. A fordítás pedig – a pontos szavak és kifejezések megtalálása – nem csupán a nyelv tudásán, hanem az idegen kultúrának, a másik nép történelmének, irodalmának ismeretén is múlt. A bibliafordítások története tehát egyet jelentett a műveltség történetével. A nyelvek története pedig, ahogyan azt G. W. Leibniz is megírta egyik e témával foglalkozó, s Bél Mátyás által is ismert tanulmányában, a népek eredetének pontosabb feltérképezését segítette.³ A kéziratot elsőként V. Kovács Sándor ismertette részletesen 1984-ben, majd a Sylvester Jánossal foglalkozó részt Bartók István 2009-ben.⁴

I. A kézirat

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött kézirat első lapjának tetején a következő cím olvasható: *Sectio secunda / De versionibus Bibliorum Hungaricis*.⁵ Arra, hogy a címben miért „második rész” szerepel, az eddig feltárt források nem szolgálnak magyarázattal. Azt tudjuk, hogy Bél a kétkötetes művel kapcsolatos tervét 1714-ben már módosította.⁶ A pozsonyi Evangélikus Líceumban őrzött

¹ A XVII. évfolyam 420–434. oldalán jelent meg, különnyomatban ugyanebben az évben Berlinben is kiadta Bél Mátyás a felhívást. Magyarul (Déri Balázs fordításában) Bél Mátyás születésének 300. évfordulóján, 1984-ben jelent meg. TARNAI, 1984. 35–44. Szövegkiadását és a szövegváltozatok bemutatását ld. KOMLÓSSY, 2008. 5–14.

² HEGEDŰS, 1966. 16–19.

³ LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm: *Brevis designatio meditationum de Originibus Gentium*. In: *Miscellanea Berolinensia ad incrementum Scientiarum*, 1. (1710). 1–16.? BÉL Mátyás: *De peregrinitate linguae Hungaricae*, In: *Miscellanea Berolinensia ad incrementum Scientiarum*, 15. (1734). 198–226.

⁴ V. KOVÁCS, 1984. 353–354.; BARTÓK, 2009. 43–53.

⁵ SZELESTEI N., 1984. 70. Litt. VII. b. 1.

⁶ KOMLÓSSY, 2008. 6–8.

kéziratai között található ugyanis egy címlapterv, amely a legtöbb ponton megegyezik az egy évvel korábbi, nyomtatott változattal, ám ebben már nem szerepel a bibliafordítások története.⁷ A rákövetkező években feltehetően teljesen feladta terve megvalósításának eredeti elképzelését. Erre utal az is, hogy az *Ósi hun-szkita írás* című tanulmányát, amelyet eredetileg a kétkötetes mű egyik fejezeteként kívánt közreadni, 1718-ban kinyomtattatta Lipcsében.⁸ Feltételezhetjük, hogy a bibliafordításokról szóló, ránk maradt kézirat egy önálló mű része lett volna, ám egyelőre nem tudjuk, hogy annak első része mit tartalmazott volna. Maga a 28 lapos mű két részből áll, az első a legkorábbi bibliafordítással foglalkozik: *Membrum I. / De prima omnium versione Hungarica*, összesen tíz cikkre van osztva, majd a 16. lapon kezdődik a második rész: *Membrum II. / De Versionibus Bibliorum, quae Karolii aetatem antecessae sunt*. A szöveg e fejezet közben, a hetedik cikkben, mondat közepén szakad meg. Egyelőre nem lehet tudni, hogy a további részek, amelyek feltehetően Károlyi Gáspár és az öt követők bibliafordításaival foglalkoztak, hol lappangnak. A szövegnek eddig ez az egyetlen, nem autográf változata ismert, amelyben három helyen, a 7., a 16. és a 17. lapján láthatók Bél Mátyás saját kezű bejegyzései. Az első egy Hieronymustól származó idézet: „Mindehhez érdemes megjegyeznünk, amit Jeromos a Krisztus születése utáni 404. év kapcsán írt: *A hunok, állítja, megtanulják a Zsoltárokat, a hideg Szkitiát a hit melegével fűtik fel.*” A második szintén egy idézet, amelyet a pálosok évkönyveiben talált, s amely Báthori László bibliafordítási munkájáról, remeteségben töltött éveiről szól. Bél Mátyás ugyanis úgy vélte, hogy az a magyar nyelvű Biblia, amelyre Káldi György fordításának elején utal („látta az írott Magyar Bibliának nagyobb részét, melly két száz esztendő előtt fordított”), „feltehetőleg az a fordítás volt, amelyet a Remete barátok évkönyvei említenek meg: *Abban az időben, 1456 körül, a nagy szentség hírében álló Báthori László barát [...] az egész Bibliát, számos szent történetével együtt latinból magyarra fordította.*”¹⁰ A szöveghez tartozó lábjegyzet, amely megadja az évkönyvek pontos bibliográfiai leírását, s megjegyzést tesz a cím különösségére, szintén a szerző keze írása. A harmadik betoldás szintén egy sűrűn kihúzott, 11 soros rész helyére került: Sylvester János *Újszövetségének* ismertetése kapcsán Bél Mátyás saját maga jegyezte fel a margóra azt a verset, amelyet a magyar bibliafordító írt ajánlásul bécsi barátja és munkatársa, Wolfgang Lazius Bécsről szóló monográfiájához.¹¹ E néhány utólagos betoldás elsősorban a téma érdekesebbé tételét, az olvasó figyelmének ébren tartását szolgálhatta.

A kézirat datálatlan, keletkezési idejének meghatározásához egyetlen támpontot a források vizsgálata jelenthet. A legfrissebb mű, amelyre a szerző egy 'd' betűvel jelölt lábjegyzetben hivatkozik a kézirat 3. lapján, az Jacob le Long *Bibliotheca*

⁷ TÓTH, 2006. 38 és 41.

⁸ *De vetere litteratura Hunno-Scythica*. Lipcse, 1718.

⁹ *Szent Biblia*. Ford. KÁLDI György. Bécs, 1626, RMNY 1352. Az idézet az *Oktató intéz* 4. számozatlan lapján található.

¹⁰ *Fragmen Panis Corvi Proto-Eremitici, seu Reliquiae Annalium Eremitico-Coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitatum S. Pauli Primi Eremitae etc.* Ed. et praef. Andreas EGGERER. Bécs, 1663, 220, RMK III. 2195.

¹¹ LAZIUS, Wolfgang: *Vienna Austriae: rerum Viennensium commentarii*. Bazel, 1546, 4a, App. III. 1740.

Sacrájának 1720. évi, lipcsei kiadása.¹² Tehát csak annyit állapíthatunk meg, hogy a kézirat e dátum után keletkezett.

II. A források

A bibliafordításról szóló tanulmány-töredék bevezetője, épp úgy, ahogyan az 1713-as könyvtervezet, vagy az *Ősi hun-szkíta írás* című mű, az európai szakirodalmat mutatja be. Kritikával illeti Christian Kortholt (1633–1694) protestáns teológus traktátusát, amely a Szentírás különböző kiadásait ismerteti;¹³ Töppelt Lőrinc Erdély történetét bemutató könyvét, melynek állításait Bél egyéb műveiben is többször elítéli;¹⁴ és le Longnak a datálás kapcsán már említett, Szentírással foglalkozó könyvét.¹⁵ A szerző joggal rója fel az idézett művek íróinak, hogy nem mélyedtek el alaposan a témában, mielőtt könyveik megírásához fogtak. A náluk található kevés és téves adat ellenében Bél mind magyar, mind külföldi szerzők műveiből merít érveket ahhoz, hogy a világ elé tárja: már a Szkítiában élő hun őseink is ismerték a Biblia szövegét, s azt már az apostolok korában lefordították nyelvünkre. Először is magában a Szentírásban talált bizonyítékot e tényre. *Szent Pál apostol kolosszeiekhez írt leveléből* a következő részt emelte ki: „Itt már nincs görög vagy zsidó, körülmetélt vagy körülmetéletlen, barbár vagy szittyá, szolga vagy szabad, hanem Krisztus minden, mindenben.”¹⁶ Az *Apostolok cselekedeteiből* pedig azt a részt idézi, amelyben a Szentlélek eljövetelekor mindenki a saját nyelvén értette, amit magyaráztak az apostolok. Ebben az esetben a pártusokat azonosítja a szkítákkal vagy szittyákkal, tehát végső soron a magyarok őseivel.¹⁷ A bizonyítékokat aztán Küroszi Theodorétosz, Hieronymus, Priszkosz rétor szavaival is megerősíti, ez utóbbit Carolus Cantoclarus fordításában is idézi.¹⁸ A Biblia szavát alátámasztandó szerepel a műben Otrókocsi Fóris Ferenc *Origines Hungaricae* című, Bél Mátyás által igen sokszor forrásként használt könyvéből az az idézet, mely bizonyítja, hogy a hunok s a velük egy népek tekintett avarok a bizánci követek szerint is keresztények voltak.¹⁹ A szerző lábjegyzeteiből arra következtethetünk, hogy a Theodorétosztól és Priscos rhetortól származó idézeteket is Otrókocsi könyvéből vette át. Későbbi korokat idéz Antonio Bonfinivel²⁰ és

¹² „Bibliothecae Sacrae Parte II. Cap. XII. Sect. VI. pag. 373. edit. Lipsiensis A[nn]o 1709. An in nova illa et auctiore editione, quam typographus Parisiensis Rouland parare in Novis Literariis Lipsiensibus Anni 1720 No 5. scribit[ur] plenior Biblioru[m] Hungaricoru[m] sit futura mentio, tempus docebit.”

¹³ KORTHOLT, Christian: *De variis Scripturae editionibus tractatus theologico-historico-philologicus*. Kiel, 1686.

¹⁴ TÖPPELT LŐRINC: *Origines et occasus Transsylvanorum*. Leiden, 1667, RMK III. 2391.

¹⁵ Iacobus LE LONG: *Bibliotheca Sacra*. Lipcse, 1709.

¹⁶ Kol. 3, 11.

¹⁷ „Hogyan hallja hát őket mindegyikünk a saját anyanyelvén? Mi pártusok, médek [...], krétaiak és arabok: halljuk, hogy a mi nyelvünkön hirdetik Isten nagy tetteit.” ApCsel. 2. 8–10. Vö. bővebb összefüggéseiben: SZÖRÉNYI, 1993.

¹⁸ CANTOCLARUS, Carolus: *Excerpta de legationibus*. Párizs, 1609, 123.

¹⁹ OTROKOCSI FÓRIS FERENC: *Origines Hungaricae*. I. Franeker, 1693, 193–194, RMK III. 3797.

²⁰ BONFINIS ANTONIUS DE: *Rerum Ungaricarum decades*. I. Ed. I. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ. Lipcse, Teubner, 1936 (BSMRAe). 192, ss. 211–212 és 193, s. 235.

Inchofer Menyhérttel,²¹ amikor arról emlékezik meg, hogy Nagy Károly személyesen térítette keresztény hitre az avarokat, akik még a szkítiai hitben éltek. Az első fejezet lezárásaként, a 10. cikkben három forrásra hivatkozva nyomozza a szerző: mi lehet annak oka, hogy Géza fejedelemtől egészen a XVI. század közepéig nem jelent meg magyar nyelvű Biblia. Az első magyar nyelvű idézet Károlyi Gáspártól származik, aki a Vizsolyi Biblia előszavában legfőképp a tanítókat és fejedelmeket okolja, hogy anyanyelvünkön eddig nem jelent meg a Szentírás.²² Bél a hanau Biblia Szenci Molnár-féle bevezetőjéből is azt a részt emeli ki, amely nehezményezi, hogy más népekkel ellentétben csak nálunk kényszerültek még az ő korában is a prédikátorok a latin textus használatára.²³ Az eredeti, magyar szöveg közlése után a szerző mindkét esetben latinra fordította az idézett szövegeket. Hasonlóan járt el Káldi György *Oktató intéséből* idézett szöveggel kapcsolatban is.²⁴ Az abban foglaltakkal nem száll vitába, inkább – amint arról már fentebb említést tettünk – kísérletet tesz arra, hogy a szövegben említett régi bibliafordítást azonosítsa, ha az azóta feltárt források ezt nem támasztják alá.²⁵

A második rész, amelynek címe a Károlyi-féle bibliafordítások előzményeit igéri bemutatni, Sylvester János *Újtestamentumával* foglalkozik. A szerzőről, amint azt már röviden említettük, adatokat Wolfgang Lazius *De migratione gentium* című művében talált, s ismerte azt a verset is, amelyet Lazius Bécsről szóló könyvének ajánlásaként írt a magyar bibliafordító.²⁶ A további öt pontban Bél Mátyás teljes egészében közli Sylvester bevezetőjét, részekre bontva és magyarázva azt. Fontosnak tartja kiemelni, hogy Sylvester János senkit nem nevez meg, akinek fordítását forrásként használta volna. Tömören leírja Nádasdy Tamás életútját, méltatja érdemeit, s mivel a Sopron vármegyei Csepreg az ő birtoka volt, úgy véli, hogy ott nyomtatták e magyar nyelvű Újszövetséget. Bár a bevezető végén szerepel Újsziget latin elnevezése (Datum Neanesi, Anno Salutis 1541. Johannes Sylvester), ezt Bél Mátyás nem tudta beazonosítani. Így kerülhetett sor arra, hogy később Sopron vármegye leírásában Csepregnél szerepeltesse Sylvestert a szerző, ám ott nem foglalkozik vele olyan terjedelemben, mint e kéziratban maradt műben. Az ok érthető: ez esetben a magyar bibliafordításokat kívánta részletesen bemutatni, ott azonban csak egy város kapcsán emlékezik meg a Szentírás magyar nyelvű változatáról.²⁷ A hetedik, csonkán maradt fejezetben Bél leírja, hogy az általa ismertetett bevezetőn, annak teológiai hátterén tisztán érezhető Melanchton hatása, majd áttér magának a kötetnek a leírására: a negyedréti könyv se nem túl durva, se nem túl elegáns lapokból áll, német betűtípussal nyomtatták. Végül pedig megjegyzi, hogy Sylvester dialektusa meglehetősen régies, nagyon különbözik az akkori magyartól, ám stílusa kifejező. A befejezetlenül maradt mondat minden bizonnyal Sylvester hexametereire utal, s annak latin fordítására, amellyel a máso-

²¹ INCHOFER Menyhért: *Annales Ecclesiastici regni Hungariae*. Tom. I., Vol. II. Roma, 1644. 34.

²² Biblia. Ford. KÁROLYI Gáspár. Vizsoly, 1590, RMNY 635.

²³ *Szent Biblia*. Kiad. SZENCI MOLNÁR Albert. Hanau, 1608. (RMNY 971). Az idézet a *Dedikálás* 5., számozatlan lapján található.

²⁴ Vö. 9. lj.

²⁵ P. VÁSÁRHELYI, 2006. 155.

²⁶ Dán Róbert 250 évvel később fedezte fel azokat a Sylvesterről szóló részleteket, amelyeket Bél Mátyás e kéziratban leír. DÁN, 1969. 454–455.

²⁷ BÉL, 2006. 140–147.

ló már nem készült el. Ezt erősíti az a tény is, hogy a Sopron vármegye leírásában található, Sylvesterrel foglalkozó szöveg is *Az magyar népnek, ki ezt olvassa* című verssel, s annak Marth Mátyás-féle latin fordításával zárul.

III. A magyar nyelvű Újszövetség-kiadás kérdése

A magyar nyelvű Újszövetségekről szóló tanulmány kapcsán elkerülhetetlen, hogy röviden áttekintsük, Bod Pétertől napjainkig miként próbálták összekapcsolni a tudósok az egyes kiadásokat Bél Mátyás nevével. Mind a mai napig nem ismerünk olyan magyar nyelvű *Újszövetséget*, amelyben közreműködőként szerepelne a tudós neve. Ránk maradt könyvjegyzékei is kevés fogódzót adnak e témában. Ezek közül az első 1711-ben keletkezett, Besztercebányán. Ebben a jegyzékben egyetlen magyar nyelvű bibliakiadás szerepel: ez a Tótfalusi Kis Miklós-féle *Újtestamentum* 1687-es edíciója.²⁸ A másodikban egyáltalán nem szerepelnek teológiai művek, ami igen meglepő, tekintettel arra, hogy Bél Mátyás lelkipásztorként dolgozott Pozsonyban. A jegyzék közlétevéje, Tóth Gergely több feltételezést fogalmazott meg ezzel kapcsolatban.²⁹

Sólyom Jenő 1956-ban jelentette meg igen sok részletre kiterjedő összefoglalását a témáról.³⁰ Cikkében ismerteti az első adatot a Bél-féle kiadásról. Ez Torkos Józsefnek abban az előszavában szerepel, amely apjának 1736-os *Újszövetség*-kiadását vezeti be. Eszerint Bél Mátyás 1717-ben, Lipszében adta ki „Károli fordítását a Görög Textus szerint”.³¹ A tanulmány ismerteti Serpilius Vilmos Sámuel temetési beszédét, amely arról szól, hogy „átnézte” és „a kálvinizmusoktól megtisztította” a Károlyi-féle szöveget, figyelembe véve a héber forrásokat és javítva a központozáson is. Bod Péter e témában sokat idézett mondatai azonban, aki Torkos előszava alapján Köleséri Sámuelhez kötötte Bél Mátyást, csak közreműködésről, nem kiadásról szólnak, számos esetben még téves adatokat is közölnek, ráadásul nehezen hihető, hogy a református Köleséri az evangélikus lelkészt azzal bízta volna meg, hogy a közösen kiadandó bibliájukból kigyomlája a kálvinizmusokat.³² A 18. században még egy *Újszövetség* előszava említi meg a Bél-féle kiadást, ez Bárány György 1754-es, laubani kiadása. A szerző itt azt írja, hogy „Bél Mátyás Uram, némely helyeket megjobbítván 1727. eszt. Lipsiában az *Újtestamentomot* kibocsátotta”. Míg Sólyom Jenő egyszerű nyomdahibának tartja az évszámot, addig Szelestei Nagy László azt feltételezi, hogy kétféle kiadása létezik a Bél-féle *Újtestamentumnak*, az egyik jó minőségű, hibáktól mentes, a másik pedig egy ennél sokkal gyengébb színvonalú nyomtatvány. A kiadás dátumául 1726/1727-et valószínűsíti.³³ Az Evangélikus Hittudományi Egyetem Könyvtárának e kötettel kapcsolatos leírása ezzel szemben a következőképpen szól: „Még ugyanebben az évben kinyomtatták újra, ez az ún. II. variáns, amelyben sok sajtó-

²⁸ „Nouum Testamentum Hungaricum Amstel(odami) 1687 rthl. 1 grl. 10.” (RMK I. 1359). MONOK 1992. 184–192.

²⁹ TÓTH 2006. XIX–XXII. és 85–126.

³⁰ SÓLYOM 1956. 74–86.

³¹ *A mi Urunk Jézus Krisztusnak új Testamentoma*. Ford. TORKOS András. Wittenberg, 1736.

³² *A szent Bibliának históriája*. Szeben, 1748. 175. *Historia Hungarorum ecclesiastica*. II. Leiden, 1890. 427. OLÁH 2009. 364–368.

³³ SZELESTEI N. 1993. 119–134.

hiba és nyelvjárási változtatás található. További azonosításra vár, hogy az EOK példánya az I. vagy a II. variánsba tartozik-e, ugyanis a cikkekben közölt adatok szerint az EOK-példányában mind az I, mind a II. variáns jellegzetességeiből találunk példákat.³⁴ Csepregi Zoltán – fenntartva, hogy az 1727-es kiadás Bél személyéhez kapcsolható – megállapította és bizonyította, hogy a korábban idézett Torkos-féle előszó arra az 1709-es, cseh nyelvű *Bibliára* utal, amelynek szövegén – többek között – Bél Mátyás is dolgozott.³⁵ A meglehetősen ellentmondásos és kevés forrás, s az ezeken alapuló elméletek után lássuk, milyen utalásokat találunk e témára vonatkozóan Bél leveleiben s mit tudhatunk egyéb szövegkiadásairól?

Szövegkiadásait – eltekintve a hitvita műfajától – mindig előszóval vezette be. Sőt, tudjuk jól, írt előszót olyan esetekben is, amikor erre felkérték, s nem maga adta ki a kötetet. Példaként elegendő Pavel Doležal közismert cseh nyelvtankönyvére (1746), vagy – témánkhoz jobban kapcsolódóan – az 1724-ben Lipcsében megjelent, latin nyelvű *Újtestamentumra* utalnunk. Maga a latin szöveg Sebastiano Castellione kiadása, ehhez Bél a tanuló ifúságnak szóló *Paraenesist* írt bevezetőül. A kötet Samuel Benjamin Walther nyomdájában készült. Ugyanebben a nyomdában jelent meg a rákövetkező évben Kempis Tamás *De imitatione Christi* című műve, szintén a Castellione-féle verzióban, Bél szövegkiadásában. Szerzőnk leveleinek vaskos kötetét forgatva igen szembetűnő, hogy milyen nagy gondot fordított könyveinek terjesztésére, s ez nemcsak olyan nagy vállalkozására igaz, mint *Notitiája*, hanem olyan rövid tanulmányára is, mint a *De vetere litteratura Hunno-Scythica*, amelyről annak megjelenése után még tizenöt évvel is levelezett. Szlovák nyelven 1722-ben kiadott és nagy vihart kavart *Újszövetségével* kapcsolatban az első levelet 1711. május 6-án írta August Hermann Franckének,³⁶ ugyanabban a témában az utolsót pedig Bahil Györgytől kapta 1749. február 4-én,³⁷ ez természetesen már a második kiadással kapcsolatos. Levelezésében nyomon tudjuk követni a kötet elkészültét, egyeztetését Krmann Dániellel, s részletesen megismerhetjük azt is, a kiadással kapcsolatban mivel vádolták Bél Mátyást. Más leveleiben is foglalkozik bibliakiadásokkal: leginkább azok küldésével és eladásával. Így 1720. augusztus 9-én azt írja Haynóczi Dánielnek, hogy: „Sed Biblia Hungarica nulla amplius prostant.”³⁸ Több tudományos cikk fordításával ellentétben, ebben a mondatban nem arról van szó, hogy Bél Mátyás saját kiadású bibliája fogyott volna el, hanem egyszerűen arról, hogy: „Nincs több magyar biblia.” Emiatt nem is tudta Haynóczi kérését kielégíteni. Azt, hogy levelével együtt milyen bibliakiadásokat küldött aztán utóbb, szeptember végén mégis, pontosan nem tudjuk, az biztos, hogy 6 nagyobbat, 11 kisebbet és 5 *Újtestamentumot* is, összesen 26 forint 6 fillér értékben.³⁹ Három olyan, 1727 januárja és októbere között kelt levele is található azonban a gyűjteményben, amely saját kiadásra utal. Az elsőt 1727. január 22-én írta Haynóczi Dánielnek, s ebben a következőket olvashatjuk: „Praeterea, Noui Testamenti exemplar Hungarici quomodocunque

³⁴ <http://corvina.lutheran.hu:8080/WebPac/CorvinaWeb?action=onelong&showtype=longlong&recnum=20146>

³⁵ CSEPREGI 2009. 176.

³⁶ TARNAI, 1993. 24. 9. sz. levél.

³⁷ Uo., 547. 905. sz. levél.

³⁸ Uo., 78. 118. sz. levél.

³⁹ Uo., 79–80. 120. sz. levél.

emendatum a me, Tibi mitto, ut idem commendes Hungariae iuventuti. Est eorum adparatus aliquis apud nos, si eo indigueritis, floreni 1. veniens.⁴⁰ Az idézet szerint tehát olyan magyar nyelvű Újszövetséget jelentetett meg, amelynek szövegén javított is. Márciusra elfogytak a példányai, mert 7-én már azt írta, szintén a soproni evangélikus gimnázium tanárának, hogy a kötetek elfogytak, várni kell az újabbak megérkezésére: „Exempla Novi Testamenti Hungarici nulla mihi amplius sunt. quae si advenerint, mittam ad Te quaedam.”⁴¹ Az utolsó megjegyzése e tárgyban egy Krmann Dánielnek szóló, október 16-án kelt levél utóírata: „Nisi iam ante editionem meam Novi Testamenti Hungarici misi, en eam bonus accipe, et auctorem tace, nam ita, ob hostes, oportet.”⁴² Szelestei N. László a jegyzeteiben, Sólyom Jenőre hivatkozva csak kérdést fűz a mondathoz: „Lehetséges, hogy az 1727. évi kiadás mégis létezett?”⁴³ Megjegyzését a szerzőség titokban tartásáról úgy értelmezhetjük, hogy a szlovák bibliakiadás rossz fogadtatása miatt nem akarta magát – öt év elteltével – ismét ellenséges támadásoknak kitenni. Végül pedig Dobai Székely Sámuel 1732. július 9-én kelt levelében is szó esik a magyar nyelvű bibliáról: „Esett értessemre, hogy valamely új Bibliák jöttek volna most Magyar Nyelven ki, vagy egy Exemplart ha méltoztatnék küldeni Kegyelmed és az árát is meg írja, Augustusban Köszönettel meg Küldeném az árát, úgy Arndnak Paradicsom kertecskejet, és Kempis Tamást is Deákul, az Janus Pannoniussal együtt.”⁴⁴

A kiadásról szóló források és párhuzamok rövid áttekintése után érdemes egy pillantást vetni Bél már említett szlovák bibliakiadására.⁴⁵ A kétlapos előszót Krmann Dániel írta, ezt követi egy két fő részre osztott, részenként tíz és tizenöt pontba szedett latin nyelvű tanulmány, melynek a végén a szerző Mlownjk Božich névvel jelöli magát. A tanulmány forrásai közül több megegyezik azzal, amelyik a magyar bibliafordításokról szól, többek között Hieronymustól és Theodoréosztól is ugyanazokat az idézeteket közli. Ez utóbbi esetben azonban nem az eredeti görög, hanem annak latin nyelvű változatát olvashatjuk. A második, hosszabb rész elsősorban a Biblia olvasásának fontosságáról, hagyományáról kívánja meggyőzni, illetve tájékoztatni az olvasót.

A korabeli források és levelek áttekintése után érdemes még magáról a Bélnek tulajdonított *Újszövetség*-kiadásról néhány szót szólni. Alaposan, lapról lapra nem hasonlítottuk össze az 1687-es Tótfalusi-féle kiadvánnyal.⁴⁶ Azzal a feltételezéssel élünk, hogy – ismerve a szerző alapos filológiai munkamódszerét – a szembe-tűnő hibákat azonnal javította volna, s az egyes fejezeteket bevezető szövegeket módosította volna, ha maga ad ki szöveget. Ezzel szemben meg kell állapítani,

⁴⁰ Uo., 168. 312. sz. levél.

⁴¹ Uo., 172. 318. sz. levél.

⁴² Uo., 186. 341. sz. levél.

⁴³ Ugyanebben az évben megjelent tanulmányában Szelestei N. László határozottan állást foglal amellett, hogy Bél Mátyás 1727-ben jelentetett meg Újtestamentumot. Vö. 33. jegyzet.

⁴⁴ TARNAI, 1993. 267. 456. sz. levél.

⁴⁵ *Biblia Sacra / Bibli Swatá*, 1722. Az Egyetemi Könyvtárban található, Aa 1913-as jelzetű biblia bőrkötésére vaknyomással a következőt nyomták rá: M A 1722. Az első tábla belső oldalán a következő olvasható: Trenchiny interea ad Bibliothecam deposuit Dan. Dubr. Anno 1727 14 Octobr.

⁴⁶ Csak két kiadást tekintettünk át. Az egyik az OSZK-ban található 323.883-as jelzetű, a másik az Evangélikus Hittudományi Egyetem Könyvtárának R. 1.507-es jelzetű példánya.

hogy a fejezeteket bevezető összefoglalók szóról szóra, még központosításában is megegyeznek Tótfalusi kiadásával. A legegyszerűbb példa arra, hogy mi a változás a két *Újszövetség* között, a következővel érzékeltethető. Az első, számozatlan lap verzójának alján a Tótfalusi-féle kiadásban a következő olvasható: „A' jegyek, mellyekkel mútattatnak a' Sz.írásbeli helyek ímezek renddel † ‡ № * ha hol ez ötnél több kívántatik, ezek megelől hezdetnek.” Az 1727-re datált kiadásban a következő áll: „A' jegyek, mellyekkel mútattatnak a' Szentírásbeli helyek ímezek renddel: † ‡ № ☆ Y ha hol ez ötnél több kívántatik, ezek megelől hezdetnek.” Ha végignézzük a különbségeket, akkor a következőket állapíthatjuk meg: az 1687-es kiadásban tehát Sz.írásbeli, az 1727-esben Szentírásbeli szerepel. Az 1727-esben valóban öt lábjegyzetjel szerepel, míg a másikban csak négy, s ennek ellenére a szöveg ötről beszél. Mindkettőben hibásan áll a „kezdetnek” szó első betűje. Javításról tehát ez esetben nem beszélhetünk, talán inkább a romlás az, amit megfigyelhetünk. A szedéstükör különbsége miatt az 1727-es kiadás több lapból áll. A karakterkészletben egyetlen különbséget fedezhetünk fel: a normál betűtípussal szedett *sz* betű Tótfalusinál külön karakter, míg az 1727-esben két karakterből áll össze. A dőlt szedések esetén azonban ez is megegyezik a német betűtípussal: **ß**. Magában a szentírási szövegben is történtek változtatások az 1687-es kiadáshoz képest. Erre Sólyom Jenő hívta fel a figyelmet, utalva arra, hogy a predestináció tanától való „megtisztítás” az, amit e részleteknél megfigyelhetünk.⁴⁷ Fekete Csaba tanulmánya azonban megkérdőjelezi, hogy ezek a példák elégségesek lehetnek a fenti tétel bizonyítására.⁴⁸ Összefoglalva tehát megállapítható, hogy a Bél egyéb műveit jellemző tudatos kiadói, filológiai munkának a neki tulajdonított *Újszövetségben* nem találjuk nyomát.

Oláh Róbert *Újtestamentumok ifjabb Köleséri Sámuel hagyatékában* című közleményében úgy véli, hogy a fentiekben is – részben – megválaszolatlanul maradt kérdésekre megoldást adhatna Bél Mátyásnak a magyar nyelvű bibliakiadásokkal foglalkozó, latin nyelvű, Bécsben őrzött tanulmánya.⁴⁹ A traktátus töredéke az alábbiakban olvasható, de ez a Bél-féle kiadás meghatározásában nem segíti a kutatókat. A fentiek fényében azonban feltételezhetjük, hogy a szerző az 1727-ben kiadott, magyar nyelvű *Újszövetség* bevezetésül szánhatta e szöveget. A szlovák nyelvű bibliakiadás után őt ért rámadások hatására azonban úgy döntött, hogy névtelenül jelenteti meg a magyar verziót, az eredetileg ennek bevezetőjéül szánt szöveget pedig félbehagyta. A neki tulajdonított *Újtestamentum*-kiadás és annak forrása alapján úgy véljük, további kutatást igényelne, hogy nem más, a kiadás helyét és idejét meg nem jelölő kiadványokról lehet-e szó, melyeket Bél jelentetett meg? E kutatás azonban arra az egyetlen biztos megjegyzésre alapulhatna, miszerint a szöveg központosításában jelentős különbségeket lehet megfigyelni a korábbi kiadáshoz képest.

A latin szöveg kiadásánál a Lymbus szerkesztési elveit vettük figyelembe. A kéziratban vonallal aláhúzott részeket dőlt betűvel, a kétszer aláhúzottakat verzállal szedtük. A magyar és görög szöveget betűhíven írtuk át, s mindvégig törekedtünk arra, hogy a szerzőre jellemző központosítást megtartsuk. A rövidítéseket a könnyebb

⁴⁷ SÓLYOM, 1956. 82. Szent Pál rómaiakhoz írt leveléből az 1. fejezet 16., a 9. fejezet 16. és Szent Péter első leveléből a 2. fejezet 8. részt emelte ki.

⁴⁸ FEKETE, 1990, 211–213.

⁴⁹ OLÁH, 2009. 367.

olvashatóság kedvéért szögletes zárójelben oldottuk fel. Ez alól kivételt képeznek a bibliai könyvek rövidítései, amelyeket napjainkig ugyanazon a módon használunk, valamint a c. vagy cap. – caput és lib. – liber rövidítések. Bél Mátyás betűvel jelölt lábjegyzeteket fűzött a szövegéhez, ezeket megtartottuk.

Forrás

Sectio secunda De versionibus Bibliorum Hungaricis

MEMBRUM I.

De prima omnium versione Hungarica

§ 1.

Excussis, quae ad illustrandum institutum pertinere videbantur, ad gentis nostrae versiones progrediamur visuri, quam primum tempestate, quibus incitamentis, quibus[ue] uti adminiculis, interpretes nostri Scripturas S[acras] in vernaculam transferre tentaverint. Et hic quidem erubescendu[m] apud eos scriptores silentium de versionibus Hungaricis reperio, qui hanc sibi historiae literariae partem sumserunt pertractandam. Certe Christianus Kortholtus,^a Theologus summus, solius Carolinae Káldianaeq[ue] versionis editionumque iteratarum meminit, *Hungaricam*, inquit, *Sacri Codicis versionem* ex ipsis fontibus primum adornavit Caspar Carolus; qua[m] recognovit postea Albertus Mólnár Szencziensis Hungarus. Ex vulgata vero Latina textum biblicum Hungarice reddidit Jesuita Georgius Káld[us] Tyrnaviensis Hungarus. Prior versio recognita, Hanoviae prodiit MDIIX, posterior Viennae, anno MDXXVI.⁵⁰ Ista Kortholtus, sed si pace tanti viri dicere liceat, quod res est, recte minus: praeterquam enim quod Caspar Carolus (Caroli scribendu[m] erat) haud quidem primus Hungaricorum Bibliorum interpres fuit; versionem profecto suam non ex fontibus ipsis, sed Iunii atque Tremellii versione latina adornavit.⁵¹ id quod suo loco verbis Károli docebim[us].

§ 2.

Nihil vero miror accuratissimum Kortholdu[m], laudem primae versionis Hungaricae, Carolio tribuentem, cum facile sit in alienigenarum rebus, maxime literariis, percensendis aberrare, si non sit cuius fidem tuto sequaris. Hinc ille *Kortholtus* in admonitione ad Lectorem tractatui praemissa: Unum Te, Christiane Lector! volo rogatum amplius: ne scilicet iniquum Te praebeas censorem, si quando, ubi de versionibus Bibliorum vulgarib[us] ago, non semper acu rem tetigi, secquis enim adeo esset lynceus, ut in argumento tam vario, et ubi aliena saepius fide oportet niti, nihil ipsum fugeret? Illud admirationis habet plurimum, quod Laurentius Toppeltinus,^b et natione Transylvanus, et hungarice optime

⁵⁰ KORTHOLT: 373. Vö. 13. lj.

⁵¹ TREMELLIUS, Immanuel–IUNIUS, Franciscus: *Testamenti veteris Biblia Sacra, Testamentum novum*. Frankfurt, 1579.

^a Tractatu Theologico-Historico de variis Scripturae S[acrae] editionibus, cap. XXXI. § 2. p. 373.

^b de Origine et Occasu Transylvaniae, cap. VIII. p. 70.

gnarus, primam Bibliorum in Hungaricum idioma versionem Alberto Molnar transcribere nihil dubitavit. *Hungaris*, inquit, *Alberti Molnar memoria immortalis esto et sancta, qui et politoris linguae publicus auctor, et sacri codicis primus traductor erat.*⁵² Sanctam Hungaris esse oportere Alberti Molnar memoriam, nemo civis bonus negaverit unquam.

Enimvero:

*Dignum laude virum Musa vetat mori.*⁵³

Sed memoria haec ei, non quod primus Sacri Codicis fuerit traductor, sed quod alias de re literaria Hungarorum bene meritus extitit, debet omnino cumprimis, quia dum viveret, duriore fortuna in Hungaria eruditorum iniqua aestimatrice, usum esse constat. Graviter de eo *Cl[arissimus] Franciscus Pariz Pápai.*^c *Ipse Albertus Molnar, de republica literaria inter Hungaros, si quis alius, bene meritus eo, quod ad publice in Ecclesia docendum, et concionandum a natura non esset factus, sub gloriosissimo alias et generoso ac magno Principe Gabriele Bethlenio, vix panem sibi ac familiae lucrari potuit, ac post infinitos labores, quos patriae causa pertulit, et libros, quibus in publicum editis, gentem suam beavit, imo ornavit, mortuus est pauperrimus,*⁵⁴ videsis plures ea praefatione adversus gentis nostrae ingratum animum, querelas. Ceterum virum optimu[m] et meliore fortuna longe dignissimum, non interpretem primum Biblioru[m] Hungaricoru[m], sed primum fuisse, qui versionem Carolii emendavit, infra dicemus, ubi Carolii interpretationis iteratas saepius editiones cum cura recensebim[us], id quod haud sane ignoravisset Toppeltinus, si, quemadmodu[m] decuit hominem eruditum, Hannoviensem Bibliorum Editionem saltem a limine salutasset.

§ 3.

Iacobus le Long,^d cum Biblia memorat[us] Hungarica, cautius is quidem agit, neque enim temere, seu Carolium, seu Molnarum, primum inter Hungaros Bibliorum facit interpretem; in enarrandis tamen editionibus minus accuratus est. *Biblia*, inquit, *Hungarica, ex versione Casparis Caroli in 4. Hannoveriae, Levini Hulzii 1608. In 8 Oppenheimi 1612. 8. Herbornae 1686. Eadem secunda cura in lucem edita ab Alberto Molnar fol. Francofurti 1608.*⁵⁵ Mendose fere omnia. Enim vero, prima Casparis

⁵² TÖPELT: 70. Vö. 14. lj.

⁵³ Q. HORATIUS FLACCUS: *Carmina*. Lib. IV. Carm. VIII. v. 28.

⁵⁴ PÁPAI PÁRIZ FERENC: *Dictionarium Latino-Hungaricum*. Lőcse, 1708, RMK I. 1746. Az idézet az *Ad lectorem* 3. számozatlan lapján található.

⁵⁵ A 373. és 374. oldalon valójában ez a szöveg olvasható: Biblia Veteris Testamenti Hungarice ex versione Stephani Szanti qui obiit 1612. Sotuel. Biblia Hungarica juxta Latinam editionem Vulgatam ex versione Georgii Kaldi S.J. fol. Coloniae et Viennae Austriae 1626. Eadem ex versione Casparis Caroli 4. Hanoviae, Levini Hulzii 1608. In 8. Oppenheimii 1612. 8. Herbornae 1686. Eadem secunda cura in lucem edita ab Alberto Molnar, fol. Fcofurti 1608. Psalmi Hungarice, 12. Herbornae 1607. Amstelodami 1650. Novum Testamentum ex versione Casparis Caroli, 12. Ibidem, Ioan Altal 1646. Vö. 15. lj.

^c in praefatione Dictionarii Leutschoviae A[nno] MDCCVIII. impressi

^d Bibliothecae Sacrae Parte II. Cap. XII. Sect. VI. pag. 373. edit. Lipsiensis A[nno] 1709. An in nova illa et auctiore editione, quam typographus Parisiensis Rouland parare in Novis Literariis Lipsiensibus Anni 1720 No 5. scribit[ur] plenior Biblioru[m] Hungaricoru[m] sit futura mentio, tempus docebit.

Caroli versio, non Hannoviae, sed Visolini, neque in forma, quam quadripartitam vocant; sed in folio, atque id quidem anno MDXC prodiit. Quid vero isthic Levini Hulzii nomen? Nempe Molnari illam editionem quae anno MDCVIII Hannoviae lucem adspexit, quamque Johannes Halbejus, typis suis exscripsit, Levini Hulzii haeredes, non autem *Levinus* ipse *Hulzius*, sumtu suo procuraverunt. Sic enim habet editionis illius indicium: Hanoviában, nyomtattatott Halbejus János által, Leuinius Hulsius őrkösinek költséégével. Id est: Hanoviae impressum, per Johanem Halbejum, Leuini Hulzii haeredum sumptu. Verum hanc aberrationem, ex linguae ortam esse ignoratione, nemo non videt, qua factum est, ut intelligere nequiret Hulsiani mentionem, auctor alioquin doctissimus; cui tamen mederi potuisset, si nuncupatoriam Alberti Molnar epistolam, Hungarice juxta et Latine, ad Mauritium, Landgravium Hassiae, exaratam, consulisset: ut adeo pronum sit suspicari non vidisse le Longium, quas nominavit, Bibliorum Hungaricorum editiones: alioquin non est dubium, quin accuratiorem, pleniorumque earum indicem, fuisset exhibiturus. An vero Francofurti, Anno 1608, atq[ue] id quidem folii integri forma, accurante denuo Molnaro, Biblia Hungarica prodierint, merito ambiguo: cum palam sit alteram, quae a Molnaro procurata est, editionem, isto anno Oppenheimii, non vero Francofurti, neq[ue] id in forma folii, sed octipartita, excusam esse. Idem et de Herbonensi anni 1686 editione sentio quippe quam, juxta mecum ignorant, viri harum rerum longe curiosissimi. Et supervacua profecto editio isthaec, ea tempestate fuisset, siquidem anno proximo 1685. Amstelodami, editio omnium prodierat accuratissima. Reliqua, quae Cl[arissimus] le Long[ius] habet, iam non moro, quia recurret alibi de iis.

§ 4.

Haec fere sunt, quae de primo Bibliorum Hungaricorum interprete, apud harum rerum Scriptores reperias: ut alii quidem Carolio, Molnaro alii, hanc quanta quanta est, gloriam deferre nihil dubitent. At enim vero, altius repetenda est prima Bibliorum Hungaricorum translatio, neque recentiora haec nomina in partem tantae laudis temere vocanda. Priscis ergo jam tum temporibus, et que aetatem attigerunt Apostolicam ad Scythas, Hungaroru[m] Majores praeconiu[m] verbi divini pertigisse, sacrae literae innuunt. Quorum enim illa Scythici nominis mentio pertinet, quam Apostolus Paulus, scripta ad Colossenses Epistolam^e facit cum de Sanctorum communitate, quae est in Christo, inquit: ὄπου οὐκ ἔνι Ἑλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομή καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσιν Χριστός.⁵⁶ Ubi non est Graecus aut Iudaeus, circumcisio aut praeputium, Barbarus, Scythia, servus, liber, sed et omnia et in omnibus Christus. Nempe fuisse iam tum Scytharum aliquos, qui non audito tantum, sed scripto etiam Dei Verbo, ad agnitionem Christi fuere perducti. Fas est enim existimare, τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ,⁵⁷ quae Apostoli die Pentecostes miraculoso Spiritus S[ancti] dono collustrati, praedicavere ἑτέρως γλώσσαις⁵⁸ secutis mox postea temporibus, iisdem temporibus, iisdem linguis

⁵⁶ Col. 3, 11.

⁵⁷ Act. App. 2, 11.

⁵⁸ Act. App. 2, 4.

^e Cap. III. 11.

in Scripturas fuisse relata, in[que] gentes singulas divulgata. Quid quod diserte memoret Lucas linguam Parthicam, quae Scythica est, cum miraculum effusi super Apostolos Spiritus S[ancti] describit: *Ecquid est* inquebant prodigii hujus spectatores, *quod nostrum quisque vernaculam sibi linguam, nativamque audiat? Parthi, Medi, Elamitae, Mesopotamiae incolae, Judaeaeque et Cappadociae, Ponti et Asiae Phrygiae.*⁵⁹ Certe enim Scythiae Parthos condidere, quemadmodum testatur Curti[us]^{f, 60} et Dionysius:⁶¹ si ergo genus linguam quoq[ue] a Scythis traxisse eos oportuit: qua et locuti sunt Apostoli, nunc primum linguarum mirifico illo dono praediti, et concionati, postea cum totius universi gentes populusq[ue] obirent ac per Christum Deo reconciliarent.

§ 5.

Neque id viva tantum voce fecisse censendi sunt Apostoli: versionis quoq[ue] Scythicae, quam tempore subsecuto, in literas retulerunt successores Apostolorum, perquam liberaliter meminerunt antiqui. Sane Theodoretus Cyri urbis Syriae Episcopus, qui circa medium seculi quinti floruit, cum versiones gentium reliquarum recenset, Scythicam quoque inter praecipuas connumerat. Ita vero ille: Πᾶσα ἡ ὑφήλιος τῶν δὲ τῶν λόγων ἀναπλευσ, καὶ ἡ Εβραίων φωνὴ οὐ μόνον εἰς τὴν Ελληνῶν μετεβλήθη, ἀλλὰ καὶ τῶν ῥωμαίων καὶ Αἰγυπτίων, καὶ Πέρσων, καὶ Ἰνδῶν, καὶ Ἀρμενίων, καὶ Σκυθῶν, καὶ Σαυρωμάτων, καὶ συλληβδην εἶπειν, εἰς πᾶσας τὰς γλώττας αἰς ἅπαντα τὰ ἔθνη κεκρημένα διατελεῖ.⁶² Hoc est. Universa, quae sub sole est, terra, his sermonibus referta est. Et Hebraica lingua, non in Graecorum modo linguam versa est, sed etiam in Romanorum, et Aegyptorum, et Persarum, et Indorum, et Armeniorum, et Scytharum et Sauromatarum, atq[ue] ut summatim dicam, in linguas o[mn]es, quibus omnes gentes ad hanc diem utunt[ur]. Adeo Scythis iam tum vernacula erat Scriptura Sacra, cum ea nationes Europaeorum pleraeq[ue] septentrionales potissimum magno suo malo adhuc caruerunt. Nihil autem eos moror q[ui] Scytharum isto apud Theodoretum nomine Gothos, et reliquam populorum ad Istrum atq[ue] Septentrionale Ponti littus colluvionem intelligi oportere autumant. Tametsi enim non nego, Gothos istos, subinde apud Scriptores Graecos potissimum Scythas, sed falso vocitari: heic tamen eosdem innuere Theodoretum plane pernego: quod is post Persas, Indos atq[ue] Armenios, primum Scythas postea Sauromatas, utrosq[ue] Asiaticos nominat; ubi sane Gothis, quippe qui Sauromatis Europaeis a meridionali plaga fuerunt confines, locus adsignari, aut mentio tempestiva fieri nequit. Neque tamen propterea Gothis

⁵⁹ Act. App. 2, 8-10.

⁶⁰ "...nec dubitatur, quin Scythae, qui Parthos condidere; non a Bosporo, sed ex regione Europae penetraverint." Q. CURTIUS RUFUS: *De gestis Alexandri Magni*. Lib. VI. c. 2.

⁶¹ HONTERUS János *Rudimentorum cosmographiae libri duo* című könyve 1534-ben, Bázalban épp DIONYSIUS Periegetes Apher *De totius orbis situ* című művében jelent meg, mely a Hadrianus korabeli ismert világ leírásában a szkítákkal is foglalkozik (RMK III. 5177).

⁶² A Theodorótosztól származó idézetet BÉL feltehetően OTROKOCSI FÓRIS Ferenc *Origines Hungaricae* című könyve alapján kereste és találta meg. Otrokocsi nem teljes bibliográfiai pontossággal jelöli meg a forrást Hist. Eccl. Lib. & cap. cit. pag. (mihi) 79. Vö. 19. lj.

^f Lib. VI. c. II. § 14.

laudem versionis Biblicae iisdem iam temporibus, invidemus, cum constet inter eruditos, Ulphilam Episcopum, natione Cappadocem, Christianum primum, Arianum postea, Biblia eis interpretatum fuisse, quae, quod litteris Gothicis expressit, primus inde literarum Gothicarum inventor sed perperam creditus est.

§ 6.

Fuit ergo versio haec Scytharum Asiaticorum, neque ea omnium, sed moratorum, et qui gentes accolebant cultu cum humanitatis, tum Christianismi, praestantes. Reliqua eorum pars, quin ignara fuerit, sicuti literarum, sic sacrae etiam Scripturae, non sinit nos dubitare, feritas eorum prorsus inusitata. Atilae profecto, et quae eum sunt antegressa, temporibus, nullam veri Numinis cognitionem habuisse Scythas Hunnorum nomine Europae innotescentes, adeoque ipsas quoque ignorasse scripturas divinas, alibi docebimus. Tametsi enim, cum in Christianorum fortunas, vitam et sacra ipsa, passim belluarum ritu grassarentur Hunni, non eos latere potuerit, quae sint Religionis eorundem, ac unde haustae, rationes; quia tamen rapinarum illis potior, quam religionis fuit ratio, proclive admodum fuit, ut istarum rerum incuriosi, ac prorsus negligentes existerent. Illud meretur adnotari quod Dominus *Hieronymus*, ad annum Christi 404. scribit: *Hunni*, inquit, *discunt Psalterium, Scythiae frigora feruent calore fidei*.⁶³ Sed quinam quaeso Hunni? in tanta eorum varietate. Credo, Christianis confines, et ex eorum convictu facti mitiores, certe, non in universum omnes. Erant enim gentes barbarae moris ac religio patriae longe tenacissimae, Hunni cum primis, quorum omnis fere religio, in colendo Martis gladio, veterum ritu Scytharum vertebatur. De ea re ita Priscus Rhetor:⁸ ἔσεσθαι δὲ οὐκ εἰς μακρὰν τῆς παρούσης αὐτῶ δυνάμεως, αὐξήσιν συμαίνειν, καὶ τοῦτο τὸν Θεὸν τὸ τοῦ Ἀρεὸς ἀναφήναντα ξίφος ὅπερ ὄν ἴερον τὰ παρὰ τῶν Σκυθικῶν βασιλείων τιμώμενον, οἷα δὴ τῶ ἐφόρῳ τῶν πολέμων ἀνακειμένων, ἐν τοῖς πάλαι ἀφαρισθῆναι χρόνοις, εἶτα δια βοῆς εὐρεθῆναι.⁶⁴ Hoc est: Cantoclaro interprete: *Neque parva illi, Atilam intelligit, potentiae accessio contigit ex eo, quod Martis ensis erat detectus. Hic tanquam Sacer et Deo, bellorum praesidi dedicatus, Scytharum Regibus olim colebatur, et multis antea seculis non visus, bovis ministerio fuerat tunc temporis erutus*.⁶⁵ Haec igitur Hunnorum religio fuit, sicuti propagata a Scythis antiquissimis, ita Scripturis penitus contraria.

§ 7.

Altero postea in Pannonias adventu, cum jam Abarum nomen ferrent Hunni, quantumvis nihilo mitiores essent in Christianos in sacra profecto eorum longe extiterunt aequiores, quippe belli pacisque vicissitudinibus, quae eis cum

⁶³ *Epistola CVII. Ad Laetam 2.* In: *Patrologiae cursus completus.* Tom. XXII. S. *Hieronymi.* Tom. I. Accurante J. P. MIGNE. Paris, 1845, 870.

⁶⁴ *Excerpta historica iussu imp. constantini Porphyrogeniti confecta.* Vol. I. *Excerpta de legationibus.* Ed. U. Ph. BOISSEVAIN, C. DE BOOR, Th. BUETTNER-WOBST. Berlin, 1903. 142, ss. 17-22.

⁶⁵ CANTOCLARUS: 123. Vö. 18. lj.

⁸ Excerpt[a] de legat[ionibus] p. 65.

Imperatorib[us] Constantinopolitanis intercesserunt, meliora quodammodo edocti. Exempto sit Chaganus Abarum Princeps, Christianis nimium quantum gravis. Hic, ut fidem suam probaret Romanis, nihil dubitavit, per sacra biblia iure iurando sese obstringere. De eo Menander:^h τοιαῦτα βαρβαρικῶς ἀπομοσάμενος ὁ Χαγάνος νῦν ἔφη, καὶ τοὺς Ῥωμαίους ὄρκους ὀμνύναι βούλομαι καὶ ἅμα ἡτε παρ' αὐτῶν, τί δὴ πιστόν τε καὶ σεβάσμιον ἔχειν νομίζοιεν καθ' αὐτούς ὀμνύοντας, τὸν τοῦ θεοῦ μῆνιν ἣν ἐπιποκοίεν οὐκ ἐκφεύξεσθαι παραχρηῖμα οὖν ὁ τῆς Σιγγιδόρος πόλεως τὴν ἀρχιερωσύνην διέπων, τὰς θεοσπεσίας βίβλους αὐτῷ διὰ τῶν ἐν μέσῳ τὰς ἀγγελίας διαχομιζόντων (ἐνε Χείρησε) καὶ ὃς δολεσῶλατὰ πῶς ἐπικρουσάμενος τὸν νοῦν ἀνίσταται τε ἐκ τῆς καθέδρας, καὶ σὺν φόβῳ δῆθεν πολλῶ καὶ σεβάσματι ταῦτα προσποιησάμενος δέχεσθαι καὶ προσκυνήσας προθομώτατα, ὄμνυσι κατὰ τοῦ λαλήσαμινος τὰ ἐν ταῖς ἀγίαις διφθέραις ῥήματα θεοῦ μηδὲν τῶν εἰρημένον παρ' αὐτοῦ διαψεύσεσθαι.⁶⁶ Id est: *Haec ubi barbarico ritu, (quem nunc descriperat) iurasset Chaganus, nunc ego, inquit, jus jurandum Romanorum volo jurare. Tum quaesivit ex ipsis, quid esset, quod sanctum et religiosum dicerent, quod jurantes, si fallerent, Dei iram minime evitaturos crederent. Statim ergo is, qui Singidone summam Sacrorum potestatem habebat, sacra biblia ipsi per eos, qui in promptu mandata perferebant, protulit. Et ille quidem Chaganus occultans ea, quae mente voluebat, multo cum tremore et magna cum reverentia prae se ferens ea suscipere procedit ex subsellio: tam alacri et prompto animo, in genua provolutus iuro, inquit, secundum loquentem in verba, quae habentur in sacris Dei chartis, me in nullo eorum, quae prolata sunt, mentiri et fallere.*⁶⁷ Quis hinc non videat, haud abhorruisse iam tum Abares a sacrosancto Bibliorum codice, dum modo fuissent, qui sive hortari ad accipienda τὰ λόγια τοῦ θεοῦ gentem barbaram voluissent; ut recte hanc Chagani, atrocissimi alias Christianorum hostis, pietatem in Biblia, inter praeludia acceptandi olim a gente Hunno-Abarum Christianismi, referant *Otrokotsius*.ⁱ *Quibus inquit, omnibus Deus in antecessum ad hoc, illos velut signis praemiis et indicis maturabat ut tandem eorum posterii fidem Christianam reciperent, sanctaeq[ue] Ecclesiae aggregarentur. Ausim dicere, ex iis, quae lego de illis, quod si Christiani, hoc est potentiores inter Christianos, mature et serio de illorum aeterna salute, cum illis prudenter pacifice aliquando tractare, aut quacunq[ue] via sancta, amorem fidei et communionis Christianae, eorum primoribus insinuare voluissent, non per omnia hoc in studio repulsam ab iis reportassent: Sed inter tot legationes Constantinopolitanorum ad eos missas, ne verbum quidem de commendatione fidei Christianae ad Hunnos Abares, interjectum fuisse lego.*⁶⁸ Nimirum factum saepe est, ut cognitio veritatis divinae, cum propagari in ipsos etiam nominis Christiani hostes atrocissimos potuissent, inter arctiores limites, turpi Christianorum desidia subsistere cogeret[ur], qua in

⁶⁶ *Excerpta historica*, 473, ss. 24-35. Ugyanez a szöveg szerepel, a Theodorótosz-idézethez hasonlóan Otrokocsi könyve I. részének 194-197. lapján. A hivatkozás is ugyanaz, mint ami a forrásban található: De legat. pag. 127.

⁶⁷ CANTOCLARUS: 263-264; OTROKOCSE: I, 196.

⁶⁸ OTROKOCSE: I, 193-194.

^h de Legat[ionibus] pag. 127.

ⁱ Orig[ines] Hungar[icae] Parte I. cap. V. § 32. pag. 193.

re an immunes ab omni culpa sint hodie Christiani, cum primis iis, quibus cum gentibus a Christo alienis commercium esse consuevit, merito ambigas.

§ 8.

Fuit haec Abarum, sed antiquorum indoles. Posteriores illi, qui in tempora Caroli M[agn]i inciderunt, sua ipsorum calamitas, feliciores longe fecit. Enim vero, victis Abaris, vitae fortunarumque usuram ea lege permittebat Carolus, ut Christi fidem secuti, ei nomen darent. Atque tum primum erectas in Abaria Scholas lego, datosque genti alienissimae, cum magistris bonarum literarum, tum Antistites etiam Sacrorum. Elegans est in rei istius descriptione, Bonfinius, quem non ab re Livium Hungaricum nominant alii. Ita vero ille:^k *Eam, inquit, quam Carolus conditionem obtulerat, accipere cogit[ur] Hungarus (Abarus). Qui in sacro sanctam Christi fidem, ultro se assererent, et vita, et tum fortunis, libertate donabant[ur]. Qui in profana Scytharum religione perstitissent, his adempta cum fortunis libertate, vita duntaxat permessa.* Recitat inde Caroli ad Abares concionem: *Paucis post diebus, advocata concione. Carolus populum hortatur, ut Christiana se suosque liberos fide initiet, verum Deum omnium rerum Creatorem et Servatorem generis humani agnoscat. Iesum Christum unicum Dei Filium intelligere, intellectumque diligere et adorare conetur, Christianae religionis dogmata sectet[ur], Martem et Herculem coecarum figmenta gentium adspernet[ur], divina mysteria discat, quibus animarum immortalitatem adipiscatur, sanctissimam I[esu] C[hristi] doctrinam imitet[ur], ex qua tantum veritas illuxit. Ista Carolus per Interpretem, quem inibi Sacerdotes legas reliquisse, apud Abares amplificandae gratia religionis.*⁶⁹ Et Inchoferus:^l *Hoc unum memoria dignum, quod biennio antea fecerat (Carolus M[agnus]) per omnem Germaniam et Galliam, Scholas nimirum instituendo, ubi aequae ingenuorum ac servorum filii artes liberales docerentur: id etiam in Pannonia fieri iussisse, quo facilius esset a primis Elementis ingeniorum cum moribus ad religionem traductio; nec sefellit eventus, quando cultura duntaxat desiderabat[ur] aptis erudiri ingeniis, quemadmodum consequentes aetates docuerunt, floruisse inter Hungaros in omni litterarum genere viros praestantes.*⁷⁰ Nimirum nequibat haec seu Scholarum, seu Ecclesiarum institutio locum habere, nisi gentili sua lingua religionis Christianae mysteria, bonasque artes docerentur Abares. Quorum ut fieret, oportuit Biblia, si non universa, saltem illos textus, quos in Ecclesia legendos explicandosque constituerat Carolus M[agnus] et qui huc dum ex eius instituto constanter praelegi consueverunt, lingua donari Abarica: ut adeo vernaculis bibliis, aut horum parte quaedam jam tum parte illa Abarum, quae Christi fidem professu fuerat, seu divinissimo quodam munere donatam omnino fuisse, fas et aequum sit existimare. Ecquis enim jure queat dubitare, eadem, qua Germanis, pietate, Abaribus quoque, de codice bibliorum vernaculo, prospectum a Carolo M[agn]o fuisse. Ea de re Hottingerus:^m *De Carolo ipso, inquit, auctores fide digni referunt, ejus sive cura, sive opera Novum Testamentum in linguam Germanicam fuisse*

⁶⁹ BONFINIS: 192, ss. 211-212 és 193, s. 235. Vö. 20. lj.

⁷⁰ INCHOFER: 34. Vö. 21. lj.

^k Decad[es] I. Lib. IX. pag. m. 141. 229.

^l Annal[es] Eccles[ia]stici] Regni Hung[ariae] ad Ann[um] 804.

^m in Bibliothecario suo Bibliothec[ae] Theol[ogicae] Lib. I. cap. III.

*translatum. Et certe sive spectemus eiusdem per Paulum Diaconum collectos textus circulari anni cursu absolvendos, sive Capitulare ejus Saxonicum, et in eo de verbo Dei audiendo singulis diebus Solis strictum mandatum, a vero non abhorret, jam tum eo tempore Germanos sua lingua, vel totam Scripturam, vel certa eius memata legisse. Praesertim cum constet, quod asservata fuerint in bibliothecis Psalteriorum Davidis exemplaria, quibus vel sola styli ratio antiquitatem tribuit.*⁷¹ Et Theganus, Monachus Engolismensis hujus temporis Scriptor: *Postquam a filio (Ludovico, Aquitaniae Rege, quem solemniter Imperatore renunciaverat) divisus est Carolus, nihil aliud eum agere coepisse, ait, quam vacare Orationibus eleemosynis et libris corrigendis: nam quatuor Evangelia Christi, quae intitulatur nomine Matthaei, Marci, Lucae, Johannis, in ultimo ante obitus sui diem, cum Graecis et Syris optime correxerat.*⁷² Quae equidem sic accipio, ut de versione Germanica, quam concinnasse volunt auctores revisa correctaque dici credam. Haec vero sunt, quae conjecturam nostram ultra vero similitudinem certam faciunt indubitata[m]. Quod vero nulla versionis hujusmodi Abaricae, seu mentio in Scriptoribus reperitur, seu exempla supersunt in Bibliothecis, facile est existimare, illorum temporum indolem recogitanti, et quae postea rerum conversiones sunt consecutae.

§ 9.

Iam, quae sub tertio in Pannonias Hunno-Abarum, vel combinatis vocibus Hungarorum adventu, sicuti religionis, ita versionis Bibliorum fuerit in ea gente, ratio, paucis perstringamus. Et de religione quidem vix est, quod dicas. Ethica tunc coecitate, non minus quam olim Abares, Hungari laborabant, Martem ac Herculem avita numina venerantes. Verbi divini non modo cum illis nulla, sed ne auditio quidem tenuissima. Nisi velis credere, Abares illos, qui sparsi per Pannonias Daciasque, religionem Christi professi fuerant, irrumpentibus postliminio Hungaris coadunatus, aliquid cum sacri ritus, tum verbi divini in eos propagavisse, quod tamen quantumcunque fuit, scintilla erat, ethnica illa impietate quam pertinaciter sectabantur Hungari, mox exstinguenda. Illud dubietate vacat, perduravisse Hungaros, χωρὶς Χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπὶδα μὴ ἔχοντες καὶ ἄθει ἐν τῷ κόσμῳ: hoc est: *sine Christo, ab Israelitica republica alienos, foederibus promissionis carentes, spem non habentes ex experti Dei in mundo.* [margón: Ephes. II. 12.] Ad ea usque tempora, quibus primum Evangelii doctrina illucescere iis coepit; quod sub Geysae principatu evenisse, Annales Hungarici perhibent atque id notius est, quam ut proluxa commemoratione indigeat. Ista ergo aetate Sanctum Dei verbum tanquam efficacissimum hominum ad Christum convertendorum medium, si nondum in litteras relatum pro concionibus certe frequentari oportuit, idiomate Hungaris vernaculo. Dolendum vero, ob illorum temporum injuriam, nihil ea de re memoriae proditum esse: tametsi, Geysae non minus quam Sancti Stephani impensam tanto operi diligentiam multis, neque id immerito, praedicent Scriptores Hungarici.

⁷¹ HOTTINGER, Johann Heinrich: *Bibliothecarius quadripartitus*. Tigur, 1664. 146.

⁷² THEGANUS: *Vita Hludowici imperatoris*. c. VII. 1-2. mondat.

An vero secutis temporibus, ad eam usq[ue] aetatem, inquam Ecclesiae incidit Reformatio, exstiterit quaedam apud Hungaros Bibliorum versio, non habeo certo dicere Casparus Károli in sua Praefatione versionis id quidem pernegat; verba ejus vernacula haec sunt: *Nagy gondviseletlenség volt azért az Istenhöz és az ő Sz[ent] Igéjéhez nagy idegenség, hogy holott minden nemzetiségnek nyelvén vagyon az Istennek Könyve, az Magyar Nemzettség arról enni ideig gondot nem viselt. Nem tudom, ha az Praedikátorokat vádollyam, vagy az Fejedelmeket. Bizony az Heltás Gáspár munkája és az Melius Péteré bizonysgot tészzen arról, hogy találtattak volna olyyak az előtt-is kik az munkát nem röstölték volna, ha az Fejedelmek arra gondot viseltek volna, az Tanítókat fel-ébreztették volna, és az ő Tárházokat Isten tisztességére megnyitották volna. Azért kétség nélkül ha vagyon is ebben valami bünök az Tanítóknak, hogy enni ideig egészen az Biblia nem volt Magyar nyelven, de az Fejedelmeknek nagyobb bünök vagyon.*⁷³ Hoc est, si latine reddas: *Ingens omnino in Deum fuit oscitantia et adversus sanctissimum ejus verbum abalienatio, quod cum nationes singulae sua lingua extanti habuerint scripta Dei, ea res tantis retro temporib[us] genti Hungaricae curae haud fuerit. Neque video Pastoresne potius, an Principes hic accusent? Certe Casparis Heltás labor, quin et Petri Melii satis superq[ue] testantur, non defuturos fuisse viros, qui hos istius modi labores haud subterfugissent, si ea res curae cordiq[ue] fuisset Principibus, ut excitatis Pastoribus thesauros suos, honori divino servituros reseravissent. Tametsi igit[ur] procul omni dubio haud quidem omni culpa vacent Ecclesiarum Doctores, quod tanto temporum lapsu, nulla Biblia Lingua Hungarica fuerint procusa, culpa nihilo minus Principum gravior longe est. Idem et Albertus Molnár, praefatione editionis suae adfirmat: *Egyedül a Magyar országgi Anyaszentegyháznak Praedikatori, ez ideig egyéb keresztény nemzetek között, az Deák Könyvekből kellett az Sz[ent] Írást az nép előtt magyarázni.*⁷⁴ Id est: *Soli hac tenus Ungaricarum Ecclesiarum Ministri, inter Christiano, Scripturas S[acras] ex libris Latinis coacti sunt ad populum interpretari. Sed audacius haec a Karolio juxta et Molnario diei R. P. Georgius Káldi S. I. prorsus existimat. Ita vero ille: *Bizonyos dolgok pedig hogy sok országbeli nyelveken nem taláztatik e' mái napig-is az egész Szent írás: és a' Tanítók a' mit Deák Könyvekből a' kösség tanítására szükségesnek ítélnék, azt tulajdon nyelvekkel meg magyarázzák. Továbbá, ha Molnár a ki nyomtatott Bibliáról szól, akar mi nyelven-is nem igen régi lehet a' Biblia: minthogy a' nyomtatás mestersége Talalásnak mind-is alig vagyon két száz esztendeje. Ha pedig az írott Bibliáról kell szöllani, nékem bizonyos és hitelre méltó ember mondotta, hogy látta az írott Magyar Bibliának nagyobb részét, melly két száz esztendő előtt fordítottott: Kétség nélkül nem a' Lutheristáktól, vagy Kálvinistáktól (kiknek akkor hírek sem volt) hanem az igaz keresztényektől.*⁷⁵ Hoc est: *Certum vero est multarum regionum linguis, ad hanc usque diem nondum reperiri Sacra Scripturam. Sed Pastores, quae ad docendam plebem necessaria esse existimant, sua id lingua interpretantur. Porro, si Molnár, de impressis Bibliis loquit[ur], quacunq[ue] demum lingua, nequeunt vetusta esse Biblia; siquidem artis Typographicae inventio vix ducentorum sit***

---

⁷³ Vö. 22. lj.

⁷⁴ Vö. 23. lj.

⁷⁵ Vö. 9. lj.

annorum. Sin vero de manuscriptis Bibliis sermo sit, mihi quidem adfirmavit vir fide dignissimus, se vidisse majorem Bibliorum Hungaricorum partem, ante ducentos annos versam: procul dubio non a Lutheristis aut Calvinistis (quorum tunc ne fama quidem extitit) sed a veris Christianis. Ista Káldius. Haec illa forte versio fuit, cuius⁷⁶ Annales Eremi-Coenobiticorum meminerunt: *Claruit, inquiunt, eo tempore, ad annum circiter MCCCCCLVI, opinione peculiari sanctitatis Frater Ladislaus Báthori, qui amore arctioris vitae, sociatus quibusdam fratribus, quorum ante in monasterio Sancti Laurentii, Magistrem spiritualem se profitebatur, in antrum non longe inde dissitum (cum venia tamen Superiorum) secessit, ubi ieiunio, mortificatione, vigiliis, orationibus, silentio ac labore manuum, vitam spiritualem, cum admiratione omnium, aliquamdiu traduxit; donec necessariis sine quibus humana infirmitas diu non subsistit, destitutus; accedente etiam Superiorum voto, in coenobium Patris Laurentii reversus est. Ubi studiis litterariis non minus, quam pietati intentus, toti Biblia, cum plurimorum sanctorum historiis, e Latino in Hungaricum idioma transtulit.*⁷⁷ Libuit locum integrum exhibere, quod rarus est liberis annalium. Illud certum est, extiterint licet, iam tum, antiquis temporibus, *Bibliorum Hungaricorum* versio, in Coenobiorum penetralibus eam potius, quam, seu in cathedra, seu plebe Christiana, fuisse frequentatam. Ceterum, non fuisse primum bibliorum Hungaricorum interpretem Karolium, ea, quae sequuntur prorsus condocebunt.

MEMBRUM II.

De Versionibus Bibliorum, quae Karolii aetatem antegressae sunt

§ 1.

Notavimus versionum Biblicarum, inde a retrusa antiquitatis memoria, in gente nostra, vestigia. Nunc, quae post reformatam religionem prodierunt interpretationes, diligentia, quam fieri potuerit maxima, indagabimus, partim ut haec quoque historiae litterariae pars apud Hungaros nostros fiat illustrior, partim ut habeant harum rerum scriptores exteri, unde lacunas suas expleant. primo hic se nobis loco offert Johannes Sylvester, primus Novi Foederis, quod equidem sciam, juxta et doctissimus Interpres. Publicae is luci versionem suam exposuit, Anno post Christum natum MDXLI. in forma, quam quadripartitam dicunt.⁷⁸ Quis vero hic Sylvester? Dictu omnino difficile, quod non satis constat de illorum temporum re litteraria in gente nostra, neq[ue] auctor ipse, sive studiorum suorum, sive vitae quandam in longiore praefatione, quam infra dabim[us], mentionem injicit. Meminit Wolfgangus Lazius, Iohannis Sylvestri, quem ille publicum Linguae Hebraicae Professore in Gymnasio Viennensi fuisse scribit.^a Cum enim, de Hebraicarum inscriptionum interpretatione dixisset quaedam: *Haec, inquit, ex autographo Stanchari, hujus linguae peritissimi. Et cum*

⁷⁶ Insolens Annalium est titulus: inscribitur enim: Fragmen Panis Corvi Proto Eremitici, seu Reliquiae Annalium Eremi-Coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum S[ancti] Paulli Primi Eremitae etc. Viennae, A[nn]o MDCLXIII. fol.

⁷⁷ Vö. 10. lj.

⁷⁸ *Új Testamentum.* Ford. SYLVESTER János. Újsziget, 1541, RMNY 49.

^a In de migratione gentium Lib. I. pag. 18. 5.

*magna ex parte Johannes Sylvester, publicus ejus linguae in Gymnasio Viennensi apud nos Professor, ad eundem sensum transtulisset.*⁷⁹ Ipse autem Sylvester, Graecae Linguae apud Viennenses professores semet adpellavit, fuitque inter familiares Lazii connumeratus, quemadmodum id ex eo carmine colligas, quod inter cetera Viennaee Lazii praefixum legitur, quodque id fas adscribere haud piget, ita vero habet: Vienna de se, Authore Iohanne Sylvestro, Graecae Linguae apud Viennenses professore.

Urbes egregias inter et inclytas,
 Sublimi ferio, vertice sidera,
 Viennaeeque fruor nomine nunc, prius
 Cum certum Fabiana
 Nomen castra darent mihi.
 Gaudebam titulo, nec minus alteri
 Felici auspicio, scilicet nitido.
 Quod successus item, comprobat optimus,
 Rerum, nam placuit mox
 Ut Vindobona dicerer.
 Me cives alii moenibus optimi
 Ornant: ingenii dotibus ast meus,
 Quas nullae poterunt diruere hinc vices
 Rerum, dulcis alumnus
 Doctor Lazius optimus.
 Ergo quem genui, quem gremio tuli,
 Lucem cui tribui, quem simul extuli,
 Ut scriptis peperit perpetuam sibi
 Vitam, sic mihi vivens
 Viennaee dedit hanc suae.⁸⁰

Haec ille succinit, Lazio Viennaee, Anno 1546. edenti. Et potuit omnino utriusque Hebraicae et Graecae Linguae professor esse, quemadmodum id subinde frequentari videas. Atque eundem hunc fuisse Sylvestrum nostrum interpretem, audaciter adfirmo, quippe post versionem Hungaricam, ordini, Academiae Viennaee professorum adscriptum. Quam ille quidem Spartam, cum Archiducum gratia, quibus Novum istud Testamentum adscripsit, tum sua ipsius eruditio[n]e obtinuisse censendus est. Certe eruditionis eum fuisse prorsus singularis, ex eo loco, quem inibi citat Lazius, satis quidem planum est: Adscribemus eum, ne virum optimum doctissimumq[ue] ignoret gens nostra. *Interpretari, inquit, antiquitates hujuscemodi, multis nominibus difficile est, in primis in lingua Hebraica. Primum, quod variae hic sunt abbreviationes, quas una fere dictionis littera solent notare: ideoq[ue] apicula superne addita, per quam veluti per vestigium quoddam certum, origo simul et ratio dictionis investigatur. Secundo, quod vulgus Judaeorum his varie solet uti, nec certam aliquam rationem in his sequi: cujus rei certissimum indicium est, quod vulgata abbreviationum ratio, nullibi apud auctores, qui hac de re*

⁷⁹ LAZIUS, Wolfgang: *De gentium aliquot migrationibus*. Bázel, 1557. 21.

⁸⁰ Vö. 11. lj.

scripserunt, invenitur. Tertio, quod variae in hac linguae litterarum sunt adfinitates, quas non facile est cuivis innotescere. Verisimile autem est, ut hi, quibus talia monumenta exsculpendi datum est negotium litterarum fuerint rudes, et propterea proclive illis fuit, unam litteram, pro alia sibi cognata, sibi ponere, aut etiam transponere. Haec ipsa litterarum adfinitas multis ab initio bibliis Sacris, erroribus materiam praebuit. Inter quos annon hic maximus fuit? quod pro illo DEI O[PTIMI] M[AXIMI] nomine, nempe אֲדֹנָי id est Adonai, quod ἀπόρρητον καὶ ἀφασσον dicunt, similitudine decepti, multis seculis, (si Hieronymo credimus) in Ecclesia Dei πικτὶ multi legerint. Haec multos juvenes ab hac lingua alienant. Haec porro, si Capnioni illi credimus, effecit ut pro Aben Ruiz, usu rationem superante, Hebraei Abendrosd, et nos confusa voce Averrois scribamus, et proferamus. Sed nec litterarum transpositio minorem in Ecclesia Dei invexit errorem. Inter quos et hic est, quod pro אַחַנְנַאֲתָה Carannatha, quam vocem in fine prioris ad Corinthios epistolae et Paulus usurpat et Hebraice et Graece scribat[ur] et proferatur Maranatha אַחַנְנַאֲתָה cujus vocis per transpositionem corruptae, certum etymon Theologi veteres, cum reddere vellent, non potuerunt, licet varie se in hoc torserint, inter quos et Hieronymus et Ambrosius fuere.⁸¹ Hactenus Sylvester apud Lazium. Ex quibus eius verbis, facile est argumentum eruditionis, qua pollebat, capere, quin docere etiam, illa jam tum aetate, cum renascerent[ur] meliores litterae, non defuisse Hungariae viros, sicuti doctrina insignes, ita ad labores patriae caussa exantlandos, natos.

§ 2.

Haec de Sylvestro dicenda erant; iam ad ejus versionem veniamus, visuri qua seu fide, seu felicitate, in adornanda eadem, vir ille versatus sit. Et primo quidem loco epistola ejus dedicatoria, quae et praefationis vices sustinet, digna est, quae hic tota adscribatur, ne aliquando prorsus intercidat: Perhibet enim testimonium, cum de illorum tempor[um] indole, tum singulari non plebejorum modo, sed Principum quoq[ue] virorum in verbum DEI propensionem, quae tum, ex reformata religione mirum in modum passim invaluerat. Inscribit nimirum interpretationem hanc suam, uti verba ejus habent: Sacrae Regiae Majestatis Ferdinandi: DEI GRATIA ROMANORUM, HUNGARIAE, BOHEMIAE, etc. Regis Infantis Hispaniarum, Archiducis Austriae; Ducis Burgundiae, etc. Serenissimis filiis Maximiliano et Ferdinando s[alutem] d[icit].

Illustriora haec sunt nomina quam ut nostra indigeant commentatione. Ipsa postea dedicatio sequitur, quam integram quidem adscribemus, sed ordinis causa, in tres eam partes, divisam, quarum prima occasionem et causas, quae induxerant Auctorem ad hanc interpretationem exponit, Patronumq[ue] laudat; altera dedicationis causas nuncupat, Tertia deniq[ue] conceptis verbis laborem illum Archi-Ducibus adscribit. Ita vero habet: *Cogitanti mihi Serenissimi Principes! ac diutius animo revolventi, quamam re genti meae Hungaricae, iuxta datam mihi a Deo gratiam hoc difficili tempore consulere possem, nulla major occurrit, quam si novae legis divinae opus sacro-sanctum, nec id sine reliquarum Christianarum nationem exemplo interpretandum, in illius susciperem usum. Quod illi in hac*

⁸¹ Vö. 29. jegyzet.

ingenti rerum omnium tempestate, ac rebus suius adflictis, ad extremamq[ue] pene desperationem redactis, instar salutiferae esset anchorae, atq[ue] ad hoc confugeret, ab hoc Consolationis spem, ab hoc Salutem peteret. Nec enim est, ubi maior consolationis, majur salutis spes promittat[ur], quam in hoc divino opere, sive terrena quis spectet, sive coelestia. Videbam, si quando unquam alius hoc seculo maxime, hac lege divina illi opus esse, quae, illam a malorum omnium licentia deterrere, ac ad veram pietatem, quae in tantis bellorum tumultibus pene extincta videbat[ur], revocare, atq[ue] adeo accendere posset. Verebar etiam non parum, ne ex Hungaro, libera gente, subito angarus fieret, hoc est, opprimeretur serviretq[ue], non iam Christo, Domino benignissimo, sed Turco Tyrannorum omnium immanissimo, nec in libera Hierosolymorum urbe, sed Babyloniorum, omnia confusionis ac servitutis domicilio, im[m]o carcere teterrimo. Ubi proh dolor! multa hoc tempore Christianorum millia, non tantum corpore, verum etiam animo huic hosti servitutem serviunt plus quam Aegyptiacam. A quo cum superioribus seculis majores nostri gloriosum saepe reportarint triumphum, ac orbi Christiano suo sanguine pacem pepererint, nunc viribus fracti, ac ope destituti moerent, non secus atq[ue] liberi parentibus orbat. At novam illis recuperandae libertatis spem addidit hoc tempore, primum Progenitor Celsitud[inum] Vestrar[um]: qui, ut verus Hungariae haeres est, ita omnem defendendi hujus curam in se iam olim recepit: deinde vos, qui legitimi estis successores, quae etiam res efficit, ut nemo de cetero nostrorum, orbitatem deflare possit suam.

§ 3.

Huc usq[ue] occasionem et caussas exposuit Sylvester, quibus inductus, ad interpretationem novi hujus foederis, accesserit. Has vero quod a desperatis pene rebus patriae, quibus suo isthoc labore, medelam voluit adferre, accessit, eo minus errat; quo liquidius constat ex historicorum monumentis, de illorum temporum calamitate, quae tunc patriam nostram undiquaq[ue] insiderat. Recte autem existimat interpres noster, nulla re alia, ad veram et Christiano populo dignam libertatem eluctari, ea tempestate, efficacius feliciusq[ue] potuisse gentem nostram, quam si toto animo studioque, legis divinae observasset praecepta et doctrinae Evangelii, quae tunc passim jam personabat, credidisset, fide uti non fucata, sic moris sancti studiosa. Enimvero, quemadmodum calamitatum omnium malorumq[ue], quae regna, populos ac urbes, inde a priscorum temporum memoria, pessum dederunt, fons et origo verbi divini contemptus, et quae hinc scaturire solet vitiorum colluvies semp[er] exstitit; ita contra ea, sincerus veritatis coelestis amor, cum morum integritate conjunctus, saepe effecit, ut gentes a tenuibus initiis, ad eam excreverint cum amplitudinem, tum potentiam, quae non hostibus modo terrori esset, sed praesidio etiam sociis. Extantissima sunt verba *Jehovae* quae hanc in rem divinus vir Moyses^p consignavit. *Si ex institutis meis vivetis, meaeq[ue] Praecepta conservabitis, exsequemini, eam ego vobis imbrium tempestivitatem dabo, ut terra fruges, et terrestres arbores fructus suos edans, et vobis tritura videmiam, et vindemia sementem consequetur, et cibum ad satietatem capietis, et vestros fines quiete incoletis: tantamq[ue] pacem in regionem vestram immittam, ut nihil sit, quod vos cubantes exterreat: feras quoque ex finibus*

---

^p Leviticus XXVI. 3–9.

vestris exterminabo, neque ibi ullum bellum versabitur. Hostes vestros fugabitis et ferro dejicietis, et ita dejicietis, ut quini centenos, et centeni decies millenos in fugam vertatis; me vos respiciente et augente, atque multiplicante, et quae pactus sum vobis, praestante. Vides, quanta beatitas consequatur legis divinae observantiam, quanta contra calamitas, si eas usq[ue] deq[ue] habeatur, lege sis eodem loco apud Mosen. Proinde pie omnino, et cum verbo Dei congruenter sentit Sylvester, quod felicitatem gentis, solatia, salutemq[ue] omnem, ex eodem isto fonte derivat: id quod utinam cordi haberet gens nostra.

§ 4.

Postea, qua diligentia in hoc opere sit versat[us], et quo sit usus seu hortatore seu Patrono indicat Sylvester. *Novam itaque Dei legem* (sic: καταχρηστικῶς, Novum Domini nostri Iesu Christi Testamentum adpellat) *Secundum, ut institueram in nostram verti linguam, quam feliciter, haud scio, non tamen sine summis et vigiliis et laboribus; quippe qui in hoc studio multis versatus sum annis, quam si gens ipsa nostra, amplecti volet, nulla de caetero illi servitus erit metuenda. In hoc mihi studio hortator simul et adjutor fuit, Spectabilis ac Magnificus Dominus Thomas a Nádasd, Consiliarius Regius ac Comes Comitatus Castriferrei, Tavernicorum Regalium Magister, fidelis Celsitud[inum] Vestrar[um], Dominus meus. Hujus ergo opera, cura et studio singulari, summis impensis, consequuti sumus, ut divinum hoc Novi Testamenti opus lingua nostra patria, in oppido suo excuderetur.* Dignum observatu est, nullius meminisse Sylvestrum, cujus vestigia inter cives suos premere potuisset, Interpretationem hanc adgressus; ut pronu[m] sit colligere, suo Marte, atque id, sine duce hanc ipsi glaciem fuisse frangendam. Neque enim, virum doctum et oppido pium, silentio pressurum fuisse credo eum, cujus opera, in sanctissimo isthoc instituto, profecisset: quae quidem ideo notavisse juvat, ut argumentum inde capi queat, caruisse huc usq[ue] gentem nostram Bibliorum versione vernacula, et inter primos interpretes, suo merito Sylvestrum esse recensendum. Saluberrimi instituti Patronus, Comes Thomas a Nádasd exstitit. Grande in annalibus Hungaricis nomen. Et pacis non minus quam belli artibus celebratum. Erat in eo praeter antiqui moris severitatem, eruditio major, quam pro illorum temporum indole, namque positis domi rudimentis militiae, Graetzi Styriorum, postea Bononiae denique Romae in ea studia incubuit, quae tanto viro usui olim erant futura. Ab Italia redux, tribus Regibus, Ludovice, Ferdinando I., Johanni de Zapolya, iterumque Ferdinando, fidem probavit suam, rebus, non nisi maximis, adhibitus. Et apud Ludovicum quidem legati munere, ad Carolum V. functus fuisse legit[ur], sub idem illud tempus, quo Clades Mohatshiana evenit. Eo interempto, Ferdinandi partes, quippe quas aequiores esse rebat[ur], secutus Budensi urbi cum Imperio praeficitur: quam cum adversus Solyman[n]um fortiter defendere parat, proditione suorum capitur, aegre ad Johannem elapsus. Variis apud eum muneribus summa cum fide functus, tandem frustra saepius impetratam veniam ad Ferdinandum redit, et primum quidem Thavernicorum Regalium Magister, inde Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Banus, atq[ue] ea dignitate abdicata, Iudex Curiae, deniq[ue] Regni Hungariae Palatinus, creatur. Auxit laudum suarum cumulum purioris Evangelii, quod omni studio prosequabatur, amore: ex quo est istud praeclarum sane facinus arcessendum, quod primus primam nobis Noui

Testamenti versionem Sylvestro administro, procuravit. Excusa ea est, in oppido suo: sed quod quaeso illud oppidum? Exemplar enim, quod possideo, ea plagula mancum est, quam solent librorum inscriptiones, et locus, ubi sint impressi, indicari. Si tamen conjectandum sit, Csepreginum insigne olim, Comitatus Castriferrei oppidum fuisse existimaverim, quippe, quod sedem subinde praebeuit Illustrissimi Comititis Thomae a Nadasd, habuitq[ue], ejus munificentia excitatum Typographaeum, ex quo longa post aetate, multi, iique insignes libelli, prodierunt.

§ 5.

Ipsa nunc sequitur nuncupatio: *Quod* (Novi Testamenti opus) *multis nominibus Celsitud[inum] Vestr[arum] nuncupandum duxi. Primum, quod et Erasmus ille Roterodamus, orbis Christiani eximium decus, paraphrases suas in hoc ipsum opus, (quas et nos secuti sumus, quod in his purior sinceriorq[ue] tractet[ur] Theologia) partim Carolo Caesari, patruo, partim Ferdinando, Progenitori Celsitud[inum] Vestr[arum] nominatim dedicavit. Hoc sane consilio, ut admoneret curam religionis Christianae, aut tuendae aut propagandae, ad Christianos Principes maxime pertinere: Qui subditarum sibi gentium a scriptoribus tum sacris, tum prophanis, Pastores vocantur. Nam et Homerus ipse, fons ingeniorum, Agamemnone[m] illum, magnanimum Graecorum Ducem, Pastore[m] subinde vocat, populi. Et Michaeas ipse Propheta, venturum Christum pastoris insignit titulo: aperte docens Christianorum Principum munus esse, ut illorum, quibus praesunt, non tantum corporum, verum etiam mentium sint custodes, ac in Christi Domini vices succedant, qui juxta prophetiam de se proditam, bonum in terris pastorem, se gessit, gregis sui. Pro hoc enim, cum multa in terris perpessus esset vitae incommoda, tandem et vitam ipsam, qua nihil homini carius effundere non dubitavit; re ipsa declarans, quod vivus dixerat: se verum esse Pastorem. Porro in hujus vices succedere Apostoli, in Apostolorum Episcopi, quorum, ut Petrus inquit, haec unica cura esse debet, ut quantum in ipsis est, gregem pascant Domini, ac curam illius agant sintq[ue], quod audiunt, ut in apparitione summi illius Pastoris immarcescibilem gloriae reportent coronam. Deinde, quod aliquo fore usui hoc divinum Evangeliorum opus existimavi, Serenissimae Dominae Genitrici Celsitud[inum] Vestr[arum] linguae nostrae Hungaricae haud ignarae quippe quae a nostra gente originem ducit. Ferunt enim illam totam cultui divino dedita[m] esse, ac in templo Domini assidue versari precationibusq[ue] ac obsecrationibus nocte dieque intentam esse, Annamq[ue] sanctissimam illam foeminam, non solum nomine referre, verum etiam re. Postremo, quod accepi et Celsitud[inum] Vestr[arum] ab hac lingua, nobis patria, nec vobis aliena, non abhorreere optimo sane exemplo. Plurimum enim refert tum Principi, tum subditis, si is, qui imperitat, subditorum sibi populorum linguas novit. Mithridates Rex Ponti, aeternam meruit laudem, quod duabus et viginti gentibus, quibus impetrabat, sine ullo interprete iura dixerit. Ut linguarum auctor Deus, ita et largitor. Iure itaq[ue] Paullus, organum illud Dei electum, gratias Deo agit, quod plus, quam ceteri, linguis loqueret[ur].*

§ 6.

Hae sunt nuncupationis caussae, sicuti excogitatae sapienter, sic dicendi genere puro satis et eleganti, investitae. Nunc ipsa sequit[ur] Dedicatio, cum Principibus

facta, tum universae genti Hungaricae; *Accipite itaq[ue] Principes Optimi, hoc divinum legis novae opus, in quo Christus ipse, humani generis Redemptor, non jam Hebraice, non Graece, non Latine; sed Hungarice loquit[ur], memores praecenti illius, qui jubet, ut Reges legis divinae praecepta, secum habeant, omnibusque diebus vitae suae legant, Deum timeant, verba illius custodiant, praecepta et leges discant. Quae si quis praestiterit, longo, ut promittit[ur], tempore, super Israellem Dei regnaturus est. Sin minus, contemptus Dei, et ejus verbi, ut sacrae tradunt historiae, nec id sine horrendis exemplis, exterminium adfert. Accipite, inquam, atque auctoritate vestra effcite, ut in manus vulgi Christianorum perveniat nostrae gentis. Accipiat item gens ipsa nostra Hungarica, amplectaturque ac pietatem discat. Tum enim res Christianorum bene habent, cum pius princeps, pios habet regni subditos. Quin accipiant omnes, quod (ut initio dixi) omnibus salutare ex aequo est, quod omnes officii admonet. Admonet autem Reges, regni subditos, Episcopos, Ecclesiam ejusq[ue] ministros: admonet Dominos, servos, liberos, adolescentes, senes, firmos, infirmos, divites, pauperes; admonet maritos, uxores, parentes, filios, viduas, virgines, finaliter omnes, qui Christo Domino nomen dederunt. In hoc enim sermo gratiae ac reconciliationis, in hoc verbum veritatis, in hoc cibus animae spiritalis, in hoc fons aquae vivae, in hoc porro, verbum vitae aeternae, quam suis largiri dignetur Deus, cujus nomen sit benedictum in secula Amen. Datu[m] Neanesi, Anno Salutis 1541. Johannes Sylvester.*

§ 7.

Atque haec est epistola Sylvestri nuncupatoria, haud quidem, quod spero, displicitura Lectori pio atq[ue] docto; praeterquam enim quod de illorum temporum habitu, nos condocet, habet profecto insigne testimonium, quod laus primae versionis bibliorum ad Augustanae Confessionis viros doctos pertineat: id quod monuisse sufficiat. Stili ratio, tenorque quo in ea utit[ur] Sylvester, indicio nobis est, e Schola eum Philippi Melancthonis, prodiisse; qui illa aetate communis, non Germaniae modo suae, sed vicinar[um] quoq[ue] regionum Praeceptor jure habitus est, satis superq[ue] prodit. Universa nuncupatio, ejusq[ue] argumentum, puriorem sincerioremq[ue] Theologiam, quam Vittebergae hausisse censendus est, satis superq[ue] prodit. Quorsum enim illa commonefactio pertinet? de officio principum, circa animarum curam; de verbi divini lectione, ex aequo ad omnes omnium statuum homines pertinente? sunt illa profecto singula, veritatis in eo viro Evangelicae, documenta; eo quidem a nobis maioris facienda, quod vivo adhuc Luthero, cum laudatissima illa versione sunt edita. Nunc reliquae, quae sunt circa versionem hanc observatu digna, prosequamur. Et ad formam quidem libri quod adinet, quadripartita ea est, charta neq[ue] nitida, neque plane inelegans. Typus inconcinnus, et characteri germanico, illi potissimum, quem monasticum vocant, haud absimilis: dicendi genus priscum et ab hodierna Hungarorum dialecto multum dissidens, sed emphaticum tamen et rebus accomodatum. Orthographia multum et ipsa antiquitatis prae se fert, cuj[us] specimen infra dabimus. Nuncupatoriam epistolam carmen Hungaricum, ad leges elegiae latinae factum sequit[ur], quo noster lectionem [...]

Rövidítések és irodalomjegyzék

APP.

Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Gesammelt und beschrieben von Graf Alexander APPONYI. Teil I–II. Band I–IV. Neubearb. von József VEKERDI. Budapest, OSZK, 2004.

BARTÓK
2009

BARTÓK István: „*Nem tudom mitsoda madár.*” Sylvester János Újszövetség-fordításának utóéletéből. In: *Biblia Hungarica philologica. Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban.* Szerk. HELTAI János. Bp., Argumentum, 2009. 43–53. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 3.)

BÉL
2006

BÉL Mátyás: *Sopron vármegye leírása.* 2. köt. Szerk., a mutatókat és a tárgyi jegyzeteket készítette KINCSE Katalin Mária, a latin szöveget gond. és ford., a szövegkritikai jegyzeteket készítette TÓTH Gergely. Sopron, 2006.

CSEPREGI
2009

CSEPREGI Zoltán: *Evangelikus bibliafordítások a XVIII. században.* In: *Biblia Hungarica philologica. Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban.* Szerk. HELTAI János, Bp., Argumentum, 2009. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 3.) 171–184.

DÁN
1969

DÁN Róbert: *Ismeretlen Sylvester-nyilatkozat Laziusnál.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 73. (1969) 454–456.

FEKETE
1990

FEKETE Csaba, *Kiegészítések és kérdések a Károlyi Biblia törzskönyvéhez.* In: *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára.* Szerk. BARCZA József. Bp., A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1990. 205–227.

HEGEDŰS
1966

HEGEDŰS József: *A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében.* Bp., Akadémiai, 1966. (Nyelvtudomány Közlemények, 56.)

KOMLÓSSY
2008

KOMLÓSSY Gyöngyi: *Historiae Linguae Hungaricae Libros Duos Genesis et Exodum Parat Matthias Belius – Bél Mátyás irodalom- és nyelvtörténeti munkái, különös tekintettel Héber–magyar etimológiai szótárára és annak*

- az életműben elfoglalt helyére. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2008. (PhD-disszertáció)
- MONOK
1992
Magyarországi magánkönyvtárak. 2. köt. 1588–1721. Szerk. MONOK István. Szeged, Scriptorum, 1992.
- OLÁH
2009
OLÁH Róbert: *Újtestamentumok ifjabb Köleséri Sámuel hagyatékában.* In: *Magyar Könyvszemle*, 125. (2009) 364–368.
- P. VÁSÁRHELYI
2006
P. VÁSÁRHELYI Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai. Előzmények és fogadtatás.* Bp., Universitas, 2006. (Historia Litteraria, 21.)
- RMK I–III
Régi magyar könyvtár. Szerk. SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. Bp., 1885–1898.
- RMNy
Régi magyarországi nyomtatványok. Szerk. BORSA Gedeon és HELTAI János. Bp., 1971–
- SÓLYOM
1956
SÓLYOM Jenő: *Bél Mátyás a magyar Biblia történetében.* In: *Lelkipásztor*, 7. (1956) 74–86.
- SZELESTEI N.
1984
SZELESTEI N. László: *Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa.* Bp., MTA Könyvtára, 1984.
- 1993
SZELESTEI N. László: *Bél Mátyás Újtestamentom-kiadásáról* In: *Gesta typographorum.* Szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit. Bp., 1993. 119–134.
- SZÖRÉNYI
1993
SZÖRÉNYI László: *A szent hazának képe. Östörténet és epika Zrínyitől Krúdyig.* In: Uő: *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből.* Bp., Amfipressz, 1993.
- TARNAI
1984
BÉL Mátyás: *Hungariából Magyarország felé.* Szerk. TARNAI Andor. Bp., Szépirodalmi, 1984.
- 1993
Bél Mátyás levelezése. Szerk. TARNAI Andor, sajtó alá rend., bev. és jegyzetek, SZELESTEI N. László. Bp., Balassi, 1993. (Magyarországi tudósok levelezése, 3.)
- TÓTH
2006
Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus liceum könyvtárában (Katalógus). Összeáll. TÓTH Gergely. Bp., OSZK–Gondolat, 2006.
- V. KOVÁCS
1984
V. KOVÁCS Sándor: *Bél Mátyás tudománytörténetének keletkezéséhez.* In: *Magyar Könyvszemle*, 100. (1984) 353–354.

Lázadás Szent Márton hegyén a 18. század közepén

„Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura,
quae legis hic: aliter non fit, Avite, liber.”
(Martialis)

A Vas megyei érdekességű *Tokorcsi új Kalendárium*ra Németh Lajos publikációja hívta fel a figyelmet és adta közre a pannonhalmi szerzetesek körében keletkezett kalendáriumparódiát egy magántulajdonban lévő kézirat alapján.¹ A közlemény a kézirat szerzőjét és a keletkezés körülményeit is megvilágítja, utalva arra, hogy a gyűjteményben még három 18. századi vers is található, amelyek szintén a bencés rend negyvenes évekbeli mozgalmas mindennapjaihoz köthetők. A korabeli bőrkötéses kézirat címe: *ELENCHUS Rerum Memorabilium, Seu: Fatalium Trium Annorum, nempe: 1745, 1746, & 1747, Narratio Genuina, ac ab oculato Teste Fratре Gabriele Ordinis Sancti Benedicti ad S. Martinum in S. Monte Pannoniae professo, in ordinem redacta, & descripta Diebus Mensis Septembr. 1747.*

A címlapon magát Gábrriel Fráternek nevező szerző Griszl Gábor (1718–1774) pannonhalmi szerzetes, majd bakonybéli perjel. Részletes – szüleine, testvére, annak gyermekeire, a keresztszülőkre kiterjedő – latin nyelvű életrajza szintén a kötetben található. Kéziratban maradt verseit a Pannonhalmi Bencés Apát-ság Könyvtára őrzi, különösen értékes a 26 magyar verses rejtvényt – *Aenigmata quaedam versibus hungaricis expressa* – tartalmazó összeállítás.² A nevéhez kötött *Thesaurus Hungaricus* nem csupán saját verseit, hanem Griszl születése előtt keletkezett írásokat is megőrizte.³

Az *Elenchus...* című kézirat tartalmazza a Szent Márton hegyen élő szerzetesek napirendjét, a szerzetesek névsorát 1737-től 1773-ig (a bejegyzéseket több kéz folytatta), az 1737 és 1773 között elhunyt rendtagok adatait. Számunkra most az a három vers érdekes, amelyek eddig nyomtatásban nem jelentek meg, és amelyek mindegyike Sajghó Benedek főapát működése alatt keletkezett. A kötetben megőrkített „három év különösen nevezetes lehetett a rendtagok számára, mert Sajghó Benedek főapát sokszor önkényes rendelkezései inkább sértették a rend szokásait és a rendtársak önértetét. Sajghó harcias természetű ember lehetett, s keze messze elért, mert amikor Vajda Sámuel és Jankovits Márton az összeírt panaszokkal Bécsbe ment, hogy Mária Teréziánál keressenek jogorvoslatot, megérkezésükkor őket csukták tömlöcbe. Mária Terézia elrendelte az ügy kivizsgálását, és a győri püspököt bízta meg a rend helyreállításával”.⁴ Az energikus főapát ellen tett panaszok között szerepelt a rendtagok iránti indokolatlan szigor, anyagi visszaélés és arra méltatlannak magas pozícióba helyezése is. Végül ugyan Sajghót Bécsbe idézték, és az apát

¹ NÉMETH, 1978.

² Griszl Gábor *versei*. BK 55/4.

³ *Thesaurus Hungaricus* (1710). Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár BK+205., ld. ERDÉLYI, 1906. 594–597.

⁴ NÉMETH, 1978. 128.

tett is engedményeket, a „kibékülés” után mégis kemény büntetés várt a lázadókra: Kuti Dénest 3 havi börtönre és heti kétszeri (kenyéren és vízen való) böjtre, Aágh Amand, Buti Celesztin, Vajda Sámuel rendtagokat pedig kéthavi börtönre és heti egy napi böjtre ítélték. A pannonhalmi Bencés Rend személynévtárában is az olvasható Sajghó Benedekről: „Vítába keveredett közben a rendtársakkal, akik az erőskezű, barokk autokrata prelátus intézkedéseit nem mindig helyeselték.”⁵ A feszültség 1745-ben kiújult, amikor Sajghó főapát húsvét nyolcadába eső szombaton böjti ebédet főzetett. A szerzetesek ismét fellázadtak, aminek eredményeként a lázadást vezető Kuti Dénest a főapát kiközösítette. Az elkeseredett rendtagok támogatására a Győr környéki parasztok is megjelentek Szent Márton hegyénél és a tettelegességig fajuló küzdelem végén Sauska Ferenc pincemestert Sajghó Benedek elfogatta és megkötöztette, Jankovits Márton rendtagot pedig személyesen bilincselte meg.⁶

Sajghó Benedek főapát tevékenysége természetesen nem ezekről a rendi afférokraól ítéltető meg, hiszen a 18. századi nagy építkezések, a pannonhalmi kolostor és filiáinak megerősödése mind az ő nevéhez fűződik. Közleményünkben a másik oldal – nem mindig komoly – reakcióját illusztráljuk, három ismeretlen vers bemutatásával.

A Griszl Gábor által összeállított kötet a rendtagok igazát bizonyítandó részben a mindennapokról szól, részben a bécsi fogságról, a lázadásról ad közre önironikus verseket. A kéziratkötet sorrendje szerinti első vers szövege jórészt nyomtatásból is ismert. Thaly Kálmán adta közre *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* című gyűjteményében, *Óh szegény páter Mihály... sorkezdettel*.⁷ Thaly szerint a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Múzeum Könyvtárában a szöveg „többszörösen előfordul”, de jelzet szerint csak a Nemzeti Múzeum példányára utal. Stoll Béla bibliográfiája szerint a vers megtalálható Szakolczai István énekeskönyvében (1762), Herschmann István énekeskönyvében (1746–1797), Kresznerics Ferenc dalgyűjteményeiben (1790–1802) és az Ekeli-gyűjteményben (1767–1790).⁸ (Ez utóbbiról Varga Imre mint Magyary-Kossa István énekeskönyvéről írt.)⁹ A nyomtatásban közreadott szöveg újbóli közlését nemcsak az indokolja, hogy a most megismert változat kezdősora is különbözik (*Óh én szegény bűnös Mártony*), hanem az is, hogy a vers Griszl Gábor kézirataiban két versszakkal hosszabb és számos szövegbéli eltérést is mutat.

A Jankovits Márton tömlöcbe vetését első személyben elbeszélő verset követi a fellázadt rendtagokat név szerint is megörökítő sirám. Noha a nevek jó részét azonosítani tudtuk, a versre kezdősora vagy a megnevezett rendtagok neve alapján eddig máshol nem találtunk rá.

A harmadik vers nemcsak hosszabb, hanem több homályos pontja is van. Rát (Raát, Raáth?) Imre generális neve feltehetően fiktív, a vers az elégedetlenkedő rendtagok győri segítőinek csúfos vereségét örökíti meg. Csörsz Rumen István szíves levélbeli közlése szerint: „A versforma némileg árulkodó: megegyezik Faludi Ferenc *Erdőjével (Királyi mulatság erdőkben sétálni)*, amely ekkoriban a

⁵ www.bences.hu/static/lev1/fogtar.htm

⁶ ERDÉLYI, 1907.

⁷ Pest, 1864.

⁸ STOLL, 2002. Az idézett tételek: 266, 310, 399, 1079.

⁹ VARGA, 1983.

legnépszerűbbek közé tartozott a kéziratos hagyományban. A formát (talán Faludi hatására) rengeteg másik vers is követte, a legnevezetesebb a *Gyászos életemet szádom keservesen* és további moralizáló keservek, diákdalok stb. A dallamtípus jelen van az Apponyi-kéziratban (1730) és másutt is, majd ennek gyaníthatóan moll változata 1813-ban Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek...* című gyűjteményében (*Patyolat a kuruc...*; ebből lett a „Csinom Palkó” ma használatos dala; illetve Pálóczi Horváth saját verse, a *Féniksi készülő*).¹⁰

Griszl Gábor feltehetően nem tartotta magát jeles költőnek, erre utal a kéziratos kötete címlapjára írt Martialis-idézet is, amelyet – most Adamik Tamás fordításában – zárómondatként is alkalmazhatunk:

„Van jó, van közepes versem, rossz is van, Avitus.
Olvasd csak! Másképp nem születik meg a könyv.” (Epigrammák, 1,16)

***

a)

Oh én Szegény bűnös Mártony¹¹ Magyar királné rabja,
Jaj mint el-burított engem sok inségeknek habja,
Nincs mit tennem, hová mennem, kevés van innom, és ennem,
Oh már nékem, jaj már nékem, nincsen nyugta Szivemnek.

El-indultam ide Bécsben, a hol soha sem voltam,
Ló-halálában siettem, mert azt meg-nem gondoltam,
Hogy illy nagy szerencsétlenség, vároatlan keserves inség,
Szállyon magamra, s-Társomra,¹² a mint most tapasztaltam.

Alig jutottam bé Bécsben, hát ott Terem a Német,
Ki fegyverben, nagy kevélyen, szállásomra bé-lépet,
Azt mondgya hogy kumter¹³ mindgyárt, csak mennyek, nem vallok ott kárt,
Jaj el-mentem, néki hittem, s-im hát Tömlöczben estem.

Könyörögtem a Németnek hallya-meg beszédemet,
De egy vastag halczmáullal¹⁴ bé torkola engemet,
Három lakat alá tettek, Társomtul meszsze el-vittek,
Minden vigasztalás nélkül magamat rekesztettek.

El-jöve estve három Leány, ételt, italt hozának,
De kiket a hatalmasok hozzám nem bocsáttának,
Ajton által kiálták esznyi,¹⁵ mondék én hogy nem köl esznyi,
O der Jungfrau, o der Jungfrau, sagter grafín bitt fir unsz.¹⁶

¹⁰ Csörsz Rumen István segítségéért ezúton mondok köszönetet.

¹¹ Jankovits Márton (1715–1782) szerzetes, főmonostori alperjel, perjel.

¹² Vajda Sámuel (1718–1795) szerzetes, főmonostori teológiai tanár.

¹³ kommt er

¹⁴ Halts Maul!

¹⁵ essen

¹⁶ Aber Jungfrau, aber Jungfrau, sag der Grafen, bitte für uns

Azok pedig nevetének, s-azt mondák, hogy ter niksz tájcs,¹⁷
Azt-is kérdék, mit vétettem, talán valamiben páisz,¹⁸
Azt feleltem hogy i bájsz nit,¹⁹ mert nem vétettem én semmit,
Ártatlanul, büntetlenül, szenvedek itten ennyit.

Egy haragos, és Parokas vén Németre bizattam,
Ki annál inkább morgott rám, mennél szebben szállottam,
Sem írást, sem izenetet, sem beszédet nem engedett,
Hanem mint egy gonosz tévőt, még meg-is fenyegetett.

A Szolgám azzal biztatott, nit firkt Praelat iszt son hir,²⁰
De ez én nékem volt igen nagy keserves szomoru hir,
Mert féltém az Apáturtul, mint Jákob az Esautul,
Nem volt tehát a mi engem mentet volna bánottul.

Sőt hány napra föl virattam, annyi rosz hirt hallottam,
Sok keserves bú bánotban, nem-is imádkozhattam,
Hol az ablakomat mérték, a vas gátert²¹ készítették,
Hol pedig a bilincseket ajtom előtt pöngették.

Kérlek azért Szent Ur Isten, ilyen nyomoruságbul,
Vigy ki haza Szent Mártonyban, ebbül a nagy rabságbul,
Fogadom, német országban, sem pedig Bécs várossában,
Soha többé el-nem jövök, otthon hellemen ülök.

b)

Versus alii. Nota: Midön Sz. Péter etc.

Sok Embereket Isten már meg-vért,
Sajghó Benedek²² vádolásáért,
Sokakat-is azok által megfenyegetett,
Hogy jók legyenek, szentül éllyenek, othon üllenek.

Némely példákbul már meg-tanultam,
Vén Schleicher²³ mint járt meg-tapasztaltam,
Talán ugyan tellyességgel meg-bolondultam,
Egér módra, Elefántra hadat fogattam.

---

¹⁷ Der nichts deutsch

¹⁸ beisst

¹⁹ Ich weiss nicht

²⁰ Nicht fürchten, Praelat ist schon hier

²¹ rácsot

²² Sajghó Benedek főapát (1690–1768).

²³ Schleicher Elek (1704–1768?) perjel, visszavonta a főapát elleni vádakat és megígérte, hogy a jövőben az ilyen rágalmaktól tartózkodni fognak.

Postán²⁴ siettem Bécs Várossába,
Oda-is értem Ló halálába,
De Tömlöczben ejtém femet nagy bolondjába,
Kóborlásnak, vándorlásnak igaz árrába.

Lassan égeti Kuti²⁵ Szent Mártont,
Buti²⁶ sem vija Tihanyi Várot,
Benda Bernárd²⁷ sem őrizi a Győri házot,
Ámánd Uram²⁸ sem irtattya a Bakonyságot.

Somogyi Peti,²⁹ holl a Tanittás?
Szűk a nadrágod Golgovics Mátyás,³⁰
Sauska Ferkó³¹ ezentúl csak a Pinczéhez lász,
Mert el-fogyott, dugában dőlt a Postálkodás.

Paczal³² a Szive Király Jánosnak,³³
Kozmás plundrája³⁴ Gráczer Ferkónak,³⁵
Benke Lőrincz³⁶ csorbult éle kis hókonyodnak,³⁷
Kopasz Gábor³⁸ nincs ereje sok irásodnak.

Vitéz Zsidai³⁹ mint Gatyán a fót,
Csupor Ignác-is⁴⁰ már félig meg-hót,
Rajnáld⁴¹ Mester az ökör bőrt ugyan csak meg-vond,
Mert téged-is kurucz világ majd igen meg-ront.

Gyáván vitattya Marczy⁴² a Törvényt,
Magam-is torkig uszom az örvényt,
Meg-égette mint kettőnknek tűz, láng, a körmét,
Bánot fogta korán érő szivünk örömét.

---

²⁴ postakocsin

²⁵ Kuti Dénes (1707–1781) rendtag, perjel, híres szónok és teológus.

²⁶ Buti Celesztin (1703–1781) rendtag, több helyen főmonostori pince- és konyhafelügyelő.

²⁷ Benda Bernát (1687–1749) rendtag, később modori házfőnök.

²⁸ Aágh Amánd (1700–1763) rendtag, 1735–47 között központi jószágkormányzó.

²⁹ Somogyi Péter rendtag (Sajghó levélben buzdítja a belépésre 1737–ben).

³⁰ Golgovics Mátyás (Paulin) (1706–1779) rendtag, főmonostori perjel.

³¹ Sauska Ferenc (1715–1775) főmonostori pincefelügyelő.

³² lány, puha, erélytelen

³³ Király János (Mór?) (1710–1764) rendtag, énekes, zenész, magyar szónok.

³⁴ térd alatt összeszűkülő bő nadrág

³⁵ Gráczer Ferenc (Zoárd), (1718–1781) főmonostori német szónok.

³⁶ Benke Lőrinc (1716–1763) rendtag, főmonostori levéltáros.

³⁷ kisméretű, rövid nyelvű balta

³⁸ Kopasz Gábor rendtag.

³⁹ Zsitai Vitál teológus.

⁴⁰ Csupord Incze (1704–1766) rendtag, tihanyi alperjel.

⁴¹ Hunyadi Regináld (1702–1765) rendtag, főmonostori alperjel.

⁴² Jankovits Márton rendtag, ld. 11. jegyzet.

Sörkeny-fel immár Uram Jehova,
Ne-alugy annyit hiveid Apja,
Mert meg-győzött Apáturnak sok gyalázása,
Mind engemet, Szerzetemet, meg-ölt Arannya.
Finis.

NB.Quadraginta millia florenorum dedit Cancellario.

c)

His Temporibus emanarunt etiam aliqui versus, de Emerico Ráátth Conductore,
& Antesignano Militum, qvi contra nos surrexerunt, qvos versus etiam hic subjicio:

Némelly Uj Versek,

Mellyekben Ráátth nevű Generális Urnak Had-fogadása;
s-ugyan azokkal mostanságh tett példa-nélkül való
Herculesi vitéz áctussa foglaltatik.

1.

Vidámságra gyakran meg-búsúlt Sziv érhet,
Főkép ha hasonló társa mellé férhet,
Epesége változhatik,
Ha ollyassat áldozhatik,
Kinek vérét ontya,
Éltit egy baj rontya.

2.

Azért ügye kinek ha bajos éltében,
Vagy szivét epeség faggattya⁴³ féltében,
Akár kinek kétes póre,
Ellenség közt tompul töre,
Enhicse⁴⁴ kin árját,
Nyerte sorsa párját.

3.

Vitézlő vér imé Tót Anya fajzattya,
Potrohos Aszszony teje föl táplált rajzattya,
Rátth Uramnak mint lett dija,
Melly szük volt a Salavárdja,⁴⁵
Méltó emlékeznünk,
Róla értekeznünk.

---

⁴³ szaggatja

⁴⁴ enyhítse

⁴⁵ salavári: bő, buggyos nadrág

4.

Ámbár öröksége ingó értékével,
Kiket gyakran faggat körme mértékével,⁴⁶
Csak egyedül van a Ránczban,
Kardgyán ólom-ezüst Lánczban,
Van érdemessége,
Minden Nemessége.

5.

Még-is az elméjét miben fárosztotta,
Generális Tiszté magát választotta,
Oh melly csinos ez a Rátnak!
Mint kalitka illik Ráknak,
Vagy lónak az Kóta,
Szamárnak a Nota.

6.

Mivel csak egy araszt földhöz az ülete,⁴⁷
Csavargás élete, mert nincs épülete,
Senkinek még nem volt Ura,
Ne több, bár csak egy poltura⁴⁸
Lehetne reménnye,
Igaz keresménnye.

7.

Mihelnt hasa kortyog áll Czigány vallásra,
Mert Szállásán föl megy tüstént a pallásra,
Onnajd nézi hol, s-mi dolog
Kéménybül füst hol tódolog?
Oda foga élit,
Készitti a bélit.

8.

Ott-is úgy viseli szemérmes⁴⁹ pofáját,
Föllül mullya sokkal az ország kofáját,
Hazugságbul rak asztagot,
Csak ki-tartya a Rasztagot,⁵⁰
Mondván édes Sógor!
Van-é még sült sódor?

---

⁴⁶ hüvelykszorító

⁴⁷ nagyon kistermetű

⁴⁸ félgaras értékű váltópénz, kevés pénz

⁴⁹ szégyenteli

⁵⁰ pihenő, vö. rasten (ném.) pihenni, szünetet tartani

9.

Mind egy vagy pirongasd vagy falra hány borsót,
Mert ha körme közé csipheti a Korsót,
Bátor Gazda légyen komor,
De ez a kárhozott Gyomor,
Azzal nem törődik,
Ugyan ükölődik.⁵¹

10.

El ment azért itt is, magát meg-himezte,⁵²
Róka farkat duplán⁵³ száját megprémezte:
Hitelben Hadat fogadni,
Mindent ígért hogy fog-adni,
Böven lesz a Tallér,
Kiki lesz Gavallér.

11.

Mézes madzagbul lesz paripa Zabblája,
Ritka tekintetű palléros szabblája,⁵⁴
Bögyit torkig meg-töltheti,
Zöld mundért majd föl-öltheti,⁵⁵
Holtig vigan éllyen,
Veszéltül ne-féllyen.

12.

Akár ki mitül tart, lesz hathatós flastrom,⁵⁶
Unalmas⁵⁷ szívének kész az Alabástrom,⁵⁸
Most föl emelheti fejét,
Ne vesse-meg Annya tejét,
Esküvéssel mondom,
Lészen reá gondom.

---

⁵¹ öklendezik

⁵² kicsinosította

⁵³ A rókaprém viseletével előkelőséget akart mutatni.

⁵⁴ kicsiszolt fegyver

⁵⁵ huszár viseletet kap

⁵⁶ gyógytapsz

⁵⁷ unatkozó, fáradt

⁵⁸ Áttetsző, kristályos gipszfajta. Flastrom – alabástrom – kedvelt rímpár.

13.

Az osztálban⁵⁹ sem jut senkinek-is rosz ló,
Könnyen lehet vitéz, s-országos poroszló,
Hogy ha meg-pöki a markát,
Alig éri-meg a farkát,
Maga felelnyi fog,
Van-é még csikó fog.⁶⁰

14.

Illyen ígéretnek némellyek örültek,
Kik szemekből csippát még ki nem törültek,
A fazekat kongásárul,
Tótot Pohánka kásárul,⁶¹
Meg nem váloztották,
Csak el-hallasztották.

15.

Ugy vélték nem esik pecsenyéjek porban,
Magukat engedték főzni egy csoportban,⁶²
De csak gyaloggá jutottak,
Két lábu lovon futottak,
Rát szavában biztak,
Lássuk miként hiztak.

16.

El-vezeté Hadát Szent Márton Várába,
Rát magát avatta Barátok kárába,⁶³
Pedig ha ott nem élhetne,
Koldus Táskátul félhetne,
Ott tölti Iszákját,⁶⁴
Nyalla⁶⁵ pudli száját.

---

⁵⁹ osztzkodás

⁶⁰ Fialat-e még?

⁶¹ hajdinakása

⁶² csoport, kis fazék

⁶³ értsd: karába

⁶⁴ általvető

⁶⁵ nyalja

17.

Sietvén orokkal csak nem földet turnak,
Hajnalban bé-izen Rát az Apátornak,
Hogy Pálinka van-é készen?
Mindennek ma vége leszen,
Mint hogy már itt vagyok,
Kivánságim nagyok.

18.

Reportumot vévén kotyogósnak⁶⁶ kerül,
Bátorságra való Pálinkában merül,
Torok-bálint kupa völgyét,
Mint a lustos⁶⁷ tehén tölgyét,
Meg-nedvesítette,
S úgy hevesítette.

19.

Most ki-vonnya kardgyát, Vitézit el-nézi,
Riska fejét rázván, sodromba⁶⁸ intézi,
Majd meg-mutatom, ki vagyok,
Ugymond, világnak hírt hagyok,
Talpig Ember a Rát,
Tudgya-meg a Barát.

20.

Eddig a nagy virtus csak hanvában állott,
Ingyen a böcsület más nyakában szállott,
En-is ma helre nyomódom,
Dücsőségben leszen módóm,
Kócsagot⁶⁹ emelek,
Arra rá felelek.

---

⁶⁶ hírt vévén, a kulacsért fordul

⁶⁷ lucskos, csatakos

⁶⁸ türelmetlenül, gyorsan

⁶⁹ kócsagtollból készült sisakdísz

21.

Ti-is jó vitézek tőlem tanulhattok,
Majd emberségemből vigan danulhattok,
Világra Pénteken lettem,⁷⁰
Czipót heában nem ettem,
Mit most titkon láttok,
El-ne titkollátok.

22.

Dul, ful, már meg-indul fölső Ámbitusra,⁷¹
Többit is huszittyá⁷² Barát Hábitusra,⁷³
Edgyet, kettőt alig lépett,
Meg-sajditván⁷⁴ a köz népet,
Mondgya: kozmás étek,
Majd lesz itt Nagy-Péntek.⁷⁵

23.

Ugy meg-döbbsent a Rát, Szeme-is szikrázott,
Talpon álva mindgyárt nadrágba ikrázott,⁷⁶
Ki volt ugyan vonyva kardgya,
De még-is a Gatyát tartya,
Mert igen meg-ázott,
Rutul ki-csirázott.

24.

Nép-is ezen közben már igen meg-tódul,
Rát azért a nyelvét ki-veti, s-ugy lódul,
A Gatyája ugyan lotyog,
Háttul, szed föl, ugyan potyog,
Igy az ígért flastrom,
El-dültt Alabástrom.

---

⁷⁰ Venus napján született

⁷¹ oszlopos tornác

⁷² uszítja, serkenti

⁷³ lelkialkat, külső megjelenés

⁷⁴ megsejt, észre vesz

⁷⁵ A konfliktusok egy része a főapát által erendelt böjt miatt alakult ki.

⁷⁶ székel (népnyelv, katonanyelv)

25.

Sinán Basa nótát⁷⁷ csal el-kezdik fujnyi,
Kitül miként lehet igyekeznek bujni,
De az sem vált nagy örömré,
Mert ezek Farkas körömré,⁷⁸
Őszve lévén verve,
Egy máson heverve.

26.

Némellyeknek az fején csináltak ablakot,⁷⁹
Egy sem kerülte-el a cigány abrakot,
Mondgya-meg a Kaczor János,⁸⁰
Ettül ő sem volt hiános,
Hogy szattyrot hordozott,
Tömlöczben bordózott.⁸¹

27.

Végre csak a Rátnak szomjuhozzák vérét,
Ennek-is kívánnják meg-adnyi a bérét,
Kössük ugymond Ló farkára,
Böfögtessük a torkára
Az fokhajmás étket,
Mért tett illy nagy vétket.

28.

Némellek egészen kívánnják meg-nyuzni,
Mások Deresben igyenessen huzni,
Hadd emlékezzék e napra
Mint vont kardot szentölt papra,
Mindenik fa karót,
Készitt Rát vakarót.

---

⁷⁷ Sinán pasa 1594-ben foglalta el Pannonhalmát és semmisítette meg a szentképeket.

⁷⁸ verést kaptak

⁷⁹ betörték a fejét

⁸⁰ A 16. században Kaczor Jánost hamis birtoklevél (Sziget) miatt fej- és jószágvesztésre ítélték (?).

⁸¹ henyélt

29.

Azomban kezére tevének bilincset,
Nékije föl zárják a Tömlöcz kilincset,
Most két sóprü közé veszik,
Igy az Ablakra föl teszik,
Mondván Ecce Homo!⁸²
Ihol a vén Bohó!

30.

Olly Titulust kiált reája a Népség,⁸³
Czigány pofában sem maratt volna épség,
Semmit nem tud Decretomban,⁸⁴
Rekezd büdös Secretomban,⁸⁵
Nékünk csak mutatták,
Köztünk nem futtatták.

31.

A Tömlöczben jutván kesereg valóban,
Mint a Móri Zsidó, kit vartak a lóban,⁸⁶
Hogy a Szent Mártonyi várban,
Ejtette magát olly kárban,
Magában így beszél,
Mert éré nagy veszél:

32.

Tudom a Phoenixet ha szintén követem,
Porrá változásban magamat bé-vetem,⁸⁷
Uj örömben már nem élek,
Még árnyékomtul-is félek,
Mivel szegény árva,
Igy el-vagyok zárva.

---

⁸² Íme az ember! Utalás Jézus Krisztus megfeszítésére.

⁸³ szidalmaz jelentésben

⁸⁴ törvény

⁸⁵ árnyékszék, pöcegödör

⁸⁶ lóbőrbe varrás – kivégzési mód

⁸⁷ Talán Gyöngyösi István *Porából megéledett Phönix* című művének ismeretére is utal.

33.

Nem véltem üdömet unalmassan lássom,
Föld alá magamat még éltemben ássom,
Bogár után el-indultam,
Imé horgomat föl dultam,
Ki már ne-epedne?
Szive ne-repedne?

34.

Eképp nyakára csak a Győri Borbél⁸⁸
Várta, de még-is tett egy dühödött fortélt,
Az Ablakot ki-gázolta,
Falat-is öszve mázolta,
Kennye a fogára
Ugy sem pénze ára.

35.

Kis-Megyerig⁸⁹ szegény éjjel meg-sem állott,
Sövege nem lévén, cigányokhoz szállott,
Vitézi pedig átkozzák,
Világbul majd ki imádkozzák,
Mindenik így mondgya,
Átkot ugyan ontya:

36.

Győri Vörös Posztó⁹⁰ legyen a Czégére,
Sándor Mester⁹¹ járgyon élete végére,
Ládde Pajtás mézet nyujtott,
Czukros makkal⁹² majd meg-fujtott,
De még lesz oly idő,
Meg-ázik a Tüdő.⁹³

---

⁸⁸ felcser, itt: hóhér

⁸⁹ Ma Győr része, a 18. században a Pannonhalmi főapátság földesúri uradalma alatt álló falu.

⁹⁰ A hóhér viselete

⁹¹ a győri hóhér

⁹² némely tölgyfa esetében ehető édes makk termés, szegény vándorok eledele

⁹³ „Eljő az idő, ha megázik a tüdő” – rosszra fordul a sora. Magyar népi mondás.

37.

Talán biz a Rát lesz Antikrisztus Attya,
A mit ez most szánt, vét, ő csak azt arattya,
Illyen atta, Szette, vette,
Sok hazugságát hol vette?
Zöld mundért ígértek,
De nám kéket mértek.⁹⁴

38.

Oh de meg-baltázom ha kezemhez juthat,
Irhámra hájjazom,⁹⁵ mentenn el-nem futhat,
Hogy egy illyen Giz-gaz Szemét,
Vargyuk vájják-ki a Szemét,
Velem így mert bánnnyi,
Szemembe Port hánnnyi.

39.

Lagzival biztatott, de bezzeg vitt Torba,
Kinek ne tekerné orrát ez a Torma?
Ugye el-verem mint a Medvét,
Bura viszem minden kedvét,
Fejét bé-fakasztom,
Vagy föl-is akasztom.

40.

Az harczolásoknak illyen véget tettek,
Ráttal edgyütt világ bolondgyává lettek,
Mit kerestek rá akattak,
Másoknak is példát hattak,
Kinek ki mint árcson,
Gyertyát miképp márcson.

Finis.

---

⁹⁴ huszárviseletet ígértek, de lám, csak gyalogost kaptak

⁹⁵ elfenekeli, megveri

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

Griszl Gábor *versei*. BK 55/4.

Thesaurus Hungaricus (1710). Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár BK+205.

2. Szakirodalom

ERDÉLYI

1906

ERDÉLYI László (szerk.): *A Pannonhalmi Főapátság története IV. A Pannonhalmi Főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent Benedek-Rend fölözslása és föléledése. 1535–1708.* Nagy részét írta MOLNÁR Szulpic dr. győri bencés főgimnáziumi tanár. Bp., Stephaneum Nyomda R. T. 1906.

1907

ERDÉLYI László (szerk.), *Pannonhalmi Főapátság története V. A Pannonhalmi Főapátság története. Ötödik korszak. A magyar Szent Benedek-Rend megerősödése és bukása az állami mindenhatósággal szemben. 1709–1802.* Nagy részét írta NÉMETH Ambrus dr. győri bencés főgimnáziumi tanár. Bp., Stephaneum Nyomda R. T. 1907.

NÉMETH

1978

NÉMETH Lajos: *A „Tokorcsi új kalendárium”*. In: *Vasi Szemle* (1978) 128–132.

STOLL

2002

STOLL Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*. Bp., Balassi, 2002.

VARGA

1983

VARGA Imre: *Egy csallóközi kézirat és hat magyar nyelvű protestáns iskoladrámája 1767–1775-ből*. In: *Magyar Könyvszemle* (1983) 57–66.

A kolozsvári Szent Mihály-templom plébánosa, Biró János (†1763) templomdíszító tevékenysége és az általa megrendelt nagy monstrancia

Kolozsvár városának három tanácsosa – a katolikus Páter Pál, a református Pataki István és az unitárius Gyergyai Pál –, valamint a főjegyzői hivatal viselő Füzéri György aranyműves 1734-ben hosszú, barokk körmondatos címmel rövid latin nyelvű ismertetést készített a városról. A *Descriptio civitatis ab origine repetita cum inscriptionibus* kezdetű leírás¹ a maga teljességében magyar fordításban így hangzott: „Kolozsvár város leírása eredetéig visszamenőleg; továbbá azok a föliratok, melyek a bástyákon és más nevezetes épületeken mindenütt láthatók, a szerint, amint a város lakói a sors fordulataival gyarapodtak, különféle vallásra oszlottak, s az államkormányzat rendén is változtak, egészen a mai állapotig folytatólag.” Ebben így írtak a Szent Mihály-templomról: „a köztéren emelkedik a nagytemplom. Ezt boldog emlékü Zsigmond, Máriának, Lajos király leányának férje, előbb magyar király, majd felséges római császár építtette Szent Mihály arkangyal tiszteletére. Nyugati bejáratánál, a nagyobbik ajtó homlokzatán ott áll ugyanazon Szent Mihály arkangyal kőből faragott szobra, amint eltapossa és megöli a sárkányt... A templom kívülről faragott kockakövekből van rakva, köröskörül különféle faragványokkal és szobrokkal díszítve, azonkívül az északi homlokzatán egy nagy, magas tornya van, mely hasonlóképpen kockakövekből épült, mégpedig oly díszesen és művésziesen, hogy a városnak igen nagy ékességére válik.”²

Az 1739. augusztus 2-án beiktatott Biró János plébános nevéhez és tevékenységéhez fűződik a templom történelmi múltjához méltó feldíszítésének az időszaka.³ Biró János fényes egyházi karrierjéről életútja során elnyert címei árulkodtak: Nyújtódon és Lemhényben plébános, Kolozsváron plébános-főesperes, tb. kanonok, Gyulafehérváron nagyprépost és vikárius s – az ő személyétől kezdve kolozsvári plébános utódai is – a kolozsmonostori konvent levéltárának őre.⁴ A *Canonica Visitatio* páratlan módon méltatta: „Plebanus zelozissimus, cui similis non fuit antea” (A legbuzgóbb plébános, akihez hasonló nem volt korábban).⁵ A 18. századi plébániatemplom és plébánosa neve egymástól elválaszthatatlan fogalomává vált, a „decorem domus Dei” (Isten házának díszítése) értelmében adománnyal

¹ *Descriptio civitatis ab origine repetita cum inscriptionibus, in moenibus et aliis notabilibus aedificiis undique conspicuis, pro augmento et varietate inclarum ac religionum, vicissitudinibus fatorum, directione item politica, usque ad modernum statum, continuata et compendiose concinnata. Per deputatos pro hoc negotio civitatis amplissimos dominos Paulum Pater, Stephanum Pataki seniore, Paulum Gyergyai senatores et Georgium Füzéri juratum civitatis notarium.*

² Kolozsvár, 1734.

³ A templom részletes történetének a legújabb kutatási eredmények alapján való bemutatását ld. SAS, 2009.

⁴ FERENCZI, 2009. 188.

⁵ BIRÓ, 1934. 40.

és buzgósággal mindent megtett egyháza fényének emelésére. A művészet iránti meglepően jó érzékét magyarázhatja, hogy Olmützben végezte teológiai tanulmányait. Elődei és az ő szerepéről hiteles forrás, a templom Bíró József által felfedezett *Domus Historiája*, a *Rationes Ecclesiae Claudiopolitanae de Anno 1739–52* és a *Diarium Parochialis Ecclesiae* kimerítően tájékoztat. A templom plébánosa által vezetett *Rationes*nek köszönhetően van tudomásunk a barokk mesterkör két legkiválóbb mesteréről, a „kolozsvári német képfaragó” Nachtigall Jánosról és a „kolozsvári kőfaragó” Schuchbauer Antalról. Főleg az utóbbinak volt hűséges munkatársa a „Német asztalos Tyrol”, polgári nevén Severinus Pech.⁶

Bíró János már plébánosi működése legelején arra törekedett, hogy az istenháza legfeltűnőbb és legkomolyabb hiányosságait pótolja. Először az 1697-es tűzvészben megrongálódott torony újjáépítését kezdte el, amelyhez megfelelő és ügyes mesterembereket keresett. Abban az időszakban a mesterek főleg az obsitos és letelepedett németek közül kerültek ki, akik száma a nyolcvanat is elérte. A rovás-könyveket író magyar adószedők nem is bajlódtak a nehézkesen kimondható és leírható nevekkal, az általánosan használt „német” jelző után odaírták a foglalkozását vagy a keresztnévét: „ötves”, „kőműves”, „képfaragó”, „Jakab”. A munkálatok sokszínűségéről és a különböző feladatok kivitelezőiről az „Építő Mesterek Ratioja” név szerint tájékoztat: Török Timár Sámuel, Kőfaragó Hancz János, Georgius Tót Architectus, Comes Jesuitarum Joannes Jakob Greiner, Josephus Lapidica.⁷ Az építőmesteri feladatra a város falainak megerősítéséhez az egykoron Schwalbachból behívott Konrád Hammerrel kötött szerződést. 1744. szeptember 17-én az oly hosszú idő óta nélkülözött keresztet illeszthették az új torony gombjába. Négy esztendő leforgása alatt három harangot is felszentelhettek: a 38 mázsa 77 fontosat 1748. május 14-én, a két kisebbet az 1750. és az 1752. esztendő decembereinek 20. napján. Az 1748 és 1750 közötti időben felállított, kőangyalokból álló hatalmas szoborcsoportozat a torony ékessége lett. Ezt az unitárius Kővári László is megerősítette az *Erdély építészeti emlékei* című könyvében: [a torony] „a múlt század közepéig kőből faragott négy nagy angyallal ékítve [...] fennállott.”⁸

A templomtorony ábrázolása a kolozsvári asztalosok 1759-i céhlevelének szegélydíszén fennmaradt. A Szakáll János aranyműves készítette, vörösrézlemezre nyomott metszet (Joh[annes] Szakall Aurif[aber] Sculpsit C[o][os]ov[ar]i 1759) alapján fogalmunk lehet az egykori építészeti alkotásról. A régi torony helyén emelkedő négyszögletes alaprajzú építmény szintjeinek minden oldalán félköríves záródású ablakok voltak. A második emeleti ablakok felett, Kolozsmonostor – vagyis nyugat – irányába óra mutatta a múlt időt. Felette emelkedett a meglepően magas, díszes, sokrétű sisak. A hagymakupolás barokk torony magasan a többi egyház tornya fölé emelkedett, és ékessége, egyik fő látványossága lett a városnak.

A nagy pestisjárvány (1738–1742) elvonulása után a plébános – hálaadásul – a főbejárat elé fogadalmi kapuzatot emeltetett. A Szent Mihály-csoportozattal (a római legionárius öltözetű főangyal jobbával egy sárkányra tapos, balkezében Krisztus-monogramos pajzsot szorít, jobbában kardot tart), valamint a pestis

⁶ A kolozsvári barokk mesterkör feldolgozását lásd B. NAGY 1970. 293–329. és B. NAGY 1977. 177–260.

⁷ BÍRÓ, 1934. 76–77.

⁸ KŐVÁRI, 1866. 287.

ellen oltalmazó szentek (Keresztelő Szent János, Evangélista Szent János, Szent Sebestyén, Szent Rókus, Nepomuki Szent János és Borromei Szent Károly) szobraival és a fülkében allegorikus női alakkal díszített hármassal díszített diadalkapu lett egyúttal a templomot övező cinterem bejárata is. Alkotójuk a jezsuita (később piarista) templom egykori homlokzati szobrainak (Nepomuki Szent János és Szent Alajos) mestere, König János volt.⁹ Befejezésének időpontjáról zárókövének elhelyezett, feltekeredő kartonpapír alakzatát utánzó kartusban olvasható: *Sub Rdsmo Ioan / Biro Can Carol Alb / et Pleb Clau Erecta / 1747*. A temető körüli falak, a kapuzat és a szobrok összesen 514 magyar forintba és 78 dénárba kerültek. A portikus nem egész egy évtized múlva, 1756-ban javításra szorult. A kapuzatot a városi bizottság eltávolítandónak ítélte, a főtér 1899. évi rendezése során helyezték át a város keleti részében álló Szentpéteri templom elé. Új helyszínre, a neogótikus istenháza kedvéért, az összehatás érdekében „stylszerű restauratio”-n esett át, architektúrája barokkból neogótikus stílusúvá alakult.

Az 1748. esztendőben tartották meg a jezsuita páterek misszióját. Az ünnepi búcsú tiszteletére Bíró János plébános nemcsak a Szent Kristóf-képet újjátta fel, kőből egy szoborcsoportozatot is faragtatott. Szent Kristóf népi tisztelete elterjedésének jó példái a templomok falán fellelhető ábrázolások, melyek németországi hatásra utalnak. A falkép rendszerint abba az irányba tekintett, ahol lakott terület vagy forgalmas út volt. A néphit szerint a szent rajzolatának megtekintése napján nem érhetett senkit baj, készületlen halál. Kolozsvári képének megújítása – mint az említett templomkapuzat – a pestis elvonulásával állt összefüggésben. Szent Kristófot a járványok urának is tekintették, aki a fohászkodások hatására megóvja a várost és polgárait „a fekete halál” szenvedéseitől. Tisztelete a fellelt ábrázolások sokasága alapján országos méretűnek tekinthető.¹⁰

A Szent Kereszt szoborkompozíció három részből állt. Művészi kivitele Nachtigall Jánost, az erdélyi barokk szobrászat egyik legkiemelkedőbb mesterét dicséri. Középen a keresztfán függő Krisztus, fejénél az Atyaistennel, lábánál Mária Magdolnával. Az Urat szimbolizáló háromszögű glória mellett a Szentlélek galambja röpdös. A szoborcsoportozatot – melyhez lépcsők vezettek – 1753 júliusában állították fel. A teljes mű 245 magyar forintba és 96 dénárba került. Az egykoron a keresztfa jobb oldalán elhelyezett Szűz Mária és a bal oldalon álló Szent János szobrai már nem lelhetők fel, a Szent Kristóf-képpel együtt áldozatául estek a torony 1764. évi lebontásának. A csoportozat megmaradt része sokáig a Szent Kereszt oltárául szolgált.

Bíró János plébános erőteljesen foglalkoztatta a templombelső feldíszítésének kérdése. A szószék és az oltárok művészi tökélyű kivitelezésével a szentmise fényét szerette volna növelni és a lelki áhítat mélységét akarta fokozni. A templomhajónak a szentélytől számított második bal pillérkötegehez építették a szószéket, mely Erdély 18. századi szószékei között az első helyen álló műalkotás. A tíz éven (1740–1750) át tartó munkálatokban Nachtigall János mellett Schuchbauer Antal, a korszak másik kiváló szobrásza is részt vett. A bravúrosan elkészített katedrát a két művész közösen tervezte, a kivitelezés munkáját szintén megosztották egymás között. Az asztalosmunkát Pech Severin végezte. A katedra stílusbeli

⁹ A templom összefoglaló leírását ld. SAS, 2007.

¹⁰ Lásd SZÖVÉRFY, 1943.

analógiájának keresésekor először a bécsi jezsuita templom szószéke jöhet szóba. A díszítéshez szükséges nemesfémeket a ferences atyák révén, majd Bécsből szereztek be. A szószék teljes költsége 1009 magyar forintot és 18 dénárt emésztett fel.

A két mester együttműködött a templom öt barokk oltárának megtervezésében és egységesre tervezett felépítésük részleteiben is, melyet kompozicionális elhelyezésük bizonyított. Közülük négyet Schuchbauer, egyet Nachtigall alkotásaként ismerünk. A korabeli barokk oltárok közül kettő a szentély oldalkápolnáiban állt. A Háromkirályok oltára a déli, a Szent József tiszteletére szentelt (volt Szent Katalin-oltár) az északi oldalkápolnáiban.

Felállításuk időrendjében a háromkirályok- (később Szent József-) és a Szent Katalin- (később Szent Anna-) oltárok voltak a legelsőek, melyeket a hajó szentély felőli két első pilléréhez állítottak. A háromkirályok oltárát 1747-ben kezdték építeni, és három év múlva fejezték be. Oltárképe nem helyi alkotás, 1748–1750-ben Bécsből hozatták. Az oltár teljes összege 465 magyar forint, 52 dénár volt. (Az 1930-as években Szent József oltárának szentelték.)

Ellenpárja, a Szent Katalin-oltár szerkezetében, felépítésében a háromkirályokénak pontos mása volt. Készítésének ideje nem ismeretes, felállításának időpontjáról maradt adat: az 1750. esztendő. A posztamensen álló négy nőalakon kívül a párkányzat két oldalán is volt egy-egy női szent szobra. A földgömb felett az Atyaistent jelenítették meg. A baldachin közelében a donátor, körösszegi és adorjáni gróf Csáky Zsigmond özvegye, hallerkői Haller Katalin grófnő címere szerepelt. (Ugyancsak ők voltak a támogatói 1734-ben a kolozsvári ferences templom Szent Ferenc-oltára felállításának is.)¹¹ Az oltárkép helyét Alexandriai Szent Katalin életének egyes jellegzetes szakaszait bemutató aranyozott farelief foglalta el. A pálmadíszrel keretezett kép alsó részét kagylódíszek osztották két részre. A jobb oldali részben a szent nagy tömeg előtt prédikált, a bal oldaliban a piramisok tövében végrehajtott kivégzése látszott. Két angyal Katalin testét, egy a fejét vitte magával az égből. A kompozíció felső részében Szűz Mária és a Gyermek előtt hódolt Szent Katalin: térdre omolva bal kezét a szívéhez emelte, jobbját a kis Jézus felé nyújtotta. Szűz Mária feléje hajolt, ölében a kisdeddal és kezében jogarral. Ezen az oltáron állhatott az 1756-ban készült Szent Katalin-szobor, melyet Katzler András aranyozott és színezett, valamint az a hat aranyozott gyertyatartó, melyeket Nachtigall munkájának tartanak. Szent Katalin szobra az idők folyamán elkallódott. (Az 1930-as években az oltár Szent Anna nevét viselte.)

Eredetileg a szószék melletti pillérköteghez épült a harmadik, Szent András oltára, melyet 532 magyar forint és 63 dénár költséggel 1749-re fejeztek be. Felállítását donátorként Ferenczi András vette tervbe. Halála miatt özvegye, lőrincrévi Koncz Éva feladata lett férje akaratának teljesítése. Az elkészült oltár felszentelésének évét a kartus felirata adta meg: *ILLMA. DNA. EVA. KO / NCZ. DE. LÖRINCREVE / BENEFACRIX. HANC. S. / CRUCIS. EREXIT / ARAM / MDCCLXVI.* Az oltár számára először Szent András fából faragott domborművé képe készült el. A színezett reliefen kerek posztamensen, fehér tógában, jobb kezében az András-keresztet tartva állt a szent. Koncz Éva kérésére cserélték ki ezt a reliefet a vízkereszt-faragványra. Az oltárnál fel nem használt Szent András-dombormű a 19. század elején önálló ábrázolásként az utolsó oszlopknál

---

¹¹ SAS, 1999.

függött, két nagyméretű szent szobra között. Keresztelő Szent János szobra bal kezében keresztet tartott, jobbában kitárt könyvet támasztott a térdére. Szent Péter, a másik alkotás, jobbát az égnek emelte, baljában kulcsot tartott. Az oltár oromzatán két szent szobra között Krisztus mesterien faragott ábrázolása függött. (Nevezték Szent Teréz- és vízkereszt oltárának is.)

A hajó oltárainak készítése közben Biró János plébános nekifogott a szentély melletti kápolnák rendbehozatalának. Az oltár bal oldalán (a templomba lépőknek jobboldalt), a leckeoldalon lévő kápolnát királyinak (*Capella Regia*), az evangéliumi oldaliét királynőinek (*Capella Reginae*) nevezték el. A munkálatok befejezését a Szentháromság-oltár oszlopívén elhelyezett felírás tanúsította: APERTA / 1751 : RESTAU. / 1756 : PER IOA. / BIRO C. E. CA. CA. / PLE. CLA. (Erről az eseményről ma a szentély északi oldalkápolnájának ablakmélyedésében lévő kerek emléktábla szól.)

Miután 1751-ben megnyitották a királyi kápolnát, a plébános szerződést kötött a következő, a Szentháromság tiszteletére szentelt oltár megfaragására. A sorrendben negyedik oltár költségeit patrónusa, rátóti gróf Gyulaffy László kancellár, majd halála után örököse, galántai gróf Esterházy Dániel állta. A faloltár nem a pillérköteget, hanem a menzát (az oltár felső lapját) fogta félkörbe. Az oltárt összesen tizenhét faragott szobor díszítette. A vöröseshajára márványozott építmény konzoljain ült a négy egyházatya, felettük egy-egy szárnyas puttóval. Inda- és rácsdekorációk díszítése felett, egyedi szerkesztési elv alapján négy szerzetes mellszoborra volt látható. A széleken két nagy szárnyas angyal hajolt az oltárbelső felé, tetején háromszögű glória ékeskedett. A menzán inda- és kagylómotívumú nagy tabernákulum feküdt, mely felett két kerubfej talpazatot tartott. A talpazaton földgömb és a kígyó fejére taposó Immaculata. A háttér közepén felhőglóriában és aransugárban, fehér-kék köpenyben Szűz Mária állt, feje felett két angyal tartotta a koronát. Az oromzatban gomolygó felhők és glória közepette Krisztus és az Atyaisten ült, baljában a keresztet tartó földgömbbel. A főpárkány mezejében két oroslán fogta közre a patrónus, Gyulaffy gróf kilencágú címerét. (Az oltár ma a kolozsmonostori Fájdalmas Szűzanya-plébániatemplom főoltáraként működik.)

Az 1697. évi tűzvész súlyosan megrongálta a gótikus boltozatot, ezért a szentély újraboltozását nem lehetett tovább halogatni. Az 1754-ben befejezett barokk boltozat az előzőnél jóval alacsonyabbra sikeredett: elfedte az ablakok felső záradékát, és nehézkes, téglából falazott diadalívével rontotta a templom belső térhatását. A boltozat 18×25 cm-es porondos kézi tégláit az újraboltozás számára külön, a célnak megfelelő minőségben égették.

A déli oldalkápolnában álló oltárt a plébános kivetette, és a templomfal mellé helyezte. Az 1753-ban megnyitott királynői kápolnába (az evangéliumi oldalon) az addig elhagyatottan, magányosan álló régi Nepomuki Szent János-szobor felhasználásával készült új oltárt tettek. A korábbiakhoz viszonyítva az ötödik oltár lett a legegyszerűbb és a legszerényebb. Négy magas talpazatán, a négy oszlop közötti posztamensen (talpazaton) két szent püspök által közrefogva, a tabernákulum felett emelkedett Nepomuki Szent János nagyméretű szobra. Jobbjában tekintélyes feszületet tartott, balját kitárta. A feje fölött baldachinból függőnyszerűen aláhulló lepel. Az oromzaton faragott dombormű, mely a térdelő Jézus mellett a víz színén álló, szívet és a keresztet tartó Szent Jánost ábrázolta. Kettőjük

kompozícióját felhőkoszorú tetőzte a Szentlélek repdeső galambjával. (Az oltár helyére később a Szűz Mária tiszteletére emelt neogotikus oltárt állították.)

Az oltárok építtetése mellett Biró János plébános figyelme egyháza egyéb helyi liturgiai szükségleteire is kiterjedt. Az oltármunkálatok közepette alabástromból szenteltvíztartót, torockói márványból keresztelőkutat faragtatott. A díszítő plébános Hofmayer Józsefet bízta meg a templom padlózatának faragott kövekkel való burkolására. A hat évig tartó, 1753-ban elkezdett és 1759. szeptember 28-án befejeződött munka során 938 darab faragott követ kellett a helyére illeszteni. A padlózás elkészültével egy időben, 1759. szeptember 28-án teljes díszében ragyogott a főoltár tizenkét gyertyatartójával, aranydíszes tabernákulumának visszfényében.

Biró János plébánossága utolsó évében, 1759 márciusában készült el a barokk korban általánossá vált, az oltáriszentség bemutatására szolgáló liturgikus ötvös-tárgy, a nagy monstrancia. A Gyulai László és Szakáll János ötvösmesterekkel kötött szerződés első pontjában leszögezték, hogy az Úrmutató a munka minden részletében a károlyfehérvári káptalani templom monstranciájának formájára készüljön. („Ad formam Monstrantiae Ecclesiae Capituli Carolinensis secundum omnes illius partes.”)¹² A károlyfehérvári – későbbi nevén gyulafehérvári – templom Úrmutatója és annak bőrtokja a kolozsvári monstrancia előzményeként néhány évvel korábban, valószínűleg Bécsben készült, először az 1755. évi leltár említette.¹³ Művészettörténeti jellegű leírása is jól érzékelteti, liturgikus elgondolásából, formai és tartalmi kivitelezéséből, figurális díszítményeiből mennyi ötletet merítettek a kolozsvári ötvösök. A *Rationes Ecclesiae Claudiopolitanae de Anno 1739–52* című jövedelem-összeírás hosszasan és részletesen taglalta a felhasznált, Bécsből hozatott drágakövek színét, nagyságát, súlyát, származási helyét. Összesen 756 darab fehér, veres, kék és zöld követ, valamint 16 font súlyú aranyat és ezüstöt dolgoztak fel a mesterek. A csodálatos ötvösmű 1645 magyar forintba és 92 dénárba került. Az elkészült díszes Úrmutatót, a 18. századi kolozsvári ötvösművesség legszebb és legmonumentálisabb alkotását 1759. április 2-án ünnepélyes közszemlére tették ki.¹⁴

*A monstrancia leírása*¹⁵

Anyag: Aranyozott ezüst.

Leírás: Vízszintes és függőleges tagolású, hullámos peremű, ovális talp. Talpazatán barokk ékítmények – jellegzetes kagylómotívumok – között négy

¹² A gyulafehérvári Úrmutató leírása: „Úrmutató, aranyozott ezüst, vert, vésett. Talpa ovális, hullámos. A talpboltozat kagylós, kartusos. Négy csigás, kagylós, angyalfejes tagolás között négy dombormű: Utolsó vacsora, Mannaszedés, Mihály főangyal, Nagy Szent Gergely pápa. Nódusza kartusokkal és kövekkel díszített kerete alatt a Szentlélek galambja, jobbra füstölő, térdelő angyal, balra térdeplő főpap, fenn az Atyaisten Krisztus kínszenvedésének eszközeit tartó két angyalka közt. Az Atyaisten felett köves baldachin, legfelül fehér és zöld kövekkel ékes egyenlőszárú kereszt. A keresztábrázolás mögött dús sugárkoszorú. A talpperemen I K mesterjegy.” Ld. ENTZ, 1958. 174.

¹³ ENTZ, 1958. 174.

¹⁴ Első leírása nem azonosította alkotóit. Erdélyi 1941. 18. (95. sz.)

¹⁵ A kolozsvári és a mintául szolgáló gyulafehérvári monstrancia összehasonlításához ld. a 12. sz. jegyzet forrását.

dombormű.¹⁶ A hosszanti oldalon az Utolsó vacsora és a Mannahullás, a rövidebben Szent Mihály diadala és a Diadalmas anyaszentegyház ábrázolása. Felette angyal tiarával, baljában két kulcs és a kereszt.¹⁷ A talp tetején kövekből applikált kagylók. A talp felső részén lemezgallér és kagylós öv, valamint volutás lezárás. Sarkain kagylókkal, angyalfejekkel díszített oszlopszerű domborítás. Az oszlopon kék-fehér kövek füzére,¹⁸ a talpon 23 fehér, 15 kék, 3 zöld és egy vörös kő.¹⁹ Váza alakú nádusza négyszögletes,²⁰ előtte Keresztelő Szent János-ábrázolás. Felette három fehér, négy vörös és egy kék színű kő.²¹ Az oltáriszentség körül a Szentháromság megjelenítése. A baldachin alatt a jelképesen ábrázolt földre, a glóbuszra támaszkodó dicsfénykoszorús Atya, homlokán az őt megjelenítő szem háromszögű szimbólumával; lennebb dicsfényben tündöklő galamb formájában a Szentlélek, majd alatta Krisztus a kereszttel és a báránnyal, a klasszikus Jó Pásztor-ábrázolás. Az Atyaisten alakja mellett a vértanúság eszközeit kezükben tartó angyalok, az egyiknél ostor és nádszál, a másiknál három szeg és töviskorona.²² Középen adoráló angyal, jobbra térdelő Melkizedek,²³ kezén négy fehér és egy vörös kővel.²⁴ Az angyal koronáján 12, a pánton hét,²⁵ a térdén két fehér kő. Alattuk nagy voluta, fehér színű kőfüzérekkel. A Szentlélek galambja mellett két rozetta, négy fehér és egy kék kővel.²⁶ A kiugró, magas ostyaszekrény volutás, kagylódíszes keretét 140 fehér, 29 kék, 17 zöld, 11 vörös és két sárga,²⁷ lunuláját 16 fehér, hét kék és egy zöld színű kő díszíti.²⁸ Az Atyaisten felett baldachinban 33 fehér,²⁹ 11 zöld és két kisebb kék,³⁰ alatta négy kék és egy vörös nagyobb kő.³¹ A baldachin tetején

¹⁶ A négyes szám a világ, a teremtés teljességére utal.

¹⁷ A pápai hatalom jelképei: a hármasság korona és a kereszttel ábrázolt két kulcs, Krisztus hatalmának – oldás és kötés – jelképei.

¹⁸ A tisztaság és ártatlanság együttvalóságának kifejezése.

¹⁹ A színszimbólika – fehér (ártatlanság), kék (tisztaság), vörös (Krisztus vére), zöld (feltámadás) – az ártatlanul kereszthalálra ítélt Krisztus feltámadásának igazságát hirdeti.

²⁰ A kockaforma a végzetre utal, a keresztre feszítésnél a katonák kockát vetettek Krisztus köntösére.

²¹ Az ártatlanságnak, a tisztaságnak és Krisztus vérének a színei. Számuk összege (nyolc) Krisztusnak a teremtés nyolcadik napjának számító feltámadására, az Utolsó ítélet és az örök élet kezdetére utal.

²² Az összetett szimbólumok Krisztus kínhalálának eszközeit ábrázolják.

²³ Melkizedek: az Ószövetségben Sáleem királya és El-Eljon (= a magasságbeli Isten) papja.

²⁴ Az ártatlanul elítélt Krisztus vérének szimbóluma. A kövek összessége az ötös számot adja, amely az isteni szentség jele, Krisztust és az őt körülvevő négy evangélistát jelképezi.

²⁵ A 12-es szám alapvető szakrális jelentést hordoz (Izrael 12 törzse, 12 kis próféta, 12 apostol). A hét szent szám, a három (Isten) és a négy (világ) összege: a hatnapos teremtés után a hetedik napon megpihent az Úristen.

²⁶ A sok fehér színű kő – az ártatlanság – hangsúlyozása mellett helyet kapott a kék, a tisztaság, Szűz Mária megjelenítése is. Az öt kő Krisztust és a négy evangélistát jelképezi.

²⁷ A fehér az ártatlanságnak, a kék a tisztaságnak, Szűz Máriának, a zöld a halhatatlanságnak, a feltámadásnak, a Szentléleknek a színe, a vörös Krisztus vérét, a sárga a szentséget szimbolizálja.

²⁸ A kék a tisztaság, Szűz Mária, a zöld a halhatatlanság, a feltámadás, a Szentlélek színe. A kövek összességét adó számok Krisztusnak a teremtés nyolcadik napjának számító feltámadására, az Utolsó ítélet és az örök élet kezdetére utal.

²⁹ A kövek száma Jézus 33 évnyi földi életét fejezi ki.

³⁰ Kedvezőtlen, rossz számok. A 11 az isteni tökéletességet és harmóniát megbontó gonoszság és bűn jelképe, a kettes a tökéletesség ellentéte.

³¹ A négy kék színű kő az apostoloknak és a tisztaságnak, a vörös Krisztus vérének kifejeződése.

két angyal veszi közre az egy nagy kék, az egy nagy és 44 kisebb fehér, valamint négy-négy kisebb zöld és vörös kövel díszített keresztet.³² A kereszt hátoldalán öt darab erdélyi zománcos,³³ 17. század végi boglár, középen gránáttal.³⁴ Hátral, a kagylódíszekkel keretezett szekrény oldalán véset: *MAJORI GLORIAE DEI MONSTRANCIA HAEC ECCL. PARO. S. MICHA. CLAUD: CURATA PER JOANN: BIRO. C. E. A. CAR: CAN. ARCH: COLO: PLEB. CLAUDIOP: HAC IN URBE ANNO 1758.*³⁵ Talpán, szárán és a sugárkoszorú lemezén beütve SzI, Szakáll János³⁶ mesterjegye. A felső lemezen és hátul, az ostyaszekrény alatt beütve GL, Gyulai László³⁷ mesterjegye.

Megjegyzés: Bíró János megrendelésére készült. A talpon és a nódusz felett egy-egy kő, az ostyaszekrényen egy kövekkel díszített rozetta hiányzik.

Méret: magasság: 107,5 cm; szélesség: 57 cm; talpátmérő: 39 x 33 cm.

Készült: Kolozsvár, 1756–1758.

Hozzá tartozik:

A monstrancia tokja³⁸

Anyag: Világos barna bőr, kárminpiros bársony béléssel.

Leírás: Elő- és hátrésze favázán bőr behúzat. Előoldalán arany és vörös színű, festett levéldíszes négyzet.³⁹ Felirata: *MONSTRANTIA / ECCLESIAE PAROCHIALIS / CLAUDIO: POLITANAE. / ANNO 1759 / ABSOLUTA.*⁴⁰

Megjegyzés: Bíró János megrendelésére készült. Készítője egy Kelemen nevű kompaktor.⁴¹

Méret: magasság: 118 cm; szélesség: 62 cm; átmérő: 47 cm.

Készült: Kolozsvár, 1759.

A most közreadandó, több személy kézírásától származó, megfogalmazásában és helyesírásában egyedi sajátosságokat tükröző, eddig ismeretlen, korabeli becses adatok megvilágítják a kolozsvári Szent Mihály-templom nagy monstranciájának, vagyis Úrmutatójának keletkezési körülményeit, költségvetését, az elkészítéséhez felhasznált anyagok mennyiségét és típusait, a közreműködő személyek nevét.⁴² Világosabban és a maga teljességében tárul fel egy barokk műalkotás

³² A zöld a halhatatlanságnak, a feltámadásnak a színe, a vörös Krisztus vérének szimbolizálja.

³³ Az erdélyi zománc a 17–18. századi rekeszes zománcmunkák egyik fajtája. A rekeszek nincsenek egymás mellett, gyakran ékkövek díszítik.

³⁴ Az ötös szám Krisztust és az öt körülvevő négy evangélistát jelképezi.

³⁵ Fordítása: A kolozsvári Szent Mihály plébániatemplom Úrmutatóját Isten nagyobb dicsőségére Bíró János, a károlyfehérvári székesegyház kanonok-főesperese készítette a kolozsvári plébánia díszítésére, ebben a városban az 1758. esztendőben.

³⁶ Szakáll János (1748–1792) kolozsvári ötvös, arany- és ezüstbevéltő tiszt. A gyulafehérvári (erdélyi) Egyházmegyei Múzeum egyik címeres kelyhét (1758) őrzi.

³⁷ Gyulai László (18. sz.) kolozsvári ötvös és rézmetsző.

³⁸ A gyulafehérvári monstrancia bőrtokjának összehasonlításához lásd a 12. sz. jegyzetet.

³⁹ A négyzet a keresztény ikonográfiában fontos alaplövet jelent, amelyen a teológiai erények egyike, a Hit áll.

⁴⁰ Fordítása: A kolozsvári plébániatemplom tökéletes monstranciája az 1759. esztendőben.

⁴¹ Kompaktor (compactior) = könyvkötő

⁴² Itt köszönöm meg Szörényi Lászlónak, a MTA Irodalomtudományi Intézete igazgatójának a kézirat lektorálásakor adott segítséget és szakmai tanácsait.

megszületésének érzelmeiktől sem mentes folyamata. Mindezek figyelembevételével a legbecsesebb képzőművészeti alkotások között tarthatjuk számon az eredendően Isten dicsőségére és dicsőítésére szánt, de alapvetően mégis emberi léptékű művészi teljesítményt, a korabeli erdélyi ötvösség remekművét.

A sajtó alá rendezés során a korabeli szöveg minél hűségesebb közreadására volt a cél, hogy ezáltal is közelebb hozható legyen a korabeli időszak gondolkodásmódja és nyelvi kifejezési eszközei, a latin szavak elterjedt használata és az akkori kolozsvári nyelvjárásra jellemző ‚a‘-zás írásbeli rögzülése.

Forrás

*A Rationes Ecclesiae Claudiopolitanae de Anno 1739–52 című jövedelem-összeírásnak a nagy monstranciával kapcsolatos bejegyzései*⁴³

De Eleganti Nova Monstrantia Instrumenta et Computus⁴⁴

Anno 1758 die 13^a Julij az M[é]l[tósá]gos Kolosvári⁴⁵ Plebanus Biró János Kanonok Úr előtt megjelenvén Kolosvári juratus civis⁴⁶ Gyulai László és Szakál(l) János Ötvösek eő K[e]g[ye]l[me]k és az említet(t) Kolosvári Romano Catholica Ecclesia⁴⁷ számára eő K[e]g[ye]lme]k által készített monstranciának megaranyzására aranyat kérvén, adott az nevezett M[é]l[tósá]gos Plebanus Úr eő K[e]g[ye]lme]k[ne]k kezekhez Hollandus Aranyakat,⁴⁸ hat lot⁴⁹ és fél arany nyomókat; úgy két lot s fél arany nyomót idem⁵⁰ tíz és fél arany nyomó depurált⁵¹ aranyakat, hogy az Ti[sz]t[elendő] P[ater] Káplány Úr praesentiájában⁵² fel olvasztván eő K[e]g[ye]lme]k depuratiojával⁵³ amen(n)yit decrescalni⁵⁴ fog, annak annyi pondussáról⁵⁵ attestálván⁵⁶ T[isz]telendő] P[ater] Káplány Uram eő K[e]g[ye]lme]k arról igazán ratiocinálni⁵⁷ tartozzanak sub conditionibus tunc specificandis ex inferendis.⁵⁸

Coram Nobis⁵⁹

⁴³ Lelőhely: Szent Mihály plébánia Levéltára, Kolozsvár. Itt köszönöm meg Ft. Kovács Sándor főesperes-plébános úrnak a levéltári kutatás engedélyének megadását.

⁴⁴ De Eleganti Nova Monstrantia Instrumenta et Computus = a választékos új monstrancia elkészítéséről és számításáról

⁴⁵ Kolozsvár, ma Cluj-Napoca, Ro.

⁴⁶ Juratus civis = esküdt polgár

⁴⁷ Romano Catholica Ecclesia = Római Katolikus Egyház

⁴⁸ Hollandus arany = holland pénznem

⁴⁹ Lat (lot) = tömeg-mértékegység, 1/2 uncia = 1/16 márka = 1/32 font – budai lat = 15,34 gramm

⁵⁰ Idem = ugyanaz

⁵¹ Depurált = tisztított

⁵² Praesentiájában = jelenlétében

⁵³ Depuratiojával = tisztításával

⁵⁴ Decrescalni = lecsökkenti

⁵⁵ Pondus („nehézék”) = 8 obulus = 1/3 lat = 1/48 márka = kb. 4-5 gramm

⁵⁶ Attestálván = tanúsítván, igazolván

⁵⁷ Ratiocinálni = elszámolni

⁵⁸ Sub conditionibus tunc specificandis ex inferendis = olyan feltételek alatt, amelyeket majd akkor fogunk megállapítani

⁵⁹ Coram nobis = előttünk

Michaële Szélyes⁶⁰ mp.⁶¹ és Samuele Páll⁶² mp.
Archivi Conventus B[eatae] M[ariae] Virginis
de Kolos Monostra Requisiteoribus⁶³

A[nn]o eodem die subsequente 14^a Julj⁶⁴ felolvasztván mi előttünk az fellyeb(b) írt aranyak[na]k nagyobb részét és depuralván lött az 8 lot s egy arany nyomó aranyból depuralt arany hat lot három arany s négy fertály⁶⁵ nyomó arany megmaradván, még az salakos tisztítatlan darabocskák és apróság szemecskék vagy setét forma darabocskák; mely hogy mi előttünk felolvasztván annyira decreszcalt⁶⁶ super eo fide nostra mediante⁶⁷ attestalunk Claudop[oli] A[nn]o die que praenotatis.⁶⁸ Az fellyebb írt és depuratióra Ötves Gyulai László és Szakál(l) János eő K[e]g[ye]lmek[ne]k admanuált⁶⁹ aranyport depurationem in praescripta mensura⁷⁰ tisztítva pro hic et nunc⁷¹ a M[é]l[tósá]gos Plebanus Úr kezénél maradt, míg az monstrantia az Aranyazásra próbáltatik. Super quibus modo predict testamur.⁷²

Fidem qui supra⁷³ Michaël Szélyes mp. és Sámuel Páll mp.

Anno 1758. Die 20ma Julj az Monstrantianak aranyozására kívántató és felyeb(b) specificált depuratum,⁷⁴ mind eddig a Méltóságos Inspector⁷⁵ Úrnál tartatott aranyat Kolosvári Ötves Gyulai László és Szakál(l) János Uraimék aranyat két lotot és egy aranyak fél fertályát, avagy nyolczad részét előttem kezekhez vették praesentibus arról attestálok.

Joannes Kovács mp.

S[acr]ae [Caesareo] Regi[ae]que [Majestatis in Liberae Regiae] Ci[vi]t[ati]
Claud[iopoli] R[egio] P[erceptore]⁷⁶

Ita est Gyulai László mp.

és Szakáll János mpria

⁶⁰ Szélyes Mihály jegyző, 1735–40-ig marosvásárhelyi nótárius. Hatalmas városi telkét 1740-ben a minoriták megvásárolták, ahová templomukat és kolostorukat építtették.

⁶¹ Manu propria = saját kezűleg

⁶² Páll Sámuel (18. század) városi főbíró, Kolozsvár levéltárának rendezője.

⁶³ Archivi Conventus Beatae Mariae Virginis de Kolos Monostra Requisiteoribus Requisiteor = a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett kolozsmonostori konvent levéltárának levélkereső

⁶⁴ Anno eodem die subsequente 14^a Julj = ugyanazon esztendő július 14-ét követően

⁶⁵ Fertály = súlymérték, a mázsa negyede, 25 kg

⁶⁶ Decreszcalt = lecsökkent

⁶⁷ Fide nostra mediante = igaz hitünk szerint

⁶⁸ Anno die que praenotatis = a fent jelzett évben

⁶⁹ Admanuált = átadott

⁷⁰ In praescripta mensura = fent említett mértékben

⁷¹ Pro hic et nunc = itt és most

⁷² Super quibus modo predict testamur = amelyekről az előbb említett módon tanúsítjuk

⁷³ Fidem qui supra = a hitet megerősítik, akik fennebb

⁷⁴ Specificált depuratum = különlegesen tisztított

⁷⁵ Inspector = felügyelő, ellenőr

⁷⁶ Sacrae Caesareo Regiaeque Majestatis in Liberae Regiaeque Civitati Claudiopoli Regio Perceptore = Ő szent császári és királyi felsége adószedője Kolozsvár szabad királyi városban

Die et A[nn]o iisdem az megnevezett Gyulai László és Szakáll Uramék azon Monstrantiához való Talpját megmérvén, előttem az egyik darabban magánosan találtatott lótnak Nro. 105

Item az Manubrium,⁷⁷ mely két darabból áll, tészén lótot Nro. 46 1/2

Talán a mérő serpenyőben lévén akkor hiba, azután Szakál(l) úr felhozta a Manubriumot és újólag mérve lett 46 lot s egy könting⁷⁸ die 24 July.

Az több része még méretetlen maradt. Item fél köntinget 1/8

Summa lótot Nro. 151 5/8

Coram me⁷⁹ Joanne Kovács ut supra.⁸⁰

Ita est Gyulai László mp.

és Szakáll János mp.

Kolosvári Ötvesek Gyulai László és Szakál(l) János Uramék az M[é]l]t[ó]s[á]l]g[o]s Inspector⁸¹ Úrtól ennek előtte 13^{ka} July által kezekre vett és depuralni való Hollandus aranyakat vettenek nro. 42, de héjánosok⁸² lévén, egy arany nyomó híja esvén nyomót 41 aranyakat, melyek depuraltatván nyomtanak ut supra 20ma July két lótot és egy aranyak nyolczad részét.

Die item 5ma Xbris⁸³ vettenek kezekhez deponált aranyat kilencz arany nyomót egészlen.⁸⁴

Coram me Joanne Kovács mp.

Ita est⁸⁵ Gyulai László mp. és Szakáll János mp.

A[nn]o 1758. die 19. Xbris Gyulai László és Szakál(l) János ötvesek[ne]k ő k[e]g[ye]l]mek[ne]k még az előt(t) adot(t) aranyak nem lévén elégségesek a Monstrantia aranyazására, adtam 6 pondust kinyomó öt hollandus és egy körmöczi aranyakat.⁸⁶

Jo[ann]es Biró mpia.

Ita est Gyulai László mp.

és Szakáll János mp.

Anno 1759. die 30. Januarj mégis elégséges nem lévén az arany, adtam két hollandus pondust kinyomó aranyakat.

Ita est Gyulai László mp.

és Szakáll János mp.

⁷⁷ Manubrium = markolat, fogantyú

⁷⁸ Könting (másképpen quintli vagy drachma) = súlymérték, a lat (lót) negyed része 3,9 gramm

⁷⁹ Coram me = előttem

⁸⁰ Ut supra = ahogy fennebb

⁸¹ Inspector = felügyelő, ellenőr

⁸² Héjánosok = hiányosak

⁸³ Xbris = Decembris (december)

⁸⁴ Egészlen = egészen

⁸⁵ Ita est = Úgy is van (igen)

⁸⁶ A körmöcbányai pénzverdében vert aranyak (később dukátnak nevezett forintok) híresek voltak tisztaságukról, ezért a „körmöci arany” fogalom volt Európa-szerte.

Infrascripti recognoscimus et attentamur super eo.⁸⁷ Quod in Anno 1756. Die 30ma. Mensis 7bris.⁸⁸ Az Királyi Kolosvár Várossában lévő Venerab[ilis] Parochialis Catholica Ecclesianak⁸⁹ Templomában kívántató Remonstrantianak megcsinálását Ezüsből megaranyozva és kövekkel megrakva, azon nevezett Venerabilis Ecclesianak Méltóságos Plebanus Méltóságos Biró Úrral alkudunk róla megfontyát⁹⁰ a den[arii]⁹¹ 72, mely is elkészülvén megaranyozva az belérakott köveken kívül lett 15 font⁹² és 29 lót. Ennek elkészítéséért az fejer ezüst munkájáért és azon kívül rajta tett aranyozásért, az Munkánkért, az Nevezett Méltóságos Plebanus Úr készpénzül fizetett ungaricalis florenos⁹³ négy száz harmincz négy forint és den[arii] 30. Az aranyozására hozzája adott magunk tisztított aranyokért, nyolcz lót félért, melynek is ára térsen u[ngaricalis] f[lorenos] 42, den[arii] 50, in summa⁹⁴ térsen u[ngaricalis] f[lorenos] 476, den[arii] 80.

Melyeket, hogy sine defectu⁹⁵ az Méltóságos Úrtól percipiáltunk⁹⁶ futuro pro testimonio⁹⁷ adjuk ezen Quietantiákat⁹⁸ fide nostra mediante. Claudiop[oli]⁹⁹ Die 28ma Juny 1759.

Gyulai László mp. és Szakáll János mpria
Mindketten Kolosvár Várossában lakó hütös¹⁰⁰ Céhbeli Eötves Mesterek.
Coram me Joanne Kovács mp.
S[acr]ae Cae[sare]o Regiae[que] Ma[jes]t[at]is in Libera Regiaeque
Civitati Claudiop[oli] Regio Perceptore.

Mivel Isteni Kegyelemből a Kolosvári Catholica Parochialis Ecclesiában, amik pro decore Dom[us] DEI¹⁰¹ szükségesek voltak, nagyob(b) részre szorgalmatos industriaja¹⁰² által a Fő Tisztelendő Károlyvári¹⁰³ Canonok és Kolosvári Plebanus Biró János Úr által majd mind végben vitettek; Hanem illy Királyi Templomban nem találtatván illendő Monstrantia, tehát annak is elkészítésére igyekezővén

⁸⁷ Infrascripti recognoscimus et attentamur super eo = alulírottak elismerjük és jótállunk arról

⁸⁸ Mensis 7bris = septembris (szeptember) hónap

⁸⁹ Venerabilis Parochialis Catholica Ecclesianak = tisztelgetreméltó plébániai katolikus egyháznak

⁹⁰ Fontyát = fontját

⁹¹ Dénár = római eredetű ezüstpénz. A garas 5 dénárral, a krajcár 1,33 dénárral volt egyenértékű. A dénárt ezüsből verték, Mária Terézia pénzreformja értelmében 1760-tól rézből készült. Magyarországon 1767-ben vertek utoljára dénárt.

⁹² Font = 32 lat = 56 dekagramm

⁹³ Magyar forint = Az ezüstalapú forint (a bankjegyeken Gulden, az érmeiken Fl., latinul Florenus) egy történelmi ezüstalapú pénzegység volt. 1750-től 1892-ig, az aranyalapú valuta bevezetéséig volt a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia elsődleges törvényes fizetőeszköze. Két fő típusa 1750–1857 között az úgynevezett konvenciósi forint, azután az osztrák-értékű forint. Az előbbi 60, az utóbbi 100 krajcárral volt egyenértékű.

⁹⁴ In summa = egészben

⁹⁵ Sine defectu = hiány nélkül

⁹⁶ Percipiáltunk = beszedtünk

⁹⁷ Futuro pro testimonio = a jövődő tanúságtétel végett

⁹⁸ Quietantiákat = nyugtákat

⁹⁹ Claudiopolis = Kolozsvár (ld. a 45. sz. jegyzetet) latin neve

¹⁰⁰ Hütös = hites

¹⁰¹ Pro decore Domus Dei = Isten Házának díszéért

¹⁰² Industriája = munkálkodása

¹⁰³ Károlyfehérvár, később Gyulafehérvár (ma Alba Iulia)

a nevezett Plebanus Úr ex congesto a se per partes antedaneis in annis argento,¹⁰⁴ hogy felállítatnék azon Monstrantia, megszegődék a Ti[sz]te[lete]s: Plebanus Úr Kolosvári Gyulai László és Szakáll János Ötvésekkel eő Kegyelmeikkel sub his Conditionibus:¹⁰⁵

1mo Hogy amely Delineatiot¹⁰⁶ tétetet Károlyvárat a Plebanus Úr, ad formam Monstrantiae Ecclesiae Capituli Carolinensis,¹⁰⁷ secundum omnes illius partes¹⁰⁸ légyen azon Monstrantianak is elaboratioja,¹⁰⁹ figurákkal, párkányozásokkal, kövekkel, trébelyezésekkel¹¹⁰ és minden hozzá illendő Ornamentumokkal,¹¹¹ olly munkával, hogy minden részei polité,¹¹² s minél ékesebben lehet, kidolgoztassanak a nevezett Ötves eő Kegyelmeiktől.

2do Mikor az Ezüsből való munka minden illendő proportiokkal¹¹³ elkészül: azután repraesentálván¹¹⁴ (addig is amint jobb, consultálován¹¹⁵ a sokszor említett Plebanus Úrral) discutiáltassék,¹¹⁶ és akkor concludáltassék,¹¹⁷ hol maradjon fejéren, és hol aranyason.

3^{io} Sietetni kel a munkát, hogy bár csak indilate¹¹⁸ Húsvétra el készüllyön a jövő esendő 1757. esztendőben, és azért Ötves Uraim más munkát ne dolgozzanak, se ne fogadgyanak késedelmetzőjét ezen munkának.

4to Mivel hogy adott a nevezett Úr Kezekhez megolvasztva in tres partes¹¹⁹ tizenegy font és tizenhárom Lot Ezüstöt 12 próbás nagyob(b) részére, és harmada 13 próbás, amint remonstrálni¹²⁰ fogják az eő K[e]g[ye]l[me]ktől kiadott próba particulácskák¹²¹ a trébelyes¹²² munkára való tudni illik, abból híven dolgoznak és szorgalmatosan. Lészen:

5to Minden Lotért fizetések 72 pénz kövezésivel együtt, de az aranyozásért különös lesz fizetések more solito.¹²³

6to Hogyha, kitől Isten őrizze, valamelyik decedalna,¹²⁴ a másik tartozzék absolválni¹²⁵ a munkát, vagy annál inkább, ha mind a ketten elhalnának, felesé-

¹⁰⁴ Ex congesto a se per partes antedaneis in annis argento = az őáltala az elmúlt évben részenként felhalmozott ezüstöt

¹⁰⁵ Sub his Conditionibus = ezekkel a kikötésekkel

¹⁰⁶ Delineatiot = tervrajzot

¹⁰⁷ Ad formam Monstrantiae Ecclesiae Capituli Carolinensis = a károlyfehérvári (ma gyulafehérvári) káptalani templom monstranciájának formájára

¹⁰⁸ Secundum omnes illius partes = a munka minden részletében

¹⁰⁹ Elaboratiója = kidolgozása

¹¹⁰ Trébelésekkel = domborításokkal

¹¹¹ Ornamentumokkal = díszítményekkel

¹¹² Polite = simított, csiszolt

¹¹³ Proportiokkal = arányokkal

¹¹⁴ Repraesentálván = bemutatván

¹¹⁵ Consultalodván = megbeszélvén, tanácskozáván

¹¹⁶ Discutiáltassék = megvizsgáltassék

¹¹⁷ Concludáltassék = határozottassék (határozzanak arról)

¹¹⁸ Indilate = haladéktalanul

¹¹⁹ In tres partes = három részletben

¹²⁰ Remonstrálni = kifogásolni

¹²¹ Particulácskák = részecskék

¹²² Trébeles = domborításos

¹²³ More solito = szokásos módon

¹²⁴ Desedalna = meghalna

¹²⁵ Absolválni = befejezni

gek obligaták¹²⁶ maradjanak, az Ezüst visszaadásra, úgy ha pénzt leváltak,¹²⁷ annak is pro aquo et justo restitutiojára.¹²⁸ Honnan:

7mo A fizetésekből pénzek[ne]k fizetése légyen per partes,¹²⁹ secundum progressum operis,¹³⁰ és mikor elvégzik viso labore et pensitato,¹³¹ de pleno¹³² kifizetnek.

Mely dolog és Contractus¹³³ így menvén előttünk végben, mÿs¹³⁴ futuro pro testimonio adgyuk ezen Levelünket, melyet nevünk subscriptiojával¹³⁵ és szokott pecsétünkkel Corroboráltunk¹³⁶ fide nostra mediante in Residentia Parochiali¹³⁷ A[nn]o 1756. die 30^a Septembris.

Correcta per Nos.¹³⁸

Endes Péter mp.¹³⁹ és Páll Sámuel mp.

Kolosmonostori Conventualis Requisiteorok¹⁴⁰ mindketten.

Ezen Contractusban specificált munkára a fellyebb nevezett M[é]l[tósá]g[o]s Kolosvári Plebanus úrtól Biró János úrtól leváltunk anticipato¹⁴¹ fl[orens] 40, idest¹⁴² negyven vonás forintokat¹⁴³ die 24ta 8br[is] 1756.

Gyulai László mp.

Szakáll János mpria

Anno 1757. Gyulai László eő K[e]l[g]l[y]elmének az Contractusban megírt 11, idest tizenegy font ezüstön és tizenhárom lóton kívül adatott ezüst lotones 19 és fél.

Die 8ra 9bris¹⁴⁴ ugyan eő K[e]l[g]l[y]elmének öccsével arany mívessel edgyüt(t) 16 próbás ezüst adatott lotones 11, azaz tizenegy lot ezüst, fejár kövek Mon. 782 duplex¹⁴⁵ kék 45.

A[nn]o 1758. die 17. January Szakály [sic] János eő K[e]l[g]l[y]elmének ment kezéhez harmincz egy lot uti apparet¹⁴⁶ talán 15 próbás, amelyből próbát hagyván mindezeket az próbadarabok mutattják meg.

---

¹²⁶ Indilate = haladéktalanul

¹²⁷ Leváltaknak = felvesznek (pénzt). Ld. SZABÓ, 1995. 1108.

¹²⁸ Pro aequo et justo restitutiojára = értéke és mértéke visszaállításáért

¹²⁹ Per partes = részletekben

¹³⁰ Secundum progressum operis = a munka előhaladása szerint

¹³¹ Viso labore et pensitato = megvizsgálván és megítélvén a munkát

¹³² De pleno = teljességgel

¹³³ Contractus = szerződés

¹³⁴ Mÿs = mi is

¹³⁵ Subscriptiojával = aláírásával

¹³⁶ Corroboráltunk = megerősítettünk

¹³⁷ Fide nostra mediante in Residentia Parochiali = igaz hitünk szerint a plébánia lakóhelyén

¹³⁸ Correcta per Nos = javítva általunk

¹³⁹ Endes Péter (18. sz.) levélkereső (lásd az 63. sz. jegyzetet), városi főbíró.

¹⁴⁰ Conventualis Requisiteorok = konventi levélkeresők

¹⁴¹ Anticipato = foglaló, előleg

¹⁴² Idest = annyi mint

¹⁴³ Vonás forint = 3 darab 17 krajcáros

¹⁴⁴ 9bris = November

¹⁴⁵ Duplex = kettős

¹⁴⁶ Uti apparet = ahogy látszik, kitűnik

Anno 1758. Die 25. Februarÿ az mely ezüstöt vettem volt Gyulai László Uram olvas(z)tójából égetett Lotones 37, másfélét Lotones 73, azokat is 73. Pater Lászlóffy Káplány Úr¹⁴⁷ előtt) öszve olvasztatván die 3^{ia} Martÿ az égetett ezüstből az arany mÍves munkájára 16 próbás ezüstöt Gyulai László és Szakál(l) ő Kegyelmekek adtunk által Lotones 20. A többit munka alá ő Kegyelmekek Lotones 81. De mivel adulteralt¹⁴⁸ ezüst azokon kívül találtott Lotones kettő és fél, azokat is általadtuk, hogy még csinályanak rája. De az munka közé ne tegyék és így, mivel hogy a 110 lot ezüstből per qui essentionem¹⁴⁹ adatott, hat lot ment ő Kegyelmekek keze alá.

Azon pedig adulteralt ezüst formát vagy az venditor¹⁵⁰ Örmény vegye vissza, vagy ha az nem lenne, quantotius,¹⁵¹ restitualjak¹⁵² nekem, mi ez figura amint kiadatott.

Ita est Antonius Lászlóffy mp.
Capellanus Claudiopolitanus¹⁵³

1758. die 23. Martÿ Gyulai U[ramna]k adtam H[ungaricalis] flo[renos] 20, idest hús Magyar Forintkot.

Joan Biró mp.

Anno eodem die 1ma 8bris¹⁵⁴ adtam Gyulai uramnak Consensussából a töb(b) Mesterember társainak H[ungaricalis] flo[renos] 120, idest százhusz Magyar forintkot.

Jo[ann]es Biró mp.

1759. die 26. Aprilis ő Keg[yelmekne]k adtam H[ungaricalis] f[lorenos] 25.

Jo[ann]es Biró mp.

Ezen Contractusban specificált Monstrantiához való köv [sic] foglalatokat minden hozzávaló részeivel és reá való applicatioját vállaltam fell in et pro flo[renos]: H[ungaricalis] 50, idest ötven magyar¹⁵⁵ forintokért.

Én Gyulai Boldisár Arany MÍves mp.

Signat. An[n]o 1758. Die 10ma Februarii

Anno 1758. Die 3^{io} Maÿ az Monstrantia nagyobb része csinálására leváltak Gyulai László és Szakáll János ötvesek az Méltóságos Inspector Biró János Úrtól az Kolosvári Ecclesia érdemes Plebanusától száz magyar forintkot, de quibus testor¹⁵⁶ Antonius Lászlóffy Capellanus Claudiopolitanus.

¹⁴⁷ Lászlóffy Antal (1746–1804) kolozsvári káplán, majd tordai és nagykászoni plébános, később alcsíki és kászoni esperes.

¹⁴⁸ Adulterált = hamisított

¹⁴⁹ Per qui essentionem = amiből kivonat

¹⁵⁰ Venditor = eladó

¹⁵¹ Quantotius = annál jobb

¹⁵² Restitualják = visszaadják

¹⁵³ Capellanus Claudiopolitanus = kolozsvári káplán

¹⁵⁴ 8bris = Octobris (Október)

¹⁵⁵ Magyar = magyar

¹⁵⁶ De quibus testor = amikről tanúsít

A[nn]o 1758. die 20ma July az Monstrantiának aranyozására kívántató és felyebb specificalt depuratum mind eddig az Méltóságos Inspector Úrnál tartatott aranyát Kolosvári Ötves Gyulai László és Szakál(l) János Uramék aranyat hat lótot és egy Aranynak fél fertályát, avagy nyolczad részét előttem kezekhez vették quantibus, arról attestálok

Joannes Kovács mp.
[Sacrae Caesareo Regiae Majestatis in Libera Regiaq]
Ci[vi]t[a]tis Claudiop[oli] Reg[io] Percept[ore]

Die et A[nn]o iisdem az megnevezett Gyulai László és Szakáll Uraimék azon Monstranciához való Talpját megmérvén előttem, az egyik darabban magánosan tanáltatott lótnál

Item az Membriuma, mely két darabból áll Nro 46 1/2
Item fél köntinget Vide correctione¹⁵⁷ 1/8

Summa lót Nro 151 5/8

Az több része még méretetlen maradt.

Coram me Joanne Kovács pro summa mp.

A[nn]o 1758. die 25. July mind magok, mind az arany míves mostani nyári dolgok szükségére leváltak. H[ungaricalis] f[lourenos] 60, idest Hatvan Magyar forintot Gyulai László úr által.

Joannes Biró Plebanus Ita est Gyulai László mp.

Die 5ma Xbris 1758. vettenek kezekhez az M[é]l[tó]s[sá]g[o]s Inspector Úrtól kilencz arany nyomó depurált aranyat.

Coram me Joanne Kovács mp.

○¹⁵⁸ 1 ○ 1 ○ 1 ○ 1 Ezen négy Circulusnak¹⁵⁹ az mekkora nagyságok¹⁶⁰ van, akkorá nagyságú égh szín kék duplex kívántatik egj-egj.¹⁶¹

□ 10 Illyen nagyságú négy¹⁶² szegű forma eghj kis kék duplex kívántatik tíz.

□ 4 Ekkora nagyságú kék duplex kívántatik négy az kis kerek légyen.

□ 6 Ekkora nagyságú kék duplex kívántatik hatt.¹⁶³ ○ 6 Ekkora is hatt.

⬆ 2 Ekkora nagyságú fityegőnek való kék duplex kívántatik kettő.

⬆ 1 Ekkora nagyságú fityegőnek való kék duplex kívántatik egy.

⬆ 12 Ekkora nagyságú fityegőnek való kék duplex kívántatik tizenkettő.

¹⁵⁷ Vide correctione = lásd a javítást

¹⁵⁸ A különböző átmérőjű körök a szükséges kövek méreteit jelentik.

¹⁵⁹ Circulus = kör

¹⁶⁰ Nagyságok = nagyságuk

¹⁶¹ Egj-egj = egy-egy

¹⁶² Négy = négy

¹⁶³ Hatt = hat

1. ○ 30 Ekkora tseh¹⁶⁴ Gjemánt,¹⁶⁵ mint ennek az Circulusnak a benne lévő tiszta fejjerség, kívántatik harmincz.
2. ○ 50 Ez második Circulusban az mekkora az belől való tisztaság, akkora cseh gjemánt kívántatik ötven.
3. ○ 60 Ez harmadik Circulusban az mekkora az belől való tisztaság, akkora cseh gjemánt kívántatik hatvan.
4. ○ 145. Ez negyedik Circulusban az mekkora az belől való tisztaság, akkora cseh gjemánt kívántatik száz negyven ött.¹⁶⁶
5. ○ 215 Ez ötödik Circulusban az mekkora az belől való tisztaság, akkora cseh gjemánt kívántatik kétszáz tizen ött.
6. ○ 220 Ez hatodik Circulusban az mekkora az belől való tisztaság, akkora cseh gjemánt kívántatik két száz húsz.
7. ○ 60 Ez hetedik Circulusban az mekkora belől az tisztaság, akkora cseh gjemánt kívántatik hatvan.

	H[un- garicalis] f[lo]renos]	Den- [arij]
Anno 1756. die 10. Maÿ Küldöttem Csiki Thodor ő kegyelmétől Holl[andus] aranyat 19. Bécsbe H[ungaricalis] f[l]orenos] 94, mellyekből köveket hozot(t) 824, idest 824, amint mondottam 85, mert csak hat aranyat fordítot(t) vissza a félszemű Csiki	94	5
Die 30 7bris az ötves ő k[e]g[yelme]k anticipato ¹	40	80
1759. die 20. Martÿ a kapszulára ² vettem két bornyú bőrt Kelemen compactor által	2	18
Anno 1757. Gyulai László ő kegyelmének az Contractusban megírt tizenegy font ezüstön és 13 Loton kívül adatot(t) ezüst Lotones 19 és fél.		
Die 8. 9bris. Ugyan ő Kegyelemének öc[c]sével arany mívessel együtt 16 próbás ezüst adatot(t). Lotones 11, azaz tizenegy Lot ezüst. Fejér kövek Num[erus] ³ 482, duplex ⁴ kék 45.		
A[n]no 1758. die 17. Januarÿ Szakály [sic] János ő Kegyelemének 15 próbás ezüst, amint az előttünk: ment kezihez Lotones 31, mindezeket a próbadarabok mutatták meg.		
Die 1 ^{ma} Maÿ az ily köveket Gyulai László ő keg[ye]lme öc[c]sével együtt elvitte. Fejért Num[erus] 500, vereset Num[erus] 57, kéket Num[erus] 99, zöldet Num[erus] 83.		
Ita est Gyulai László mp. és Szakáll János mp.		
Anno 1758. Die 25. Februarÿ az mely ezüstöt vettem volt Gyulai László Uram olvasztójából égetett Lotones 37, más félét lotones 73, azokat Tisz[elendő] Pater Lászlófi Uram előt(t) öszve olvasztattam die 3 ^{ta} Martÿ az égetett ezüsből az aranymíves munkájára 16 próbás ezüstöt Gyulai László és Szakál(l) ő Kegyelemeknek adtunk által lotones 20, a többit munka alá ő Kegyelemeknek Lotones 81. De mivel adulteralt ezüst azokon kívül találtatott Lotones kettő és		

¹⁶⁴ Tseh = cseh

¹⁶⁵ Gjemánt = gyémánt

¹⁶⁶ Ött = öt

fél azokat is által adtuk, hogy megmíveljenek rája. De az munka közé ne tegyék és így mivel hogy az 110 lot ezüstbőlper liquefactionem⁵ decedalt hat lot ment ő Kegyelmeke keze alá. Lot 101. Azon pedig adulteralt ezüst formát, vagy az Venditor Örmény vegye vissza, vagy ha az nem lenne quantotius⁶ restitualják⁷ nekem, in ea figura⁸ amint kiadatott.

Ita est Gyulai László mp. és Szakáll János mpria

Die 21. Martÿ Antoni Szatmariusnak a Monstrantiára való figurák[na]k fából való kicsinálásáért fizettem Rh[enes] 7. Non erat nostru cum á Lot in Contractu.⁹

1758. 23. Martÿ Gyulai u[ramna]k adtam H[ungaricalis] f[lorenos] 20.

Ita est Gyulai László mp.

Anno 1758. Die 3ta Majÿ az Monstrantia nagyobb része csinálására Leváltak Gyalui László és Szakáll János ötvesek az Méltóságos Inspector Biró János Úrtól az Kolosvári Ecclesia érdemes Plebanusától száz Magyar forintot de quibus testor Antonius Lászlóffy Capellanus Claudiopolitanus.

Ita est Gyulai László mp
és Szakáll János mpria

A[nn]o eodem 20. Majÿ Szakál(l) János ő k[e]g[ye]lme Legényének sok Instrumentumokat adtam én r[hénes] 5. Úgy hogy megfizette ebből az ezüstöt.

A[nn]o 1758. die 25. Julÿ mind magok, mind az Arany Míves mostan nyári dolog szükségre Leváltak H[ungaricalis] flo[renos] 60, idest hatvan Magyar forintot Gyalui László úr által.

Ita est Gyulai László mp.

A[nn]o eodem die 1ma Octobris töb(b) Mester ember társainak írásban exhibente Consensusából¹⁰ Levált Gyulai úr H[ungaricalis] f[lorenos] 120, idest száz húsz Magyar forintot.

Ita est Gyulai László mp.

A[nn]o 1759. die 3ta Aprilis, amely materiat¹¹ vettem volt a Csiki örmény bottyából¹² 4 singet¹³ 61 borítására a Monstrantianak ubi videre est¹⁴ ego lui¹⁵ fl[orenos] r[hénes] 4.

Item Kelemen Compactor előt(t) a Capsulának belső bélésére, nehogy az arany vásoltassék, vettem 4 sing fél karmasing¹⁶ színű bársont

Ugyan a Csiki bottyából singit marianis¹⁷ 8 faciunt H[ungaricalis] f[lorenos] 10. Den[arii] 88. De nem lévén elég, vettem hozzá egy fertályt óáltalla D[enarii] 68.

Compactori pro duabus pellibus¹⁸ mar[ianis] 7. Item:

Item pro auro¹⁹ mar[ianis] 3.

8. Apr. Compactori Clementi pro labore et una empta pelle ac duo auro²⁰ H[ungaricalis] f[lorenos] 3. [Denarii] 40. Ígértem volt az üstért bérben Mestereknek sol[vant]²¹ H[ungaricalis] f[lorenos] 1. d[enarii] 2.

Die 26. Aprilis Gyulai és Szakál(l) ur[akna]k H[ungaricalis] f[lorenos] 25.

Ita est Gyulai László mp.

és Szakáll János mp.

Ezen Contractusban feltett munkát az megnevezett Gyulai László és Szakál(l) János Uraimék, hogy az Méltóságos Úrnak kívánsága szerint dicséretesen ad contentum²² elkészítvén, cum omnibus appertinentis²³ praesentáltak előttem és praesentiában felmérettetett praesentibus futuro pro testimonio fide mediante attestalok²⁴ Claudiop[oli] Die 28ma Junÿ 1759.

Joannes Kovács mp.

S[acr]ae Cae[sare]o: R[egi]ae Ma[jes]t[ati]s Regnis in Libera Regiaqi Ci[vi]t[ati] te [Claudiopoli Regio] Perceptor[e].

Jegyzetek:

- 1 Anticipato = megelőlegezve
- 2 Kapszulára = kis tokra
- 3 Numerus = szám
- 4 Duplex = páros
- 5 Per liquefactionem = beolvasztással
- 6 Quantotius = ahányszor
- 7 Restituálják = adják vissza
- 8 In ea figura = formájában, minőségében
- 9 Non erat nostru cum á Lót in Contractu = Nem volt lótnban a szerződésünkben
- 10 Exhibente Consensusából = teljesedett megállapodásából
- 11 Materiat = anyagot
- 12 Bottyából = boltjából (üzletéből, raktárából)
- 13 Sing = hosszmérték, 60 centiméter vászon vagy 6 méter posztó
- 14 Ubi videre est = ahol látni lehet
- 15 ego lui = én fizettem
- 16 Karmasing (karmasin, karmazsin) = sötétvörös
- 17 Máriás = ezüstpénz, melynek egyik oldalán Szűz Mária képe volt kivésve. Magyarországon a 18–19. században, I. Lipót és V. Ferdinánd uralkodása alatt verték. Később az ezüsthúszasok neve volt Máriás
- 18 Compactori pro duabus pellibus = a könyvkötőnek a két bőrért
- 19 Item pro auro = ismét aranyért
- 20 Compactori Clementi pro labore ed una empla pelle ac duo auro = Kelemen könyvkötőnek a megvásárolt bőrért két aranyat
- 21 Solvant = kiegyenlítettük
- 22 Ad contentum = megelégedésére
- 23 Cum omnibus appertinentis = minden hozzá tartozóval
- 24 Praesentibus futuro pro testimonio fide mediante attestalok = jelen írományomban a jövőendő tanúságtétel végett igaz hitem szerint tanúsítom

Extractus empti ad Monstrantia Argenti A[nn]o 1759. elaboratus ¹	Lotones integri	Madý	Una Untia	Untia	H[ungari- calis] f[lorenos]	Den [arii]
1757. 1 ^{ma} 9bris per D[ominum] Gyulai ab uno armeno ² 12 próbás Lotones á d[enar] 108. de ebból ment a kehelyre eund[em] Gyulaio ³ Lot 4. Ergo manent ⁴						
5. 9bris per eundem Kinek égetett ezüst 8 Lotya, ⁵ a többi 13 próbás á den[arii] 120	61				70	20
1758. 12. Martý per eundem ⁶ Lotones á d[enarii] 108.	17	fél	1		21	
17. Maý per eundem á den[arii] 96.	18	fél	1		20	25
26. Julý per eundem rerum poculum deauram ⁷ 14 próbás Lotones á den[arii] 136.	53	fél	1		51	84
5. Aug[usti] per eundem duos imperiales ⁸ 14 próbás Lotonem á den[arii] 120.	19	fél			28	52
9. Aug[usti] 16 próbás per eundem á d[enarii] 136.	5				6	
19. Aug[usti] per eundem 12 próbás á d[enarii] 120 Lotones	4				5	44
11. 7bris 14 próbás Haczegei Sámuel ⁹ eund[em] á den[arii] 114.	26				31	80
27. 7bris Per Ladis[lo]: Gyulai 12 próbás Lotones á den[arii] 120.	7				4	54
23. 8bris á den[ar] 102.	28				33	60
16. Novembr[i] Per Gyulaium unum argentum cingulum ¹⁰ á d[enarii] 134.	2	fél			2	53
29. 9bris á den[ar] 108. Haczegetől 13 próbás	28	fél			33	60
1756. 8. Apr[ilis] á Padre Györfaluensi administratore. ¹¹	8				8	88
15. 7bris per Gyulai eundem á d[enarii] 136.	1		1 1/2		1	70
19. Item Sept[ember] die ab eodem ¹² a trébelyezéshez szükséges jó olvasztot(t) ezüstöt á d[enarii] 136.	19				25	84
	14				19	4
Summa	310		00	fél	370	78

Ezekhez midőn per errorem ¹³ mégmértettek: Accedalt ¹⁴ a P[ater] Tinelli ¹⁵ argenterijából ¹⁶ Hat kalán ¹⁷ Egy leves osztó kalán Hat pár késnyél Egy gyertyatartó és csésze	23 12 33 8	fél fél	1 1		82	90
Summa	77		2			
De megolvasztván három darabba deficialt ¹⁸ Lot 2 és fél és így ment által Lot. Melyeket addatván á 310. Két köntinghez és félhez faciunt in Summa ¹⁹ 1757. 16. Marty per D[ominum] Gyulai empti argenti eund[em] ²⁰ á d[enarij] 136. 21. May ab Haczegi empti argenti empti praetio ²¹ Item ab eodem dato praetio. ²² 7. Juny á D[ominum] Szakál(l) empti argenti eodem praetio. 20. Juny 12 próbás á d[enarij] 108; az aranyozás Coram Lászlófi et D[ominum] Kovács János infra Ab ysdem empti argenti á d[enar] 126. Manualis ²³ aranyozás megolvasztván defuncti manual ergo 1758. 10 ^{ma} Januaris égetett ezüstöt Haczegitől eund[em] Lotonem á Den[arij] 136. infra 16. Januar[is] Szakál(l) ő kegyelméne] k mérésbe 6. Rh[énes] ²⁴ jó ezüstöt a többi közé vide infra ²⁵	74 74 384 6 5 4 4 13 17 11 13 6	00 00 fél fél fél fél fél fél	1 1 1 1	fél fél 1/16 fél	00 8 6 6 5 14 15 16 7	16 80 46 92 58 12 28 26
Lot	76		3		163	42

Jegyzetek:

- 1 Extractus empti ad Monstrantia argenti Anno 1759. elaboratus = A monstrancia céljára vásárolt ezüst 1759. évi kivonata
- 2 Ab uno armeno = egy örménytől (valószínűleg a többször említett Csíki Tódortól)
- 3 Eundem Gyulaio = ugyanazért Gyulaitól
- 4 Ergo manent = tehát maradt
- 5 Lotya = lótya
- 6 Per eundem = ugyanazért
- 7 Per eundem rerum poculum deauram = ugyanazért az aranyozott pohárért
- 8 Per eundem duos imperiales = ugyanazért két császári arany
- 9 A név eltérő írásmódja ellenére valószínűleg azonos Hársszegi Sámuel (18. sz.) kolozsvári ötvössel
- 10 Unum argentem cingulum = egy ezüst szalagot, övet
- 11 A Padre Györfaluensi administrator = a plébános györgyfalvi gondnokának
- 12 Ab eodem = ugyanattól
- 13 Per errorem = tévedésből
- 14 Accedáit = hozzájutott
- 15 Thinelli János Frigyes (†1755) gyulafehérvári káplán
- 16 Argenteríájából = ezüstműjéből
- 17 Kalán (kalány) = kanál
- 18 Deficiált = hiányos
- 19 Faciunt in Summa = az összegben kitesz
- 20 Empti argenti eundem = ugyanahhoz vásároltak ezüstöket
- 21 Empti argenti empti practio = vásároltak ezüstöket, vásároltak értékeket
- 22 Item ab eodem dato practio = ismét ugyanattól a keltezésről értékeket
- 23 Manuális = kézi
- 24 Rénes (rhénes) forint = rajnai (német) forint, váltópénzben 60 krajcár
- 25 Vide infra = lásd lejjebb

Continuatio Emptionis argenti ¹	Lotonnes integri	Mady	Una Untia	Untia	H[ungari- calis] f[lorenos]	Den [arij]
1758. 25. Febr[uar]. Mivel hogy elégségesnek mondták nem lenni az ezüstöt, Gyulai László hozot(t) ide gondolom egy örménytől ² ezüstöt.						
Ebből kiégetet(t) volt Lot[ones] 37. Más darabokba Lot[ones] 73. Ego lui Lotonem á d[enarii] 120.	110				132	
NB. ³ Ebből az arany mives keze alá ment, magok vittek Gyulai és Szakál(l) ő kegyelmekkel Lot[ones] 20.						
Decedalt magno ad domino ⁴ olvasztás által Lotones 6. Ment kezek alá tehát:	20					
Adulteralt ezüst Lot 2 fél; ezeket vagy vis[s]zaadni az örménynek jussum est, ⁵ vagy árát vis[s]zavenni fac[tum]: Rh[éhes] 2. x. ⁶ 30. Solvant.	81					
1757. Égett ezüstöt Lot[ones] 17. Lotam D[ominum] Capell[anum] et D[ominum] jámbor Gyulai uramnak: Szakáll uramtól 4 lot, könt[ing] 1 1/2						
Simul ⁷ 21 [lot], egy kön[ting] és fél						
Die 7. Juny P. Lászlóffi Capellanus előtt megolvasztottak, decedalt Lot 2. könting 1 és 1/2 Gyulai Lászlóhoz ment. Ergo maradt	19	fél	0	0		
1758. Amely 12 próbás ezüstöt a cigányoktól vettünk Lotones 13 és fél, Haczegitől égetett ezüstöt Lotones 13, ezekhez adtam hat Rh[énes] forintokat. Megmervén Szakál(l) János ő k[e]g[lye] lme lett simul 32 Lot, könting 1 és fél. Megolvasztván P[ater] Lászlófi úr előtt. Let(t):	31					
Definiált Lot 1, kön[ting] 1 és fél.					132	

Finom Arany Vétele a Monstra[n] cziára 1756. 21. Majꝝ Haczegitől két arany karikát másfél arany nyomót Ab eodem arany drótot egy laminácskár ⁸ 2 arany nyomót 1758. 10. January Gyulai Lászlótól tisztított 4 arany nyomót 13. Martꝝ ab eodem simile aur[um] 3 aureos ponderans ⁹ 15. 9bris ab eodem purificatum aurum suasum sed adiument libet ducatum debui addere den[arii] 10. ¹⁰ Novem[bris] ducatos ponderat. ¹¹					7 10 20 15 45	54 90
Kövekre tett költség S[umma]					98	44
Csiki Thodornak adtam volt arany pénzt 94 H[ungaricalis] f[lorenos] d[enarii] 5. Abból deceptor, ¹² amely köveket hozott, némelyek nem voltak jók, mely is el tartott azokra Azután szebb és jobb köveket hozattam és fóliumokat ¹³ Portóriumáért ¹⁴ a postára					64 25 1	5 8
S[umma]					90	13

Jegyzetek:

- 1 Continuatio Emptionis argenti = az ezüst vásárlásának folytatása
- 2 Valószínűleg a többször említett Csiki Tódortól
- 3 Nota bene = Jegyezd meg jól
- 4 Decedált magno ad domino = a nagy túlsúlyban tönkrement
- 5 Jussum est = parancsra
- 6 Krajcár = A rénes (rhénes) forint váltópénze (1 Rh = 60 x). Nevét egy 1271-ben Meranóban kibocsátott tiroli garasról kapta, amely keresztet (kreuz) ábrázolt. Magyarországon a Habsburg-uralom idején, a 18. században jelent meg és 1892-ig volt forgalomban.
- 7 Simul = összesen
- 8 Laminácska = lemezecske
- 9 13. Martꝝ ab eodem simile aurum 3 aureos ponderans = Március 13-án ugyanabból hasonló arany három aranyat nyomó
- 10 159bris ab eodem purificatum aurum suasum sed adiument libet ducatum debui addere den[arii] 10. = November 15-én az általa tisztított aranyhoz ugyanabból hozzá kellett tétetnem tört aranyat, amely 10 dénárt tett ki.
- 11 Novem ducatos ponderat = kilenc dukátot nyomó
- 12 Deceptor = csaló
- 13 Fóliumokat = leveleket
- 14 Portóriumáért = kereskedelmi illetékéért

Az Újj Monstrantian lévő nagyobb s apróbb Köveknek Specificatiója¹

	fejér	veres	kék	zöld
Nagyobb Kő A Baldachinumon				
Ovális		2	2	
Ezeknél valamivel kisebbek				
A Kereszten			1	
A Circulus felett			1	
Az Holdon			1	
Az Hold alatt			1	
Az Galambnál kétfelől	26		2	
A Szárán lévő Boglárba ²			1	
A Talpa felső Boglárába			1	
Az két Angyal alatt passionis Inst[rumenta] inter ³	30			
Ez alatt két Boglárba	2			
Summa	58	2	10	
Apró kövek				
A Kereszten vagyon fenn	50	4	4	4
A Baldachinumon ⁴	56			
Item zölddel elegy	10			11
Item a függőkön apró	91			
Az Atya képe feje felett	18			
A Sceptrumán ⁵	12			
Az Orbiton ⁶	12		5	
A Közép Circulus felett	26	2	1	2
A Circuluson kétkel fejér elegy	18			
	37		12	3
A Circuluson kétfelől	37	4	8	6
Ez alatt veressel elegy fejér	10	6		
Mégis ez alatt alább	8		8	
A Circulus allyán	22	1		12
Az Holdon	53	2	3	3
Az Galambon	11			
Item kétfelől két Bogláron	8			
Summa	479	19	41	41
A Szárán lévő Bogláron	4	4		
A Talpa felső Bogláron	5	1		2
Az Ajján lévő Bogláron	3			3
Kétfelől itten kétkel elegy fejér	16		12	
A két Angyal alatt fenn	30			
A Fő Pap Melchizedeken ⁷	6			
A Turifer ⁸ Angyalon	21			
Item két Bogláron	6			
Summa	91	5	12	5

58	2	10	
472	19	41	41
91	5	12	5
621	26	63	46

fejér	621
veres	26
kék	63
zöld	46
Summa	756

In argentiin, conjunctione et compositione rupti.⁹

Romlott el fejtér kő: 22

Két duplex 18

Zöld 13

Veres 36

S[umm]a 89

Tot in Monstrantia sunt Lapides seu ut vocant adamantes Bohemiae.¹⁰

Jegyzetek:

- 1 Specificatiója = részletezése
- 2 Boglárba = ékköves, gyöngyös, zománcos, gomb alakú ékítménybe
- 3 Passionis Instrumenta inter = kínszenvedés eszközei között
- 4 Baldachinumon = a díszmennyezet
- 5 Sceptrum = jogar, amely hatalmi vagy koronázási jelvény, gyűrűk és karimák által tagolt aranypálca volt, mely sassal, liliommal, golyóval, vagy kereszttel végződött
- 6 Orbiton = az ostyaházon (lunulán)
- 7 Lásd a 23. sz. lábjegyzetet.
- 8 Turifer = a miseáldozatot bemutató asszisztencia tagja, szolgálattevő pap
- 9 In argentiin, conjunctione et compositione rupti = az ezüst összekötésében és összeállításában eltört
- 10 Tot in Monstrantia sunt Lapides seu ut vocant adamantes Bohemiae = Ahány kő van a monstranciában, vagy ahogy hívják, cseh gyémántok. Cseh gyémánt = gyémánt formára megmunkált hegyikristály

Szakáll Jánosé Aranyas		Font	Lott	Könti[ng]
1mo	Monstrantia Talpa	3	12	
2do	Két darabból álló Manubrium	1	15	
3tio	Felső Cupula, ¹ Káva, ² 2 Angyal Figura Barnyastól, ³ Rúdgya, 4 sróf szegek, sróf házak nélkül valók, egy Ajtó, kilintsével, az Lunula tokjával	3	9	1
4to	Lunula		3	3 1/16
	Aranyzatlan 16 apróbb, egy nagyobb sróf házak, 6 cső[ve]k, egy ajtó sarkak[ho]z való szeg		4	½
	Lib[ras]	8	12	1/2 1/16

Gyulai László Uram Aranyason		Font	Lott	Könt[ing]
1mo	Aranyasok A Radius ⁴	3	18	3
2do	Radius előtt való nagyobb tábla	1	30	
3tio	Öt darabból álló figurák	1	11	1 1/2 1/16
4to	Első üveg tartó cum Radys. Atya Isten előtt való Laminával, ⁵ Thuribulum ⁶ lánczával, cum Instrumentis pass[ionis]: ⁷ Ubi item egy sróf szeg aranyzatlan.		17	3 1/2
	Aranyzatlanok 4 sróf szeg, 10 sróf ház, 6 cső		2	3
	Lib[ras]	7	16	3 1/16
	Aranyas Summa Lib[ras]	15	29	

Edgyik rész fejéren Lib[ras]	7	7	2 2 1/2
Srófok, sróf házak		2	23 ½
Gyulai Uramé Lib[ras]	7	10	21 ½
Szakáll Jánosé Lib[ras]	8	6	2 ½
Summa Lib[ras]	15	17	

Jegyzetek:

- 1 Cupula = csúcs
- 2 Káva = lépcsős kiugrás vagy mélyedés
- 3 Barnyastól = bárányostól
- 4 Radius = sugár
- 5 Laminával = lemezzel
- 6 Thuribulum = füstölő
- 7 Cum Instrumentis passionis = a kínszenvedés eszközeivel

Feljegyzések az orgona sípjairól

Placsintár uramtól vettek Egyházi Szabó János és Simon István ő kegyelmek az orgona Sípjainak elkészítésére, kit Szebenben készítettnek a kolosvári Parochialis Ecclesiaba.

Fejjér ónnot¹⁶⁷ fontyát¹⁶⁸ á d[énár] 63, Libras 148. Sol[vi] H[ungaricalis] f[lorenos] 93 d[enarii] 24.

Novák uramtól á d[enarii] 62 fontyát Lib[ras] 214. Sol[vi] H[ungaricalis] florenos] 132 d[enarii] 68.

Az Ecclesia harangjától megmaradot(t) ónnból Lett Libra[s] 38, faciam 66. H[ungaricalis] f[lorenos] 25 d[enarii] 8. In scriptes Diario¹⁶⁹

Libras Summa: 400

Melyekről attestalunk hütös Egyháziak Die 14. Martÿ 1753.

Szabó János mpria

és Simon István M[anu]: alis¹⁷⁰

A Palacsintár [Placsintár] uramtól vett 148 font fejjér ónnot előttem, a Mél[tósá] gos úr kifizette H[ungaricalis] f[lorenos] 93 den[arii] 24. Die 14. Martÿ 1753. kit attestalok fide mea mediante.

Item qui supra Szabó János mpria

Die 18. Martÿ a Négy Má[z]sának Szebenbe vecturázásáért¹⁷¹ Solvi H[ungaricalis] f[lorenos] 3.

Ezen fen(n) specificalt ónnok árát és a Szebenben való vektusát¹⁷² hogy így fizette ki Mél[tósá]gos Plebanus úr, hitre attestalok die 2da Augus[tus] 1753.

Joannes Szabó edituum¹⁷³

---

¹⁶⁷ Ónnot = ónt

¹⁶⁸ Fontyát = fontját

¹⁶⁹ In scriptes Diario = a napló feljegyzéseiben

¹⁷⁰ Manualis = kézzel

¹⁷¹ Vecturázásáért = kényszerfuvarozásáért

¹⁷² Vektusát = szállítását

¹⁷³ Edituum = kiadtam

Rövidítések és irodalomjegyzék

- KOLOZSVÁR
1734 *Kolozsvár leírása 1734-ből.* Szerk. PÁTER Pál, PATAKI István, GYERGYAI Pál és FÜZÉRI György. Ford., bev., jegyz. MÁRKOS Albert. Kolozsvár, Minerva, 1944. (Erdélyi Ritkaságok 18.)
- ERDÉLYI
1941 *Erdélyi művészeti kiállítás 1941.* Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet, 1941.
- B. NAGY
1970 B. NAGY Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben.* Bukarest, Kriterion, 1970.
1977 B. NAGY Margit: *Stílusok, művek, mesterek.* Bukarest, Kriterion, 1977.
- BIRÓ
1934 BIRÓ József: *A kolozsvári Szent Mihály-templom barokk emlékei.* Cluj-Kolozsvár, Glória, 1934.
- ENTZ
1958 ENTZ Géza: *A gyulafehérvári székesegyház.* Bp., Akadémiai, 1958.
- FERENCZI
2009 FERENCZI Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyház-megye történeti papi névtára.* Bp.–Kolozsvár, Szent István Társulat–Verbum, 2009.
- KÖVÁRI
1866 KÖVÁRI László: *Erdély építészeti emlékei.* Kolozsvár, Stein János, 1866.
- SAS
1999 SAS Péter: *A kolozsvári ferences templom.* Kolozsvár, Szent István királyról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány, 1999.
2007 SAS Péter: *A kolozsvári jezsuita, majd piarista templom kincstára.* Kolozsvár, Kriterion, 2007.
2009 SAS Péter: *A kolozsvári Szent Mihály-templom és egyházi gyűjteménye.* Kolozsvár, Glória, 2009.
- SZABÓ
1995 SZABÓ T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.* VII. kötet. *Kl – Ly.* Bp.–Bukarest, Akadémiai–Kriterion, 1995.
- SZÖVÉRFY
1943 SZÖVÉRFY József: *Szent Kristóf.* Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943. (Német néprajztanulmányok X.)

„It ülök az íróasztalomnál, egy óra beszél előttem...”

Ismeretlen Bessenyei György-levél
a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményéből

Az alább közölt Bessenyei György-levél az írónak azokból az éveiből való (1774–1775), amikor református főkonvizstórium titkár volt Bécsben. Nem hivatalos ügyben íródott, a baráti levelek műfajába tartozik. Megszólítottja egy fiatalember, akivel az író Bécsben találkozott. Mivel a levél boríték, illetve címzés nélkül őrződött meg, a címzett személyét belső utalások alapján azonosíthattuk. Jankovics József, aki néhány nehezen kiolvasható szó értelmezésében segített, a Péceli község meghatározásával vezetett nyomra. Bessenyei kora tavaszi szomorúságát Bécsben egy fiatal társaság oldotta, közülük az író számára ifj. Ráday Gedeon volt a legkedvesebb, ő lehet a levél címzettje. Id. Ráday Gedeon 1774–1792 között a dunántúli egyházkerület főgondnoka volt, családja Pécelen élt, fia pedig két évvel volt fiatalabb Bessenyei Györgynél, neki szólhat az enyhén ironikus „ifju úr” megszólítás.

A kézirat több más, különböző korszakból származó darabbal ugyanattól a tulajdonostól 1978-ban került be az Irodalmi Múzeum kéziratárába (jelzetszáma: V.4455/6.). Ezek a darabok Ernst Lajos gyűjteményéből származnak.

Forrás

Bessenyei György levele
Bécs, 1774. március 3.

Tekintetes ifju Ur!

Nem tudom mitsoda szerentsetlenség okozza, hogy humorom az ablakomra könyvező fellegekkel öszve botsátkozván, mindent szomoru borongásnak mutasson valamit a Természet körülte mozdithat. It ülök az íróasztalomnál, egy óra beszél előttem, nézem hogy életemet edjik pertzrül a másakra miképpen taszíttya, tapasztalni kel rajta mulásomnak közzelgetését. Szomoru emlékezet, szüntelen halok, gondolom magamba és még is fáradok hogy élhessek még pedig, hogy szerentesen élhessek. Legyen meg hát a fáradtság, üldözni fogom véle a mezitelen szerentsét, kit Pézellen meg lopni egy részrül el nem mulatok, mert érzettem hogy egy fürt haja kezembe akadt volt akkor, midön Fiainak, és Leányinak Némely Nemes reszei a már nevezet helyen tévelygő személlýemet, oly szelédeden, kegyesen, nyajjason, és barátságoson vették, mitsoda szülhet gondoltam magamba, szívünknek édesseb érzéseket, mint az, ha tiszta, józan, és nemes tulajdonságoktul szerettethetünk, ilyen mindenek felet való leg első, s örökös vigasztalást szült nekem Bugyi, melyhez Pézcel hozzám mutatot szívével is Atyafi Lévén el szakasztotta belöllem magának azt, a mi Szükség volt, s.

lehetett, úgy hogy töb szakadásra való hely nállam ne lehessen. Szerentsés az, a ki szakadhat hogy maga epüljön s. másokat is epithessen annyi szakadást kívánnék illet rajtam, a mennyi lehetne, és a végezésektül¹ bennem engedtethtnének.² Az urnak én most mint akarnám nem irhatok, napjainknak borongásai okozzák, hogy kellemetes ideinkhez való reménséginket tsak kebelünkbe szorongattyuk, engedje a felső kegyelem, hogy azoknak kinyilt virágyairul alyakaink nyájjas, es edes tsókokat szedegethessenek, a reménséget értem it kétstség kívül, mely egy részével szüntelen virít, de más óldalával örökké öszve borult bimbojába marad, ebbül támad egy tanálos mese, az emberi sziv, mely szüntelen dobog, beszél, még is örökke halgat, reménye is mindig bimbodzik, s. mindég virít, ő és a reménség egygyek. Ara kérem az urat hogy azok a kevés kálvinusok oda haza, Ház es Familia szerint szeressék egymást, mert nints job dolog a barátságos egygyességnél, engemet is szeressenek pedig, hogy az által job lehessek. Az ifu asszonynak szóllanék; de mi haszna, az fogja mondani ifu ember s. szeret indulataitul ide s. tova hanyattatni. Igen is hogy szeret, mert nem veszedelem tudja ő, azt érezni mit a Természet ád, 's bennünk igazoll, ilyenek a Törvényes indulatok, mellyeknek én Verbötzin kívül alatonyság nélkül engedelmeskedni meg tanultam, ezeket nem udvari hangbul mondom mely majd mindenkor más belső részekbül szármozik, mint a millyeket magyaráz, hanem hordóbül szóllok ki mint Diogenes ki tsupán a valóságnak ki fejezésébe kereste boldogságát mely halandok szerentséjenek egy nevezetes részét érzem én is azon igaz tiszteletembe mellyel maradok

Az urnak

Bets 3 Martii
1774.

Alázatos szolgálja
Bessenyei György

A Tettes³ Urnak es Asszonynak alázatos hiv tisztelettel való szolgáló vagyok, a kis Asszonyékat ha szabad ölelem

---

¹ [egy szó <rajt> kihúzá]

² [vessző kihúzá]

³ [Tekintetes]

Dessewffy József válasza Széchenyi István *Világára*¹

Az 1830-as évek elején lejátszódott *Hitel*-vita a 19. századi magyar történelem kitüntetett jelentőségű eseménye. Mind a kortársak, mind az utókor olyan pillanatot érzékelt, mely egy korszak lezárultát és egy új korszak nyitányát jelentette. A *Hitel*-vita dokumentumait a teljesség igényével Viszota Gyula és Iványi-Grünwald Béla gyűjtötte össze: Széchenyi István *Hitele* (1830),² Dessewffy kritikája (*A' „Hitel” című munka’ Taglalatja*, 1831)³ és Széchenyi viszontválasza (*Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba ’s előtétel eligazítására*, 1831)⁴ mellett nyomtatott⁵ és kéziratoss források egyaránt rendelkezésünkre állnak.⁶ E szövegközlés az utóbbiak körét hivatott bővíteni.

Dessewffy a nyomtatott nyilvánosság előtt nem válaszolt Széchenyi *Világára*. Kéziratoss verseskönyvei egyikében azonban fennmaradt egy epigrammaciklus *Hamvévő* címmel. A *hamvévő* vagy *hamvvévő* szó a korabeli szóhasználatban gyertyakoppantót jelent, mely egyaránt alkalmas a gyertya lángjának eloltására és a kanóc leégett részének eltávolítására, s ezzel a gyertya fényének növelésére. Dessewffy továbbírja, újraértelmezi a Széchenyi által is használt metaforákat: a világot (’világosságot’) az annak megfelelő eszközzel, ha kell, eloltja, ha kell, még világosabbá teszi. A harmincöt epigramma a *Világ* bizonyos helyeire válaszol, olykor azokat parodizálja, travesztálja. E kifordításnak már rögtön a cím mellett olvasható címzés is része: „Felső-hiuvári Világdy Cherubhoz Mocsárosy Mephistopheles de Sötérfalva 1833.” Világdy nyilvánvalóan a *Világ* szerzője, aki Dessewffyt Mephistophelesnek nevezte.⁷ E nyilvánvaló utalásokon túl – és ez általában is jellemző a *Hamvévő* ciklusra – Széchenyi szóhasználatát idézi fel, gyakori szófordulatait imitálja, s forgatja ki. Így a *Világ*ban olvashatók utalások a Cherubokra, a mocsár és por mint Magyarország elmaradottságának visszatérő metaforái jelennek meg Széchenyinéél, míg a világosság és sötétség szembeállítás a Széchenyi művének – már címével is jelzett – központi metaforája. A *Hamvévő* eszmetörténeti helyét egy tanulmányomban igyekeztem körvonalazni.⁸

A versciklus egyetlen teljesnek tekinthető kézírata megtalálható a Magyar Országos Levéltárban a Dessewffy család iratai között, egy Dessewffy József

¹ A kutatást a Deák Ferenc Ösztöndíj támogatta.

² SZÉCHENYI, 1830.

³ DESSEWFFY, 1831.

⁴ SZÉCHENYI, 1831.

⁵ DESSEWFFY Aurél et al., 1832; *Toldalék-észrevételek*, 1831; Orosz, 1832. (Utóbbi tartalmazza PONORI THEWREWK József *Töredék-észrevételek a’ Világ című munkára* című értekezését is.)

⁶ IVÁNYI-GRÜNWARD, 1930; VISZOTA, 1935.

⁷ SZÉCHENYI, 1831. 289.

⁸ VADERNA, 2010.

verseit tartalmazó füzetben.⁹ A negyedrészt füzet félkemény fedőlapján a következő szöveget olvashatjuk:

A' cenzura félelmeit félő <Tilos> magyar Versek.
G. D. J.
Conferálva van a' Manulatoriumokál
Ebből a' Kiadhatók purumba vannak már leírva.

Ez azt jelenti, hogy a gróf verseinek e gyűjteményes kötetébe másolták be kéziratos verseit (a conferálás itt összetételt jelent), majd a kiadásra szánt költeményeket egy tisztázatba (a purumba) másolták át. A versek szövegeit több kéz (tintával vagy ceruzával) javította, s több vers mellett olvashatók a kiadásra vonatkozó instrukciók. Ugyane jelzet alatt találhatunk még két hasonló módon felépített verseskötetet. Dessewffy a negyvenes évek elején készült verseinek kiadására (Döbren-tei Gábornak írott leveleiből még azt is tudjuk, hogy a kötet címét is megőrizte volna).¹⁰ Végül az egészből nem lett semmi, bár életében több ízben is kísérletet tett a kiadásra.¹¹ Dessewffynak még soha nem jelent meg gyűjteményes verseskötete.

(a szövegkiadás)

A költeményeket nem a költő vetette papírra, feltehetően valamelyik titkára (talán Asztalos Mihály) másolta össze azokat egyéb, mára szintén elkallódott kéziratokból. A versek fölé, mellé vagy alá, ahol volt hely, egy ceruzás kéz írt kiadási instrukciókat. A verseket ceruzával és tintával is javították. Az emendálások egy részét maga a költő hajtotta végre, más részét ismeretlen kezek. A kisebb javítások esetében értelemszerűen nem dönthető el, hogy ki hajtotta végre a javítást, ám ahol felismerhető Dessewffy kézírása, minden esetben jelezni fogom. (Ez persze nem jelenti azt, hogy a többi javítás nem tőle származik: részint saját kezűleg írta be azokat, részint pedig diktálhatta titkárának a javítandót.) A javítások láthatólag több fázisban történtek meg, ezért a ceruzás és tintás kezeket is külön kezeltem, oly módon, hogy a ceruzás kéz javításait mindig jelölöm. (Dessewffy javításait monogramjával, a különböző ceruzás kezek javításait c., illetve piros c. megjelöléssel jelzem.) E kézirat jelen kiadás alapszövege, s erre a továbbiakban a K₁ megjelöléssel hivatkozom.

A *Hamvénő* ciklus bizonyos versei más forrásban is fennmaradtak. Ezek a következők:

1. A MOL említett kötetében egy negyedrészt papírlapon három vers szövege külön is megtalálható (231r–231/ar). Ezek a következő sorszámú versek: 14; 27; 28. A lapon szerepel a *Hamvénő* Chateaubriand-tól származó mottója, mely elé ezt írták: „A' Hamvénőből 1833 ezen jeligével”. A kézirat nem Dessewffy kézírásával készült, s különbözik attól a kéztől is, mely a kötetet másolta. E kézira-ra a továbbiakban K₂ megjelöléssel hivatkozom.

⁹ Jelzete: MOL P95 3. cs. 3. 807–859.

¹⁰ Ld. Dessewffy József Döbren-tei Gábornak, 1842. június 4. MOL P91 10. cs. 75.

¹¹ Ld. VADERNA, 2009a.

2. Két költemény megjelent Ponori Thewrewk József *Beretválkozótükrében*.¹² Ezek a következő versek: 10; 27. A versek alatt a szerző neve nem jelent meg, hanem ehelyett a következő felirat volt olvasható: „Közlí Reményi Sándor.”

A verseket a K₁ alapján, betűhív átiratban közlöm. Emendálást csak abban az esetben hajtottam végre, ha a) nyilvánvaló elírásról van szó, b) a verselés megkívánja. A variánsokat a verssorok számára hivatkozva közlöm, a változatok közti különbségeket dőlt betűvel érzékeltetem.

A füzetben a versek külön oldalakon kezdődtek, itt egymás után következnek. A versek címét félkövérrel szedtem. A számozás a versek közötti kereszthivatkozásokat könnyítendő a sajtó alá rendező betoldása. A kereszthivatkozásokat → jellel jelölöm.

A ciklus nem tisztázatlanban maradt fenn, hanem impurumban, ezért viszonylag sok textológiai jegyzetet igényel. Az egyes versekhez magyarázó jegyzeteket is csatoltunk, melyekkel kijelöljük azok helyét a *Hitel*-vitában. Többnyire Széchenyi *Világának* vonatkozó helyeit emeltük ki. Itt jegyezzük meg, hogy bizonyos esetekben e szövegek közötti játékok csak javaslatok, nem deríthető fel ugyanis mindig egyértelműen, hogy mire is gondolhatott Dessewffy, a *Világnak* mely helyét citálja éppen. A *Hamvévő* ciklusban található gondolatok jelentős részét Dessewffy 1831. szeptember 15-én kelt levelében Teleki Józsefnek is megírta,¹³ a párhuzamos szöveghelyeket jelöltük.

Mivel a szövegkritikai és -magyarázó jegyzetek meglehetősen bőségesek, a *Lymbus* kiadási szokásaitól némileg eltérően a magyarázatok nem lapalji jegyzetek formájában, hanem a szöveg után versenként bontva következnek.

---

¹² PONORI THEWREWK, 1833, 84.

¹³ Dessewffy József Teleki Józsefnek, 1831. szeptember 15. In: DESSEWFFY, 1888, 176–195.

Hamvévő

Felső-hiuvári Világdy Cherubhoz Mocsárosy Mephistopheles de Sötétfalva 1833.

Ce n'est pas la tête qu'il faut porter haut c'est le coeur.
Chateaubriand

Zwo Kräfte sind es, die den Menschen lenken,
Sie leiten ihn bald süd-bald nordenwärts;
Natur gab ihm Verstand, um recht zu denken,
Um recht zu handeln gab sie ihm das Herz.
Blumauer

[1.] A' dörgő.

Hol sujtád a magyart és hol dicsérted, e módon
Bánék én veled is, 's ég neked a' haragod.
Dörgő Zeusz ellen panaszolkodik egy Görög egykor,
Tüstént felleg lön, dördüle a' magos ég,
5 Ekkoron így szóllott a' vétkes benne magában:
Tán igazam lehetett mert dörögésre fakadsz.

[2.] Az ítélet.

Ámbár korlátos nálunk a' könyvek írása,
És csak a gondolat' agg 's isszonyu prése szabad,
Úgy irrál még is minap ellenem, úgy legyalázál,
És a szabadságot oly szabadossan üzéd
5 Mintha egészen már korlátlan lenne az írás,
Nem neked, a' Honnak kezdek örülni tehát.
Majdan az értő és érző nem részrehajló
Honfi, 's üdő köztünk, legszorosabban itél.

[3.] Az okok és sikerek.

Hány tüneményre találsz a' testes 's lelki világban
Mellyek mint sikerek több okok' ősz fiai?
Mért hát egy tünetet csak mindég vinni az okra,
És azt legfőbbnek mondani a' mi nem az?
5 Fej-nyavalya az hidd-el, valamint Londonban, azonkép'
Pesten is a' habozó tág Duna' partja mögött.
Mért csak egy oldalrul javulást sürgetni, a sinlőt
Kül 's bel-seb mikoron kín-nyoszolyába veti?
Ön-szerait foganattal hogy hörpöllje, leginkább
10 Szükséges neki kül tiszta szabad levegő.

[4.] A' köz és különletes Jó.

Nem csak a közhasznú nagy erénynek van becse, házi
Virtushoz nem fér a' hiúsági gyanú,
'S így a tehetségnek szükiben ha ki mondja csekélynek,
Sas terepély-szárnyat kötni galambra ohajt.
5 Hogyha haszonra nem is, belső érdemre a kisebb
Némü erény, szintúgy nagy becse 's fontu lehet,
Ah! ne szalasszuk-el a nagy Jót a' drága Kicsinytől,
Ünnepes az, de csak ez köznapi tiszta ruha.
Töbszöri ez, ritkább lehet az, megférnek azomban;
10 Tornyat hord Elefánt, 's még is azért kegyes ő.

[5.] A' két koszorú.

Égbe hajtsz engem, honnan szép tetteid' áldott
Fényire hintegeték lángra hevült tüzekeket,
Engedd meg hát most, minthogy con amore gyalázasz,
És bizony ok nélkül rám haragudni szeretsz,
5 Mert veniente die non decedente canebam
Érdemeidet, 's védém egy kicsi nemzetemet,
Némi sötétségek' komor űzőjére, hogy én is
Égből hol közelebb Pallasz Athéna segít,
Egy pár Fojbosztúl elszórt rózsákat, azoknak
10 Kurta töviskejével barna fejedre vigyek.
Szép lesz két koszorút fejedem szemlélni, megadta
Azt a' szív, válassz: eztet elejti az ész.

[6.] A' lágyeszü.

Lágy eszünek mondasz hogy mondjalak én degez agynak,
Hát nem elég közülünk hogy csak egy hazudik?!!

[7.] A' hólyag.

A' léggel bélelt hólyag felhága egekbe,
Itt csuda közt 's innen felfele néze kiki,
Honnan jött kérdék és hozta e Anglia? vagy tán
Halhatatlan Féniksz' pusztá hazája ide?
5 Fennt a kis éneklő rüt-szárnyas fülmile látván,
Mint óhajt Mátyást jádzani, néki röpül,
Megböki, a' kényhős levegő kiki böffen azonnal,
És az üres hólyag ránczosodással esik.
Ám de a felszabadult könnyű lég oszlik az égben
10 'S mert kényhős terjeszt rossz szagot és nyavalyát.
Ég fele tartókat szédíteni előlni sietvén,
Végtire Foibosznak mennyköve oltja hevét.

[8.] A' levelezés.

Az a mi még nem volt könyvedben bár vala régen
Dugva zsebedben már, sejteni nem lehetett.
'S a Tisza' partjáról mert nincsen posta-galambom,
Késő irhatnék nap' keletére neked.

[9.] Kásztor és Polluksz.

Vesdd le lovárol azt, a ki néked mondta hogy itten
Lóháton búzát föld' kebelébe vetünk,
Mondd neki füllentsen gyalog, és ha kap újra lovára,
Értse meg hogy Kasztor szüntelen ejtve valót.
5 Nem kent a' szives kebelű Pollukszra fekélyt ő,
Csók lebegett nem csúf rágalom ajka körül.
'S mert néztek kettenn a Szép Ilonára csudálva,
Nem látszott Polluksz' nézete búja neki.
10 Nem rossz dárdásnak hirlé 's kegy nélküli úrnak
'S perlekedőnek is őt szüntelen emberivel.
És ha talán kívánt ő volna hazudni Barátra,
Csak jót a' költés, lelkibe sugna neki.

[10.] Becsülés és megbecsülés.

Meg kell úgy hiszem én a pénzt kímélni becsülni,
Ám de azért nem kell nagyra becsülni soha.

[11.] A' hitel.

Nékem atyám keveset hagyta, még ezt is köszönettel
Hálálom, nagy volt vesztegetése noha.
Sok maradott te reád, örülök, mert vésvé szivedben
Honhoz vonzódást látni nagyon szeretek,
5 'S még is adósságot fizeték mikoron te csináltál,
Most te fizetsz, nékem kéne csinálni megint.
Többet hagyni fogok fiaimnak mint veve apjok,
Hogyha pedig vágnak töb're, keressenek ők;
Én megelégedtem mindég sorsommal, ha fáj is
10 Hogy habozó csúf kort kéntelen élni mikor
Ősz hajaim nyugtot vártak pénzemmel a honnak
/: Mint te bizony jelesen :/ díszire nem leheték.
Szorgalom a' hosszas máskor lett volna talántán
Jó sikerű, most kell mindenikünkre hitel:
15 Ám de határos kell, nehogy el 's feldöntse hazánknak,
Tartósságra emelt ősz koros épületét
Gondold meg mi kevés honnunkban a' majorátus
Mennyi a tékozló, milyen a bécsi viszony.

És hogy nincsen arány az emésztők közt meg azok közt
 20 Kik nem elég kézzel szelnek izadva ugart,
 És hogy elég nálunk már most is a fürge szakálos,
 'S még az egész nemzet nem magyar ajku csoport,
 És hogy nincs gabonás törvény mint Themze' vidékén,
 'S még a robottal is ám milly piczi a' nyereség,
 25 Mint nincs fárasztóbb 's koczásabb munka világon
 Mint a' költséges földmiveléses ipar.
 Mint kell törni fejed' hogy a termést által is által
 Változtatva tehesd, végtire pénz-böcsüvé,
 'S ekkor is az papiros csak töbnyire, mellyet a Bécsben
 30 Húzott penna-vonás, megpiczinyíthet igen.
 A' papiros pénznek le-le-szállítása neked csak
 Fázis, holdot hát, tenni hazádbul akarsz?
 Mennyi előzmény kell még, míg oda jutni lehessen
 A' hova szárnyas eszed minket emelni kíván,
 35 Felséges hogy akar, de lőjön rögtön az égbe,
 A' hova még a sas is, halk repüléssel ered.
 Hol hidd el szintúgy a tejes csillagzatok' útján
 Több a kereszt-ösvény, és bonyolékol az út.
 Jártál, szemléltél, hallottál, tudsz sokat én 's te
 40 Ám de azért még nem néha tudunk eleget!

[12.] Kétes fény.

Éjfélt úgy fénylik nagy vastag tarka Világod,
 Mint fogyatékos hold, Pusztá' sötéteiben.

[13.] Az égbe küldőhöz

Tarka Világodnak sугáriban elme-világos
 Némi sötétséget fényre deríteni sietsz
 Földieket mikoron táplálsz gög-lángos eszeddel,
 Mért nem ügyelsz mond meg többet az égiekre?
 5 Úgy tész mint a' vak bálványok' papja, leöldös
 Életet, égeti azt, gombolyog égbe a füst
 Lágy zavar elmémet ködként felküldöd az égre,
 Látom csak gőzzel tartod az Isteneket.

[14.] Jó ész, 's jó szív.

Hogyha romolt utakon négy fris lovat űzne pokolba
Jó kocsis, óhajtnál űlni szekérre? nem ám,
'S Automedon poros ép utakon vágtathat e célznak
Gyors kocsjába hahogy négy gebe fogva vagyon?
5 Tiszta erős jó vágy, 's így jó szív nélkül, az észnek
Semmi vagy ártalmas rossz foganatja tehát.
Már Jót Rosztul még meg nem választani képes
Gyermeknél, jó vagy látni rossz indulatot,
Öccsétől elkap csemegét Péterke, holott még
10 Földtől állig csak három arasznyi magos,
'S más jó ízűt is meggyűjt ragadozva rakásra,
És nyeli csak szemmel rendre a kiss uzorás;
A' mikoron minden játékát víg-mosolyogva,
A' piczinyebb szíves Pál neki nyújtja oda.
15 A' jó vagy rossz vágy' benn-érzete, nem terem észtl,
Ész kocsis és fék csak, 's célra utat kereső,
Ész együtt szívvvel teszi 's képzi az emberi lelket,
Hasznos az ész mikoron jó az erős akarat.*)
Hát Lovelászt büszkén akaróknak jádzeni, azt kell
20 Ejteni, hogy csak vér- 's hús-falatocska szívök?
Óh ti kik a' szívet csupa vér, hús, 's in gomolyának
Nézitek, értitek é hogy mi a fej' veleje?
Értitek a' kérdést? felfontoltátok e végig?
Ember milly állat? Szíve ha csak gomolya?
25 Tartok tőle, nehogy jó észtl jó szívtől elűtni
Készeknél, bő ész' fittogtatása miatt,
Furcsa kevélységtek közepette is észrevegyük, hogy
Nincs szívetek 's eszetek, nincs eszetek 's szívetek.

*) A' Taglatat' szerzője nem a' gyöngge, nem az ábrándozó, hanem a' jó hajlandóságokban erős és állhatatos szívet nevezte jó szívnek.

[15.] A' mentség

Nem magyar ám, de csupán számos magyar olyan adós, hogy
Rosszabb mint a' csúf és fene gyujtogató?
Hej! hacsak így értéd vétked' tisztítani, hidd-el
Jobb lett volna talán menteni nem magadat.

[16.] A' hegyaljai bor.

Nem mondom hogy nem zagyvál több birtokos ép bort,
'S más nem birtokos is bor-keverítve csaló,
Jön szüretünkre, veszen szárított puttonos asszút,
Vagy tölt épre, gonosz , csak csupa lőre vizet,
5   Vagy főz réz-üstben gőzölgő nedv' tetejében,
Méz-izü nem tartós, /: kurta üdőre :/ levét,
Hordó, pincze körül, ezer a' hiba, néha tudatlan
Önmaga az úr, olykor drága gazember a tiszt.
A' sok jó rendnek nincs sem hossza se vége,
10   Vármegye ír, hirdet, megtelik a' papiros
Jóval, képtelennel, 's igazat sértővel, azomban
Minden ezekbül majd semmi se tellyesedik.
A' ki szerez másod kézbül már jó-hegyi roszt bort,
Annak akárki legyen, nincs a panaszra oka.
15   Megveszi Pál boromat 's aztán megveszti, 's eladja,
Vagy zagyvát készít abbul a Tót-fuvaros.
Mit kén' hát tenned? törvényt javasolni gaz ellen,
Jót pedig, és nem csak sujtani Nemezetedet.
Hát a Champagner mind ép, 's mind ott terem é hol
20   Annyi kevély Burkus bús temetőre talált?
Légyen egy intézet, melly első kézbül a láng-bort
Szedje, 's fizethessen jól meg a nagy becsüért
Úgy hogy a nagy vámok mellett is nyerjen a gazda,
Hajdani jó bort majd szűr a Hegyallya neked.
25   Hidd-el elolvastuk Chaptált és másokat, elhidd,
Vár sok jó és ó Mádi, hijába vevőt.
Szökve dugója lökö Champagnert /: habja gyanánt ki
Szikra üdőre elmés lenni törekszik :/ igyon,
Még a ködös szigetek' ködösebb tapodója is issza,
30   Lángos Oportobul, szív-derülésre borát.
A' gyengébb 's ócsóbb bor' kedvellője, a jónak
/: Hogy ha huszassa kevés :/ aztat elébe teszi,
Tolcsvait és Cap-bort fejedelmét minden itálnak
Választnak, soha sem kikben a lélek apad,
35   Ám de kit elgyengült ina, mint erészenye' fogyása,
Csak Neszmélyre szorít, vagy Szerenyére csupán,
'S hogy sokat és nem jó felségest bélibe szívjon,
Dícsér Héczzeit, és retteg a Tályaitól.
Vagy pedig azt az olajt, mellyből e hősi kor' első
40   Bajnokinak, bővenn ősei nyeltek /: a míg
Volt aranyok :/ 's ez okon maradékok' tettei tán olly
Nagy csuda, melly esetök közben is élve marad,
Vagy becsmélni merész, vagy tán nem tudja becsülni
Ép fejedelmi borunk', 's róla tudatlanul ért.

45 Annak mondom, már Nagyapám 's az Ipm is eléb még
 Túl az egyenlítőn küldé hegyallyai bort,
 Hő égett borral küldték betakarva, sükerrel,
 'S Bakhusz' kincsének nem vala káros Apoll.
 Az bátor millyen sok roppant érdeme másként
 50 E' tárgynak velejét félre tekinti vakon,
 Kis vagy üres fejeket mivel egy két rőfnyire látnak
 Szédit elébb aztán meg- 's le-kaczagni szeret,
 Az ha nemessen ad is, nem igen tud szánva tagadni,
 Sujtni szokott 's még sem tűri a visszabökést
 55 És mert tűrni kevély mihelyest felduzzad a lépje
 Már nem szűrő méh, ám de piócza, bögyöly.
 'S még is csak nekünk, nem szintugy a' hatalomnak
 A' mit bent érez, mondani bátor, ügyes.
 Csínnyan 's férfiasann egyetemben szóllani, néki
 60 Nem juta, bár Párist látta, tapodta soká.
 Az ha jeles nagyot is tesz gyakran, máskor azomban
 Úgy elbizza magát, úgy esik égrül alá.
 Némelly esetben hogy még rá-ösmérni se képes
 Az ki oly édesen rája vetette szemét,
 65 Eszterházy alatt sárgán szűrt csillagos üstök'
 Fénnye mögött érlelt bora, nem érdemes ő.
 Többet harap mint csíp, kígyóként fortyan epéje,
 'S éles füllánk helytt, vág a szelidbe agyart.
 Az csak vér- és hús' gomolyának nézi szivünket,
 70 Így sok pénze között lelkire nézve szegény,
 Vagy nem ivott jó bort soha is bár ballaga mennyit,
 Vagy nem tudja mi jó, szerzeni vagy nem ügyes,
 Vagy fájlalja, hogy ott legelébb hol néze világot
 Mádinkhoz képeest csak csupa löre terem;
 75 'S így neki Billikomot maga bár kerekítne Hephesztosz,
 'S Tolcsvait ős Lieosz töltene abba belé,
 'S rózsalevél-sely'mel gyöngéded kellemek áldva
 Jönnének mosolyok közt körül-érni pohárt,
 Vásott száj' ízén maga nem gyógyítana Phoibosz,
 80 Nékie nem nektár földön az Isteni lév,
 A' melegítő és szebb életet adni tudó nedv,
 Őtet nem tüzeli, így megszakadozva magos,
 Annak bús gránát színü Ménesi, vagy arany leve édes
 Tarczalinak vérét nem pirosítja belől,
 85 Ő ha röpül gyengébb szállású, szárnyai törnek
 Könnyebben, magosabb repte' kelése között.
 Ő csak néha virúl, a szemöldöke, homloka borzas,
 Ő hiu, 's kegy-szívben lelke feszülni tunya,
 Ő földszint lebeleg majd töbnyire, Plútosz urának
 90 Áldozik, és soha sem Zeusz' meg Athéna' fia.

[17.] Mende-mondák.

- A' mit csak némelly ravaszok' rágalmi én rám
Bosszusan és csalfán kenni merének, ugyan
Hasztalan említéd, mert ők fájlalva siratják,
Érzem jókor mint préda kezökbe' valék.
5 Több egymást követő ország' gyűlése, hazámért
Elhagyatá velem is házamat és a mezőt.
Bár fáradságban mind észben 's jószivűségben,
Ritka tünet hölgyem, tisztí segédre szorul.
10 Drága tapasztalatok' feltartására, vagy olykor
Kellott támaszul ép tett-teli férfi-marok.
Olyak ajánlották, kik méltók hitre valának
Jót mondtak rólok, csalva valék pedig én,
Mert zöld asztalnál ravaszok, papirosra nagyocska
15 Gazdag tettekben nem vala nagy köszönet,
Gőg, csáb, és les közt mindég csak csalni serények,
Hát sieték tőlök megszabadulni korán.
Töbször járt így Pipsz, ezen ésszel telte világban
Nem csak tisztjeivel, még a barátival is,
Hát bizodalmodat és hitedet soha senki se csalta,
20 Nem hiszem, és ha hiszem tőled örülve futok
Mert é ilyen kútfőkből merni meséket?
Hát ez az elmésség' észí gyümölcse neked?
És aztán bámulsz hogy nem tart senki szívesnek
Mondákat rólad mondsza hol adtam elé?
25 Azt tudod é fületem soha semmi sem érte irántad?
'S nem hallék rólad sok nevetésre valót?
Vagy ha neked látszám furcsának, Mómus a vidám
Nem gerjeszted engem rád mosolyokra soha?
A' ki mosolyg rajtam, legalább non ridet et odit,
30 Tréfa kacajjával szokta beérni vigan.
Tréfában nem kén néked felkötni azokkal
A' kiket olly büszkén földrül az égbe dobálsz,
Onnan terjedtebb a határ, éles szemű sas ha
Ott száll, szárnya felett száll az ökor-szem is ott

[18.] A' cím.

Versezetim' címjét tán nem kíséri szerénység,
Ám de Világodnak büszke világa, kevély.

[19.] Középpont a' két szélső határ közt.

Nem Te kemény és lágy 's így két szélsői határ közt
Bármint fürkészéd, a' közepett leszúrt
Pontra jövé, mikoronn őszinte barátodat űzve.
Rágalmakra vetéd vad haragodban epés.
5 Egymással meg nem férők közt semmi középpont
Nem lehet, ellenzők közt lehet, és vagyon is,
Néha középpontban Amfibiom éldegel, olykor
Dimidium rerum palpitat in medio,
Ön-helyükön mind jók ezek, ám de barátira ha forsz is,
10 Olly megvetve sokat szóllani, hősbe' hiba.
Hát ő majd mondod nem vagdalt engemet olykor?
Óh igen! a' miután martad a nemzetemet,
És gyógyítani futó, ölted nem csípted a sinlőt,
Bár csiklandokkal többre haladva mehatsz.
15 Honni betyárt festél, én angolyt, 's forva epés vagy,
'S olly nyers mint az arab 's angolyi hús-falatok,
Eddig védje valék másoknak látva döfetni
Ártatlan kebelet, 's bős nyilaláson szivet.
Arra vivél hogy most duzzadjam paizsa magamnak,
20 Mert a' mást védőt senki se védni siet.
Még is rágalmat, 's nyilakat méregbe nem ártok
'S védésben példát volt katonának adok.

[20.] A' vastag könyv.

Czímje akár millyen de a' könyved corpus opacum,
'S Bajza Te melletted csak petit maitre uram.

[21.] Mystificatio.

Hogyha magam magamat, nehogy olykor csúnya valóság
Elmém és szívem törje feszítve, csalom.
Tán bölcsen teszem azt, de ha mást meg mystificálni
Gondolván, titkon mystificálva vagyok.
5 'S mert nem a mystificált, de csupán a' mystificáló,
Dölyfében mindjárt üt hahotára kaczajt,
Boldog győztesnek magamat felharsogom, és a'
Szép diadal' kürtjét fúvom a harcz' közepén,
Úgy friss győzelmet könnyen kürtölhetek olykor,
10 Még mielőtte a nagy köz csata verve vagyon.

[22.] A' mult 's jelenkor.

Hogy csufos inséget helyes új intézetek által
Úzni kívánsz munkát, adni szegénynek akarsz,
Szép célod; de azért e' mellett én alamizsnát,
    Én ne bocsátgassak pusztá tenyérbe garast?
5 'S barna kenyért az igaz koldusnak nyújtani késsem?
    Vagy ha ki képtlent kér, vagy mi szemembe ollyas,
Igy szóljak neki? már csak azért is mert helyes írás
    És szép jó stilus nincs leveledben, eredj!
Megtagadás közben gúnyt a' kérőre ragasszak
10 Várt méz hely'tt tőlem, hogy neki mennyen üröm?
Hogy ha azon egy perczbenn azon egy papiroska forintot
    Jobra is egyszersmind, balra is adni nehéz,
Váltasd fel valahol 's tisztására Dunának,
    Add részét, így ez helyre ütendi a kárt,
15 Hogyha fog úgy kiki tenni, mivel mikor árjait önti
    A' vad zúgás közt nagy rohanásu Duna,
'S földeket és fedelet hord zordon lármával ijesztvén
    Hasztalan szállítnád: szűnj ki-le-tépni, megálj!
Adni nemessen tudsz, mért úgy nem szinte tagadni?
20 Cæsar adásban volt, mint tagadásba' nemes
Lásd mért jó Cicerót 's más régít néha megülni,
    Érzeni tőlök mint szállani 's irni tanulsz,
'S tenni hasonlóképp' bár forgasd út körül elméd'
    Bár mint kell, bár milly útba' haladni Neked.
25 Appia 's kőfaragott híres Flamínia útnak
    Romjai megvannak, mink azokat tapodánk
Mindketten kétlem, hogy bár milly angolyi göggel,
    Tartósbat készits vasbul e honba' nekünk.
Most döcögős az igaz miután ősz két ezer év 's több
30 Kísért rajta sok elmúlni sietve menőt.
Azt tudod é nem volt kertként a barázda mivelve
    Bölcs Augustus alatt Róma' vidéke körül?
Drága erómív mit kikerít most föld' kebeléből,
    Akkoron azt nyerték széltibe' szolga-kezek.
35 Gracia, Carthágó, Phoenícia, 's Ásia a kissebb,
    Nem volt kéziművek' földmivelési hiján.
Most több a műv-erő, szaporodtanak a' kezi gyárok
    Több műv nyújt 's táplál többszerü kényleteket.
Ám de hogy élhessen, széttördeli a' szabad ember
40 A' sok erőműveket, most a Tamiza mögött,
Mért nem akarsz jót is szemlélni a régi világban,
    És kivetőt mit sem látni a mostaniban?
Émelygős ez a dölyf, és nincsen benne igasság,
    Kancsal irigységnek magvait ette belől;

45 Nagy marad a' mi nagy és szép feltűnt, minden üdőben,
 Sokba' nagyobb a' Mult, sokba' nagyobb a Jelen
 Nem kisebb a mi nagy volt hajdan mert elenyészett,
 Hát a jelenkori Nagy nem temetőbe menő?
 Mert a mult nagyot immár feltámasztani késő,
 50 Lelket kén abból újba lehelni, 's lehet
 A' ki csak olvasgat forgasson mostani szerzőt,
 Régit ohajt maga is festni-be hó-papírost,
 Ezt egy felséges író Montesquieu mondta
 A' kinek elmésen tűz-esze 's tolla repült.
 55 Azt hiszed hogy valamely hadrontó régi vezér, most
 Gyér diadallal tán nyerne meg ütközetet?
 Ám de ha most Cæsar itt köztünk élne, vitézi
 Lelke hadunk' módját és a mi abba való,
 Hígabban fogná fel mint a' nagy Bonapárte,
 60 És nem tudna talán, győztesen ütni csatát?
 Mens agitat molem, 's ez felszedi minden üdőben,
 Azt a mi lelke után, célra meg útra vezet,
 Mért nem akarsz engem mond meg soha érteni, ámbár
 Nem nagy zsebbe dugok sok magyarázatokat,
 65 Nem tudom a' lelkes Canningal volt é szerencséd
 Szóllani, szóltál é ő vele régiekrül?
 Kétlem hogy mertél rólok megvetve beszélni,
 Mert bizony ő nevetett volna szemedbe Noked.
 Honnan ez a' barkedv olyl fásnak tetszeni, vágyik
 70 Hintni mikor tollad szerte gyümölcsre virányt?
 Én virulób' korban pihegék, hogy Vespasianus'
 Csarnoka mélámban hátamat érte körül
 Mint mikoron Theseus hó-temploma' romjain estve
 Rád hevet igézett szökve a fürge leány,
 75 Igy híhető szilajabban dúlt láng-vérem is akkor,
 Még se zavart-meg amott, lépteit úzta alak,
 'S több lebegett egynél, 's felséges természetü, 's olyan,
 Mint túl sárga habú Tibriszen érne szokott.
 Tisztelet és nem kéj megrázá lelkemet, érzém,
 80 Csak hogy az eggyiknek Scipio' össze talán!
 Illy eleven rezgő rózsák, és kő-romok' alyján
 Élt szagatva szívem, sok dobogási között.
 Nem bánom mosolyogj hatszor tiz Ószinek, illyes
 Rég-mult még most is kedv-teli érzetein.
 85 Csak szenvedd, hogy a szent ha pogány Hajdannak is, árvás
 Hő emlékezetiben hű szeretője legyenek.

[23.] Okoskodás.

Vagy ne okoskodjál légy vagy okosan okos.

[24.] Az ösvénytörő.

Úgy hittem mindég nem elég megtörni az ösvényt,
Kellene tudni azon járni, 's vezetni vakot.

[25.] A' jobblét.

Kényleteket 's csak jobblétet hajházni futandók,
Hidjétek vannak sokkal elébbi javak,
Mellyeket őrülség, kétes koczára bocsátni,
Mert azokat teszik ám megmaradónak ezek.

[26.] Ismét megbarátkozunk.

Olly nagy mértékben szereted magad' édes öcsécském,
Hogy nincs szükséged semmi barátira neked.

[27.] Szív és Velő.

Szívedről tudod azt csak hogy kis hús-falatocska
Pista! Velődrül is, nem tudok én egyebet.

[28.] A' honni Khérub.

Csak szívtül jöhető gyönyörű szép tetteid' üdvös
Kútfejeinek csalatott megtagadója! mit irsz?
Büszke ragadsz mikor el mindent a' tiszta kebeltől,
'S kedveskedve adod földnek ezen ragadályt.
5 Hagysz ugyan a' szívnek vérrel telt hús-falatocskát,
Es így tápláló jó izü friss eledelt,
Ám de barátidnak, honnodnak, tiszta Kegyeknek
Áldozol é csak vér- 's hús-falatokba', beszélj!?
Hát a mit a' hon vett, 's akadémia töled,? az egy' dül
10 Hústól egy zacskon jára keresztül oda?
Szörnyületes Khérub! te valál a' bús paradics'nak
A' dölyf-bűn ellen őrje talán valaha,
A' mikoronn abból eleink' kikiüztöd, azoknak
Szemlélvén lesütött arczu pirúltait.
15 Hát te nem uj figefás levelen remegősöket érzéd?
'S hogy se nem angyalok ők, hogy se nem ördögök ők,
Csak lelegyávozott eszes emberek, a' kik elestek
Mert vágytak dőrén észü gyümölcsre csupán,
'S úgy jártak csaknem valamint magos égrül az égő

- 20 Nagy pokol' iszonyatos, mély fenekére lökött
 Angyalok! a' kik ugyan czudar ördögök ám most,
 Mert szép 's mennyei jó lelköket érte a dölyf.
 Megmaradott benned testvérid' lelki kovássza,
 A' mikor állított örnek a nagy Jehova!
- 25 Mert noha ott néked kert' szélén álva kapuk közt,
 Villoga markodban, mesztelen isszonyu kard
 Hogy ne megint másszon bűn a' víg kertbe, hol Ádám
 Ész keresett boldog szíve nyugalma pörén,
 Még is eresztéd át a kevély fej' gőzit a dölyfös
- 30 Mennyei fris levegős láng-teli alkotodon,
 'S hogy ne legyen paradics sehol is, nem eminnen amonnan,
 A' kapukonn ész szív nélküle szerte hata,
 És a' gőg-kórság a' gyarló büszke halandók'
 Sok nyomorúsággal telt seregébe jöve,
- 35 Azt te közénk mostan, kik birtunk szívvel is, öntöd,
 /: 'S mintha nem inkább még lenne velőnk gomolya
 És ezt a szívnél ismernéd jobban :/ a szíves
 Hévfiatalkáknak böggöd: a szív csupa hús!!!

[29.] A' pillanat.

- Nem tetszik néked néztem, pillanat[om] undok,
 Mert szemed a' szépen fűgni akarna maga.
 A' nap, sűgárit, földön mindenre bocsátja,
 A' melegítőtül felmelegülni szabad
- 5 Kőnek mint jégnek de a nap csak ritka virágot
 Érett édes jó ízű gyümölcsig ereszt.
 Mert te neked virul és fog bőven tárni gyümölcsöt,
 Írigynek soha sem kellene lenni neked.

[30.] A' tűz-oltóhoz

- Te ki a számárság' irott diplomáját
 Mint már sok másokra, rám is terítetted,
 Vastag Világodnak több sötét szikráját
 Vad husos jég-szívvvel fejemre hintetted.
- 5 Mondd meg Te nagy elméncz velőd' gomolyája
 Gyúlt é Feniksz' lángján hő Arábiában,
 Avagy parázs-szenet öntöttek e rája,
 A köd közt világló Nagybrittaniában?
 Elménket soha se nagyítja barátom
- 10 Másénak kissebb vagy nagyobb csekélysege,
 Hévfeszéd' vizére számat bár mint tátom,
 Nem oltod el, 's csak ég a mi bennem ége.

[31.] Az ügyetlen vadász.

Vad-fürkészve fogas vizslával vízi madárra
Nádi mocsár' partján járni szokott a vadász.
Felversz vad ludat a' posványból, de a puska kezében
El nem sül, vagy a vad nem sebsülve repül.
5 Ez tudnillik nem ravasz állati róka-vadászat,
Róka szökik, 's könnyebb őt lovon érni utól.

[32.] Az érdem és a gög

Sok szép tetteknek becs-vesztire hágni szokott gög!
Szünj meg már egyszer rontani érdemeit. –

[33.] Visszatorlás.

„Nemzetedet rontod mikoron csak néki, nem együtt
Kormányzatoknak adod honni bajinkat okúl.”
Így szólván, nem lát'd mint kell megrögzeni Bécsnek,
Hogy ha kened csak ránk sok bajaink' okait?
5 Hát a hatalmast kell inkább kímélni, 's a gyenge
Ellen bunkókkal forrva kikelni vadon?
Hát ez a honfiuság 's javítások' szelleme? nem jobb
Volna e kormányt és nemzetet intni nagyon.
Jó hason egy mértékben hogy nem szökve haladván
10 Mászások nélkül lépjenek áldva tovább?
És ha nem óhajtnak felforgást, valamint felúlról,
Szépen alúlról is térjen okosra fejök.
Hát nem alulról úgy mindég valamint felúlról
Szöni okossan kén a' javítási fonalt?
15 A' kezdetnek tán ott kellene merni, hol áll most
Még eddiglen a test- 's lélek' erősb ereje.
Fent van az ottan, egyéb nem szükség hív akaratnál,
Józan hült vérnek bölcs vezetéke alatt.
Érdekeket kell ám öszve-eggyeztetni, nem öntni
20 Tömjént, vagy gyúló indulatokra olajt.

[34.] Ebség.

Mint mikor a' vizsgás kutya indul szerte-szaladván,
Vissza 's elő azon egyy utba' szagolva kutat,
'S orrt tátván, szeme' fénye után iramolva, lehelve,
A' leg-legtisztább falra peselni szeret,
5 Úgy te a legtisztább leghonfíbb lelket ügyekszél,
Tétova járt utidon jól lecsunyítani ebül.

[35.] A' felette ingerlékeny Világdihoz

Véka 's köbölként kell ám birnia béke-türettel
Hogyha ki embert vagy népet ujítani kíván.
Nézd Krisztust a' Jót a Szelídet, béke-szeretve
Türt, és hogy minden türjön ajálni meré,
5 Hogyha ki (:szóba mikor:) nem halgata, mással eredvén
Szóba, nem ő tüstént párviadalra hevült;
'S éltét, melly nem volt az övé, hanem az ó 's uj üdője
Nem maga koczkázá, nép feszületre tolá,
Szív 's ész járta szaván, (:mellyet meghirdete:) hogy ha
10 Némelly pontjában kérteni mert valaki,
Nem mindjárt dúl-fúlt, nem is ön, nem másnak epéjét
Rázta fel úgy mint a' lelke sebülte beteg;
Ám de felelt bölcsen megszállott csenddel azoknak
Értnek nem minden példa-beszédet a kik
15 Könnyen felpezsgő lelken, mosolyognak az épek,
'S mint tűrőt szánván, nézelik őtet a Jók.

Szövegkritikai és magyarázó jegyzetek

[0. Cím és mottó]

Szövegkritika

–

Magyarázatok

Hamvévő – a gyertyakoppantó régi neve. Széchenyi a *Világgal* hoz létre egy olyan metaforikát, amely a látást a nem látással, világosságot a sötétséggel ellentozza. Dessewffy címválasztása nyilvánvalóan e nyelvi teljesítményt parodizálja, travesztálja.

Cherub: Kerub – angyal, a Paradicsom őrzője.

Széchenyi több ízben is említi a kerubot. Talán e helyek valamelyikére gondolatott Dessewffy:

Nagyon elszomorodám e' lelki függetleneket keresvén, mivel csak néhánynt leltém, 's azon kevés – úgy gondolám akkor – a' sok honfelejtett külföldiskedőken, az itthoni előítéletek tárno-kain, az elpuhult született-katonák – kik lóháton nem ültek még soha – nagy seregin, 's a' zsidó markában lévő számtalan külön színüeken soha, – bár legtisztább szándékkal, cherub tanácsadóval, félszázad folytában, minden testi 's lelki erővel, legjobb vagyonbeli rendben – sem fog diadalmaskodni.¹⁴

Azon Magyar, ki a' Magyarságot megszüntetni törekedik, nem kisebb utálatra méltó, mint a' szülegyilkos; – mert az, ki nemzetiségire hág, a' közanyát sérti meg. – – 'S illy gyanuba csak legtávolabbrul is hozni ártatlant, ha szántsándékkal esnék, valóban az emberi tetteknek tán legfeketébbike lenne. Azért tudom, hogy valamint egyéb elfacsarásid is könnyelmű tollbul folytak, úgy e' borzasztó Vád gyanúja 's ürügye is csak tudtod nélkül került sajtó alá; 's ekép midőn jó szivedrül egy cseppet sem kételkedem 's fejedben is bizni akarok, ha nem vagy Musák közt Olympon, ezen okoskodás 's kivánattal végzem e' szakaszt bé:

„Valamint a' jó szívü pipázó több helységet tesz hamuvá sejdítlen, mint a' rossz szívü gyujtogató készakarva: úgy foly több szerencsétlenség az emberiségre jó szivbül, mellynek ura rossz fő, mint rossz szivbül, mellynek ura jó fő.”

„Volna bár minden hazának fejedelme Cherub, 's minden jó hazafinak felesége Seraph! –”¹⁵

---

¹⁴ SZÉCHENYI, 1831, 73–74.

¹⁵ SZÉCHENYI, 1831, 310–311.

Az iménti idézethez Széchenyi ezt a jegyzetet tette: „»Cherub« »Seraph« Az első a' legfőbb bölcsességnek, a' másik az örök szeretetnek symboluma némelly költők szerint.”¹⁶

Nincs Cherub köztünk, nincs; 's az van tőle legmesszebb, ki azt gondolja: ő fogja kijelelni a' józan rendsort, 's az eldarabolt erőket mind egy tárgyra szorítani. Egy ember azt nem teheti, hanem csak sok ember, azaz: tanácskozási, fontolgatási Egyesületek.¹⁷

A Kerub-hasonlatának kifejtése *A' honni Khérub* című versben történik meg → 28.

Mocsárosy: Széchenyi több helyen is a mocsár képével utal a szegénységre.

Mephistopheles: A pokol egyik ördöge. Széchenyi az alább idézett helyen „Mephistophelesi ügyességgel” vádolja meg Dessewffyt, s nyilván Goethe *Faustjára* utal ezzel:

'S valóban ha gondolni lehetne, hogy ezen ártatlan szép kis escamotage, mellynek igen számos párját lelhetni a' Taglalatban, 's mellyek állításim mibenvoltát 's a' dolog valódi fekvését tökéletesen megváltoztatják, készakarva folytak volna tolladbul, 's Mephistophelesi ügyességgel szántszándékkal burkolád vala el mérgeket, úgy hogy senki se vehesse könnyen észre, 's a' perfidia fulánki közt áldicséretid úgy legyenek rejtve, mint ahogy kigyó szokott lappangni virágok közt, – akkor valóban szivedet egészségesnek 's hó színűnek tartani nem lehetne; 's így Barátom, mert ön nem isméreted miatt szerencsétlen valál Tenmagadat olly keserves dilemmába helyezni, mellyben Téged vagy rossz szivü vagy gyengefejü embernek tartani minden részrehajlatlan kénytelen, – valld meg inkább: nem tudtad hol járt eszed, midőn illy hamisítgatásokat koholál, 's Taglalatod legnagyobb része nem egyéb, mint sokszori tétovázásid 's zavart isméretid kis compendiuma! –¹⁸

Dessewffy Telekinek így kommentálja e helyet: „Hát ugyan azért mert a hitelt még eddig nálunk az ingatlan nemesi jószágokra nézve csak a tiszta jövedelmek egyik részét kívánom fundáltatni, érdemlettem-e Mephistophelesnek nevezeteni?”¹⁹

Sötétfalva: Nyilvánvalóan a *Világ* címére és egyik gyakori metaforájára utal vissza. Széchenyi művében a sötétség különböző megfogalmazásai rendszeresen

---

¹⁶ SZÉCHENYI, 1831, 538.

¹⁷ SZÉCHENYI, 1831, 358.

¹⁸ SZÉCHENYI, 1831, 289.

¹⁹ DESSEWFFY, 1888, 178.

térnek vissza. Ezek közül az *Előszó* Dessewffy *Taglalata*ra vonatkozó sorait emeljük ki:

Legyen elég itt e' vallomást tennem: hogy azon vezér gondolatban 'Gr. Desewffy József nem fogta fel, nem értette, hanem becsületes szándékbul recensealta munkámat' minden gyarló ember sorsomhoz ragadt indulatosságom lehetőleg lecsillapult, 's bennem csak ezen forró kívánatot szülé 'világositnám fel mennyire csak lehet Hitelem néhány helyeit, mellyek elég sötétek valának úgy is, 's a' Taglalat által még sötétebbekké válának, 's azon eszközlésimre, mellyek a' Hittelben nincsenek ugyan említve, hanem Gr. Desewffy által mellékesen még is érintetnek, egy kis világot terjesztnék.'²⁰

Chateaubriand: François-René de Chateaubriand (1768–1848) francia költő, író, politikus.²¹ Dessewffy a szerző politikai művéből veszi mottóját.²² Megjegyzendő, hogy Chateaubriand e helyen Canningről értekezik, aki a *Világban* is szóba kerül. Széchenyi a *Vallomások* című fejezetben idézi őt. → 22.

Blumauer: Aloys Blumauer (1755–1798) osztrák költő, aki szatirikus stílusáról volt ismert a korban.²³ Dessewffy a *Glaubensbekenntniß eines nach Wahrheit Ringenden* című vers első strófáját idézi. Az ész és szív vitája a Dessewffy és Széchenyi közti disputa egyik legjelentősebb problémája, melynek Széchenyi külön fejezetet szentelt a *Világban*,²⁴ s amely a *Hamvévő* leggyakrabban felbukkanó témája → 5; 6; 14; 17; 21; 27; 28; 30; 35.

[1.] A' dörgő

Szövegkritika

–

Magyarázatok

1: Dessewffy *Hitel*-kritikájának egyik fontos eleme volt a magyarság általános bírálatának visszautasítása. Telekinek így ír erről: „A H i t e l szerzője minden mértéken túl paskolta a nemzetet. Mások unszolására, hogy érezze, hogy senkinek sem esik jól a paskolás és kivált, hogy nem kell paczkázni önnemzetén, hanem azt kimélve a jobbra vezetni, én is egynehány karczokat ejtettem rajta”.²⁵

3–6: Az anekdotikus betoldás a Telekinek írott levelében így hangzik: „A V i l á g világosságainak sugárjait szörbőlém. A könyv vastag minden tekin-

²⁰ SZÉCHENYI, 1831, XVI.

²¹ Életéhez ld. MAUROIS, 2005; CLÉMENT, 1998.

²² Bár nyilván nem ezt a későbbi, gyűjteményes kiadást forgatta, az idézet megtalálható: CHATEAUBRIAND, 1836, 328.

²³ Életéhez ld. BECKER-CANTARINO, 1973; EYBL et al., 2007.

²⁴ SZÉCHENYI, 1831, 284–311.

²⁵ DESSEWFFY, 1888, 177.

tetben. Nem egyszer jutott eszembe olvasása közben azon görögnek mondása, ki így szólott Jupiterhez: »Még is igazat kell helylyel-helylyel mondanom, mert olyan igen haragszol.«²⁶

[2.] Az ítélet

Szövegkritika

–

Magyarázatok

Telekeinek így ír erről: „Én két dolognak örültem a Világot olvasván, az első az, hogy noha nincs sajtószabadságunk, még is úgy írt ellenem a gróf István, mintha lenne; a második pedig az, hogy én még eddig soha sem védelmeztem nyomtatásban magam-magammat, hanem csupán másokat, és ha magam-magammat menteném, az harag nélkül történnék. Sheridán egykor két óráig éjfél után vitatta a parlamentomban, hogy Pitt nemcsak a legnagyobb gazember, hanem a leggyávább fejű is az egész világon. Pitt minden megindulás nélkül felelt és négy óráig éjfél után tartott beszédje: mind a két beszéd ki van nyomtatva.”²⁷

[3.] Az okok és sükerek

Szövegkritika

A kéziratot egy ismeretlen kéz javította.
8: kín' nyoszolyába

Magyarázatok

A Dessewffy és Széchenyi közti vita egyik általános kérdését érinti a vers: a két szerző kölcsönösen azt gondolta a másikról, hogy célt és eszközt, okot és okozatot felcserél. London és Pest szembeállításának elvetésével Dessewffy Széchenyi angolmániáját bírálja, azt állítván, hogy vannak általános törvényszerűségek, melyek a nemzetkarakterológiák radikális kiterjesztése ellen szolgálnak érvelésként.

[4.] A' köz és különletes Jó

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „lehető”.
A kéziratot egy ceruzás kéz javította. Egyetlen javítása a licenciát oldja fel.
6: Nemü erény, (c. jav.)

---

²⁶ DESSEWFFY, 1888, 176–177.

²⁷ DESSEWFFY, 1888, 180.

4: A sas és galamb szembeállítására Dessewffy leleménye. A sas metaforáját mindazonáltal Széchenyi is alkalmazza:

midőn más részről sem említésre méltó utaink, sem hidaink, sem színházaink és számtalan illyesek nincsenek, mellyek tán már Magyarok közé is illenének, 's mi ábrázatlan pusztákon, mocsárok közt juhászcodni, gulyáskodni vagyunk kénytelenek mint a' régi Scythák, mert nagy lelkü patriotismussal gazdálkodván, (!) ha szó van hazafiui áldozatokrul, a' zavart ideák okvetetlen következése t. i. a' szegénység annyira bilincsezi le szép lelkünket, hogy sas repte helyett szarka társaságában leljük magunkat, melly, mint tudjuk, sokat akar, de 's a' t.; e' helyzetbe pedig senki más nem iktata bennünket, mint minmagunk; vagy inkább a' zavart ideák!²⁸

→ 11; 17.

10: Széchenyi a vak elefánt metaforáját használja, Dessewffy megfordítja a metafora értékét:

'S valyon a' külföldi Olvasó, ha Munkád fordítását kezibe veendi, 's felőlem semmit nem tud, nem lesz e kénytelen vagy engem tartani szívnélküli pénzbálványzónak, kibem semmi emberiség; vagy Téged ábrándozó szivtelen öregnek, ki azon hittségben 's képzeletben, milly szelid 's nyájas, vak elefántként sejdítlen maga körül összetipor mindent, 's ha valakinek szívét zúzza el, 's ollyasokat hoz kérdésbe, a' mi az embernek legszentebb: azzal vigasztalja, hogy az csak eczet, 's tökéletesen hiszi, hogy hideg vérrel taglal, 's fáradozásinak minden célja nem egyéb mint igazság-keresés; holott minden lapon kilátszik az igen is meleg vér, a' felette zavart ész, 's itt ott a' megbántott legkicsinységesebb hiúság! –²⁹

[5.] A' két koszorú

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A kéziratot ceruzás kéz javította.

7: komor üzőjére, hogy (c. jav.)

---

²⁸ SZÉCHENYI, 1831, 227.

²⁹ SZÉCHENYI, 1831, 285–286.

1: Telekinek írott levelében így fogalmaz: „Úgy is lágy eszűnek hirdet, s még is felküldé az égbe.”³⁰ Ehhez ld. még a következő verset → 6.

3: *con amore* – szeretettel (olasz). Széchenyi is használja a fordulatot, Dessewffy talán innen vette át:

Csak illy törvények magasíthatnak népet n e m z e t t é – – –
csak illyenek ígérnek nemzeti fényt, erős, boldog 's hosszú
életet, mert csak illyenek alkotják végre azt, hogy nem csak
iránylag kis felekezett – – kívánja 's ohajtsa az országi erőmű
változhatlanságát, hanem a ' nagy közönség – 's nem mystifi-
catio vagy ígéretek után, vagy álképzelet miatt – hanem ter-
mészeti vágybul 's *con amore* kész legyen, valóságosan pro
aris et focis ontani véréét.³¹

Dessewffy a Telekinek írott levelében is él a fordulattal: „Azt, hogy fiaimat dicséri, köszönöm, de megfelejtkezett, hogy ha igaz az, a mit rólok mond, ők bizonyosan nem fogják annak meghálálni magasztaltatásokat, ki apjokat *con amore* gyalázta.”³²

5: *veniente die non decedente canebam* – (latin). Az idézet Vergilius *Georgicá-* jából származik. Az eredeti teljes verssor: „te veniente die, te decedente canebat” (Georg. IV,466.). Magyarul: „Téged hajnalidőn, téged part-esti homályban” (Lakatos István fordítása).³³ A Telekinek írott levelében is idézi e helyet:

Ha úgy bántam volna a H i t e l szerzőjével, mint a költő szerint a szerelmes pásztor a pásztorleánnyal: – Te veniente die, te decedente canebat, úgy nem hányta volna szememre a V i l á g szerzője, hogy rossz gazda vagyok, holott apám ki rosszabb gazda volt nálamnál, csak 300 frt jövedelmet hagyott nekem, a midőn gróf Istvánnak az övé annyi ezereket és ő még is módot talált adósságokat csinálni.”³⁴

9: *Fojbosz* – Apollón

12: Az ész és szív vitájához → 0; 6; 14; 17; 21; 27; 28; 30; 35.

[6.] A' lágyeszü

Szöveggkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

³⁰ DESSEWFFY, 1888, 177.

³¹ SZÉCHENYI, 1831, 430–431.

³² DESSEWFFY, 1888, 183.

³³ VERGILIUS, 1977, 99.

³⁴ DESSEWFFY, 1888, 177.

Széchenyi többször használja a lágy eszű, lágy velejű kifejezéseket, ám ezeket nem konkrétan Dessewffy személyére alkalmazza,³⁵ sőt egy ízben éppen ő vádolja meg ellenfelét azzal, hogy „lágý-velejű bolondnak festi”:

Már mind ezekre – midőn csudálnom kell, milly szerencsétlen hiúsági szesz hajthat Téged vén napjaidban arra, hogy másokba gáncsoskodjál, midőn inkább köszönned kellene, hogy számos bohóságid 's botlásodat csak hallgatva vagy nevetve türi az igazságos közönség, melly velem együtt nem felejtheti el, hogy egy időben tán más ember valál mint ma, 's már időfárasztott vagy – nekem mondom, ki soha Téged nem támadta vala meg, 's csak védelmezve menti magát támadásid ellen, semmi egyéb mondani valóm nincs, mint azon kérdés: 'Valyon mi birt most érintett elfacsarásodra, melly engem lágý-velejű bolondnak fest a' közönség előtt, ki olly buta, állítani azt, 'hogy csak a' hitel felállítása viheti véghez a' közember erkölcsiségét!' – Valyon mi? a' s z i v e vagy az é s z?³⁶

E helyen olvasható Széchenyinek az a vádja, miszerint Dessewffy a *Taglalat*ban meghamisította néhány állítását, amikor nem pontosan idézte azokat. A hazugság versbeli említése erre a helyre utalhat.

A „lágý velejű” kifejezés visszatér az ész és szív viszonyát leíró, Dessewffy által legtöbbet bírált szöveghelyen, s talán ezt vette magára a *Taglalat* szerzője:

A' jó szív-körülti zavart idea, minekutána senki a' sziv-rül egyebet nem tud, mint hogy az egy sok inakbul álló darab hús, mondhatni, szinte természet-ellentiségekre csábítja a' lágý velejűek nagy részét; 's az emberi nyomoruságok tán legfőbb oka ezen zavart ideábul eredő, 's már dajka-szájbul hallott azon szójárás, mellyel az emberiség nagy része felnő, sejdítlen több rosszat mint jót művel, 's hasztalan sőt káros élet után megint elrothad.³⁷

Ész és szív kérdéséhez → 0; 5; 14; 17; 27; 28; 30; 35.

1: a Telekinek írott levelében Dessewffy így fogalmaz: „Úgy is lágý eszűnek hirdet, s még is felküldé az égbe.”³⁸

Ld. még az előző verset → 5.

³⁵ Pl. SZÉCHENYI, 1831, 102.

³⁶ SZÉCHENYI, 1831, 290–291.

³⁷ SZÉCHENYI, 1831, 294.

³⁸ DESSEWFFY, 1888, 177.

[7.] A' hólyag

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Nem érthető”
A kéziratot ceruzával és tintával is javították.
9: felszabadult könnyű lég (c. jav.)
10: (eredetileg:) mert kényhőss terjeszt (th.)
11: sietvén<, > (c. jav.)

Magyarázatok

Dessewffy az epigrammában kibontott metaforát már Telekinek írott levelében is használta:

Kár volt tehát oly vastag könyvet írni annak megmutatására, hogy egy levegővel bélelt hólyaghoz hasonlít Európának és napkeletnek megjárója, mely hólyag egynehány bökés után szétpattan a levegőben, a hova emelkedett és kiböfenteni magából a könnyen gyúlható és azért könnyű léget, melylyel tömve van.³⁹

[8.] A' levelezés

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

Széchenyi a *Világ Előszavában* arról ír, hogy Dessewffy kerülte őt (nyilván azért, hogy ne befolyásolhassa munkájában a személyes érintkezés), pedig ha ezt nem teszi, számos félreértést már előre tisztázhattak volna. Így ír:

Most kezdém érteni, miért kerülgete a' tisztelt Gróf engem a' Hitel megjelente után: S o k a n k é r t é k ő t a z e m l í t t m u n k a b i r á l á s á r a m i n t a z t 9 - d i k l a p j á n e m l í t i , ' s f e l t e v é n m á r v a g y t á n s z a v á t i s a d v á n , h o g y t a g l a l n i f o g , t ö l e m s e m m i s z ó b e l i f e l v i l á g o s i t á s t n e m k i v á n t , s e j d í t v é n t á n , h o g y t a g l a l á s - r a m i n d e n o k m e g s z ű n n e , h a v e l e m e g y r ű l ' s m á s r u l , a ' m i t a ' H i t e l b e n c s a k h o m á l y o s a n t e h e t t e m k i , b a r á t s á g o s a n é r t e k e - z e n d n é k .⁴⁰

---

³⁹ DESSEWFFY, 1888, 181.

⁴⁰ SZÉCHENYI, 1831, XV.

E sértő megjegyzés előtt közli Dessewffynek hozzá írott levelét, valamint arról ír, hogy mily jól esett neki, hogy a *Taglalat* születéséről értesült.⁴¹ Dessewffy nemcsak a versben utal arra, hogy mivel Széchenyi Törökországban tartózkodott (ezt maga is írja), csak bajosan tudott volna vele e tárgyban értekezni. Telekinnek ezt így fogalmazza meg: „Csak arról szólhattam, a mi a H i t e lben írva volt, a még dugaszban lévő magyarázatokról pedig nem. Kérdéseket se tehettem a grófnak Sz.-Mihályról Konstantinápolyba, mert azt, a mi a robotot és dézmát illeti Sz.-Mihályon dolgoztam és Kassán, sietve pedig, mert sürgettetett a kinyomtatás.”⁴²

[9.] Kásztor és Polluksz

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

Kásztor és Pollux – görög mitológiai alakok. A dioszkuroszoknak is nevezett testvérpár Léda gyermekei, Heléna és Klütaimnésztra testvérei. Mindketten számos harci kalandban vettek részt, melyek közül Dessewffy arra az esetre utal, mikor visszahozták elrabolt nővérüket, Helénát (itt: Szép Ilonát) Thézeusz aphidnai várából. Legfontosabb és a mythologiai hagyományban legmélyebb nyomokat hagyó történetük a dioszkuroszok harca Aphareusz fiaival, Lünceusszal és Idászszal. Ebben a harcban Kasztor, a ki Tündareusznak halandó fia volt, elesett, mire Polüdeucész (Pollux), Zeusznek halhatatlan gyermeke, arra kérte isteni atyját, engedné meg neki, hogy ő is meghalhasson. Zeusz azonban szabad váltsztására hagyta neki, vajon folyton nála akar lenni az Olümposzon, avagy fölváltva egy napig az Olümposzon, egy napig a Hádészben. Polüdeucész az utóbbit választotta.⁴³

Dessewffy a versben nyilvánvalóan arra céloz, hogy Széchenyi nem e testvérpár önfeláldozását imitálta.

A Kásztor és Pollux hasonlatot Dessewffy egy Ponori Thewrewk Józsefnek írott levelében is használja, némileg eltérő jelentésben, Bajzára és Széchenyire vonatkoztatva azt:

Ha tehát Világdi és Zajbaj ez a két kanóczos méccse a' vasságoknak neheztelve pislog is miattam a' Tettes Urra, annál szebb volt a' Teens Úr részről a' védelmezés bátorsága, minél könnyebben gyaníthatá, hogy nekem nem sok erőlködésembe került volna ama méccsek pislogásinak nem ritkán homályos, néha pedig rossz szagú gőzeit akár kötött beszédben, akár folyóban csipő szesszel, vagy kopantó hamvevővel mérséklenni; de a' Teens Úr és Teens Orosz

⁴¹ SZÉCHENYI, 1831, XIII–XIV.

⁴² DESSEWFFY, 1888, 177.

⁴³ ПЕЧЗ, 1902–1904, 579–581.

Urnak, azután pedig faimnak felállása után, potui, me defensore, carere. Csak várton vártam felszólamlík e valaki? és ime a' faragatlanságok Castora és Polluxa, három jóakaróimra, és egyszer'smind az igazság jóakaróira talált, a' Teens Urra t. i. Teens Orosz Urra, és Tiszt. Balogh Urra a' Sasban. Ez az előlmenő triumviratus annál inkább vigasztaló vala rám nézve, mert Orosz és Balogh Urat még személyekről sincs szerencsém ösmérni.⁴⁴

1–2: Dessewffy a *Világ* következő soraira utal:

Azt mondják: nagy kár, hogy azon talentumidat, mellyekkel rendkívül bő mértékben álda meg a' Gondviselés, eldaraboldád, 's törekedésidet nem annyira nemzetiség-kifejtésre, mint inkább pusztá képzelgési tárgyakra irányzád. – Azt mondják: kemény földesur vagy, 's midőn többnyire legaprólékosb részletekbe tüzzel avatkozol, a gazdaság velejérül megfejtkedel; 's lóháton vettetsz, hogy szaporábban föld gyomrába jusson a' buza.⁴⁵

Dessewffy Telekinek így ír e helyről: „Csak a gróf Istvántól kapott relatióból tudom, hogy Sz.-Mihályon lóról vetettek búzáat. De mind ezek tartoznak-e a Hittelben foglalt tárgyakhoz?”⁴⁶

[10.] Becsülés és megbecsülés

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: Ez jó

Megjelent: PONORI THEWREWK, 1833: 84.

A megjelent változat (a különbségek kiemelésével):

Becsűlés és megbecsűlés.

Meg kell, úgy hiszem én, a' pénzt kímélni, becsűlni.

Am de azért nem kell nagyra becsűlni soha.

A kéziratot ceruzás kéz javította.

1: pénzt kímélni becsűlni, (c. jav.)

Magyarázatok

E versében Dessewffy Széchenyi *Hitelének* arra a vonatkozására utal vissza, amit már a *Taglalatban* is több ízben szóvá tett. Széchenyi ugyanis jóval nagyobb

⁴⁴ Dessewffy József Ponori Thewrewk Józsefnek, 1832. december 7. In: DESSEWFFY, 1888, 196.

⁴⁵ SZÉCHENYI, 1831, 44.

⁴⁶ DESSEWFFY, 1888, 177.

jelentőséget tulajdonít a pénzgazdasági vonatkozásoknak, mint vitapartnerre. Széchenyi *Világa* e szempontot továbbviszi. (→ 25.)

Dessewffy a Telekinek írott levelében így fogalmaz:

Hát ugyan azért mert a h i t e l t még eddig nálunk az ingatlan nemesi jószágokra nézve csak a tiszta jövedelmek egyik részére kívánom fundáltatni, érdemlettem-e Mephistophelesnek neveztetni? és pedig attól, ki a helyett, hogy szép szerrel tagadja meg csődörjeit, és magába belé nevensen, ha képtelenségnek tartja azon kérést, melynél fogva valaki patriotizmusból ingyeni csődör hágást kér, nyilvánosságosan a publicum előtt kikaczagja a kérőt, és pedig azért is, mert rossz a stilusa és ortographiája? – A ki ifjúságrontásnak és megveztegetésnek tartja, mikor valaki azt mondja, hogy a pénzt nem kell nagyra becsülni – de nekem úgy tetszik, hogy a pénzt meg kell becsülni és kímélni, nem pedig nagyra becsülni, és hogy nem kell a fiatalokat az öregek érdemeinek kirekesztőleg bírójokká tenni, és őket arra tanítani, minekutána úgy is elég nyeresek, hogy csak az érdemes öregek adjanak helyet a közhelyeken.⁴⁷

[11.] A' hitel

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Túl élvén már korát elmaradhat”

A kéziratot egy ceruzás és egy tintával író kéz javította.

10: élni /: mikor (th., emend.)

37: *Elhidd ott fent is* a

38: és bonyolékony a (c. jav.)

39: Jártál, és láttál, hallottál

37–40: (az utolsó két sorpárt számozással felcserélte)

Magyarázatok

A hitel általánossá tételének hatásaival kapcsolatban Dessewffy meglehetősen szkeptikus, amit a *Taglalatban* részletesen ki is fejtett. Telekinek e kérdésről így ír:

Ha hazámfiai olyan rossz finantz-mesteremberek, és én a legrosszabb vagyok közöttök, nem ártott volna felvilágosításunkra valamivel kevésbbé gavallérosan beszélni a devalvációról, és a H i t e l tekintetében is meg nem elégedni ezen rövid kitéttel, „mindig phasisok szoktak lenni a pénz dolgában talán holdat akar tenni a gróf hazánkból!”⁴⁸

⁴⁷ DESSEWFFY, 1888, 178.

⁴⁸ DESSEWFFY, 1888, 183.

1–6: ld. A két koszorú jegyzeteit! → 5.

11–12: Dessewffy ismét a kettejük közötti anyagi lehetőségekre utal, konkrétan az Akadémia nevezetes alapító gesztusára. Telekinek így ír: „A casinónak tagja vagyok – a lótenyésztésre csekély tehetségem szerint három aranyat adok minden esztendőben.”⁴⁹

21: *fürge szakálos* – zsidó kereskedő

29–32: Az 1811. és 1816. évi devalvációkra utal. A *Hitel* szakítani kívánt azzal az érveléssel, amely a Bécshez fűződő viszonyban látta az ország gazdasági gondjainak forrását, s egy átfogóbb gazdasági reformot javasolt. Dessewffy a *Taglalat*-ban élesen bírálta Széchenyi könyvét e tekintetben.

36: a sas metaforához → 4; 17.

[12.] Kétes fény

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

A világosság–sötétség metaforikája Széchenyi *Világ*ának legfontosabb képi elemei. A *Hamvévő* ciklusnak is visszatérő, központi témája.

E vers a következő költemény első sorait készíti elő → 13.

2: *Pusztá*: Széchenyi gyakran ír a pusztaságról s mindig negatív értelemben. A folyószabályozás szükségességéről szólván például „rideg”, „naptul aszott meztelen” pusztáról beszél.⁵⁰

[13.] Az égbe küldőhöz

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A kéziratot egy ismeretlen, tintával író kéz javította.

2: sietsz,

Magyarázatok

5–8: A gőz, a köd Széchenyi kedvelt metaforái. Dessewffy feltehetően a *Világ* következő helyére utal:

’S hogy e’ jövendőbe-látás nem képzeleti gőz ’s nem csalfa kép, hanem a’ mai körülményeket tekintvén, minden hihetőségek szerint valóság, ’s ekép több ok van bizodalomra, mint

---

⁴⁹ DESSEWFFY, 1888, 178.

⁵⁰ SZÉCHENYI, 1831, 83–84.

bizodalmatlanságra; azt eszméleti tehetségem 's lélekismérem sugtában állítani bátor vagyok.⁵¹

7: *lágy zavar elmémet* – a Telekinék írott levelében Dessewffy így fogalmaz: „Úgy is lágy eszűnek hirdet, s még is felküldé az égbe.”⁵² → 6.

[14.] Jó ész, 's jó szív

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Az eredeti kéziratot egy ismeretlen kéz és a költő javította (tintával).

A verset K₂ is tartalmazza.

1: négy jó lovat (D. J. jav.)

2: *Rossz* kocsis, óhajtnál ülni *szekerébe?* nem (D. J. jav.)

4: *Fris szekerébe* hahogy (D. J. jav.)

10: (K₂;) Földtül állig

14: nyújtja *hamar.* (D. J. jav.)

21: (K₂;) 's *ín-gomolyának*

24: (K₂;) Szíve *hacsak* gomolya?

25: jó *szívnek elébe* (D. J. jav.)

26: (az eredeti sor eleje nem olvasható, D. J. jav. Az eredetiből mindössze ennyi vehető ki:) *bő eszetek?*

27: (eredetileg:) Furcsa kevélységtök közepette (K₂;) Furcsa kevélységtök ' közepette

Magyarázatok

Az ész és szív vitájához → 0; 5.; 6; 17; 21; 27; 28; 30; 35.

Dessewffy a *Taglalatban* a következőket írja erről:

Még jobban köti-össze az embereket az érzés, mint a' gondolkodás, és így én Gróf Széchenyi Istvánt, (bár nem hiszem hogy nem árt némelykor esze szíve érzeményeinek) mint hazafiui szeretettel tellyes férfiut, mindenkor becsülni, szeretni, 's tisztelni fogom; esze és tudománya iránt is mindég megkülömböztetett figyelemmel lészek.⁵³

A vers 18. sorához kapcsolódó jegyzet – valamint az egész költemény – a *Világ* következő helyére utal:

A' jó szív-körülti zavart idea, minekutána senki a' szivről egyebet nem tud, mint hogy az egy sok inakbul álló darab

⁵¹ SZÉCHENYI, 1831, 280.

⁵² DESSEWFFY, 1888, 177.

⁵³ SZÉCHENYI, 1831, 245.

hús, mondhatni, szinte természet-ellentiségekre csábítja a lány velejüek nagy részét; 's az emberi nyomoruságok tán legfőbb oka ezen zavart ideából eredő, 's már dajka-szájbul hallott azon szójárás, mellyel az emberiség nagy része felnő, sejdítlen több rosszat mint jót művel, 's hasztalan sőt káros élet után megint elrothad. Látunk ennél fogva sokat, kik állati vért szemlélni nem tudnak, 's n e m e s m e g i l l e t ő d é s s e l nézik a' dézma csibe vég vonaglatit, – midőn az igazi szabadságért véröket ontó dicsőknek tetteit kaczagják; másokat, kik színházakban, keresztelési, egybekelési cerimoniáknál olly jó s z i v ü l e g tudnak pityeregni, – mig sinlődő jobbágyik miatt nem lennének képesek legcsekélyebb áldozatra is; másokat megint, kik a' versenyló sorsárul, mellynek minden ló közt bizonyosan lehető legjobb dolga van, j ó s z i v ö k sugtában azt kiáltják: »Milly irgalmatlanság így futtatni e' szegény állatokat«, – mig ha postán vagy forsponton járnak, nem jut eszökbe, hogy egy posta ló a' természetnek tán legszerencsétlenebbike, kivált magyar uton, sokszor élte folytában ezernyi ütést kap, 's olly számtalanszor érzi párája szakadtát, – 's ő k j ó s z i v ü s é g ö k b e n a' szegény szántóvetőtül megtagadják a' nagyobb borraivalót, ha őket szinte lóvesztiben nem viszi. – – 'S számtalan eféle scenák az életből nyilván bizonyítják, hogy azon mindennap hallott szójárásnak, melly szerint egynek s z i v e j ó , másiknak s z i v e r o s s z , tulajdonkép legkisebb értelme sincs, 's a' lélek tiszta vagy tisztátlan létét nem csak legmesszebbtől sem határozza el; sőt a' lelki erőst, kinek állására nem emelkedhetik mindenki fel, rossz szívünek hirdeti, midőn a' gyenge 's kis lelküre jó szív hírét ruházza.⁵⁴

Bár a ciklus korábbi darabjai is utaltak már ész és szív vitájára, e vers az első, amely kimondottan e problémát dolgozza fel. Fenti idézetünk több eleme is visszaköszön a versben, a romlott utak (1–4. sor), a szív mint pusztá anyag (19–28.)

A Telekinek írott levélben Dessewffy hosszasan taglalja az ész és szív körüli vitát:

De egész munkájában semmi felett nem ügyetlenkedik inkább és veszedelmesebben, mint az ész és szív kezdése felett. Én azt mondtam, hogy a jó és erős akarat a jó és erős szívben fekszik, mely nélkül semmit se használ a legjobb ész is, sőt haszontalan vagy káros az ész, vagy gyenge akarat, vagy rossz akarat mellett. Mit használ hát a jót észszel általlátni, ha nincs hozzá jó és erős szív? Mert az ész mérséklő, igazító, nem pedig hajtó; hogy tehát az ész feltalálhassa az eszközöket, mely a jó és erős szívet céljához vezessék, existálni kell

---

⁵⁴ SZÉCHENYI, 1831, 294–295.

előbb a jó és erős szívnek, azaz a jó hajlandóságoknak, ezeknek kell hát előbb szokás és gyakorlás által kiképezetni, és csak azután az észnek ezeknek mérséklésére és gyakorlására. A jó és gyenge szív ábrándozókat szül, de a jó és erős szív jeles karakterű embereket a jóban. Én a jó szívet az erős szívtől el nem választottam T a g l a l t o m b a n, jól tudván, hogy a gyengeség nem jóság, a mit ott több helyen magyarázgatok. A mostani időszakasz leginkább mutatja állításom igazságát. Azoknak eszük, kik a V i l á g dolgait viszik, felette jól látja Lengyelország helyreállításának szükségét, mi hibázik a jó és gyenge akarathoz és jó észhez: az erős akarat, mely, ha meg lenne, kitalálta volna eddig az ész azon bizonyos módokat, melyek akár propaganda, akár vérontás nélkül a célt elérték volna. Nem kellett volna egyebet mondani Franciaországnak, mint azt, hogy nincs addig bátorsága akármi formájú constitutionális statusoknak, míg mindenütt pactum nem lesz a fejedelem és alattvalói között, mert a hol önkény szerint katonákat szedhet a fejedelem, ott soha sincs bátorságban a közel vagy távol eső szomszéd. Milyen legyen az a pactum, az a nemzet környüállásaitól, miveltsége lépcsőjétől függ, csak hogy az legyen a pactumban, hogy adót és katonát önkényesen nem szedhet, és hogy egyik ország a másiknak pactumáért 25 esztendőre kezességet vállal, in solidum unus pro omnibus et pro quovis és hogy ez annál szükségesebb, mert a fejedelem sérthetetlensége a pactumból foly. Csak így lehetne aztán a katonaságot kevesíteni, a financiákat rendbe hozni, a civilisatiót előléptetni. ezeknek mind előbb-utóbb meg kell történniök, sőt még annak is, hogy a határbeli patvarokat a nemezték között, egy állandó Európai Amphicitioneum judicium fogja eligazítani, melyhez minden kormányszék, három a nemzet által neki javallott személyek körül választani fog. Micsoda irányban lesz ott a képviselés külön-külön országok részéről, az ennek az ítélőszéknek organisatiójától függne. Ezekre mind nem jönne maga az ész, jó és erős akarat nélkül. A csupa ész segedelme mellett ennek kivitele még igen sok időt fog megkivánni és sok vérontást okozni, holott ha nem az ész sok mindenféle kicsiny és magamos tekintetei vinnék ezt a dolgot, vagy nem hátrálnák ezek a piczi calculusok, a jó és erős akarat a hatalmasok kezében az ész mérsékelete és igazgatása alatt, ez a mostani idő évszakasaiban, a mostani környüállások mellett már kivihető lett volna. Az ész természete szerint egoista és veszedelem nagyító jó és erős akarat nélkül, de ha ezzel testvérül, vakmerőség nélkül bátorrá lesz, és a jó és erős akarat igazgatására szükséges mérséklést könnyen eltalálja. A csupán nagy eszes emberek soha se vittek nagy dolgokat véghez, jó és erős akarat nélkül. Azt lehet reájok alkalmaztatni, a mit Cicero Metellusról mondott: Metel-

lus littus merum, et solitudo mera. A jó akarat pedig abban áll, hogy az ember embertársainak valódi és tartós javát igazán akarja. Mind a megelőző és így a rosszat eltávoztató, és a jót szülő eszközök, mind pedig a mennyire el nem voltak érhetőek a segítő eszközök, melyek a jó és erős szív hajlandóságaiból serkedeznek, az észnek a célra szükséges mérséklete és igazgatása alatt. Ha tehát a rosszat meg nem előzhettem egészen, vagy a jót egészen ki nem teremtettem, nem vagyok azért egészen felmentve attól, hogy a rosszat ne enyhítem és a jót kicsiny körömben legalább elé ne mozdítsam, et unum quantum fieri potest faciendum et alterum non negligendum; minél többet teszek az elsőért, annál kevesebbet fog kelleni tennem a másodikért, de sem az egyiket sem a másikat nem fogom tehetni jó szív, azaz jó és erős akarat nélkül. Az ész jó szív nélkül soha semmi jót se csinálhat, valamint a jó szív is, az ész mérséklése és igazgatása nélkül igen sok rosszat cselekedett már; de valamint a fék és a kocsis haszontalan lovak nélkül, ha azt akarjuk, hogy a kocsi induljon úgy az emberi dolgok előmozdítására nézve is haszontalan az ész akarat nélkül, de a kocsisban jó és erős ló kell, az emberi dolgok előmozdításában pedig jó és erős akarat.⁵⁵

3: *Automedon* – Akhilleusz szekérkormányosa, rendkívül ügyes kocsis.⁵⁶

7–14: Péter és Pál szembeállítására eredetileg Széchenyi fogása. Előbb a *Hitel*-ben léptette fel Gyors Pált,⁵⁷ utóbb a *Világ*-ban szembesítette őt a maradi Lassú Péterrel.⁵⁸ Dessewffy átértelmezi a példát, amikor Pétert és Pált gyermekként ábrázolja, s nem a haladás sebességében láttatja a kettejük közti különbséget, hanem az ész és szív, indulat és fék közötti erőegyensúlyban.

15–18: Dessewffy a Telekinek írott levelében – fentebb idéztük – részletesen kifejti a – feltehetően Platónról eredő – lovas hasonlatát.

19: *Lovelászt* – Richard Lovelace (1618–1657) angol költő.⁵⁹

[15.] A' mentség

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

A vers hátteréhez → 11. jegyzeteihez.

⁵⁵ DESSEWFFY, 1888, 181–183.

⁵⁶ PECZ 1902–1904, 298.

⁵⁷ SZÉCHENYI, 1830, 88–92.

⁵⁸ SZÉCHENYI, 1831, 179–182.

⁵⁹ Életéről ld. WEIDHORN, 1970.

[16.] A' hegyaljai bor

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Még most is korszerű: de minthogy szeszélyeskedés van benne, jobb ha elmarad”

A kéziratot egy ismeretlen kéz javította (tintával).

16: a tót-fuvaros.

60: látta, 's tapodta

76: tóltene (th.; emend.)

Magyarázatok

A bor körüli kérdésekről, a borkereskedésről a *Világban* Széchenyi két hosszabb szakaszban is értekezik,⁶⁰ Dessewffy verse e szakaszokra adott válasz.⁶¹

15: Pálról ld. az előző vers jegyzeteit → 15.

19: *Champagner* – champagne-i bor

25: *Hidd-e elolvastuk Chaptált és másokat, elhidd* – Jean-Antoine Chaptal (1756–1832) francia kémikus. Széchenyi a *Világban* ajánlja olvasásra Chaptal műveit:

„Hiszen az természetes – hallok most sokat így kiáltani fel – mert a' magyar bor csak tiszta szőlőnedvből készül, a' Madeirába pedig pálinkát kevernek” – a' mit nem tagadok, 's rá azt mondom: 'igen is pálinkát kevernek belé, a' minek célirányos eszközlése azonba korántsem olly könnyű mint sokan képzelik, 's így okoskodván: „tegyünk mi is pálinkát belé” a' dolgot már elvégzettnek gondolják; hogy e' részben soha előre menni 's boldogulni nem fogunk, míg szerencsétlen vakságunk és szivreható tudatlanságunkban a' borkörülti szükséges tudományt könnyűnek hisszük 's hirdetjük; 's végre hogy egy szőlőnedvnek sincs romolhatlansági praerogatívája 's privilegiuma, habár király ültette 's kapálta volna is tőkéjét, 's önkezével sajtolta legyen gerezdit, hanem csak az állja ki az elemek viszontagságát, melly bizonyos tudományi elvek szerint van készítve, mellyek Chaptal, Rozier, Parmentier 's mások által hozatván némi világra elannyira javítottak azóta, hogy a' mai borkörül kivántató bánásmód, mint már e' munkámban gondolom többször érintém, bizonyos alapokra van állítva, 's egy olly szövevényes tudomány, hogy a' szőlőtő-ültetéstül kezdve a' bornak tengerre szálltatásáig értekező külön osztályu ágainak tökéletes ismerete egy emberben szinte nem is egyesülhet, hanem minden külön szakaszra

⁶⁰ SZÉCHENYI, 1831, 146–161; 444–471.

⁶¹ A magyar bortermelés és -kereskedelem történetéhez ld. FEYÉR, 1970, 39–41; 43–46; FEYÉR, 1981, 278–298; BARTA, 1996, 52–58; OROSZ, 1996, 109–115.

külön ' ugyancsak értelmes és szorgalmas ember kell; ' ki ezt másképp látja, arrul azt itélem, hogy a ' dologhoz éppen nem ért, ' azt azért tartja olly igen könnyűnek, mert nem érti.⁶²

Dessewffy már 1828-ban hallott Chaptal műveiről a Casinóban. A következő sorokat jegyzi fel útinaplójába: „A' nagy kaszinóban ebédeltem, a' kevés jo Egri használt az emésztésnek, azt beszéltek ott hogy a' palinkával főzött bor soha nem gőzölog Ki, javasolták Chaptal a' föld mivelésről a' gazdaságra alkalmaztatott Chémiája meg szerzését”.⁶³

30: *Oportobul* – portói bor

33: *Cap-bort* – a Jóreménység-fok vidékén francia gyarmatosítók által természetlikörszerű ital.

65: *Esterházy* – Dessewffy talán Esterházy (II.) Pál Antal hercegre (1711–1762) gondolhatott. Az Esterházy hercegeknek a Lajta-hegység déli oldalán termő szőlőt ő bővítette Franciaországból hozatott burgundi tőkékkel.

75: *Hephesztosz* – Héphaisztosz

76: *Lieosz* – értelmezhetetlen szó. Talán a másoló hibája.

79: *Phoibosz* – Apollón

[17.] Mende-mondák

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A kéziratot egy ceruzás kéz javította.

11: méltók a' hitre

14: Gazdagnak tet'<ek>ben nem

Magyarázatok

Előbb Széchenyi vádolja azzal Dessewffyt, hogy „Te is mendemonda után itélgetsz csak”,⁶⁴ s bizonyos sértő kijelentéseket úgy ad elő, hogy olyan mendemondákra hivatkozik, melyeket szerinte országszerte beszélnek:

Felőled lásd sokan azt mondják: legszebb jószágokat birsz
– mellyek igazi kincstárok, ha józanul kormányoztatnának,
– hogy azon Sz. Mihályi hatalmas 18,000 hold föld, 200 tel-
kes erővel célirányosan munkálva, Téged környékedben a'
legrendesb 's gazdagabb földesurrá tehetne, midőn most a'
sok theoria* 's poesis* következésében igen rendetlenül tartott
házbán, csaknem mindig pénz nélkül, 's így legjobb 's lege-

⁶² SZÉCHENYI, 1831, 456–457.

⁶³ DESSEWFFY József: Testi erkölcsi és társalkodási élet Pesten 1828, OSZK Kt, Analekta /12) De-Ds/ 10825, 1.

⁶⁴ SZÉCHENYI, 1831, XXII.

rősb akarattal is, igen pontatlan fizető vagy, 's csak azért látszol megvetni a pénzt, mert nem tudsz Magadnak szerezni. – Azt mondják: nagy kár, hogy azon talentumidat, mellyekkel rendkívül bő mértékben álda meg a' Gondviselés, eldarabolád, 's törekedésidet nem annyira nemzetiség-kifejtésre, mint inkább pusztá képzelgési tárgyakra irányzád. – Azt mondják: kemény földesur vagy, 's midőn többnyire legaprólékosb részletekbe tüzzel avatkozol, a gazdaság velejérül megfejtkezel; 's lóháton vettetsz, hogy szaporábban föld gyomrába jusson a' buza. – Hogy balgaság volt, habár nem olly korán is de még is előbb, mintsem a' civilisáltabb világot bejárád 's elég tapasztalást gyűjtél, házasodnod; – nem jól cselekvél számos 's becses kéziratidat, ha nem tökéletesen is, legalább úgy, mint körülállásink engedik, sajtó alá nem bocsátnod; – nem jól cselekvél, élted fecsérével rendszerint falun tölteni, hivatalba nem lépni, 's így reggeltől estvélig!! De mivel sokan így beszélnek Felőled 's úgy mondják, – azért ugy áll e a' dolog? én kételkedem, 's inkább azt akarom hinni: Összeköttetésid 's körülállásidban, természeted 's tulajdonid szerint senki több jót gyermekinek, több hasznot hazájának, több jelest 's dicsőt az öröklétnek nem tehetett; sőt a' legnagyobb szám, szorosán helyzetidben gazdaságodat rendetlenebbül vitte, még kevésb tapasztalással házasodott, észtehetségidet még kevésb sikerrel használta volna 's a' t. 'S mért ne gondolkoznám engedékenyül Felőled? mutattad e számadásidat 's átvett terheid súlyát nekem? gyónál e szivösztonidről? közölted e kéziratidat? 's a' t. Soha! Csak azért gondolnálak hát rossz gazdának, mert néha versekkel is bájosítgatod üres pillanatidat? Azért rendetlen fizetőnek, mert köz életben nem mindig tartasz rendet, az óráról fejtkezel, ha ebédre hivatalos vagy, 's nem várnának, többször jönél ebéd után mint ebéd előtt 's a' t.? Azért kemény földesurnak, mert jobbágyid mindig panaszban állnak Ellened, 's Te közöttük, mint rebesgetik, nem a' legnagyobb bátorságban? Azért költői kereskedőnek, mert más módon gazdálkodik egyben másban mint szomszédid? Azért egoistának, mert javítani törekedél gyermekid sorsát? Azért csekély tapasztalásúnak, mert sokat valál otthon, 's inkább kívánád belülről tekintni hazádat mint kívülről? 's a' t. Barátom nem! Ámbár fiad lehetnék, ha valóban igen korán kötött vala Hy-men legmélyebben tisztelt Hitvesedhez, nem tudnám felejteni a' sz. Írás azon egyszerű példáját: „Magad szemében gerendát nem, de máséban szálkát is látsz.”⁶⁵

Az érv funkciója nyilvánvalóan az, hogy kétségbe vonassék általa Dessewffy gazdasági szakértelme.

⁶⁵ SZÉCHENYI, 1831, 44–45.

17: *Pípsz* – Dessewffy családi beceneve, a József férfinév becézett alakja.

22–24: az ész és szív vitájához → 0; 5; 6; 14; 21; 27; 28; 30; 35.

29: *non ridet et odit* – nem nevet és gyűlöl (latin). Dessewffy Juvenalis szatíráit idézi (*Satyrae*, 15,71).

33: A sas metaforához → 4; 11.

[18.] A' cím

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

→ 0. jegyzetei.

[19.] Középpont a' két szélső határ közt

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A kéziratot egy ceruzás kéz és a költő saját keze (tintával) javította.

1: 's így két (c. jav.)

15: epés vagy,[?] (c. jav.)

17: valék *én* másoknak (c. jav.)

18: (eredetileg:) 's *vagy* nyilazásban *epét*. (c. jav. erre:) 's *így* nyilazásban *szívet*. (D. J. jav. a véglegesre)

Magyarázatok

3–4: A rágalmakról → 17. jegyzetei.

7: *Amfibiom* – kétéltű

8: *Dimidium rerum palpitat in medio* – Felerész dolgok középütt reszketnek éldegélnek (latin)

[20.] A' vastag könyv

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

Cím: Dessewffy a Telekinek írt levelében olvashatjuk a következőket:

Kár volt tehát oly vastag könyvet írni annak megmutatására,
hogy egy levegővel bélelt hólyaghoz hasonlít Európának és

napkeletnek megjárója, mely hólyag egynehány böködés után szétpattan a levegőben, a hova emelkedett és kiböföfenteni magából a könnyen gyúlható és azért könnyű léget, melylyel tömve van.⁶⁶

1: *corpus opacum* – homályos test (latin)

2: *petit maitre* – kismester (francia). Dessewffy így ír Telekinek:

A H i t e l szerzője minden mértéken túl paskolta a nemzetet. Mások unszolására, hogy érezze, hogy senkinek sem esik jól a paskolás és kivált, hogy nem kell paczkázni önnemzetén, hanem azt kimélve a jobbra vezetni, én is egynehány karczokat ejtettem rajta; már most ezért dúl-fúl, és a Párizsban is utazott grófhoz képest csak petit-maitre a prókátor Bajza. Javítani akartam a dorongosokon, ha nem boldogultam és dorong korát éli litteraturánk, hallgathatok. Úgy is lágy eszűnek hirdet, s még is felküldé az égbe.⁶⁷

[21.] *Mystificatio*

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

Széchenyi a *Világ*ban több ízben is felszólal a misztifikálás ellen. Néhány példa:

Hazánk valódi javára kérlek, ne mystificáljuk minmagunkat, mert ennél nagyobb esztelenség nincs.⁶⁸

A' Török nem is sejtí, hogy van valamelly szép társasági tonus, 's így e' részben szinte szerencsésb mint mi, mert török nyelvénél marad, melly neki elégséges; midőn mi igen is jól érezzük mi az a' szebb társasági hang, hanem minmagunkat mystificálván, a' helyett hogy nyelvünket a' mai idők szükségéhez alkalmaznók, anathemát kiáltunk a' nyelvtisztítókra, csinosítókra. Néha feltesszük magunkban erősen, csak magyarul fogunk beszélni, de a' nélkül hogy észrevennők a' természet-elleni patriotismus ismétleni hamar kihültét, természet-szerinti okokbul akaratumk ellen is németre vagy francziára biczzen nyelvünk.⁶⁹

⁶⁶ DESSEWFFY, 1888, 181.

⁶⁷ DESSEWFFY, 1888, 177.

⁶⁸ SZÉCHENYI, 1831, 160.

⁶⁹ SZÉCHENYI, 1831, 259.

Csak illy törvények magasíthatnak népet nemzetté – – csak illyenek ígérnek nemzeti fényt, erős, boldog ’s hosszú életet, mert csak illyenek alkotják végre azt, hogy nem csak iránylag kis felekezet – – kívánja ’s ohajtsa az országi erőmű változhatlanságát, hanem a’ nagy közönség – ’s nem mystificatio vagy ígéreték után, vagy álképzelet miatt – hanem természeti vágybul ’s con amore legyen, valóságosan pro aris et focis ontani vérét.⁷⁰

2: ész és szív vitájához → 0; 5; 6; 14; 17; 27; 28; 30; 35.

[22.] A’ mult ’s jelenkor

Szövegekritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A kéziratot egy ismeretlen kéz és a költő maga javították (mindketten tintával).

14: így *másik* helyre (D. J. jav.)

26: tapodánk,

30: Kísért rajta

37: a’ kézi gyárok

48: temetőbe *siet?*

52: ohajt *ő is töltni-be* hó-papirost

72: *Gépelye* mélémban (D. J. jav.)

75: Így *híhető* szilajabban

Magyarázatok

Széchenyi és Dessewffy között az egyik legmélyebb szemléletbeli különbség a történelemhez való viszonyban merült fel. A *Világ* egy kisebb részt szentelt ennek.⁷¹

1–24: A *Világ*ban Széchenyi amellet érvel, hogy nem kell a jó szívre alapozva alamizsnát osztani a szegényeknek, hanem az ész segítségével olyan intézeteket kell létrehozni, melyek után már nincs szükség alamizsnára.⁷²

7–8: Talán Dessewffy a *Világ* alábbi passzusára utal:

Már pedig olly író, ki egy sort sem tudott orthographice írni, nem hihető igen mélyen tekinté a’ gazdaság, kereskedés ’s Oeconomia-Politica rejtett vázát, hanem hogy sokat elcsábítani még is elég ügyessége volt, ’s így igen nagy kárt tett is, azt abbul gyanítom, mert Taglatatod 118-^{ik} lapján, hol hozzám vonzó tisztelet-szeretet-érzésedben igen nagy barátságot áruoló ironiával *magyar apostolnak* czimzesz, ’s ijedtedben azt

⁷⁰ SZÉCHENYI, 1831, 430–431.

⁷¹ SZÉCHENYI, 1831, 221–225.

⁷² SZÉCHENYI, 1831, 294–304.

gyanítván, hogy kárpótlás nélkül majd majd elvész dézmád kilenczeded, azt mondd nagy bölcsen: *A ki csak más kárával tudja a' nemzeti szorgalmat nevelni, az ne beszéllyen az effélékrül.* 'S az Anonymusrul, kinek igen nagy pártját látszatol fogni, így szólj: *Megfelejtkezett a' Szerző azon keserü, és érdemtelen észre-vételekrül, mellyeket egy becsületes embernek levelére bényomtatott a' lovakról írt munkájába. Az a' derék ember azt a' becsületet tevë a' Szerzőnek, hogy öt' szíves, magyar-szívü embernek gondolván, megkéré: engedné-meg némely szegényebb jó hazafiaknak kanczáit, drága ménjeivel, patriotismusból ingyen meghágtani. Ez a' Szerzőnek akkor felette neveltségnek látszott; most pedig azt akarná, hogy a' földes-urak elegendő kár-pótlás nélkül engedjék-el a' kilenczedet 's a' t.*⁷³

11–18: Dessewffy a *Világ* következő helyére utal:

Ha Dunánkat akarnók egykor rendbehozni, 's valódi kereskedésre idomítani, vagy azon keresztül hidat vonni: vegyük a' régiek nagy lelkü 's férfiakhoz illő erős akaratjokat például, – de Istenért, ne véssük mint Traján a' régi Dacia dunapartinak szikláit, 's ne rakjunk olly nyomorult hidat mint ő, mellynek néhány század után szinte legkisebb bizonyos jele; hanem használjuk a' puskaport, parancsoljunk a' szirteknek, és szórjuk ki a' folyam medrében fekvő sziklákat; hidainkat pedig mély alapra telepítsük, 's ha víz feneke gránit, esztergáljunk abba gőzerőművekkel helyeket, 's eresszünk azokba le öntött vasoszlopokat; nehogy a' gyenge jég vigye vagy rombolja hidunkat el, 's még földindulás se rendíthesse meg, hanem szinte több kivántassék mint a' természet közönséges járása annak elbomlasztásához.⁷⁴

37: *kezi gyárok* – manufaktúrák

40: *Tamíza* – Temze

49–54: Montesquieu-re Széchenyi is hivatkozik, méghozzá éppen a régi és új közötti különbséget elemezvén:

'S mennél többet jártam, mennél többet láttam, olvastam, tapasztaltam; annál erősb meggyőződésé lön bennem Montesquieu ezen állításának valósága: „Transporter dans des siecles reculés toutes les idées du siecle ou l'on vit, c'est des sources de l'erreur celle qui est la plus féconde. A ces gens qui veulent rendre modernes tous les siecles anciens je dirai ce

⁷³ SZÉCHENYI, 1831, 228–229.

⁷⁴ SZÉCHENYI, 1831, 225.

que les pretres d' Égypte dirent a Solon: „O Athéniens, vous n'etes que des enfants.”⁷⁵

Dessewffy a versben is olvasható válaszát Telekinek is megírta:

Az igaz, a mit Montesquieu mond, hogy nem kell a régiséget modernisálni, de nem ártana, ha a régiség szelleméből valamicskét a mostani időre is által hoznánk, és azért mondja más helyütt Montesquieu, hogy az olvasóknak elég a jelenkor könyveit forgatni, de az íróknak a régi írókat is kell figyelemmel olvasni.⁷⁶

61: *Mens agitat molem* – A szellem mozgatja az anyagot (latin). Az idézet Vergilius *Aeneis*éből való (Aen, VI,727).

65: *Canningal* – George Canning (1770–1827) brit államférfi. Széchenyi a *Világnak* az alábbi magisztrális mondatában idézi őt:

Tudom Barátom, illy predika hangon szólván, gunybirálásod másának teszem ki magamat, mellynek originálját Taglalatod 65^{-dik} lapján illy szavakban olvasom: *Ez a' huzalékos beszéd (tirade) az erkölcsi tudományban is diszlenék, és bele illenék még Péter Albach' szájába is.* – mire azt válaszolom – nem találhatván jegyzésednek attikai sóaknját fel, mellyen hiszem, senki sem neveté oly jó izűn el magát mint Temagad –: 'igen örülök, ha a' száraz Hiteli tárgyban szerencsés valék oly beszédek szöni, mellyek az erkölcsi tudományban is diszlenének, még nagytiszteletű Albach ajkai közé is illenének, 's azon mosolygok: hogy éppen midőn 'elmésgunyt vélsz önteni taglalt munkámra, 's nevétségesre csavarni, éppen akkor dicséred azt, a' nélkül hogy legmesszebbre is sejdítnéd, a' lehető legnagyobb 's koránt meg sem érdemlett kicsapongásig; „mert az erkölcsi tudomány minden egyébnak talpköve elannyira, hogy azon Társaság, melly ezen áll, mind a' Hitelt, mind a' Hitet csupán eszközül tekintheti. – Ez az egyetlenegy tudomány visz bennünket legközelebb az Istenség ideájához, – melly emberi létünk legfőbb célja. – Archimedes egy talpalatnyi helyet kért, hogy a' föld kerekességén kívül megállhasson, 's e' nagy masszát sarkából azonnal kifordítja; – Canning csak szabad nyomtatást kért, 's a' Parlamentet oda engedé: 's nekem, az 'Erkölcstudományt engedd csak Barátom bevinnem a' nép szívébe: örök álláspontom fellelém, 's miden más tudományt kiforgatok sarkából; – népeket boldogító theoriás szándékkal felhagyok; mert az Erkölcstudománybul practice merítgeti akkor a' moralis nép a' társasági

---

⁷⁵ SZÉCHENYI, 1831, 222–223.

⁷⁶ DESSEWFFY, 1888, 179.

élet legédesb örömeit, nem lévén többé szüksége Hitelre, 's annál kevesebbé Taglalatra" –.⁷⁷

71–86: Dessewffy itt a *Világ* következő, érzékenyen megrajzolt jelentére utal:

Több esztendő előtt Athenében a Theseus templuma oszlopihoz támaszkodva, mély gondolatokba valék merülve, 's midőn a jelen 's jövőendő előlem visszavonula, csak a multban éltem; 's ezen önfeledés sokáig tartott, mert a képzelet legédesb képei varázslának a hajdankor nagy emberei közé – körültem minden a legmélyebb csend 's álomban fekvék, 's egy szép őszi nap vég sugári aranyzák a körüli bérczek ormait. A levegő legtisztább 's balsami volt – – – és bennem milly keser-édes, és remény 's kétség érzelmi gerjedeztek akkor, 's keblemet milly édesen kinzó vágyak tölték bé, azt ki nem magyarázhatom, és azon érzést csak azok ismérhetik, kik hosszas elválás után lelkök ideálját megint feltalálják, 's édeni öröm közt kénytelenek tapasztalni, hogy az egykor értők hiven lán-goló szív – – – elhidegült; – vagy azon hazafiak ismérhetik csak, kik hajdan szabad honokbul, mellyet imádnak, a nép vakheve által számkivetve, visszatértökre rabszolgaságban lelik azt! – –

'S ezen eleinte olly édes, később olly kinos álmombul egy fiatal, egészség- 's bájteni görög leány megjelenté ébreszte fel! 'S nem fogom fejthetni soha, lelkemen mi villana akkor keresztül, 's milly haloványoknak látszottak a görög remek márvány oszlopi, a báj-fiatalság virító képviselője mellett! – 'S bennem örökre változhatlanul el volt határozva, hogy a mult a halál, jelen 's jövő az élet; 's így az élő embernek nem a multban, hanem a jelen 's jövőendőben van igazi helye.⁷⁸

[23.] Okoskodás

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Ez jó.”

Magyarázatok

Az okoskodás a *Világ* egyik igen gyakran előforduló szava. E kontextusban 'érvelést' jelent. Példának okáért a *Világ* első előszavában ezt olvashatjuk:

A Hitel hézagj betöltését 's annak hazánkra illesztését idővel tán más munkámban adandom elő; Gróf Dessewffy József

⁷⁷ SZÉCHENYI, 1831, 266–267.

⁷⁸ SZÉCHENYI, 1831, 221–222.

helyes gondolatit hosszú okoskodásokkal nem fontolgatandom, mert azok úgy is jó helyen állnak; mind azon számtalan kisebb nyomosságú tárgyakat pedig, melyek a' Taglatban fordulnak elő, 's melyeknek velejét másutt látom fekünni mint Ő, itt előhozni hasztalannak tartom, 's azok józan eligazítását másokra 's az időre bízom; s így helytelen hiedelmi 's állításnak csak azon nagyobbikait veendem elő, melyek hazánk előmenetele vagy további fáradozásim utjában állni látszanak; pedig ezeket is csak töredékek gyanánt, 's nem bilincsező rendszerrel adom elő, mert az első mód kevésb időt kíván – a' miben nem igen bővelkedem – 's gondolkozóknak még is elég világot nyújt; a' másik ellenben tán untatna, engem pedig arra ítélne, hogy egyet többször ne mondjak, midőn némelyeket p. o. Közértelmesség, nemzeti fejlődés, eldarabolt erők egyesülése, Magyarság, – – – – – 's több e' felét annyszor szándékozom ismételni, a' mennyiszor csak lehet; mert azon remény fejében ,elfogadtatom néhány által gondolatimat' szívesen eltűröm a' többség ítéletét, ha engem egy magát szüntelen ismétlő szerzőnek tart is. Rendszeres vázát tehát töredék munkámnak elő nem mutathatom; sőt azt vagyok kénytelen előleg jelenteni, hogy vizsgálatim előmentében sem tartandok kézzel fogható rendet, mert az olly különszinű tárgyak egybekötése, 's egy tárgynak a' másikba folyása miatt lehetetlen, vagy legalább tehetséget felmulja, hanem hogy felvilágosításim majd egyik majd másik ágára lépendek, 's tán csak az egész munka elolvasta után tünend fel némi világban annak említett fő veleje.⁷⁹

[24.] Az ösvénytörő

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Ez is jó”

Magyarázatok

Dessewffy feltehetően a *Világ* alábbi helyére utal:

Te szép bölcsen engedsz a' nyomatlan 's eddig járatlan úton
csapást törnöm, 's míg én sokszor torkig esem, bukdozom
's ugrásimban nem ritkán szinte nyakamat töröm, Te csak
messziről ballagva utánam, nézed tévedésimet, hullongási-
mat 's kárhoztatsz. Menj elől Te, 's törj utat, hol eddig még
szinte ösvény sem volt, több szerencséd lesz tán mint nekem,
's bennem hiv követődre találsz. Meg fogom én ismerni be-

---

⁷⁹ SZÉCHENYI, 1831, II–IV.

csületes szándékokat, 's bizony, szavaidat nem facsarandom el, 's 'honfaid előtt gyanuszinessé 's gyűlöletessé nem teendlek.⁸⁰

[25.] A' jobblét

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

Dessewffy és Széchenyi a pénzgazdaság jelentőségének megítélésében nem értettek egyet, s ezt teszi szavá e költemény is. Dessewffy érvelése inkább épült az ősi alkotmány politikai nyelvére, s azt a felvilágosodás luxuskritikájával kapcsolta össze. (Erről → 11. jegyzetei.) A *Világ* számos helyét idézhetnénk, ahol a jobblét témája e kontextusban felmerül. Csak egy példa álljon itt:

'S bár emelkednék közülünk fel egy Jósue! 's nem hogy a' napot emberi vérontás végett állítsa meg, hanem hogy az emberi jobblét miatt gyorsítsa mind azon számtalan napok leforgását, mellyeket még szegény kis privilegiumink 's egyoldalú szabadságunk képzelete közt élnünk kell! – –⁸¹

[26.] Ismét megbarátkozunk

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

A Dessewffy–Széchenyi-vita a barátság témakörét is tematizálja. Dessewffy a kritikai diskurzust alapvetően a barátság fogalmkörén belül gondolta el,⁸² Széchenyi pedig épp a barátságosság hiányát kéri több helyütt számon.

[27.] Szív és Velő

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A verset tartalmazza: K₂

A verset *Pistához* címmel közli: PONORI THEWREWK, 1833: 84.

K₁ és K₂ teljesen azonos.

⁸⁰ SZÉCHENYI, 1831, XXII.

⁸¹ SZÉCHENYI, 1831, 319.

⁸² Erről ld. VADERNA 2009b.

A megjelent változat (a különbségek kiemelésével):

Pistához.

Szívedről tudod azt csak, hogy kis hús-*darabocska*.

Pista! velődrül is, nem tudok én egyebet.

Magyarázatok

A szív és ész vitájáról → 0; 5;6; 14; 17; 21; 28; 30; 35. E költeményhez kimondottan → a 14. vers jegyzete.

[28.] A' honni Khérub

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A kéziratot egy ceruzás kéz, egy ismeretlen kéz és a költő keze javította (utóbbi kettő tintával).

A vers megtalálható még a K₂-n. A K₁ saját javításait többnyire tartalmazza a K₂ kézírata, ahol nem, külön jelezzük.

1: tetteid<'> üdvös (c. jav.)

4: adod földnek ezen

6: (K₂ változata másolási hiba, mivel elrontja a verselést. A következő sor egyik szava csúszott fel a másolás során:) jó izü *tiszta* edelnt,

7: honnodnak, 's tiszta

9: (K₂:) 's *Akademia* töled? az

10: (K₂:) egy zacskón jára

11: *Irtózat*os Khérub! (D. J. jav.)

15: *És fígefűs levelek közt látván remegőöket érzéd.* (D. J. jav.)

16: *Hogy* se

17: (eredetileg:) *Ám de* legyávázott eszes (D. J. jav. előbb erre:) *Puszta* legyávázott eszes (D. J. jav. a véglegesre)

22: (K₂:) a döllyf?!

24: (K₂:) nagy Jéhova!

26: (K₂:) markodban<,> meztelen isszonyu

28: (K₂:) boldog szíve' nyugalma' pörén,

29: éréstéd <át> a

30: (K₂:) Mennyei fris-levegős láng-teli

32: (K₂:) A' kapokon<n> ész

33: (K₂:) a' *göggórság* a'

34: (K₂:) jöve;

Magyarázatok

A szív és ész vitájáról → 0; 5; 6; 14; 17; 21; 27; 30; 35. E költeményhez kimondottan → a 14. vers jegyzete.

11: *Khérub* – → 0. jegyzetei.

[29.] A' pillanat

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A kéziratot egy ismeretlen kéz és a költő saját keze javította (mindkettő tintával).

Cím: A' pillanat.

1: (eredetileg:) néztem, pillantatom undok, (a javítás utáni változat:) néztem, pillanat undok, (mivel a verselés így nem jött ki, a sort emendáltuk)

4: szabad,

7–8: (e két sort D. J. szúrta be, majd egy ismeretlen kéz megerősítette a javítást)

Magyarázatok

3–8: Dessewffy talán a *Világ Előszavának* következő helyét kommentálja:

’Hála az Egeknek, – így örvendék magamban – józan, indulatlan elme-vitások majd eligazítják ’s intézik, mi hasznos, mi káros honunkra; el van vetve a’ hasznos gyümölcsök magva, ’s nevetőbben virul a’ jövendő.’⁸³

[30.] A' tűz-oltóhoz

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A kéziratot egy ismeretlen kéz és a költő saját keze javította (mindkettő tintával).

Cím: A' tűz-oltó<hoz>. (D. J. jav.)

4: *Csak* husos (D. J. jav.)

6: lángján hős Arábiában (D. J. jav.)

8: A'kőd

Magyarázatok

Cím: Dessewffy feltehetően a *Világ Ész és szív* című fejezetére utal, ahol Széchenyi az előrettekintő és visszanező gondolkodás különbségét elemzi, egy leégett falu példájára hivatkozik (→22. jegyzetei).⁸⁴ A vers szövegében magára az ész és szív vitájára vonatkozó sorok → 0; 5; 6; 14; 17; 21; 27; 28; 35.

---

⁸³ SZÉCHENYI, 1831, XIV–XV.

⁸⁴ SZÉCHENYI, 1831, 294–304.

[31.] Az ügyetlen vadász

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

–

[32.] Az érdem és a gög

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A kéziratot a költő keze javította tintával.

Cím: (eredetileg:) *A' gög* (D. J. jav. előbb erre:) *A' kény* (majd erre:) *Egy gögös barátomhoz* (végül ő javította a véglegesre is)

1: (D. J. jav. előbb erre:) szokott *kény!* (majd visszajav.)

2: *Egyszer szünj meg már* rontani érdemedet. – (D. J. jav.)

Magyarázatok

Széchenyi a következő megjegyzést fűzi a *Világ* XXXVI. lapjához:

Egyébiránt: minthogy a' Kritikát másokfeletti önfitogatásnak is tekinthetni 's közönséges sikere az emberi gögnek némi bájos pillanatokot szerzeni, hivei méltalomra ugyan mindig, engedékenységre ritkán érdemesek.⁸⁵

[33.] Visszatorlás

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

A kéziratot egy ceruzás kéz és egy ismeretlen (tintával író) kéz javította.

4: bajaink' okait.<?> (c. jav.)

5: inkább kímélni, 's

11: felforgást, valamint *e* felülről,

13: mindég valamint *e* felülről

Magyarázatok

1–2: Széchenyi alapvetően strukturális tényezőkben látta az ország problémáinak gyökerét, míg Dessewffy a *Taglalat*ban arra figyelmeztetett, hogy a kormány-

---

⁸⁵ SZÉCHENYI, 1831, 535.

zat gazdaságpolitikáját is bírálni lehet. A vers további részében Széchenyi radikalizmusát támadja.

[34.] Ebség

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

–

[35.] A' felette ingerlékeny Világdihoz

Szövegkritika

Megjegyzés a vers mellett: „Elmaradhat”

Magyarázatok

9: a szív és ész vitájához → 0; 5; 6; 14; 17; 21; 27; 28; 30.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BARTA
1996
Ifj. BARTA János: *Magyarország mezőgazdaságának regenerálódása 1711–1790*. In: *Magyarország agrártörténete*. Szerk. OROSZ István–FÜR Lajos–ROMÁNY Pál. h. n. [Budapest], Mezőgazda, 1996, 33–79.
- BECKER-CANTARINO
1973
BECKER-CANTARINO, Bärbel: *Aloys Blumauer and the Literature of Austrian Enlightenment*. Bern, H. Lang, 1973. (German language and literature 90.)
- CHATEAUBRIAND
1836
Oeuvres complètes de M. le Vicomte de CHATEAUBRIAND. Tome vingt-cinquième. Mélanges historiques. Paris, Pourrat Frères, 1836.
- CLÉMENT
1998
CLÉMENT, Jean-Paul: *Chateaubriand. Biographie morale et intellectuelle*. [Paris], Flammarion, [1998]. (Grandes biographies.)
- DESSEWFFY AURÉL ET AL.
1832
Gróf DESSEWFFY Aurél, Marczel, és Emíl: *Néhány szó a' közönséghez a' Hitel, Taglalat, és Világ ügyében*. Kassa, Werfer Károly, 1832.
- DESSEWFFY
1831
Gróf DESSEWFFY Jó'sef: *A' „Hitel” című munka' Taglalatja*. Kassán, Werfer Károly, 1831.
- 1888
Gróf Dessewffy József: *Levelei. 1812–1843*. Sajtó alá rend., jegyz. Ferenczy József. Budapest, Méhner Vilmos, 1888.
- EYBL ET AL.
2007
Aloys Blumauer und seine Zeit. Hrsg. Franz M. EYBL–Johannes FRIMMEL–Wynfrid KRIEGLEDER. Bochum, Winkler, 2007. (Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts 21.)
- FEYÉR
1970
FEYÉR Piroska: *Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai*. Budapest, Akadémiai, 1970.
- 1981
Feyér Piroska: *A szőlő és bortermelés Magyarországon (1848-ig)*. Budapest, Akadémiai, 1981.
- IVÁNYI-GRÜNWARD
1930
IVÁNYI-GRÜNWARD Béla: *Gróf Széchenyi István Hitel című munkája. Történeti bevezetés*. In: Gr SZÉCHENYI István: *Hitel. A Taglalat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok*. Szerk., bev. Dr. Ifj. IVÁNYI-GRÜNWARD Béla. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1930.

(Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Gróf Széchenyi István Összes Munkái II.) 3–264.

MAUROIS

2005

MAUROIS, André: *René ou La vie de Chateaubriand*. Paris, Grasset, 2005. (Les cahiers rouges.) (Első megjelenés: 1938.)

OROSZ

1832

Balásfalvi OROSZ József: *Gróf Széchenyi István mint író*. Pozsony, Snischer Károly, 1832.

1996

OROSZ István: *Magyarország mezőgazdasága a feudalizmus alkonyán*. In: *Magyarország agrártörténete*. Szerk. OROSZ István–FÜR Lajos–ROMÁNY Pál. h. n. [Budapest], Mezőgazda, 1996. 81–131.

PECZ

1902–1904

Ókori Lexikon. Szerk. PECZ Vilmos. Budapest, Franklin-Társulat, 1902–1904.

PONORI THEWREWK

1833

Beretválkozótiükör az új magyarok' számára. Készítette Ponori Thewrewk József. Pozsony, Belnay' Örökösinek betűjével, 1833.

SZÉCHENYI

1830

Gróf SZÉCHENYI István: *Hitel*. Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István' könyvnyomtató-intézete, 1830.

1831

Gróf SZÉCHENYI István: *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba 's előítélet eligazítására*. Pest, Fűskúti Landerer Nyomtató Intézetében, 1831.

Toldalék-észrevételek

1831

Toldalék-észrevételek Gróf Széchenyi István Hitel című munkájához. Egy Hazafitul. Kassán, Werfer Károly, 1831.

VADERNA

2009a

VADERNA Gábor: *Gróf Dessewffy József és az alkalmi költészet*. In: *Margonauták. Írások Margócsy István 60. születésnapjára*. Szerk. AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, VADERNA Gábor. Munkatárs TESLÁR Ákos. Budapest, rec.iti, 2009. 228–240.

2009b

VADERNA Gábor: *Egy érzékeny barátság természetrajza. Kazinczy Ferenc és gróf Dessewffy József barátságáról*. In: *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán*. Szerk. CZIFRA Mariann. Budapest, Gondolat, 2009. 108–145.

2010

VADERNA Gábor: *A Hamvévő filozófiája. A Hitel-vita eszmetörténeti helyéhez*. In: *Századvég*, 55. (2010). (megjelenés alatt)

VERGILIUS

1977

VERGILIUS *Összes művei*. Ford. LAKATOS István. Budapest, Magyar Helikon, 1977.

VISZOTA

1935

VISZOTA Gyula: *A kortársak Széchenyi Hiteléről*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 45. (1935). 113–127; 225–240; 337–353.

WEIDHORN

1970

WEIDHORN, Manfred: *Richard Lovelace*. New York, Twayne, 1970. (Twayne's English Authors 96.)

Két 17. századi magyar sírvers 19. századi másolata

(Adalék az RMKT XVII. századi sorozatának pótkötetéhez)*

Régi magyar versek kéziratos másolatai gyakran bukkannak fel nyomtatványokban kötött pótlapokon vagy egyéb marginális helyzetben. Ugyancsak köztudott dolog, hogy a magántulajdonban őrzött (félig) kéziratos források még sok újdonságot rejtenek, s célszerű volna módszeres számbavételük és archiválásuk is.¹ Az alábbiakban egy ilyen, eddig rejtőzködő forrásra hívom fel a figyelmet, amely egyúttal egy további forráshoz is elvezet minket.

Kolozsváron, magántulajdonban maradt fenn egy 18. századi magyar bibliakiadás, amelybe egy kéziratos füzetet toldottak be a 19. század közepén. A Szenci Molnár-féle kottás zsolnárfüggelék is tartalmazó Szentírás sajnos csonka: sok helyen megsérült, összeégett, címlapja és fejezetkezdő lapjai hiányoznak (Mózes II. könyvének utolsó oldalán kezdődik). Fekete Csaba szíves segítségével mégis sikerült azonosítani a kiadást: Bázelen jelent meg 1770-ben. Címlapján ezt állhatott: *Szent Biblia, az-az Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott Szent Írás. Magyar nyelvre fordítattott Károli Gáspár által és most Harmad-szor e kis formában, maguk tulajdon költségeikkel és betűikkel ki-nyomtatatták Basileában.* (Hozzákötvete: *Szent Dávid királynak és prófétának száz ötven Soltári. Magyar versekre fordítottak s rendeltettek Szentczi Molnár Albert által.*) *BASILEÁBAN, Im-Hof Rodolf János, és a' Fia, M DCC LXX. Ejztedőben.*

A könyv, miként a bibliák általában, a családi feljegyzések gyűjtőhelyeül is szolgált. Ennek a kötetnek viszont már a 19. században hiányozhatott a borítója, ezért nem oda írták fel az eseményeket – ahogyan szokás –, hanem önálló füzetet alkotó, betoldott lapokra. A nyomtatvány oldalai közül itt is több ívnyi hiányzik; a kéziratos toldás előtt az Ószövetség vége olvasható (utolsó vers: Zak 10,7); utána viszont már Márk evangéliuma (9,35) folytatódik. A füzet 8 számozatlan oldalnyi (4 lap, tehát 2 egybekötött lappár). A vegyes családi és gazdasági feljegyzéseket – akárcsak az alább közreadott verseket – Boronyai (Baranyai?) Márton jegyezte fel az 1840-es évektől vázlatos, hanyag, gyakran hibázó kézírással (az *a* és *o* betűk állandóan felcserélődnek, de nemcsak nyelvjárási okokból): „1846 Julius 16 1^a Én Boronyai Márton meg házasatem [!] el vetem feleségül Ballo Klárat 1847 Januarius 15 2ik fíjú gyermekünk születet Dani Kereszt nevet vet mel (!) holt Dani 1850 Má[.]...jus 13” (fölötte későbbi ceruzával: „BC Márton 1897 ben”) (1a). A 2a-ig a többi gyermekük születéséről is tudósít, táblázatos naptárral, majd a 2b-n már más kézírást találunk: „én Baranyai Dani születem 1864 év junius 14 nap”² –

* A tanulmány az OTKA F 48440. sz. pályázata keretében, az MTA Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült. Szíves segítségéért és tanácsaiért köszönetet mondok Fekete Csabának, Sárdi Margitnak, Gudor Botondnak és Szilágyi N. Sándornak.

¹ A Stoll Béla által összeállított kéziratt bibliográfia pótlásai (2002) közt is számos magántulajdonú forrást találunk.

² A 3b-n ugyanezzel a gyakorlatlan írással más dátumot találunk: „...Baranyai Dani szuletem 1884be julius 14”.

Boronyai Márton láthatóan egy későbbi gyermekét is Daninak keresztelte, saját nevét pedig nyilván az unokája vitte tovább: „Baranyai Márton születet <19...> 1897ben Decembe 24ken” (3a) és így tovább.

A két 17. századi verset a pótfüzet utolsó levelének két oldalára másolta be. Eltérő korszakokból és földrajzi helyről származnak, közös viszont a kontextusuk: mindkettő sírvers, s az Erdélyi Fejedelemség vezető személyiségeit idézik.

Rákóczi Zsigmond epitáfiumát (I.) latin megfelelőjével együtt Miskolci Csulyak István írta, s 1609-ben a fejedelem nyughelyén, a szerencsi református templomban „fekete viragos kamuka zaszlora (...) az ő Nga nevét arany betűkkel méltan irtuc fel, imez deac verseckel”.³ Talán a magyar verset is felírták a gyász-zaszlóra, mindenesetre 1618 óta Rákóczi Zsigmond márvány tumbájának déli oldalán látható, szintén a templomban.⁴ Az RMKT XVII/2. a költő kéziratos *Diarium*ából közölte a verset, de kétségtelen, hogy sokkal többen ismerhették a kőbe vésett, nyilvánosan megtekinthető (egyébként azonos) változatot.⁵

Gilányi Gergely sírversének (II.) szerzőjét nem ismerjük. Az erdélyi fejedelmi kincstárnok, Apafi Mihály sógora 1674-ben halt meg,⁶ s Gyulafehérváron temették el 1674. december 29-én; ekkor keletkezhetett az epitáfium. Az RMKT XVII/11. főszövegében szereplő változat címe: *Monumentum spectabilis ac generosi domini Gregorii Gilanyi de Bernittcz-Haza Illustrissimi ac Celsissimi Principis Transylvaniae Decimarum Fiscalium Suppremi Arendatoris. Obijt Anno 1674. 15 decembris. Aetatis 69.*⁷ A kritikai kiadás öt kéziratos változatot említ a 17. század legvégéről és a 18. század első harmadából (későbbiről ezidáig nem tudunk). Nem jelzi viszont, hogy nyilvános helyen megtekinthető volt-e akkoriban az epitáfium, s mit tudhatunk magáról a sírkőről. A temetés mindenképp református szertartás szerint zajlott le, hiszen Gilányi – örökös híján – a teljes vagyonát a református egyházra hagyta. Ennek ellenére valószínű, hogy tekintélye és fejedelmi rokonsága miatt az erdélyi államférfiak panteonjában, a gyulafehérvári székesegyházban helyezték végső nyugalomra.⁸ A többször feldúlt templom síremlékei között azonban ma már hiába keressük Gilányi Gergelyét. Csupán a vers utal arra, hogy valóban kőbe vésték: Apafi Anna „E’ Követ tétette emlékezetre fel.”

Baranyai Mártonnak az 1840-es években tehát módja lehetett személyesen megtekinteni a két sírkövet (a fejedelemét mindenképp, de talán Gilányi Gergelyét is). Jelentősen egyszerűsödik azonban a kép, ha máshol, *közös forrásban* keressük a lemásolt szövegeket. Ez pedig nem más, mint Bod Péter *Hungarus Tymbaules...* című sírfelirat-antológiája! A mű első kötete 1764-ben jelent meg, de ebben még nem szerepelt ez a két epitáfium. A folytatás 1766-ban látott napvilágot *Hungarus Tymbaules continuatus...* címmel,⁹ ebben viszont mindkét szöveget megtaláljuk – nota bene: a gyűjteményben nincs más magyar nyelvű sírvers. Hogy

³ RMKT XVII/2, 24. sz.

⁴ *Uo.*, 389; CSORBA, 2005.

⁵ Miskolci Csulyak István 1618-ban még személyesen ellenőrizhette a márványba vésett vers pontosságát.

⁶ Életéről: RMKT XVII/11. 795–796. (92–93. szöveg jegyzetei)

⁷ RMKT XVII/11. 277. (93. sz.)

⁸ A székesegyházat ekkoriban többnyire az a felekezet használta, amelyen a fejedelem volt (Gudor Botond szíves közlése).

⁹ Teljes címe: Az előszó keltezése: 1766. szept. 12.

Baranyai biztosan e kiadványról vette a verseket, a fejedelmi sírvers utáni latin megjegyzés igazolja, amelyet – elég hibásan – Bodtól vett át. Az eredeti így hangzik: *Columna Sepulchralis extat in Templo Szerentsiensji*.¹⁰ A Gilányi-epitáfium Lepsényi István-féle legkorábbi kéziratos másolata előtt ugyanaz a latin mondat áll, amit Bod idéz: „Hic terra tegit terram.”¹¹

Noha Baranyai Márton másolata innentől jóval kisebb hírértékkel bír, mindenképp méltányolandó, hogy egy olyan könyvből kereste ki és másolta le valamilyen okból a magyar sírfeliratokat, amely már akkoriban is réginek és ritkának számított. Az RMKT-nak azonban egyik kötete sem említi Bod közlését, holott – úgy látszik – megjelenése után még nyolcvan évvel is forgatták, használták, s nyilván nemcsak ezeknek a szövegeknek az ismertségét segítette. Az autográf kéziratban megmaradt Miskolci Csulyak-vers esetében ez nyilván csak másodlagos adat, bár talán nem közömbös. A Gilányi-sírvers másolatainak sztemmája azonban mindenképp kiegészül, hiszen Bod kiadása megerősítette és – mint láthattuk – további másolatok felé közvetítette a kéziratos hagyomány egyik ágát.

I.

<p>Bod Péter: <i>Hungarus Tymbaules continuatus</i> (1766, 74–75) (eredetileg sorpáronként egy sorba írva)</p>	<p>Boronyai Márton kézirata (1846 után, 4a)</p>
<p>ITT fekszik Rákótzí Sigm[ond]. a' jámbor felöle jót mond. Magyar Országának támasz[za], vala Tsáfszárunk Tanátsa Szendrő tsudálta erejét, Eger karját nagy elméjét. Erdély szzerette oltalmát, a' Török félte hatalmát. Mi honyánkban [!] lakó népek, óhajtjuk mint igaz hívek; Azért Szendrő, Magyar, Eger, Tsáfszár, Erdély, 's minden Ember Siraftad édes Atyádat, meg-hólt Rákótzí'Sigmondot.</p> <p><i>Columna Sepulchralis extat in Templo Szerentsiensji. a)</i></p>	<p>itt fekszik Rákotzi Sigmund A Jámbor¹² felöle jót mond Magyar országnak támaszso vallo Csárszárunk [!] tonátsa 5 Szendrő tsodáljo erejét – Eger Korját nagy <i>elméjét</i>¹³ Erdély szerette oltalmát A török félte hatalmat mí honyónkban laka népek 10 ohajtjuk mint igaz hívek Azért Szendrő magyar eger Csószár [!] erdély minden ember Sírossod¹⁴ édes Atyádat meg holt Rakotzi Sigmondot</p> <p>-----</p> <p>Colomna sepulchrábít extát [!] ín templo Szerentsiensji</p> <p>B4 Nova jucu.....</p>

¹⁰ Bod, 75.

¹¹ RMKT XVII/11. 93/I. sz.; Bod, 83–84.

¹² [Jámbor]

¹³ [e<leg>lméjét]

¹⁴ [Sírososod]

II.

	4b
ITT fekszik Gilányi Gergely Nemzetes Ur, Ki nem volt Urához Aktiofel 's Afsúr, Fejedelmi Háznál belső Tanácsos Ur, Vólt Fő Árendátor míg éltette az UR.	1. itt fekszik Gilányi Gergely nemzetes ur Ki nem volt urához akitofel [!] assur Fejedelmi háznál belső tanácsos ur volt fő árendátor még éltelete [!] az Vr
Ezer hat-fzáz felett hetven negyedikben, Életének hatvan kilentz idejében, Tizen-ötödik nap folyván <i>Detzemberben</i> , Ugyan itt Fejérvárt mulék-ki jó Hitben.	5 2. Ezer hatszáz felet hetven negyedikben életének hatvan kilentz. idejében tizenötödik nap folyván Détzemberben ugyon itt fejérvárt mulék ki jo hit ben
Nagy Apafi Mihály Erdély' Fejedelme, Jó Ura, Sogora, 's élete' védelme, Végső tífztelettel mint Hivét illette, Meg-hidegült tettét a' Sírbe tétette.	3. Nagy Apafi Mihály erdély fejedelme jo ura sogora s élete védelme 10 végső téztelettel ¹⁵ mént hívét illete meg hídegült testét o sírbe tétett[e]
Nemzetes Apafi Anna Hitesével, Tizenhét éfztendöt alig tölthete el, Ki-is hogy Féjréhez tífztit tenné ezzel, E' Követ tétette emlékezetre fel.	4. Nemzetes Apofi Ano [!] hítesével tízen hét Esztendöt elég tóllhete [el] 15 [ki] is hogy féjréhez tisztit tené ezel [E] követ téttete emlékezetre fel
Néked ki ezt látod életed úgy foljon, A' meg-törött nád-fzál nálad ne romoljon, Tégy jól míg útban vagy lelked kélzen áljon, Töled a' meg-hóltra ilyen Áldás fúzáljon.	5. Neked ki ezt latod elleted ugy folyon [A] meg töröt nad szál nálad ne romolyon tégy jól még utban vagy lelked Készen áljon
Nyúgodjál tsendefen jó Gilányi Gergely, Eleget fárasztott e' rabotás mőhely, Telted' nyugvására kőfzítetett ez hely, Vég Trombita fúzóra; mellyből őfztán fel-kelyj.	20 6. [nyu]gogyal tsendesen jo Gilányi Gergely ¹⁶ Elleget fárasztot a rabotás mőhely, tested nyugvására Kesztette e hely [vég tro]mbita [szór]ja melyből ősztan [felkelj].

¹⁵ [tésztelete<t>]

¹⁶ [Gelrgely]

Rövidítések és irodalomjegyzék

BOD
1766

Hungarus Tymbaules continuatus. Seu Grata ac Benedicta Hungarorum quorundam Principium, Heroum, Magnatum Toga et Sago, Domi Militiaeque insignium, Virorum Eruditione ac Prudentia clarorum, Feminarum Honejtatis Fama ac Pietatis studio illustrium Ex Epitaphiis Renovata Memoria. Quam Ex cineribus excitavit Petrus Bod de Felső-Tsernáton U. D. Minifter Magyar Igenfis. Nagyszeben, [é. n.].

CSORBA
2005

CSORBA Csaba: *Szerencs műemlékei*. In: *Szerencs monográfiája*. Szerk. FRISNYÁK Sándor – GÁL András. Szerencs, 2005.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Szerencs/konyv/005_szerencs_muemlekei.htm

RMKT XVII
1962

Régi magyar költők tára, XVII. század 2. Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei. S. a. r. JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József, STOLL Béla. Bp., Akadémiai, 1962.

1986

Régi magyar költők tára, XVII. század 11. Az első kuruc mozgalom korának költészete (1672–1686). S. a. r. VARGA Imre. Bp., Akadémiai, 1986.

Lonovics József levelei Pálffy Mórchoz (1862)

A hagyományos történetírás, elsősorban Berzeviczy Albert az önkényuralom időszakát a dualizmust előkészítő szakaszként értékelte.¹ Ezt a minősítést alapvetően Szabad György munkássága változtatta meg.² Mára szinte bizonyosra vehető, hogy reális képet alkothatunk a kiegyezés jelentőségéről, vagyis az eseménytörténetben nem várható mindent megrengető felfedezés; ez ugyanakkor korántsem jelenti azt, hogy ne módosulhatna a kérdéssel kapcsolatban a kép, hiszen az előzmények, az újabban felszínre kerülő szálak átrendezhetik a dualizmushoz vezető út kapcsán kialakult képzeiteinket. A korabeli irodalom számára lényeginek tűnt a dilemma, mely szerint a Habsburg uralkodóházzal történő megbékélés a magyar fél számára mennyiben jelenti az önfeladást, s mennyiben adhat megoldást a nyomasztó társadalmi, gazdasági, politikai szituációra. Szabad György hosszasan és meggyőzően bizonyította, hogy az 1850–1860-as évtizedforduló korántsem eseménytelenül zajlott, s az ezt követő évekre valójában az 1848-ashoz hasonló forradalmi hangulat nyomta rá a bélyegét, amit különösen az *Októberi Diploma*, a *Februári Pátens* és az 1861. évi országgyűlés indukáltak.³

Máig is vitatott, s leginkább nézőpont kérdése, hogyan értékeljük a kiegyezés–dualizmus témakörét: prosperáló korszakról, avagy egy immár jó ideje anakronisztikus rendszer kényszerű módosításáról beszélhetünk-e. Az 1867. év legjelentősebb eseményét leginkább támadó, s azzal legtovább dacoló Kossuth Lajos meglehetősen élesen kritizálta a megbékélést ily módon célzó törekvéseket, helyesen értékelve a birodalom nemzetközi viszonylatban is gyenge voltát. Nem vehetjük el azonban annak a Hanák Péter kutatásain alapuló, részben napjainkban is érvényes megállapításnak a létjogosultságát sem, miszerint 1867 reális kompromisszumként az egyetlen valós alternatívát jelentette az elbukott szabadságharc megtorlásoktól hangos légkörében.⁴ Korántsem meglepő, hogy a kortársak elképzelései olyannyira heterogének voltak, az alkotmányosság–abszolutizmus, valamint a centralizált–föderalisztikus tengelyen egyensúlyoztak mindazok, akik sem a passzív ellenállást, sem az emigráció támogatását nem tartották elfogadhatónak. Az 1860 körüli időszak általános elégedetlenségét szimbolikusan jelenítette meg többek között az 1859. évi Kazinczy-megemlékezés, Széchenyi István, valamint Teleki László halála, majd temetése, hogy az úgynevezett „kis forradalmakról” ne is beszéljünk.

---

¹ BERZEVICZY, 1922.

² LD. SZABAD, 1964; SZABAD, 1979.

³ SZABAD, 1967.

⁴ HANÁK, 1975.

Az alábbi dokumentumban Lonovics József⁵ (1793–1867) élete utolsó éveiben írt leveleit adjuk közre, melyek számot adnak konzervatív politikai felfogásáról, a közelmúlt s a távolabbi események értékeléséről.⁶ Mindamellet, hogy szerzőnk téjékoztat ideológiai hovatartozásáról,⁷ egyúttal javaslatokat tesz a jövő megfelelő – dinasztiaipártoló – alakításához. A csanádi főpásztori székben több mint egy évtizedet eltöltő Lonovics a szabadságharcot követő – melki, majd bécsi – emigrációjából hazatérve cseppet sem megfakult hódolattal járul a Habsburg-uralom és az azt megjelenítő rendszer lábaihoz, s bár komoly betegségekkel kénytelen viaskodni, nem mulasztja el védelmébe venni az általa támogatni kívánt közeget.

Pálffy Móric⁸ (1812–1897), a levelek címzettje, megfelelő partner az uralkodóház-hű gondolatok közvetítéséhez, ahogy életútjának főbb fejezetei is tanúsítják: a szabadságharc elleni küzdelmet annak befejeződése után is lényeges feladatának tekintette, a „csalárd forradalmi szellem kiirtásán” fáradozott,⁹ s e hivatástudatának eredményeként a szóban forgó, meglehetősen hosszúra nyúlt „átmeneti” időszak alatt¹⁰ (1861–1865) Magyarország helytartója volt.

A közreadott forrásokkal kapcsolatban talán leginkább azt érdemes vizsgálni, hogy egy olyan teljes mértékben konzervatív elveket valló politikus, amilyen Lonovics, mennyire hasonló megoldásokat preferál, mint – legalábbis a későbbiek folyamán – az egyértelműen liberális Deák Ferenc; illetőleg azt, hogy miközben folyamatosan a „hazafi” magatartását kívánja követni, ugyanakkor – számára abszolút elfogadható módon – töretlenül a dinasztia érdekeit képviseli. Mivel a hazafi terminusát mind a kormány, mind az ellenzékiek, vagy akár a passzív ellenállást hirdető, s nem utolsósorban a függetlenségért küzdők egyaránt központi fogalmukként használták, a kifejezés ideológiai vizsgálata további, az eddigieknél alaposabb kutatásokat igényel.

⁵ Egri kanonok, illetőleg – szónoki, egyháztudósi, törvényhozói – érdemei elismeréséül az 1832–1836. évi diéta közepén kapott kinevezésétől kezdve csanádi püspök (1834–1848); élete nyugalmasabb felét követően kinevezett egri (1848), majd kalocsai (1867) érsek, előbbi részben a prekonizáció késlekedése, részben a szabadságharc, illetve az azt követő megtorlások; utóbbi súlyos betegsége, végül halála miatt gyakorlatilag nem tölthette be.

⁶ Életéről ld. IPOLYI, 1868; *Emlékezés* 1993; VÁRADY, 1934; HERMANN, 1934.

⁷ Ld. még egyéniségének pontos(ságra törekvő) képéhez: BUSKU, 2010.

⁸ Windisch-Grätz (1848–1849), később Haynau (1849–1850) szárnysegédje. 1856-tól altábornagy.

⁹ A Kecskeméthy Aurél naplójában megörökített szófordulatra utal CSORBA, 1998. 335.

¹⁰ A „Bach-korszak kényszeredett megismétlése”, „vagy inkább groteszk paródiája” – jellemzi talán Somogyi, 1981. 173.

Források

1.¹¹

Pest, január 9-én 1862.
Nagyméltóságú gróf Pálffy Móricz
altábornagy és királyi helytartónak
Nagyméltóságú etc.

Igen megtisztelve érzem ugyan magamat nagyméltóságodnak abbeli fennbecsű bizalma által, melynél fogva engem hazánk állapotának célszerű rendezését illető nézeteimnek őszinte előterjesztésére felszólítani méltóztatott; azonban minden készségem mellett is tartózkodva s aggodalomtelten teszem azt, részint mert véleményem szerint¹² a nálam sokkal ügyesebb, tapasztaltabb és így hivatottabb egyénekre nézve is¹³ hazánk jelen súlyos s bonyolódott helyzetében¹⁴ igen nehezen¹⁵ megoldható feladat volna oly javallatokkal fellépni, melyeknek célszerű volta már előre biztos sikert ígérne; részint mert a politikai téren a legjobb szándok mellett a leggondosabb kombinációból eredt tervek is az ellenkező véleményűeknél csak igen is gyakran félreértések- s balmagyarázatokra találnak.

Amit részemről állíthatok, az, hogy bármily helyteleneknek fogja is talán excellenciád igénytelen nézeteimet találni, de ezek hosszas s komoly megfontolásból, a legtisztább szándokból, s felséges urunk, hazánk s az összes monarchia javát¹⁶ óhajtó lelkem sugallatából származnak.

Elismerve s a jelen provizórium által is tanúsítva levén hazánkra nézve az orvoslás sürgető szüksége, annak minden, bármennyire igazolható halasztása csak a kívánt siker eszközlésének nehezítésére szolgál. Midőn a nemzet már az¹⁷ 1860-ik október 20-ki legfelsőbb Diplomában foglalt¹⁸ tetemes, mindenestre¹⁹ előre alig sejtett, s annál kevésbé reményelt engedményekkel sem elégedett meg, még²⁰ pár évvel²¹ azelőtt, az ismeretes petíció korában sokkal kevesebbel ki volt volna elégíthető: mert még akkor féltvén, egyébként pedig minden,²² bármily jogon igényelhető politikai s anyagi nyereseményeknél többre becsülvén²³ nemzetiségét,

¹¹ Lonovics József levele Pálffy Móricznak. Pest, 1862. január 9. OSzKKt. Fol. Hung. 1920. IV. ff. 236–242. A dokumentumot – a lábjegyzetekben jelölt szövegkritikai megjegyzéseket kivül – modernizált helyesírással adom közre, a neveket betűhűen közlöm, a nyelvjárási jellegzetességeket megőrzöm, a szokásos rövidítéseket feloldom, az emendációt elvégzem.

¹² [a „véleményem szerint” utólag betoldva]

¹³ [az „egyénekre nézve is” utólag betoldva a kihúzott „egyének is” kifejezés helyett]

¹⁴ [a „helyzetében” szó után kihúzva a bizonytalan: „alighanem”]

¹⁵ [a „nehezen” után kihúzva: „feloldható”]

¹⁶ [a „javát” után kihúzva a bizonytalan: „vélni”]

¹⁷ [az „az” után kihúzva: olvashatatlan kifejezés.]

¹⁸ [a „foglalt” után kihúzva: olvashatatlan kifejezés]

¹⁹ [az „esetre” után kihúzva: „ali”]

²⁰ [a „még” után kihúzva: „kevesebbel”]

²¹ [a „pár évvel” utólag betoldva]

²² [a „minden” után olvashatatlan kifejezés]

²³ [a „-vén” „-ve”-ről javítva]

ennek megmentése végett semmi áldozatot sem sokallott volna; most azonban, miután az annyi fáradalomba s pénzbe került germanizáló törekvésnek²⁴ teljes meghiúsulta, a különféle népeknél Európa-szerre felébredt nemzetiségi öntudat, s főleg pedig ő császári királyi apostoli felségének ismétli kegyelmes nyilatkozatai után azt²⁵ jövőre tökéletesen biztosítva látja;²⁶ az reá nézve²⁷ valamint koncesszió tárgya,²⁸ úgy²⁹ teljes kielégítésének eszköze, vagy valamely jog vagy igény feladásának ára többé nem lehet.

Itt a sietés annál szükségesebb, mert azon férfiak sorai, kik a felséges uralkodó-házhozi hagyományos³⁰ hű ragaszkodást³¹ fennen vallván, tekintélyöknél fogva honfitársaikra ez irányban is üdvös hatást gyakorolhatnának, a halál által folytonosan gyérülnek, míg azok száma egyre szaporodik, kik ha távol vannak is attól, hogy reményeikben a külföld³² – nem tudom, minő – segélyre számítsanak (az ily esztelenek száma véleményem szerint igen csekély³³ lehet), de a tartozó jobbágyi hűséget az ősi oly szép s oly épületes kegyelet, s az avval jární szokott áldozatkészség nélkül csak³⁴ egyszerű, rideg, törvényes³⁵ kötelességnek tekintik.

Nagyon csalatkozniék pedig, ki azt hinné, hogy ezen osztály, s általában a nemzet nagyobb része a jelen provizóriumot, s saját mostani passzív viseletét meg-unva, hajlandóbb legyen az elébe szabandó feltételeket elfogadni. Hazánk történelmében az úgynevezett „vis inertiae”, fájdalom, sokszor szerepelt, azonban 1848 előtt az ilyenmő tétlenség s passzív ellenszegülés hosszabb időre nem volt fenntartható, és pedig azért, mert a fejedelem alkotmányos s végetlen fontosságú³⁶ adományozási jogánál, s a fekvő nemesi birtoknak a fiscus irányábani sokféle bonyodalmai- s sajátos viszonyainál fogva csaknem mindenkinek levén a királyi felség³⁷ részéről vagyoni tekintetben mit kérni, várni s féltetni;³⁸ továbbá őfelsége levén minden úrbéri kérdésekben s pörös ügyekben közvetlenül a legfelső bíró, s ekképp az úrbéri viszonyoknál fogva úgy a földesurak, mint a³⁹ jobbágyok sorsa kezei közt fekvődvén; végre őfelségét illetvén a Magyar Kancellária útján gyakorolt ama lényeges súlyú s kitűnő jog, hogy a fennforgott perekben formák hiánya miatt semmisítő, s egyébként is a kérés- s szükséghez képest mindennemű⁴⁰ s -nevű bírói parancsokat meneszteljen: mindezek a múltban arra szolgáltak, hogy

²⁴ [a „törekvések” után kihúzza: „nel”]

²⁵ [az „azt” után kihúzza: „tök”]

²⁶ [a „látja” után kihúzza: „őt annak árán s ekként az concessio tárgyat többé reá nézve nem teheti”]

²⁷ [a „nézve” után szerepel a „sem” szó, majd később javítva a „valamely” kifejezésre, de végül az is kihúzza]

²⁸ [a „tárgya,” után kihúzza: „nem”]

²⁹ [az „ügy” után kihúzza: „kiel”]

³⁰ [a „hagyományos” utólag betoldva]

³¹ [a „ragaszkodást” után kihúzza: „v”]

³² [a „külföld” után kihúzza: olvashatatlannal kifejezés]

³³ [a „csekély” után kihúzza: „lesz”]

³⁴ [a „csak” utólag betoldva]

³⁵ [a „törvényes” utólag betoldva]

³⁶ [a „s végetlen fontosságú” utólag betoldva]

³⁷ [a „fel-” és a „-ség” között kihúzza: „-ségtől vett vagyoni”]

³⁸ [a „te” utólag betoldva, eredetileg „félni”]

³⁹ [az „a” után olvashatatlannal kifejezés]

⁴⁰ [eredetileg „minden féle”]

a nemzet olykori passzív magatartását s tétlen dacát kifárasztják, s még a gyakran kiütött⁴¹ lázadások- s villongások is éppen az ebbeli szuverén hatalom folytonos közvetlen gyakorlatának nem mellőzhető szüksége miatt⁴² feltűnőleg rövid időre szorítsák, s mivel most már hiányzanak, könnyítik⁴³ azt, hogy a nemzet ma kevésbé siessen, mint egyébként azt a hajdani rendszer alatti viszonyok által is kényszerítve tette volna,⁴⁴ jelen passzív viseletétől⁴⁵ elállani.⁴⁶

Bajaink egyik fő oka abban fekszik, hogy az október 20-i legfelsőbb pátens a megyéket és városokat az 1848-i törvények alapján⁴⁷ feltétlenül helyreállította. Az 1848-i törvényhozók egyik megbocsáthatatlan bűne az, hogy vakmerően lerombolák a régi alkotmányt anélkül, hogy valamely életképes intézményt tudtak volna helyébe tenni, s hogy⁴⁸ küldöiket a megyei autonómiával együtt megszüntetvén, a megyei kormányt a nép által a képviselőlet legtagasb alapján választott, s minden szervezetet nélkülöző⁴⁹ megyei bizottmányok kezeibe tették le, feledve a római nagy szónok- s államférfiúnak eme szavaiban fekvő örök igazságot: „pessimam esse formam etc. reipublicæ, in qua plurimum valent plurimi.”⁵⁰ Az eddig elhatározó súllyal⁵¹ bírt, s a kormánynak is kellő biztosítást nyújthatott vagyonos s intelligens osztályoknak politikai befolyása s hatása, habár a törvény⁵² betűje szerint meg nem semmisített is, de tetteleg a legkisebb mértékre lőn leszállítva, s azok⁵³ helyét s szerepét többnyire az „imperitum vulgus”⁵⁴ foglalta el.

Az ekként keletkezett megyei bizottmányok⁵⁵ kártékony volta 1848- és ’49-ben kevésbé volt tapasztalható, mert⁵⁶ azok akkor a magyar⁵⁷ mindenható miniszteriumnak minden önállás⁵⁸ önakarat nélküli, gépszerű, vak eszközei voltak. Célszerűtlenségek csak miután az október 20-ki Diploma által ismét életbe lének léptetve, tűnt ki teljes mértékben. Ők, csekély kivétellel, a megyei közigazgatás helyett többnyire absztrakt, meddő s hatáskörükhez teljességgel nem tartozott tárgyakkal foglalkoztak,⁵⁹ közgyűléseikben⁶⁰ a legbadarabb vitatkozások, a leg-túláságosabb szónoklatok, a legkíméletlenebb felírások s a legizgatóbb határozatok s levelezések egymást érték, s számos megyékben a kormányzatóktól az engedel-

⁴¹ [a „kiütött” után kihúzza: „fegyveres”]

⁴² [a „miatt” után kihúzza a hiányosan kiolvasható: „*rendszerint az egyik”]

⁴³ [a „könnyítik” után kihúzza: olvashatatlan kifejezés]

⁴⁴ [a „nemzet” és a „jelen” szavak közötti rész utólag betoldva]

⁴⁵ [a „viseletétől” után kihúzza: olvashatatlan kifejezés]

⁴⁶ [az „elállani” után kihúzza: olvashatatlan kifejezés]

⁴⁷ [az „alapján” után kihúzza: „helyte”. (Nyilván helytelenül.)]

⁴⁸ [a „hogy” után kihúzza a hiányosan kiolvasható: „utasításaik megszégése miatt otthon *meneküljenek”]

⁴⁹ [a „választott” és a „megyei” szavak közötti rész utólag betoldva]

⁵⁰ Ld. CICERO: *De re publica*. II. 22.

⁵¹ [a „súllyal” utólag betoldva a „befolyással” kifejezés helyett]

⁵² [a „törvény” után kihúzza: „által”]

⁵³ [az „azok” után kihúzza: „szerepét”]

⁵⁴ ’köz nép’, ’tanulatlan nép’

⁵⁵ [a „bizottmányok” szónak a „-nak” toldalék kihúzza]

⁵⁶ [a „mert” a kihúzott „miután” szó javítása]

⁵⁷ [a „magyar” után kihúzza: „miniszterium”]

⁵⁸ [az „önállás s” később betoldva]

⁵⁹ [a „tárgyakkal foglalkoztak;” utólag betoldva]

⁶⁰ [a „közgyűléseikben” után kihúzza: „egymást érték”]

mességet megtagadva, majd másokban annak rendeleteit félretéve, úgyszinte az adó megtagadását hazafiúi erénynek,⁶¹ fizetését pedig honárulási bűnnek nyilvánítva, mindezeknél, különösen pedig még azon folytonos pressziónál⁶² fogva is,⁶³ melyet zajos tanácskozásaik- s merész határozatikkal a közvéleményre, folytonos felhívásaikkal a többi hatóságokra, s szünetlen petícióikkal az országgyűlésre gyakoroltak, honunk jelen, sajnálatraméltó állapotának előidézésében lényeges tényezők,⁶⁴ s nagy részben annak is⁶⁵ okai voltak,⁶⁶ hogy,⁶⁷ fájdalom, oly igen ránk ille- nek a fennemlített római szónoknak a hajdani gallusokra vonatkozó eme szavai: „Illa vetus Gallia, quæ condam opibus, ingenio, gloria florebat, hoc uno malo concidit: libertate immodica, et licentia concionum.”⁶⁸

Valamint nálunk, úgy⁶⁹ más országokban is, hol az úgynevezett alkotmány tulajdonképpen⁷⁰ csak bizonyos kiváltságos osztályok sajátja volt, ezeknek jogában s természetökben feküdt mindig résen állni; a kiváltságok fenntartásának minden közérdeket alárendelni; a legőszintébb lojális érzelmek mellett is a fejedelem jogait s hatását a lehetőségig öszveszorítani, s⁷¹ alapos vagy alaptalan, de ösztönszerű féltékenységből⁷² állandóan a bizalmatlanság s gyanakodás politikáját űzni. Ezen turbulens,⁷³ de másképp minden rossz szándéktól ment⁷⁴ szellemet, az 1848-i törvények a bizottmányok által az összes megyei s városi lakosságra tették át, s miután még azt is elrendelék, hogy országgyűlés évenként, – követ- választás pedig minden harmadik évben tartassék: mindez, úgyszinte még a ren- des kis- és közgyűlések s tisztújítások, csak arra szolgálhattak,⁷⁵ hogy az ország népe örökös politikai zaj-, láz- s⁷⁶ rajongásban eméssze fel minden erejét s idejét. A legközelebb lefolyt rövid idő eléggé kimutatta⁷⁷ eme bizottmányoknak képtelen voltát a⁷⁸ politikai ügyek kezelésére,⁷⁹ s a jövő országgyűlés⁸⁰ feladata⁸¹ leend – ö- felsége hozzájárultával –, akár az egykori közgyűléseket, ama bizottmányok helyett más, célszerűbben alakítandó testületek által pótolni, akár minden ilyenmű

⁶¹ [az „erénynek” után kihúzza: „megad”]

⁶² ’nyomásnál’

⁶³ [az „is,” utólag betoldva]

⁶⁴ [a „tényezők” után kihúzza: „voltak,”]

⁶⁵ [az „annak is” utólag betoldva]

⁶⁶ [a „voltak” után kihúzza: „annak”]

⁶⁷ [a „hogy” után kihúzza: „oly ig”. (Nyilván ’oly igen’.)]

⁶⁸ Vö. „Itaque, ut hanc Græciam, quæ iamdiu suis consiliis percussa et afflicta est, omittam; illa vetus, quæ quondam opibus, imperio, gloria floruit, hoc uno malo concidit, libertate immoderata ac licentia concionum.” *Pro L. Flacco. Oratio XXIV.* VII. 60. In: CICERO 1797.

⁶⁹ [az „úgy” után kihúzza: „má”]

⁷⁰ [a „tulajdonképpen” után kihúzza: „o”]

⁷¹ [a „s” után kihúzza: „mellő”. (Nyilván ’mellől’.)]

⁷² [a „féltékenységből” utólag betoldva, olvashatatlan kihúzott kifejezés helyett]

⁷³ ’zavargó, forrongó’

⁷⁴ A szó a korabeli alakjában fordul elő, jelentése: ’mentes’.

⁷⁵ [a „szolgálhattak” eredeti változata: „szolgáltak”]

⁷⁶ [a „s” után kihúzza: „kábultságban”]

⁷⁷ [a „kimutatta” után kihúzza: „hogy”]

⁷⁸ [az „eme” és a „politikai” szavak közötti rész utólag betoldva, a „bizottmányoknak” kifejezés helyébe]

⁷⁹ [a „kezelésére” után kihúzza: „a leghivatottabb testületek voltak volt”]

⁸⁰ 1865–1868. évi.

⁸¹ [a „feladata” után kihúzza: „fogván lennie”]

deliberatív⁸² testület mellőzésével a megyei s városi hivatalnokokat kellő felelősség mellett tisztán⁸³ az adminisztrációnális tárgyak körére szorítani.⁸⁴

De mi történjék addig, míg egy új országgyűlés egybe fog hívattathatni? S különösen mi szükséges arra, hogy egy oly országgyűlés jöhessen létre, mely a fennforgó nehézségek kiegyenlítésére kész s képes leend?

Ezt egy számos, szilárd, kompakt kormánypárt létesítése nélkül teljességgel nem lehet reményelni. S csakugyan, jelen körülményeink közt mindazon, mondhatom, nagyszámú lojális hazafiak, kik honszeretetök mellett a felséges dinasztia-hoz rendíthetlen hűséggel s ragaszkodással viseltetvén, ama nehézségeknek a trón és hon érdekében egyiránt szükséges kiegyenlítését a legőszintébb érzéssel⁸⁵ óhajtanák, lelkökből fájlalják, hogy ily párt, melyet soha semmi⁸⁶ kormány – legyen az⁸⁷ aztán⁸⁸ alkotmányos vagy abszolút – nem nélkülözhet, Magyarországon jelenleg nem csak⁸⁹ teljesen hiányzik, sőt meggyőződésük szerint mindaddig, míg⁹⁰ a múlt évi február 26-i legfelsőbb császári királyi pátenz fennáll, nem is létezhetik, és pedig azért; mert avval az országnak az⁹¹ 1791-i 10-ik törvénycikk által biztosított⁹² függetlensége fel nem állhatván, ily párt alakításánál⁹³ a jelen körülmények közt senki sem⁹⁴ kerülendné ki a honi függetlenség feláldozásának súlyos vádját.

S éppen ezen vádtóli félelemből⁹⁵ volna szerintök magyarázandó az utóbbi országgyűlésen⁹⁶ a főrendi tábla tagjainak abbéli viselete, mely szerint, noha közülök igen sokan az ismeretes kétrendbeli felirat több pontjait nem helyeselheték, azonban a tárgyalás alkalmával, nehogy pártot s szakadást látszassanak okozni akarni, hallgatag vagy nyilvános szavazatukkal ama feliratokhoz járultak, ekként nem csekély fájdalomkra némely oly férfiakkal tartva; kiknek politikai⁹⁷ elveit⁹⁸ egyébiránt teljességgel nem osztják.

Mennyiben alaposak eme nézetek, vizsgálni nem akarom; azt azonban bevalani nem kételkedem, hogy miután Magyarország függetlensége magában csak egy szép fikció, de amelynek hitében a nemzet boldog levén, ahhoz mindenkor forróan ragaszkodott, s miután mindezen függetlenségi igény mellett is a monarchiának főfontosságú s -érdekű s minden kérdésen s vitatáson túlfekvő egysége⁹⁹ valamint a múltban biztosítva volt, úgy a jövőre is célszerű¹⁰⁰ törvények által

⁸² 'tanácskozó, vitató'

⁸³ [a „tisztán” után kihúzza: „az”]

⁸⁴ [a „s” és a „szorítani” által meghatározott rész mellet kiemelést szolgáló vonás látható]

⁸⁵ [az „ézzéssel” után kihúzza: „óhajtják, a leg* fájdalommal szemlélik”]

⁸⁶ [a „semmi” után kihúzza: „kormány”]

⁸⁷ [az „az” utólag betoldva]

⁸⁸ [az „aztán” után kihúzza: olvashatatlan kifejezés]

⁸⁹ [a „csak” után kihúzza: „hihet”]

⁹⁰ [a „míg” után kihúzza: „az évi”]

⁹¹ [az „országának az” szöveghely utólag betoldva]

⁹² [a „biztosított” kifejezés „-ított” része utólag betoldva]

⁹³ [az „alakításánál” után kihúzza: „senki j”]

⁹⁴ [a „sem” után kihúzza: „számíthatja magát”]

⁹⁵ [a „féle-„és „-lemből” között kihúzza: „lemnek tulajdonítják azt is”]

⁹⁶ 1861. évi.

⁹⁷ [a „politikai” után kihúzza: „nézeteit”]

⁹⁸ [az „elvet” utólag betoldva]

⁹⁹ [az „is” és a „valamint” szavak közötti rész utólag betoldva]

¹⁰⁰ [a „célszerű” után kihúzza: „to”]

méginkább biztosítva lehet; miután továbbá a birodalmi tanács magában nem cél, hanem csak eszköz azon¹⁰¹ ügyek elintézésére, melyek az összes birodalmat illetik, ezen cél pedig minden érdekek teljes kielégítésével más úton s más eszközök által is elérhető: részemről ama február 26-i legfelsőbb pátensnek,¹⁰² amelyben hazánkra vonatkozik, módosítását óhajtánám, azonban nem úgy, hogy azt reánk nézve ő császári királyi felsége legottan vonja vissza, hanem hogy kitűnőbb tekintetű s befolyású hazánkfiak egyike előtt kegyelmesen méltóztatnék csupán szóval kijelenteni: miképp¹⁰³ általában nem volna idegen ama legfelsőbb pátensnek Magyarországot illető pontjain túladni, ha az ezen egyén által minden osztályú s vallású oly¹⁰⁴ férfiakból – kik honfitársaik közt különösb tekintély- s befolyással bírnak, legfelsőbb helyen pedig teljes bizalmat érdemlenek – alakítandó, s minden hivatalos jellem- s színtől ment tanácskozmány érett megfontolás után oly javaslatokat terjeszthetne fel, melyek képesek volnának Magyarország részéről anélkül, hogy a birodalmi tanácsban közvetlenül részt vegyen, felséges urunkat teljesen megnyugtatni mindazon nagyfontosságú tárgyakra nézve, melyeknek az egész monarchia érdekében levő méltányos elintézése teszi a birodalmi tanács egyedüli feladatát.

Merem hinni, hogy az őfelsége kegyelmes engedelmeivel ekként egybehívandó tanácskozmánynál e részben az óhajtott cél eléréséhez vezető utak, módok s eszközök feltalálására¹⁰⁵ s javallatba hozására nézve nem fog sem a kellő tehetség hiányozni, sem a jámbor készség, s hogy¹⁰⁶ egyszersmind annak minden¹⁰⁷ tagja otthon, ki-ki a maga körében,¹⁰⁸ népszerűségével egy oly országgyűlés létesítését is fogja eszközölni,¹⁰⁹ mely a trón fényét s dicsőségét, s úgy a¹¹⁰ haza s nemzet¹¹¹ külön javát, hírét s díszét, mint az összes birodalom egész voltát s boldogságát szívében hordva, amennyiben a tanácskozmányi¹¹² javallatok legfelsőbb helyeslést nyernének, kész leend azok irányában s értelmében működni, s ekként ama nagy kérdések megoldásában, őfelsége legmagasb várakozásának megfelelni.

Többire mély tisztelettel vagyok
Nagyméltóságodnak
alázatos szolgája.

---

¹⁰¹ [az „azon” után kihúзва: olvashatatlan kifejezés]

¹⁰² [a „pátensnek” után kihúзва: „vo”]

¹⁰³ [a „miképp” után kihúзва: olvashatatlan kifejezés]

¹⁰⁴ [az „oly” utólag betoldva, a szó után a „tekintélyes” kihúзва]

¹⁰⁵ [a „feltalálására” után kihúзва: „ne”]

¹⁰⁶ [a „hogy” után kihúзва: „annak”]

¹⁰⁷ [a „minden” utólag betoldva]

¹⁰⁸ [a „körében” után kihúзва: „a”]

¹⁰⁹ [az „eszközölni” után kihúзва: olvashatatlan kifejezés]

¹¹⁰ [az „a” után kihúзва: „ha”]

¹¹¹ [a „s nemzet” utólag betoldva]

¹¹² [az „a tanácskozmányi” utólag betoldva, utána kihúзва: „vall”]

Pest, január 31-én 1862.
Nagyméltóságú gróf Pálffy Móricz
királyi helytartó úrnak

Nagyméltóságú királyi helytartó és császári királyi altábornagy úr,
Kegyelmes uram!

Méltóztatott excellenciád engem néhány nap előtt azon szóbeli¹¹⁴ felhívásával megtisztelni, mi szerint minapi tiszteletteljes felterjesztményem folytán részletesen adnám elő az iránti nézeteimet, miként volnának¹¹⁵ Magyarország részéről elintézendők azon főfontosságú ügyek, melyek az összes birodalom érdekében fekszenek?

Gyengélkedő egészségemnek kegyeskedjék excellenciád tulajdonítani, hogy később s rövidebben válaszolok, mintsem egyébként óhajtottam volna.

Hová fog kimenni az általam minap javaslatba hozott magán¹¹⁶ tanácskozmánynak minden egyes pontok iránti véleménye? Előre határozattan senki sem mondhatja meg, kivéve mindenestre azon pontokat, melyek iránt a múlt évi országgyűlésen a nemzet már nyilatkozott, alázatos felirataiban kijelentvén, hogy kész az 1848-i törvényeket kellően módosítani, s az államadósságot is a többi tartományokkal aránylag megosztani. A többi pontok¹¹⁷ tekintetében a tanácskozmány megállapodására nézve ugyan¹¹⁸ semmi bizonyosat sem ígérhetni, azonban annál fogva, amint¹¹⁹ a józan gondolkodású, s a trón és hon javát egyiránt szívőkön viselő hazafiak a magánkörökben nyilatkoznak, nem éppen nehéz azt nagy valószínűséggel előre sejteni.

Ezek közt kétségkívül legfontosabbak a had- és a pénzügyet illető pontok, úgymint melyeket egész általánosságukban¹²⁰ lehetetlen az egyes országok¹²¹ külön törvényhozásainak intézkedésére, a trón bátorságának, a fejedelem tekintélyének s a birodalom egységének, szóval a közjónak szembetűnő veszélyeztetése nélkül bízni.

Ami az elsőt illeti: a hadügyet¹²² az 1848-i törvényhozás is a királyi felségnél hagyta, s az ez ügy fölötti szabad s korlátlan intézkedésnek abszolút, kizárólagos s független jogáról öfelsége soha sem mondhat le. Azonban a kérdés tulajdonképpen nem is erre vonatkozik, hanem a katonaadás joga, vagyis az újoncmegajánlás joga¹²³ körül forog, s ez könnyen megoldható anélkül, hogy e részben szükség-

¹¹³ Lonovics József levele Pálffy Móriczknak. Pest, 1862. január 31. OSzKKt. Fol. Hung. 1920. IV. ff. 251–254.

¹¹⁴ [a „szóbeli” után: olvashatatlan kifejezés]

¹¹⁵ [a „volnának” a kihúzott „lehetnének” helyett áll]

¹¹⁶ [a „magán” után kihúzva: „vél”. (Feltehetően ’vélemény’.)]

¹¹⁷ [a „pontok” eredeti, kihúzott változata: „pontokat”]

¹¹⁸ [az „ugyan” utólag betoldva]

¹¹⁹ [az „amint” után kihúzva: „a vele”]

¹²⁰ [az „egész általánosságukban” utólag betoldva]

¹²¹ [az „országok” után kihúzva: „törvények”]

¹²² [a „hadügyet” az író által aláhúzva]

¹²³ [a „katonaadás” és a „joga” szavak által határolt szöveg utólag betoldva. Ezen belül a „joga” kihúzva]

ges legyen akár a fejedelemnek, akár a nemzetnek saját jogából valamit engedni. Tudniillik határozassék meg az egész birodalomra nézve az újoncok évi kontingense,¹²⁴ s az ebből aránylag Magyarországra eső szám, s ezt a nemzet egyszer mindenkorra meg fogná ajánlani,¹²⁵ miként megajánlá¹²⁶ 1802. art.¹²⁷ s tíz lovas- s tizenkét gyalogezredekben, létszámra nézve pedig hatvannégyezerben alapítá meg az ország részéről kiállítandó és zsolddal ellátandó katonaságot,¹²⁸ azon figyelemreméltó hozzátétellel: „Ut exercitus iste sexaginta quatuor millium integer hosti, re ita ferente, opponi possit, in casum imminetis intra triennium (azaz a következő diétáig) periculi, necessitate soli Domino Regni Palatino insinuata, duodecim mille tyrones statuendos esse, – – conductione Tormentariorum et Vecturariorum, post statuta hæc Tyronum duodecim millia, instar spontaneorum servitorum – – Suæ Majestati Illustrissimæ integra permanente.”¹²⁹

De mi történnék¹³⁰ akkor, midőn, úgy hozván magokkal a körülmények, őfelségének a rendes évi számnál többre volna szüksége? A jus belli et pacis¹³¹ kizárólag őfelségéhez tartozván, gondolni sem lehet, hogy háború vagy más ilyenmű szükség esetében a nemzet a kormány által kívánt nagyobb számú újoncok¹³² megajánlására nézve kötelességét ne teljesítse, mivel lehetlen lesz nem éreznie, hogy a kívánt segély megtagadásával veszélyeztetni fogná¹³³ egyebekben kívül a császári hadsereget, melynek csaknem felét éppen az ő fiai képezik, s veszélyeztetni a monarchiát, melynek Magyarország egyik fő alkatrésze – s csakugyan, honi történelmünkben egyetlen példáját sem találni annak, hogy a nemzet,¹³⁴ midőn

¹²⁴ 'arányosan megszabott hányada'

¹²⁵ [az „ajánlani” után kihúzva: „De mi történnék”]

¹²⁶ [a „megajánlá” „megajánlotta” változattól javítva]

¹²⁷ artikulusz: 'törvéncikk'

¹²⁸ „1. §. Hogy a magyar hadsereg tizenkét gyalog, tíz lovas ezredének, összesen jelenleg hatvannégyezer főben megállapított létszámát, nem értve ide a határőrezredeket, az országgyűlésileg kidolgozott és kegyesen elfogadott terv szerint, de nem a legközelebbi három éven túl, az ország részéről teljes állományban föltartandják. Ld. 1. cikkely. A magyar ezredeknek három évre megajánlott kiegészítéséről. In: *MTvtár* 1802. 281.

¹²⁹ „§. 2. Ut exercitus iste sexaginta quatuor millium integer hosti, re ita ferente, opponi possit, ad casum imminetis intra triennium periculi, necessitate soli Suæ celsitudini regiæ domino regni palatino insinuata, duodecim mille tyrones, absque suppletandi obligatione titulo anticipatæ completionis statuendos esse, conductione tormentariorum, clitellariorum, et vecturariorum instar spontaneorum servitorum, post duodecim millia tyronum statuta, absque ulla in jurisdictione repartitione, et salvo articulo 19. 1791. Suæ majestati sacratissimæ integra permanente.” *Uo.* 280. Magyar fordítása: „2. §. Hogy ez a hatvannégyezer emberből álló hadsereg, ha a szükség úgy hozza magával, teljes létszámban szállhasson az ellenséggel szembe: a három év alatt fenyegető veszedelem esetén, egyedül Ő királyi Fenségének, az ország nádorának fölhívására, tizenkétezer ujonczot fognak előleges kiegészítés czimén, utánpótlás kötelezettsége nélkül, kiállítani: mig a pattantusok, podgyász- és szekereszkatonák, mint önkéntesen szolgálók fölfogadása, a tizenkétezer ujoncz kiállítása után, a törvényhatóságok között való fölosztás nélkül, és az 1791:19. cikkely épségben tartásával, teljesen Ő szent felségének marad föntartva.” *Uo.* 281.

¹³⁰ [az – előző bekezdésben látható – „miként megajánlá” és a „mi történnék” által határolt szöveg utólag betoldva]

¹³¹ vagyis az uralkodó háborúhoz és békéhez való joga

¹³² [az „újoncok” „ujonczokra nézve” kifejezésből javítva]

¹³³ [a „fogná” után kihúzva: olvashatatlan kifejezés]

¹³⁴ [a „nemzet” után kihúzva: „szüksége”]

szükség esetében¹³⁵ felszólított, a kormány kívánatát valaha megtagadta volna. – Erre mutat az imént idézett törvénycikk is.¹³⁶

Nehezebb ennél, habár magában nem éppen megoldhatlan a pénzügy¹³⁷ kérdése. Ehhez természetesen nem számíthatók a belkormányzat tekintetében szükséges költségek; és az államadóságnak, ha majd ezek fel lesznek osztva, törlesztése s évi kamatai¹³⁸ – ezek iránt őfelsége hozzájárultával az¹³⁹ országgyűlés hatásköréhez tartoznék intézkedni.¹⁴⁰ Itt csak azon költségekről van szó, melyek az összes birodalom közös szükségének fedezésére megkívántatnak. Ilyenek a trón és a felséges uralkodóház dísze, úgyszint a hadsereg s a diplomácia stb. által igényelt költségek, továbbá új, az egész birodalom érdekében teendő államadóság, vámrendszer stb.

Ezek elintézésére számos s tekintélyes hazafiak nézete szerint¹⁴¹ két expedien¹⁴² mutatkozik;¹⁴³ egyik volna az, mi szerint a pénzügyminiszter az ő indokolt, s általánosan előre már a királyi propozíciókban¹⁴⁴ is érintend¹⁴⁵ terveit s költségvetéseit az országgyűlés által e végből kiküldendő választmánnyal közölné, mely aztán azokat a törvényhozó testület elébe fogná¹⁴⁶ további¹⁴⁷ tárgyalás végett terjeszteni. Így volt ez 1830 óta, valahányszor a királyi felség a nemzettől¹⁴⁸ újoncjánlatot kívánt; tudniillik az országgyűlés annak szükséges volta iránti¹⁴⁹ felvilágosításért a trónhoz¹⁵⁰ folyamodván, e célból ő császári királyi felsége rendszerint néhány¹⁵¹ szakavatott egyén kíséretében a hadi tanács elnökét¹⁵² méltóztatott királyi biztos minőségében¹⁵³ leküldeni,¹⁵⁴ s a törvényhozó testület, miután vele az e célból kinevezett országos választmány útján értekezett, a legfelsőbb kívánatot kötelességéhez képest¹⁵⁵ minden készséggel teljesítette is.

A másik mód az előbbitől lényegében alig különböznék, s abban fogna állni, hogy a királyi propozíció¹⁵⁶ s felhívás következtében,¹⁵⁷ úgy a magyarországi, mint a többi tartománybeli törvényhozó testületek, saját keblökből¹⁵⁸ valamely

¹³⁵ [az „esetében” után kihúzva: olvashatatlan kifejezés]

¹³⁶ [az „imént” utáni rész utólag betoldva]

¹³⁷ [a „pénzügy” szó az író által aláhúzva]

¹³⁸ [a „költségek” utáni rész utólag betoldva]

¹³⁹ [az „az” után kihúzva: „ország”]

¹⁴⁰ [az „az” utáni rész utólag betoldva]

¹⁴¹ [az „elintézésére” utáni rész utólag betoldva]

¹⁴² ’mentő ötlet, kibúvó, mentség’

¹⁴³ [a „mutatkozik” után kihúzva: „mi”]

¹⁴⁴ ’előterjesztés, indítvány’

¹⁴⁵ [az „indokolt” utáni rész utólag betoldva]

¹⁴⁶ [a „fogná” után kihúzva: „terjeszt”]

¹⁴⁷ [a „további” után kihúzva: „határ”]

¹⁴⁸ [a „nemzettől” után kihúzva: „va”]

¹⁴⁹ [az „iránti” „iránt” alakból javítva, utána kihúzva: „a trónhoz”]

¹⁵⁰ [az „a trónhoz” utólag betoldva]

¹⁵¹ [a „nehány” után kihúzva: „egyen”]

¹⁵² [az „elnökét” után kihúzva: „szok”]

¹⁵³ [a „királyi”-tól utólag betoldva]

¹⁵⁴ [a „leküldeni” után kihúzva: „kine”]

¹⁵⁵ [a „képest” után kihúzva: „telje”]

¹⁵⁶ [a „propozíció” után kihúzva: „ko”]

¹⁵⁷ [az „a királyi” kifejezéstől utólag betoldva]

¹⁵⁸ [a „keblökből” után kihúzva: „ó”]

őfelsége által meghatározandó helyre s napra választmányokat küldenének ki, melyek átveendvén a miniszter javaslatait, költségvetéseit s kívánatait,¹⁵⁹ ezeket,¹⁶⁰ miután a szóbeli értekezés útján irántuk kellő felvilágosítást nyertek, véleményök kíséretében az illető országgyűlések elébe fognák terjeszteni. Senki sem fog¹⁶¹ ugyan¹⁶² az iránt most előre kezeskedetni, hogy¹⁶³ valamennyi külön törvényhozási testületek a kormány kívánatát egyiránt elfogadják, s nem fog-e azon eset beállni, hogy midőn azt a többi országgyűlések elfogadják, egy valamelyiknek szeszélye s ellenkezése a többinek határozatát megghiúsítsa vagy felfüggeszse, s evvel a kormányt¹⁶⁴ kiszámíthatlan következményű perplexitásba¹⁶⁵ ejtse? – Azonban a politikai kombinációknál az embereknek természetökben fekvő abbeli, sajátosság hajlamára¹⁶⁶ igen¹⁶⁷ is gyakran a siker biztos reményével lehet számítani, mely szerint mindent¹⁶⁸ a tapasztalás tanítja,¹⁶⁹ gyülekezetek, sőt egész népek is, midőn szükség esetében a kormány által, akár nagylelkűségök, akár kötelességök¹⁷⁰ igénybe vétetik, csak jogérzetük,¹⁷¹ hagyományos előítéletek, szóval szuszceptibilitásuk¹⁷² kellő óvatossággal kíméltség, a legnagyobb áldozatokra készek.

Meglehet, hogy a többször említett magántanácskozmány még¹⁷³ más módokat s eszközöket is képes leendő javaslatba hozni; én ezeket távolról sem sejthetvén, az általam említetteket, miként mondám, a leglojálisabb férfiak nyilatkozatiból merítettem.¹⁷⁴

Én részemről¹⁷⁵ a birodalmi tanács eszméjét elméletileg¹⁷⁶ magában oly szépek s bölcsnek tekintem,¹⁷⁷ hogy¹⁷⁸ teljes mértékben méltányolva az annak alkotásában fennforgott jó szándokot, csak sajnálnom kell, hogy amint nemzetemet ismerem, nem lehet reményleni, hogy az¹⁷⁹ abban követjei által valaha önként¹⁸⁰ részt vegyen, és hogy több, mint valószínű, miként ha sikerülne is őt erre bírni,

¹⁵⁹ [a „kívánatait” után kihúzza: „s”]

¹⁶⁰ [az „ezeket” „ezek” alakból javítva, utána kihúzza: „útján”]

¹⁶¹ [az eredeti változat: „fogja”]

¹⁶² [az „ugyan” után kihúzza: „bizonyosan allit”]

¹⁶³ [a „hogy” után kihúzza: „v”]

¹⁶⁴ [a „kormányt” után kihúzza: „va”]

¹⁶⁵ ’zavarva, homályosságba’

¹⁶⁶ [az „az” utáni rész utólag betoldva. Ezen belül az „embereknek” „emberi” alakból javítva, a „természetökben” „természetben” alakból, az „abbeli” utólag beillesztve, illetőleg kihúzza szerepel a hiányosan kiolvasható, jogérzetére vagyis * gyengességére” kifejezés]

¹⁶⁷ [az „igen” előtt kihúzza: „emberek gyengességére”]

¹⁶⁸ [a „mely” szótól kezdve utólag betoldva]

¹⁶⁹ [a „tanítja” után kihúzza: „hogy nem csak egyes emberek, hanem még inkább a”]

¹⁷⁰ [a „kötelességök” után kihúzza: „érett”]

¹⁷¹ [a „jogérzetük” után kihúzza: „elői”]

¹⁷² ’fogékonyságuk, érzékenységük’

¹⁷³ [a „még” utólag betoldva]

¹⁷⁴ [az „említettem” után kihúzza: „E”]

¹⁷⁵ [a „részemről” után kihúzza: „megtett”]

¹⁷⁶ [az „elme-, olvashatatlan kifejezésből javítva]

¹⁷⁷ [a „tekintem” „tekintett” alakból javítva]

¹⁷⁸ [a „hogy” után kihúzza: „ha nem tudnám, hogy a nemzet”]

¹⁷⁹ [az „az” után kihúzza: „önként”]

¹⁸⁰ [az „önként” utólag betoldva]

képviselői ott csak az ellenzék sorait fognák¹⁸¹ nevelni. Az osztrák monarchia,¹⁸² miként az a mennyei gondviselés szent végzései szerint¹⁸³ számos különféle fajú, nyelvű s alkotmányú, de a közös fejedelem iránti hűségben¹⁸⁴ összeforrt népekből létesült, valamint a lefolyt nehéz időkben a keleti vad csoportok rohama ellen a kereszténység¹⁸⁵ s civilizációnak legyőzhetlen őrije volt, úgy magasztos rendelkezése szerint minden polyglott¹⁸⁶ s etnografikus¹⁸⁷ sajtászerűsége mellett jövőben is képes leend, mint Európának egyik nagyhatalma, állását, tekintélyét¹⁸⁸ s befolyását fenntartani. Van mindezen népeknek nevezetes múltja, szép történelme s kiváló sajtásága, s azt hiszem, hogy ezek¹⁸⁹ tekintetbevétele- s kíméletével is lehetséges leend a fennérített kérdések megfejtésében¹⁹⁰ a keresett formulát feltalálni az összes birodalom azon¹⁹¹ kompakt szilárdságának s közjavanak biztosítására, mely a közös fejedelem iránti rendületlen jobbágyi közös hűség felbonthatlan kapcsa mellett¹⁹² nem az egyenlőségben, hanem az egységben, nem az egyhangúságban, hanem a harmóniában fekszik.

Többire fogyhatlan tisztelettel vagyok
Excellenciádnak
alázatos szolgálja.

---

¹⁸¹ [a „fognák” után kihúzva: „szaporítani”]

¹⁸² [a „monarchia” után kihúzva: „k”]

¹⁸³ [a „miként” és a „szerint” szavak által határolt rész utólag betoldva. A névelők között kihúzva: „isten”]

¹⁸⁴ [a „hűségben” után kihúzva a bizonytalan: „egyess”]

¹⁸⁵ [a „kereszténység” „-nek” ragja lehúzva]

¹⁸⁶ „Többnyelvű”

¹⁸⁷ „Néprajzi”

¹⁸⁸ [a „tekintélyét” után kihúzva: „fentart”]

¹⁸⁹ [az „ezek” után kihúzva: „kim”]

¹⁹⁰ [a „megfejtésében” után kihúzva: „feltalálni”]

¹⁹¹ [az „azon” utólag betoldva]

¹⁹² [az „a közös” kifejezéstől kezdve utólag betoldva]

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári forrás

OSZKKt.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest. Fol. Hung. 1920. Lonovics József iratai. Lonovics életére, pályájára, a vezetése alatt álló egyházmegyéek igazgatására vonatkozó iratok, 1793–1867.

2. Szakirodalom

BERZEVICZY

1922

Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849–1865*, I–IV, Budapest, 1922–1937.

BUSKU

2010

BUSKU Anita Andrea: *Horváth Mihály és Lonovics József (Ellentétek és párhuzamok)*, 2010 (megjelenés alatt). Konferenciaváltozata elhangzott: *Horváth Mihály és Lonovics József (Ellentétek és párhuzamok)*. Katolicizmus és liberalizmus: 200 éve született Horváth Mihály püspök, történetíró, 1849-es vallás- és közoktatásügyi miniszter. Budapest, 2009. szeptember 25.

CSORBA

1998

CSORBA László: *Az önkényuralom kora*. In: *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Szerk. GERGELY András, Korona Kiadó, Budapest, 1998. 293–343.

EMLÉKÜLÉS

1993

Emlékülés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján. Makó, 1993 (*A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetei*, 13).

HANÁK

1975

HANÁK Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Budapest, 1975.

HERMANN

1934

HERMANN Egyed: *Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934.

IPOLYI

1868

IPOLYI Arnold: *Lonovics József érsek, Magyar akadémiai igazgató- és tiszt. tag emlékezete*. Pest, Heckenast Gusztávnál, 1868.

SOMOGYI

1981

SOMOGYI Éva: *Abszolútizmus és kiegyezés 1849–1867*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1981. (*Magyar História*)

SZABAD

1964

SZABAD György, *Magyarország története*, főszerk. MOLNÁR Erik. I–II, Budapest, 1964.

- 1967 SZABAD György, *Forradalom és kiegyezés választóján 1860–1861*, Budapest, 1967.
- 1979 SZABAD György, *Magyarország története 1848–1890*, főszerk. KOVÁCS Endre, I–II, Budapest, 1979.
- VÁRADY
1934 VÁRADY L. Árpád: *Lonovics József római küldetése*. Budapest, 1934.

Hamerli Izabella és Matros János házassági szerződése (1882)

A világhírű kesztyűgyártó Hamerli család irathagyatékából

Pécs 19. század végi, 20. század eleji történetében meghatározó szerepet töltek be a Zsolnay, Angster, Höffler, Littke országos és nemzetközi hírnevet elérő polgárcsaládok. Nevükhöz főleg jelentős gazdasági vállalkozások és értékteremtés kapcsolódik, mint például a porcelán és kerámia-, az orgona és harmónium-, vagy a bőr és pezsgőgyártás nívós termékei, melyek Európa-szerte ismertek lettek.¹ Közéjük tartozik a híres pécsi Hamerli-dinasztia is,² nekik köszönhető a pécsi kesztyűgyártás európai szintre emelése. A népes és rendkívül aktív család a pécsi gépgyár és vasöntöde üzemeltetésén kívül a vendéglátóiparban is jeleskedett, 1915-ben ugyanis ők nyitották meg a város mai napig működő, legpatinásabb, impozáns, szecessziós stílusú szállodáját, a Pannonia szállodát (ma Palatinus Szálló).³ A fő vállalkozások mellett a családból többen jogi és közigazgatási

---

¹ MÁRFI, 2007. 9.

² Itt köszönöm meg Sey Gábor pécsi középiskolai tanárnak és jeles sportembernek, aki egyébként a szállodaalapító Hamerli Imre unokája és a család történetének elkötelezett kutatója, hogy családi dokumentumokkal, tanácsaival és észrevételeivel önzetlenül támogatta munkámat.

³ A Hamerli-örökösök, azaz a második generáció szintén jelentős vállalkozására nem éppen szerencsés időben, az I. világháború kitérésének idején került sor. S ez a körülmény mintha meg is pecsételte volna az egyébként grandiózus vállalkozás sorsát, amit a mai napig sajnálatos kudarcként értékelnek az utódok. A Pannonia szálloda felépítése és sajátos sorsa azt jelentette, hogy Imre és Károly, akik eddig együtt vezették a kesztyűgyárat, közös megegyezéssel megosztották a vagyont, amely 1913-ban vette kezdetét az első megegyezéssel, amit édesanyjuk, Szalay Flóra 1911-ben történt elhalálózása utáni vagyonhelyzet váltott ki. Röviddel előtte Hamerli Károly is megnősült, aki a bécsi születésű Willmann Máriát vette feleségül. A vagyonmegosztás véglegesítése 1918 elején zárult le, s ez a megállapodás szentesítette az eddig együtt dolgozó két fiú, Imre és Károly vállalkozásainak elkülönítését. Hamerli Imre ugyanis vagyonrészével egy új területen szeretne volna a Hamerliek presztízsét növelni: a már említett Pannonia szálló felépítésében látta ezt megvalósulni, tekintettel arra, hogy a város idegenforgalma folyamatosan fejlődött. A népes család éppen ezért 1913-ban végleg kiköltözött a Király utcai Hamerli házból, aminek lebontása után, 1914-ben kezdődött el a szálloda felépítése Pilch Andor tervei alapján a budapesti Jaulus Gyula építési vállalkozó kivitelezésében. Az építkezés menete azonban az első világháborús események miatt lelassult, s más egyéb események is hátráltatták az építőket. Ugyanis mindjárt a bontási és az alapozási munkálatok során öt, a hódoltság idejéből származó török csontvázra bukkantak. Sőt az építkezési terület is csökkent, mert a telekből utcaszabályozás címén 12 négyszögölnyi területet különített el a város vezetése. A 80 szobával, éttermekkel, szalonokkal, díszteremmel, kávéházzal és bajor sörpincével is rendelkező impozáns épület 1915-re készült el. Az 1916-ban kiadott hivatalos használatbavételei engedélyt követően, mint már említettük, 1918-ban sor került a Hamerli testvérek vagyonának végleges vagyonmegosztására is. A kesztyűgyár Hamerli Károly nevére maradt, az új szálloda pedig hivatalosan is Hamerli Imre tulajdonába került. De túl sok hasznot nem hozott Hamerli Imrének ez az új, de mindenképpen figyelemreméltó vállalkozása, mert a növekvő gazdasági válság terhei miatt rákényszerült, hogy a szállodát a Dunántúli Bank Rt-nek adja bérbe. Később részvények fejében a bank tulajdonába került, előnytelen, át nem gondolt szerződéskötése miatt. A család szerint ez a fiaskó vezetett korai,

hivatást választottak, de akadt köztük fényképész, gazdálkodó, politikus, sőt színész is. A jeles gyáralapítók pedig több patinás egyesület és társaság vezetőjeként segítették a város társadalmi fejlődését.⁴ A família felemelkedését Hamerli János működésétől kezdve – aki a vállalkozások anyagi, kapcsolati és erkölcsi tőkét alapozta meg a 19. század hatvanas éveitől 1895-ben bekövetkezett haláláig terjedő évtizedekben⁵ – a család három generációja lett aktív és értékteremtő részese a város gazdasági, társadalmi és kulturális életének a 19. század második felétől a 20. század derekáig.⁶ A svájci és osztrák eredetű polgárcsalád megalapítója Hamerly Ferenc, ő az 1830-as években telepedett le Püspöknádasdon, majd később Pécssett,⁷ ahol a népes család több házat is birtokolt, de a Király utcai épület volt az úgynevezett Hamerli-ház, azaz a família elsőszámú lakhelye.⁸

1927-ben bekövetkezett halálához. Legidősebb fia, Imre (1897–1966) megpróbálta elérni a szerződés érvénytelenítését, de ő is kudarcot vallott. A családnak ez az ága éppen ezen okok miatt nehezebb helyzetbe került, szerényebb polgári életvitelt kellett vállalnia.

⁴ A Hamerlik neve, különösen Hamerli Jánosé elsősorban a kesztyűgyártással forrt össze. Kevésbé köztudott a másik két vállalkozási terület, a vaskereskedés és gépgyártás, illetve a szállodaüzemeltetés. A többi sikeres vagy kevésbé profitáló vállalkozásáról s a családi vagyon megeremtéséről szinte minimális ismereteink voltak. Erről viszont a közelmúltban levéltári őrizetbe került, illetve elkülönített családi hagyaték dokumentumai segítségével adhatunk teljesebb képet.

⁵ MÁRFI, 2007. 9.

⁶ Tény, hogy a századfordulóra a Hamerlik a legtökeerősebb pécsi polgári családok egyikének számítottak. S ebben a viszonylag gyors meggazdagodásban a korszak gazdasági, politikai struktúrája, polgári szellemisége is szerepet játszott. De fellelhető az a sajátosság vállalkozói, polgári attitűd is, amely Pécs polgárcsaládjait, a legjelesebbeket is jellemezte: a sikeres vagy legalábbis a reményteljes vállalkozás mellett más gazdálkodási ágak fenntartása. Ezért szinte mindegyik neves polgárcsaládnak – s ez a sajátosság pécsi „tüke” szemléletből is fakad – többek között jelentős szőlői, borházai és gyümölcsösösei voltak. Igaz, Hamerli János is szerzett ilyen javakat, de vagyonának megalapozásában nem voltak döntőek. Pécs egyik nagymúltú szőlőhegyén, az úgynevezett Fröhweisz-dűlőben vagy -tetőn nyertek egy kétholdas szőlőbirtokot még az 1880-as években. A rajta található régi épületrészeket lebontották, s 1898-ban új borházat építettek, afféle kisebb hétvégi villát. (Az épület földszintjén alakították ki a présházat, szerszámokkamrát, a főzőkonyhával és az éléskamrával együtt. Itt volt egy úgynevezett „száraz bejárat”, a lépcsőház és a pincelejárát is. Az emeleten három lakószoba, egy tágas erkély és a padlásfeljáró lett kiépítve.) Itt fontos megjegyezni, hogy a család tulajdonában lévő források még egy, a közelben álló, majdnem azonos területű szőlőbirtokról tájékoztatnak, amely szintén borházzal Hamerli József tulajdonában állt, s a két világháború közti felújítás után egy fürdőmedence is növelte a telek és a borház értékét. A Hamerli család oly sok ingatlanával és a kesztyűgyárral együtt szőlőterületeit is elveszítette az 1945 utáni államosítások következtében. Kevesek előtt ismert, hogy az egykori, államosított szőlő a rajta lévő épületekkel együtt 1963-ban Kodály Zoltán tulajdona lett. (Megjegyezzük a rendelkezésre álló eddigi források alapján, hogy Hamerli József szőlőjéről és borházáról van szó.) A neves zeneszerző születésnapjára kapta a magyar államtól, nem sokkal később pécsi származású felesége, Péczely Sarolta nevére írták át az ekkor már jelentősen csökkent területű ingatlant.

⁷ SEY, 2000. 57.

⁸ S bár Hamerli János testvérei is itt, vagy a közelben éltek, az ő családja volt az, akik a századforduló környékén már a jól körülhatárolható vállalkozásokat átvették és továbbfejlesztették. A népes családban ugyanis összesen 11 gyermek született, de közülük csak öten élhették meg a felnőttkort: Izabella (1865–1942), Imre (1867–1927), István (1868–1903), József (1879–1953) és Károly (1881–1960). Róluk viszont elmondható, hogy valamennyien tevékeny résztvevői voltak a családi érdekeltségek fejlesztésének.

A nemrégiben levéltári őrizetbe került családi hagyaték dokumentumai erről is teljesebb képet adnak.⁹

A család vagyonát, tekintélyét házasodásaik által, családon belüli feladat- vagy munkamegosztással, örökösödéssel, társadalmi rangjukból fakadó kapcsolatrendszerükkel, jelentős ingatlan-, ház- és föld-tulajdonvásárlással, malom- és kocsmabérleményekkel, fiákerállomás működtetésével, s természetesen fő vállalkozásaik jövedelmeivel gyarapították.¹⁰ A vagyon gyarapodása, módosulása, újra fel-, vagy megosztásánál ezeknek a vagyonszerzési módoknak is változott a szerepe. A házasodás és az örökösödés mint vagyonváltozási tényező is folyamatosan érzékelhető az egymást váltó generációk életében.

Hamerli Izabella

A három fő vállalkozó Hamerli-örökös: Imre, István és Károly mellett a másik két testvér, a legidősebb Izabella és az 1879-ben született József sorsa azonban sajátosan kötődött egymáshoz: Hamerli Izabella ugyanis tekintélyes hozomány-nyal, ami 5200 forint készpénzt és 2529 forint 70 krajcár értékű kelengyét jelentett,¹¹ 1882-ben ment férjhez Matros János vasnagykereskedőhöz. Hozományáról az itt közzétett rendkívül részletes házassági szerződés is tanúskodik. Férje 1893-ben bekövetkezett halála után az özvegy maga örökölte a Király utca 9. sz. alatti kereskedést,¹² s ezt az örökséget megerősítve ment újra férjhez 1895-ben¹³ az üzletet vezető első segédhez, Auber Gyulához. 1900-ban pedig öccsét, Hamerli Józsefet is bevette az üzletbe, aki ekkor már elvégezte az ehhez szükséges iskolákat,¹⁴ s aki ezt megelőzően, 1900. január 18-án vette nőül Hoffmann Lajos bútorgyáros leányát, Saroltát. Anyagi helyzetét ez a házasság tovább erősítette.¹⁵ (Itt kell megjegyezni, hogy amikor 1934-ben megözvegyült, egy év múlva néhai felesége húgával, a szintén özvegy Ratkovics Károlynéval,¹⁶ született Hoffmann Mariannéval kötött házasságot.)¹⁷ A vaskereskedést ekkor vette át nővérétől (aki

⁹ A család irathagyatéka a Turul Kesztyűgyár iratsorozatai közül került elő, rendezés során. Ugyanakkor Sey Gábor a család tulajdonában lévő fontos okiratokkal, illetve azok fénymásolt példányaival egészítette ki az irathagyatékot. Különösen a gyári fond irataiból előkerült dokumentumok szolgálnak eddig még nem ismert és rendkívül értékes adatokat.

¹⁰ MÁRFI, 2007. 9–10.

¹¹ BML. XIII. Hamerli cs. hagy.

¹² Jelenleg szintén kereskedelmi célokra hasznosítják az épületet, ugyanis itt található a Drogerie Markt egyik pécsi üzletháza.

¹³ SEY, 2000. 59.

¹⁴ SEY, 2000. 59.

¹⁵ BML. Pécs. I. Házassági anyakönyv 1900. 11–12. 6. szám alatt bejegyezve. Hoffmann Sarolta ekkor 17, míg ifjú férje 22 esztendő volt.

¹⁶ BML. Pécs. Házassági anyakönyv 1935. 107. 319. szám alatt bejegyezve.

¹⁷ 1903-ban, amikor két fivére a megújult kesztyűgyár élére állt, és a családi vagyon első megosztása is megtörtént, sógora és apósa támogatását is élvezve megvásárolta az 1865-ben alapított Haberényi-féle Gépgyárat és Vasöntödét. Tizennégy évig tartott ez a tulajdonlás, de érdekelt-ségét a gyárat 1917 óta vezető részvénytársaságban is megtartotta. (Az 1918. január elsejétől működő részvénytársaság legfőbb befektetői: Hamerli József 1250 db. részvény, Báder Vilmos 500 darab részvény, Pécs–Baranyai Központi Takarékpénztár 100 darab részvény, Pécsi Takarékpénztár 100 darab részvény.)

1907-ben újra megözegeyült), s a gépgyártásnál is megszerzett tapasztalatait, kapcsolatait itt is hasznosíthatta.¹⁸

A házassági szerződés

A rendkívül értékes családi források közül arra a figyelemreméltó és korábban a család tagjai által sem ismert házassági szerződésre hívjuk fel a figyelmet, ami több szempontból is értékes. A hozomány részletes számbavétele révén ugyanis e jeles polgárcsalád mindennapjairól kapunk képet; így a felsorolt ékszerek, dísztárgyak és használati eszközök mellett a polgári életmódot tükröző tárgyi kultúrát ismerhetjük meg, kiegészülve a korabeli női divat bizonyos ruhadarabjaival, azaz a város egyik jeles hölgyének toalettjébe nyerhetünk bepillantást. A szerződés még az intimebb ruhadarabokat is felsorolja (éji öltönyke, sifon női nadrág, barchent női nadrág és alsós szoknya stb.), a polgári háztartás korabeli és nélkülözhetetlen tárgyaival és eszköztárával együtt. Sőt némi képzelőerővel a berendezési tárgyak és bútorok listáját tanulmányozva élénk tárulhat az a polgári miliő, lakásbelső is, amelyben a család leélhette életét. Ugyanakkor ez a közjegyzői okirat a korszak polgár-magánjogi szokásait és a társadalmi együttélés bizonyos normáit is közvetíti. Úgy véljük nemcsak egy különleges forrást olvashat az érdeklődő, hanem egy kicsit a „boldog békeidőknek” is részese lehet.

Forrás

Matros János pécsi vaskereskedő és felesége, született Hamerli Izabella 1882. január 26-án kötött házassági szerződése

Másolat az 1 forintos bélyegű hitelesített másolatról
Hitelesített másolat, 48/1882 ügyszám
Közjegyzői okirat.

Elöttem Bánffay Simon pécsi királyi közjegyző előtt alulírott helyen és napon megjelentek mint felek az általam személyesen ismert Matros János kereskedő és neje, szül. Hamerli Izabella pécsi lakosok, Salamon Vince pécsi lakos hites¹⁹ becsüs és Treer János pécsi lakos hites becsüssel mint ügyleti tanúkkal, s személyesen kijelentve következő vagyoni viszonyt rendező, illetőleg örökszerződést kötötték:

1.) Hamerli Izabella, jelenleg Matros Jánosné a folyó év január 23-án házasságra lépve férjével, Matros Jánossal, e házasságba női hozomány és jegyajándékképp magával hozta készpénzben amaz 5100 forintot, azaz ötezer száz forintot, melyet a Pécsen 1882. január 3-án 4/1882 ügyszám alatt Bánffay Simon pécsi királyi

¹⁸ A két világháború közötti korszakban ezért ez a Hamerli-vállalkozás is sikeresen működött, műszaki, építészeti, mezőgazdasági gép, autó és más árucikkeket forgalmazva. Tevékenységét kiszélesítve egy építőanyag-raktárt is létesített a vasútállomás melletti telephellyel.

¹⁹ Hiteles.

közjegyző előtt kötött adásvevési szerződés 3.ik pontja értelmében édes atyja, Hamerli János, Hamerli Izabella helyett a pécsi 369. sz. telekjegyzőkönyvben 630 helyszínelési számon felvett házba befektetett, mely ötezer egyszáz (5100) forint a mondott házba befektetve, született Hamerli Izabella hozományát képezvén, ennek egyúttal tulajdonában volt, s minden tekintetben hozománya természetével bír; eme készpénzbeli hozományon kívül a nő, született Hamerli Izabella még a következő tárgyakat hozta a melléjük tett értékben:

Tizenkét ezüst kanalát, tizenkét ezüst tálat, tizenkét ezüst kést, tizenkét ezüst kávéskanalat, egy ezüst leveses kanalat, egy ezüst tejkanalat, egy ezüst tortavágót, egy ezüst halszeletelőt, négy ezüst sóartót, négy ezüst sókanalat, egy pár salátá-garnitúrát elefántcsontból, egészben (3160 gramm) azaz háromezeregyszázhatvan gramm ezüstöt, összes értéke 237 forint, ezekhez való láda, 25 sz. lemez ezüst feldolgozása 98 forint, a név belevésése 18 forint, egy pár kétágú girandot²⁰ ezüst 150 forint, egy olaj- és ecettartó 35 forint, tizenkét személyre való porcelán táblakészlet 49 forint.93 x²¹ – egy porcelán kávékészlet 6 személyre 6 forint 35 x, hat pár tálca 2 forint 75 x, egy tizenkét személyre való teaszerviz porcelánból 11 forint 58 x, egy kenyérkosár 1 forint 05 x, nyolcvanhárom darabra a monogramfestés 8 forint 30 x,

hat darab tűzött 53 forint 40 x. ismét, hat darab tűzött inget 33 forint 80 x, ismét 12 darab tűzött inget 54 forint 60 x, három darab éji öltönykét 15 forint, ismét 3 darab szintén tűzött éji öltönykét 6 forint, – 6 darab barchent²² éji öltönykét 13 forint, – 6 darab sifon²³ női nadrág 11 forint 10 x., 6 darab barchent női nadrág 14 forint 10 x., – 12 batiszt²⁴ zsebkendőt 13 forint 60 x, 36 vászon zsebkendőt 27 forint, – 36 pár harisnyát 43 forint 20 x., – 18 darab vánkoshéjat²⁵ 64 forint 80 x., – 12 darab paplanlepedőt, 93 forint, – 12 darab ágyi lepedőt 45 forint 47 x., – 2 paplant 26 forint 20 x., – 6 vánkost tollastól 45 forint, – egy lószőr matracot 30 forint, – 2 gyapjú paplant 16 forint, 12 damaszt serviettet²⁶ (tizenöt) 15 forint, – egy abroszt 6 forint, – 12 tányér kendőt 12 forint, – 2 kávé abroszt 10 forint, – 12 desszertkendőt 6 forint, 12 damaszt²⁷ törülközőt 12 forint 40 x., – ismét 12 damaszt törülközőt 12 forint, – 12 közönséges törülközőt 3 forint 60 x, 6 törülközőt 1 forint 50 x., – 6 üvegtörülközőt 1 forint 50 x., – 6 közönséges lepedőt 14 forint 40 x., – 6 közönségesebb vánkoshéjat 8 forint 40 x., – 6 kenyér-kendőt 3 forint, – 3 barchent alsószoknyát 12 forint, – 3 sifon alsószoknyát 15 forint, – 2 dupla shiffonieret²⁸ 90 forint, – 2 ágyfát 60 forint, –

²⁰ Eredetileg girandole (zsirandai): díszes, oszlopszerű, talpazatos, karos gyertyatartó.

²¹ Krajcár.

²² Arab–német eredetű szó: sűrűn szőtt, egyik oldalán bolyhos pamutzövet.

²³ Francia–német eredetű szó, jelentése: fehérnemű vagy ágynemű készítésére használt vászonkötésű pamutzövet.

²⁴ Baptiste, észak-franciaországi takács nevéből eredeztetve: nagy sodratszámú, igen finom len- vagy pamutfonálból szőtt könnyű kelme.

²⁵ Párnahuzatot.

²⁶ Francia eredetű szó, jelentése: asztalkendő, szalvéta.

²⁷ Fényes felületű, nehéz vászonfajta, amelyet sajátos szövési minta jellemez (elnevezése Damaszkusz városáról).

²⁸ Sifonér, francia és német eredetű szó, jelentése: fehérneműs vagy ruhásszekrény.

1 kredenc²⁹ almáriumot³⁰ 70 forint, – 1 éjszekerényt 11 forint, – egy asztalt 32 forint, – 1 ingaórát 25 forint, – 1 konyhaszekerényt 7 forint, – 1 fali tükröt 25 forint, – 1 öltözőtükröt 22 forint, – 6 széket 18 forint, – 13 ablakra való függönyt 200 forint, – varróasztalt 16 forint, – 1 márvány táblájú mosdószekerényt 46 forint, – 1 vizespadot 1 forint 80 x, – 1 gyúródeszkát 1 forint 20 x, – 1 vágódeszkát 80 krajcár, – 1 cseléd álló szekrényt 12 forint, – 1 cseléd ágyfát 5 forint 50 x, – 1 arany üveg zsebórát 120 forint, – 1 hozzá való aranyláncot 50 forint, 1 aranykarperecet 30 forint, – 1 aranybrocht³¹ 25 forint, aranyékszereket – 75 forint, női felső öltönyöket 200 forint, összesen tehát 2529 forint 70 krajcár, azaz Kétezeröttszázhuszonkilenc forint 70 x értékben.

Emez ingóságok, ámbár a nő által hozatva, közös használatra szolgálnak. De [a] nő, született Hamerli Izabella birtokában és tulajdonában maradnak, következőképp az ezek feletti rendelkezési jog is kizárólag a nőt, Hamerli Izabellát illeti. Mindezek nagyobb biztosítása tekintetéből a férj, Matros János megengedi, hogy mind a fent említett ötezeregyszáz forint készpénz, valamint a kétezer ötszázhuszonkilenc forint hetven krajcár értékbeli ingóságok a kereskedelmi cégjegyzékbe neje, született Hamerli Izabella javára bejegyeztessék.

2.) Matros János elismeri, hogy első pontban említett házba neje, született Hamerli Izabella ötezeregyszáz (5100) forintnyi hozománya befektetve léssen, megengedi tehát, hogy ezen összeg erejéig a zálogjog női hozomány címén neje, született Hamerli Izabella [részére] telekkönyvileg bekebeleztessek, elismeri továbbá, hogy a fentebb volt ingóságok neje tulajdonát képezvén, ennek birtokában is maradnak.

3.) Született Hamerli Izabellának gyermek nélküli halála esetére az első pontban említett hozomány és ingóságok szüleire, illetőleg ezek örököseire szállnak vissza, az ezeken felül fennlévő, s a nőt illető vagyon mint közkeresmény férjére, Matros Jánosra szálland.

4.) Ha pedig Matros János halna meg e házasságból születendő gyermek nélkül, ez esetre neje, született Hamerli Izabella tartozik az elhunyt férjét illető vagyonból 8741 forint 42 x, azaz Nyolczezer hétszáz negyvenegy forint 42 krajczárt fizetni, s pedig ez összeg harmadát elhunyt férje anyjának Matros, született Bodenlos Máriának, egyharmadát férje nővérének, Matros Máriának, egyharmadát férje másik nővérének, Matros Jozefinnek. – Ha férje anyja Matros, született Bodenlos Mária nem élne, az őneki járó egyharmad rész említett két nővérének lesz egyenlő arányban kiadandó, s ezek egyikénél avagy másikánál elhunytja esetére, a nekik járó összeget a törvényes örökösödésrend szerint gyermekeik öröklik. A most említett 8741 forint 42 x kifizetése után fennmaradó, s az elhunyt férjet illetett összes vagyonban közszerzemény címén neje, született Hamerli Izabella örökösödik.

²⁹ Német eredetű szó, jelentése: pohárszék: szekrény az evőeszközök, edények, tányérok stb. részére.

³⁰ Latin eredetű szó, jelentése: polcos, alacsony üveges szekrény.

³¹ Bross, francia eredetű szó, jelentése: melltű, női felsőruha összefogására vagy ékszerként viselt változatos formájú díszű.

5.) Jelen szerződés minden pontja érett megfontolás eredménye lévén, a felek által helybenhagyatik és elfogadtatik. Miről jelen közjegyzői okirat felvételre a feleknek a tanúk előtt, kik az egész ügymenet alatt folyton jelen voltak, felolvastatott – általuk akaratjukkal megegyezőnek találtatott és aláíratott. –

Pécsett 1882. Január 26. Matros János, Hamerli Izabella, Salamon Vince tanú,
Treer János tanú, Bánffy Simon kir. közjegyző.

Pecsét

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

BML

Baranya Megyei Levéltár

2. Szakirodalom

MÁRFI

2007

MÁRFI Attila: *A pécsi Hamerli család történetéhez a 20. század elejéig.* (Szinopszis) In: *Családok, családfák, generációk.* Fel. szerk. BENKŐ József. Győr, 2007.

SEY

2000

SEY Gábor: *A Hamerly dinasztia. Az első három generáció.* In: *Pécsi Szemle* 2000. nyár. 57–63.

A Delmár-gyűjtemény felbomlása

Egy korábbi tanulmányban már érintőlegesen írtunk Delmár Emil műgyűjteményének felbomlásáról.¹ Ezen írás ennek bővebb tárgyalása: további érdekességekkel szolgál és számos részletet kíván tisztázni.

Egy műgyűjtemény felbomlásának számtalan közvetlen, illetve közvetett oka lehet. A közvetlen, vagy a gyűjtő személyéhez köthető, amikor egy gyűjtemény anyagi okokból, a gyűjtő érdeklődésének megváltozásából vagy halála miatt forgácsolódik szét. A közvetett, vagy külső körülmények miatti gyűjteményfeldarabolódásnak társadalmi, történelmi vagy politikai okai lehetnek. A 20. század során Magyarországon (és másutt) több alkalommal is érintette a magán műgyűjtők tevékenységét, kollektcióik életét/alakulását a két világháború, a gazdasági válság, a háborúk alatti és azokat követő illetéktelen fosztogatások, eltulajdonítások, majd a szocializmus. Mindezen körülményeknek több, kimagasló értéket képviselő gyűjtemény esett áldozatul, így a Delmár-gyűjtemény is.

A gyűjtő, a cégtulajdonos-vállalkozó dr. Delmár Emil 1900 körül kezdte meg gyűjteménye létrehozását, gyarapítását, előbb a keleti,² majd a közép- és újkori európai iparművészet³ és szobrászat⁴ kiemelkedő alkotásaira koncentrálni. Folyamatos kapcsolata kora gyűjtőivel, számos muzeológussal kollektciójának összetételére is nagy hatással volt. Emellett közéleti szerepet is vállalt a Múzeumbarátok Egyesületének tagjaként,⁵ és számos műalkotást ajándékozott közgyűjteményeknek. Delmár művészettörténeti tevékenysége is jelentős, az 1930-as évektől kezdődően több tanulmánya jelent meg angol és német nyelven, és egy könyvet is megjelentetett „Középkori magyar emlékek Svájcban” címmel.⁶ 1905-től egészen 1947-ig gyűjteménye darabjai időszakos kiállítások rendszeres vendégei voltak mind Magyarországon,⁷ mind külföldön.⁸ Delmár több évtizeden átívelő gyűjtési tevékenységének megtorpanása, mely a gyűjtemény felbomlásához vezetett, az 1930-as évek második felében kezdődött.

1938-ban a berni Kunstmuseum kiállítást szervezett Delmár Emil műtárgyaiból (1. forrás).⁹ Az egyelőre nem tisztázott, hogy Delmár „csak” a kiállítás, illetve a múzeum igazgatójához, Conrad von Mandachhoz fűződő barátsága kedvéért

¹ RÓZSAVÖLGYI, 2009.

² Közél- és távol-keleti szobrok, ékszerek, fali festmények stb.

³ Szőnyegek, bútorok, ötvöstárgyak, miseruhák stb.

⁴ Főként német és itáliai alkotások.

⁵ Az egyesület 1926-ban Művészeti Múzeumok Barátainak Egyesületére változtatta nevét, ennek Delmár alelnöke volt.

⁶ *Denkmäler des Ungarischen Mittelalters in der Schweiz*. Budapest, 1941. Kétnyelvű kiadvány.

⁷ Főként az Iparművészeti Múzeumban. Ld. bővebben: RÓZSAVÖLGYI, 2010. 177–181.

⁸ Ld. 1., illetve 7. jegyzet.

⁹ *Kunst und Kunstgewerbe*. Sonderausstellung. Kunstmuseum, Bern, 1939/1940.

vitte-e külföldre gyűjteményének darabjait, vagy tudatosan, egyfajta előérzettől vezérelve, zsidó származása miatt próbálta a világháború pusztítása elől minél biztonságosabb helyre juttatni. Mindenesetre a berni adattárban talált dokumentumok több szempontból megvilágítják ezt az időszakot (2. forrás), a gyűjtemény sorsát, így a forrásanyag segítségével rekonstruálható a gyűjtemény felbomlása is. Az Iparművészeti Múzeum adattárában, hazai levéltárakban és más külföldi múzeumokban, például a clevelandi Museum of Artban őrzött iratokkal együtt teszük lehetővé a széleskörű vizsgálatot, kutatást. Míg a gyűjtemény kialakulása nehezen rekonstruálható és szinte csak adatfoszlányok állnak rendelkezésre, addig – bizzar módon – a források, levelezések alapján a széthullásáról szinte tökéletes képet alkothatunk.

A berni dokumentumok alapján tudjuk, hogy gyűjteménye egy részére Delmár 1938. november 28-án kiviteli engedélyt kapott Bernbe gróf Zichy Istvántól, az Országos Magyar Történeti Múzeum főigazgatójától.¹⁰ A kiállítást a katalógus alapján 1939–40-ben rendezték meg,¹¹ majd utána folyamatosan meghosszabbították a tárgyak kiviteli engedélyét, évente többször is.¹² Ez részben a háborús veszély miatt, mely a szállításnál komoly gondokat okozhatott volna, részben pedig a Kunstmuseum kifejezett kérésére történt (3. és 4. forrás). A berni múzeummal való rendszeres levelezésből tudjuk, hogy Delmár az 1938–1941 közötti években mikor és hol tartózkodott Európában, ismerjük a Svájcba került tárgyak listáját, a kiállításhoz kapcsolódó tennivalókat: műtárgyak szállítását, csomagolását, elhelyezését, biztosítását, a katalógus számára róluk készítendő fotókat, a múzeumi térben való elhelyezésüket, a vámügyet, a számlák kifizetését stb.¹³

Delmár 1941. május 19-én Bernben meghatalmazta¹⁴ Budapesten tartózkodó rokonát, dr. Popper Lászlónét, hogy nevében járjon el műtárgyai kiviteli engedélyével (vámügyével) és egész magyarországi vagyonával kapcsolatban felmerülő bármilyen jogi ügyben. Delmár 1941 októberében hagyta el Európát,¹⁵ és végül az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. A műtárgyakat a berni múzeum eközben folyamatosan kiállította, egy részüket pedig becsomagolva a berni vámmentes övezetben tartották. Delmár végül több részletben Svájcból az Egyesült Államokba szállíttatta műtárgyait.¹⁶ Érdemes megemlíteni, hogy még az 1930-as években adta kölcsön a gyűjtő a bécsi Staatliches Kunstgewerbemuseumnak iszlám textilgyűjteményét, melyet 1938-ban visszakért a múzeumtól. Pontosán nem tudni, hogy ezek mikor érkeztek Svájcba, de 1947 során kiállítást rendeztek a

¹⁰ Ausstellung Sammlung Dr. Delmar Budapest, 1939/1940 (iratanyag). Kunstmuseum, Bern. Adattár. Jelzet nélkül.

¹¹ Ld. 9. jegyzet.

¹² A kutatás ezzel kapcsolatban még folyik, ezért hiteles adatok még nem állnak rendelkezésünkre.

¹³ Ld. 10. jegyzet.

¹⁴ Ld. 10. jegyzet. A meghatalmazás magyarul: VII. 180. Cégbíróság. Fleischmann Antal, Cg 5236, Budapest Főváros Levéltára. 210–211. Innen ismerjük a meghatalmazás megírásának időpontját.

¹⁵ Ausstellung Sammlung Dr. Delmar Budapest, 1939/1940 (iratanyag). Kunstmuseum, Bern. Adattár. Jelzet nélkül. 1941. október 20. Lisszabon.

¹⁶ 1945. szeptember 15-én és 1947. december 18-án „indultak” a szállítmányok. Ld. a 10. jegyzetet is.

darabokból,¹⁷ így ezek csak a harmadik szállítmány műtárgyai között érkeztek meg 1948-ban New Yorkba (6. forrás).¹⁸ A műtárgyak egy részét a múzeum műkereskedőknek küldte el eladás céljából, melyre Delmár hatalmazta fel őket, így Kölnbe a Lempertz- (8. forrás) és New Yorkba a Blumka Aukcióházba. Hálája jeléül Delmár két szobrot adományozott a múzeumnak: a *Szent Püspököt* adójóváírás során és a *Szent Flóriánt* ábrázoló faszobrot (9. forrás).¹⁹

Az Egyesült Államokba megérkezett műalkotásokat Delmár jórészt eladta amerikai múzeumoknak: a clevelandi Museum of Artnak Raphael Stora műkereskedőn keresztül (5. és 7. forrás), a washingtoni Dumbarton Oaks Collectionnek és a bostoni Museum of Fine Arts-nak. Delmár halála után pedig végrendelete végrehajtói a még a berni múzeumban levő műtárgyakat a londoni Sotheby's Aukcióház segítségével értékesítették. Magángyűjtőkhöz is kerültek alkotások, ám arról egyelőre nincs tudomásunk, hogy Delmár mit tartott meg magának gyűjteményéből, így a külföldre került műalkotások töredékének ismert csak jelenlegi őrzési helye.

A teljességhez hozzátartozik, hogy ezzel párhuzamosan a Magyarországon maradt gyűjteményrész 1940, illetve 1944 során a Magyar Történeti Múzeum Iparművészeti Tárában lett letétbe helyezve.²⁰ A fentebb már említett meghatalmazással Delmár megbízottja és egyben rokona 1947 és 1948 során számos tárgy kiadását kérte a múzeumtól. Delmár Emil egyik levele, melyet Voit Pálnak, az Iparművészeti Múzeum főigazgatójának írt 1948-ban,²¹ híven tükrözi a gyűjtemény felbomlásának sajnálatos okait: „...Vagyoni viszonyaim a háború folyamánaképp lényeges változáson mentek át. Ami régen a gyűjtő szenvedélye volt, az most egyedüli vagyonom. Megélhetésemet és rokonaim támogatását biztosítandó a következő műtárgyaimra kérek kiviteli engedélyt...”. A levélrészletből egyértelművé válik, hogy a gyűjtemény felbomlása végső soron nem azért történt, mert az egyes műtárgyak különböző országokban voltak – hiszen így is Delmár tulajdonát képezték –, hanem azért, mert Delmár Emil kénytelen volt megválni tőlük.

A múzeumban letétként maradt műtárgyak sorsa külön tanulmányt érdemelne, összefoglalóul csak annyit jegyeznék meg, hogy ezek egy része jelenleg több múzeum, illetve Delmár magyarországi örökösének tulajdonában található.

A kiragadott források rávilágítanak a gyűjtemény felbomlásának folyamatára, ennek okaira, és bepillantást engednek a második világháború alatt a háttérben húzódó eseményekre, folyamatokra, melyek nemcsak a művészettörténet, hanem más történettudományi terület érdeklődésére is számot tarthatnak.

¹⁷ Altislamische Stoffe des 9–12 Jahrhunderts. Ausstellung. Kunstmuseum Bern, 1947. szeptember 13–november 9.

¹⁸ 1948. április 27-én. A textileket a clevelandi Museum of Artnak adta el Delmár, valószínűleg 1951 folyamán. Erről tanúskodik egy levél, melyet Delmár küldött a Kunstmuseumnak New Yorkból 1952. január 6-án. Ld. 10. jegyzet.

¹⁹ 1949-ben a múzeum értékesítette a Pia antikvitáson keresztül.

²⁰ Iparművészeti Múzeum, adattár. Delmár Emil letéti iratanyaga. Jelzet nélkül.

²¹ Ld. 20. jegyzet.

Források

1.

A berni Kunstmuseum levele dr. Delmár Emilhez

Bern, 1938. szeptember 23.

(*Kunstmuseum, Bern, jelzet nélkül*)

A múzeum örömmel fogadja Delmár gyűjteményét, mellyel sajátjukként fognak bánni.

()²²

Sehr geehrter Herr Doktor,

Ich bestätige Ihnen den Empfang Ihrer Zuschrift vom 21. ds. Nebst zwei Beilagen und danke Ihnen herzlich für die uns bewiesene Sympathie. Vir freuen uns Ihre schöne Sammlung in unserem Museum aufstellen zu können und wissen Ihre Opferwilligkeit finanzieller Art gebührend zu schätzen. Ich hoffe, dass sich die internationalen Vorkommnisse der Uebersendung Ihrer Kunstwerke nicht in den Weg stellen werden. Wir werden Ihr Kunstgut mit ebensolcher Sorgfältigkeit behandeln, wie unsere eigenen Kunstwerke. Immerhin muss ich Sie darauf aufmerksam machen, dass wir im Falle höhere Gewalten eintreten sollten (Krieg usw.) jede Verantwortung für den Bestand der uns anvertrauten Kunstwerke ablehnen müssten. Zum § 2. Ihrer geschätzten Zuschrift nehme ich an, dass Ihre Versicherung jeden Schaden im Falle von einer euersbrunst und von Wasserschaden decken würde und dass die einzelnen Werte genau für jedes ausgeliehene Werk darin bezeichnet sind. Es wäre in Ihrem Interesse, dass Sie uns eine Abschrift Ihrer Versicherungs-Police zukommen lassen, weil wir zwar keine Verantwortung Ihnen gegenüber übernehmen, aber doch im Schadensfalle über die Höhe der Verluste orientiert sein sollten.

Mit dem Ausdruck vorzüglicher Hochachtung
Für das Kunstmuseum Bern
Der Konservator

---

²² Címzés (dr. Delmár Emilnek).

2.

Dr. Delmár Emil levele a berni Kunstmuseum igazgatójának²³

Párizs, 1939. március 26.

(Kunstmuseum, Bern, jelzet nélkül)

Delmár a kiállításról ír a politikai helyzet kapcsán és felajánlja ajándékként Szent Flóriánt ábrázoló szobrát.

Sehr Verehrter Herr Professor!

Auf Ihren w. Brief in Bezug auf Eröffnung der Ausstellung zurückkommend, wäre diese für mich, ind ich glaube auch für Sie eine wichtige Angelegenheit, und wäre es schade, wenn sie nach so viel Arbeit u. Opferwilligkeit beiderseits, nicht zu Stande käme.

Die Sicherheit meines Eigentums, ist zwar nur meine Sache, ich habe aber von Anfang an so viel Verständnis, verehrter Herr Professor, bei Ihnen gefunden, dass ich überzeugt bin, dass Sie mein diesbezügliches Interesse würdigen.

Ich suche die beiden Standpunkte, u. zw. Ermöglichten der Ausstellung und Sicherheit d. Eigentums in Einklang zu bringen, und bin nach reiflichen Ueberlegung zu folgendem Ergebnis gelangt.

Niemand kann wissen, auf welches Land die deutsche Politik sich demnächst richten wird. Die Wahrscheinlichkeit spricht für den Osten: meine Heimat, Rumänien, Polen. – Es steht daher der Eröffnung nichts im Wege.

Sollten Sie, oder ich später einmal der Meinung sein, dass eine Gefahr drohe, kann die Ausstellung wann immer geschlossen werden. – Falls hierdurch dem Museum ein Schaden entsteht (unverkaufte Kataloge etc), werden sie durch mich ersetzt.

Ausserdem mache ich dem Museum die Holzstatue d. heil. Florian v. Jakob Russ zum Geschenk, wenn ich durch zeitgemässe Fürsorge seitens des Museums wieder in den unbeschädigten Besitz meiner Sachen gelange. – Selbstredend gehen Verpackung und Fracht sowie event. Begeleitung auf meine Kosten u. Risiko.

Im Falle der vorzeitigen Schliessung der Ausstellung halte ich also das Museum schadlos, jedes Risiko u. Spesen gehen zie Sie schreiben zu meinen Lasten, und ist das Museum daran interessiert, dass ich vor Schaden bewahrt werde.

Sollte nur der leicht versendbare erste Teil gerettet werden werde ich dem Museum auch meine Erkenntlichkeit beweisen.

Ich hoffe, dass dieser Vorschlag Ihre w. Zustimmung erlangt, u. erwarte ich gerne Ihre werthe Entscheidung.

Mit dem Ausdruck meiner vorzüglichten Hochachtung,
sig. E. Delmar.

Wohin die Sachen im Ernstfalle gesandt werden sollen lässt sich zw. Im Vorhinein nicht sagen, die Nähe der franz. Grenze spricht aber für Frankreich.

---

²³ Conrad von Mandach.

3.

Dr. Delmár Emil levele a berni Kunstmuseum igazgatójának

Budapest, 1940. január 19.
(*Kunstmuseum, Bern, jelzés nélkül*)

Delmár Emil műtárgyai kiviteli engedélyének meghosszabbításához igazolást kér a berni Kunstmuseumtól.

()²⁴

Sehr Verehrter Herr Professor!

Soeben erhalte ich die Information, dass die Ungar. Nationalbank im Prinzip bereit ist, den Termin der Ausfuhrbewilligung meiner in Bern befindlichen Kunstgegenstände zu verlängern. Ich muss nur beweisen, dass ich dieselben nicht verkauft habe. Hierzu genügt sine Bestätigung seitens des Museums, dass die dem Museum übergeben Gegenstände sich auch derzeit dort befinden.

Für die Vorweisung dieser Bestätigung habe ich bis zum 1. Feber zu sorgen. Da die Postverbindung derzeit infolge Schneefall, Censur etc. sehr langsam ist, möchte ich Sie höfl. ersuchen mir diese Bestätigung möglichst postwendend zu schicken, u. zwar entweder in Form einer Abschrift der seinerzeitigen Bestätigungen, oder der Einfachkeit halber vielleicht auf einem KatalogExemplar vermerkt in Form von ungefähr folgender Klausel:

„Das Kunstmuseum bestätigt, dass die im Katalog /oder Duplikat Empfangsbestätigung/ angeführten uns von Dr. E. Delmár am x., ten als Leihgabe übergebenen Gegenstände sich auch derzeit in der Verwarung des Museums befinden.“

Ich hoffe, dass der möglichst umgehenden Erledigung meines Ansuchens nichts im Wege steht, und verbleibe mit dem Ausdruck meiner vorzüglichen.

Hochachtung,
Dr. E. Delmar²⁵

Herrn Professor C. v. Mandach
Kunstmuseum Bern

---

²⁴ Delmár Emil neve és címe.

²⁵ Delmár saját kezű aláírása.

4.

A berni Kunstmuseum igazgatójának levele
dr. Delmár Emilhez

Bern, 1940. szeptember 7.
(Kunstmuseum, Bern, jelzés nélkül)

A múzeum kéri Delmárt, hogy műtárgyainak kiviteli engedélyét hosszabbítsa meg egy évvel.

Herrn Dr. Delmar
Hotel du Glacier, Grindelwald

Sehr geehrter Herr Doktor,

Angesichts der Tatsache, dass die Ihnen von der ungarischen Nationalbank erteilte Bewilligung zur Belassung Ihrer Kunstsammlung in unserem Museum am 30. September nächsthin ausläuft, möchten wir Sie hiemit dringlich ersuchen, diese Bewilligung noch um ein weiteres Jahr verlängern zu lassen, da es unser grosser Wunsch ist, Ihre Sammlung weiterhin bei uns auszustellen und damit der öffentlichen Besichtigung zugänglinh zu machen. Wie Ihnen bekannt, musste das Museum infolge der politischen Ereignisse während längerer Zeit geschlossen werden und auch sonst lagen zeitweise unvorhergesehene Umstände vor, die es uns nicht erlaubten, die Sammlung in der Weise zur Scau zu bringen, wie sie es verdiente und wie wir es allgemein gewünscht hätten. Ursprünglich war ja gemeinsam eine zweijährige Ausstellung Ihrer Sammlung geplant, was auch in der Aufschrift des eigens zu diesen Zwecke ausgearbeiteten Kataloges zur Aeusserung gelangt war. Infolge des Krieges konnte leider bisher dieser Zweck nicht erreicht werden. Auch wären natürlich die mit der Ausstellung der Sammlung und der Ausgabe des Kataloges verbundenen Spesen nicht gedeckt, wenn Sie gezwungen wären, diese Sammlung schon Ende dieses Monats zurückzuziehen. Es sind aber in der Hauptsache nicht finanzielle Ueberlegungen, die uns veranlassen, Sie zu bitten, Ihre Sammlung auf ein weiteres Jahr hinbei uns zu belassen, sondern in erster Linie der hohe künstlerische Wert, den wir ihr beimessen. So hatte der Ordinarius der Universität Bern für Kunstgeschichte, Herr Professor Dr. Hahnloser, der zugleich Mitglied unserer Direktion ist, im Verzeichnis der Vorlesung über die Werke Ihrer Sammlung angekündigt, die dann leider, weil die Sammlung demals nicht ausgestellt bleiben konnte, verschoben werden musste. Herr Prof. Hahnloser gedenkt nun, diese Vorlesung im kommenden Wintersemester 1940/41 nachzuholen und es wäre ihm natürlich ausserordentlich peinlich, wenn er sie ein zweites Mal absagen müsste. Er hofft auch, dass diese Vorlesung Anregung zur Wissenschaftlichen Bearbeitung einzelner Stücke Ihrer Sammlung sein wird. Damit das möglich ist, muss natürlich die Sammlung noch mindestens ein Jahr hier bleiben und ausgestellt werden können.

Wir hoffen sehr, dass es Ihnen gelingen wird, von der ungarischen Nationalbank die geforderte Bewilligung zu erhalten, und wir danken Ihnen zum voraus für Ihre dahin gehenden Bemühungen.

Mit Hochschätzung,
Für die Direktion des Kunstmuseums Bern der Präsident
der Konservator

5.

**R. Stora műkereskedő levele Helen S. Foote-nak,
a clevelandi Museum of Art-ba²⁶**

New York, 1947. május 27.
(*Cleveland, Museum of Art, 48.359-es leltári számú
műtárgyhoz tartozó irat*)

Delmár Emil műtárgyainak eladása a múzeum számára.

()²⁷

Dear Miss Foote,

Mr. Milliken²⁸ asked me to let you know that I am shipping to the museum two plaques: one in bronze by Ludwig Krug, signed L. K., and dated 1515, representing Adam and Eve. On the reverse is the date 1518, which is the date of the casting. (...) The other plaque is made of Kehlheimer stone, and representing: Christ at the Mount Olives, by Adolf Daucher (Augsburg, beginning of the 16th. century).

(...)

It is understood with Mr. Milliken that I am sending you these pieces with the arrangement that the definite purchase will not be made before eight (8) months from now. Dr. Emil Delmar, the owner, has agreed to wait until that date for your answer.

(...)

Believe me,
Yours truly,
R. Stora²⁹

---

²⁶ A clevelandi Museum of Art szíves közlése alapján.

²⁷ Stora címe, alatta a múzeumé.

²⁸ A clevelandi Museum of Art második igazgatója volt 1930 és 1958 között.

²⁹ Raphael Stora saját kezű aláírása.

6.

Dr. Delmár Emil levele a berni Kunstmuseumnak

New York, 1948. május 9.
(*Kunstmuseum, Bern, jelzés nélkül*)

Delmár a New Yorkba szállított műtárgyaival kapcsolatosan ír, illetve, hogy mik a szándékai a Bernben maradt műalkotásokkal.

(...)³⁰

Sehr Verehrter Herr Professor,

Vielen herzlichen Dank für Ihren w. Brief vom 23 April datiert, aber erst vorgestern hier eingetroffen, ebenso für die liebenswürdige Erledigung meiner Bitte bezügl. einer neuerlichen Sendung.

(...)

Bez. der Tonschalen und der Porzellanvase möchte ich, da alle 3 Stücke beschädigt sind, womöglich die Sachen in der Schweiz verkaufen. Ein hiesiger Händler fährt über Sommer dorthin; wäre es möglich dass er diese Stücke dort besichtigt? Auf jeden Fall will ich trachten Ihrem genäusserten Wunsch nachzukommen.

(...)

E. Delmár³¹

7.

**Dr. Delmár Emil levele Mr. Millikennek,
a clevelandi múzeum igazgatójának³²**

1953. szeptember 28.
(*Cleveland, Museum of Art, 53.286-os leltári számú
műtárgyhoz tartozó irat*)

Delmár Emil volt műtárgyairól ír, melyeket a clevelandi múzeum őriz.

„... I was very happy to know that the Hagenauer Christ on the Pillory, one of my favourite pieces, will have a lasting place in your museum, especially since such an important part of what I was able to save from my collection is now there...”³³

---

³⁰ Levél kelte, Delmár Emil címe.

³¹ Delmár Emil saját kezű aláírása.

³² A clevelandi Museum of Art szíves közlése alapján.

³³ Bővebben ld. 7. jegyzet.

Dr. Delmár Emil levele a Kunstmuseum igazgatójának,
Max Hugglernek

Bécs, 1956. augusztus 19.
(Kunstmuseum, Bern, jelzés nélkül)

Delmár kéri néhány faszobra becsomagolását és elküldését, illetve ajándékozásról is szó esik.

()³⁴

Herrn Professor Dr. Max Huggler³⁵
Kunstmuseum, Bern

Sehr geehrter Herr Professor,

Ich habe eine ergebene Bitte an Sie bez. der in Ihrem Depot befindlichen Kunstwerke aus meinem Besitz. Bevor ich die Bitte ausspreche, muss ich um Ihre gütige Nachsicht bitten die Gastfreundschaft Ihres Museums so lange in Anspruch genommen zu haben.

Ich möchte Sie ersuchen die folgenden Holzskulpturen /Nummern laut meinem s. Z. Katalog der Ausstellung im Kunstmuseum/ an die Speditionsfirma (...) für Kunsthaus Math Lempertz gut verpackt versenden zu lassen: 26. Auferstehender Christus, 27. Knieende Magdalena, 29. Stehende Magdalena, 30. Relief, Enthauptung Johannes d. T.

Ich nehme an, dass die Kisten in denen die Stücke ankamen noch vorhanden und brauchbar sind. Falls nicht, so bitte ich solche anfertigen zu lassen, und mir die Kosten zwecks Begleichung mitzuteilen.

Die Firma Lempertz teilte mir mit, dass sie die Objecte im September in Händen haben muss falls sie zu ihrer November-Auktion eingeteilt werden sollen. Da ich Lempertz, sowie den Spediteur verständigen muss, wäre ich Ihnen besonders dankbar für eine Mitteilung, wann ungefähr mit der Absendung zu rechnen ist.

Ich habe s. Z. bereits die Holzskulptur No. 28 St. Florian, dem Museum zum Zeichen meiner Anerkennung gewidmet. Darf ich dem Museum noch No. 28 Heiliger Bischof, Schule Hans Leinberger als weiteres Zeichen meiner Dankbarkeit widmen?

Bez. der noch verbleibenden 3 Stücke: Marmorbüste eines bärtigen Mannes, Venedig, 16. Jhdt, wahrscheinlich Tintoretto, etwa 20 Jahre vor dem Selbstportrait im Louvre, sowie die 2 persischen Schalen werde ich mir erlauben im Laufe des Winters Ihnen zu schreiben.

()³⁶

E. Delmár³⁷

³⁴ Delmár Emil címe.

³⁵ Svájci származású művészettörténész, a berni egyetem professzora. A berni Kunstmuseum igazgatója volt 1944-1965 között.

³⁶ Elbúcsúzás.

³⁷ Delmár Emil saját kezű aláírása.

9.

Dr. Delmár Emil levele a berni Kunstmuseum igazgatójához

1956. december 25.
(Kunstmuseum, Bern, jelzés nélkül)

Delmár Emil egy szobrot ajándékozna a berni Kunstmuseumnak, melyet leírna az adójából.

Sehr verehrter Herr Professor,

Ich habe sehr bedauert Sie anlässlich meines kurzen Aufenthaltes in Bern nicht angetroffen zu haben. Für das nahende neue Jahr erlaube ich mir meine besten Wünsche für Sie und Ihr Museum auszusprechen.

Ich hätte auch eine Bitte. Bei Anfang des Jahres habe ich meine Steuererklärung in USA abzugeben. Ich habe zwar kein Einkommen, und lebe vom Verkauf meiner Sammlung, aber auch dies ist hier steuerpflichtig. Dagegen bin ich berechtigt Schenkungen an Museen in Abzug zu bringen, nur muss man im gegebenen Falle eine Bestätigung und Bewertung seitens des Museums beibringen mit kurzer Beschreibung des Objectes. Darf ich mir die Bitte erlauben mir eine solche Bestätigung bez. der Ihrem Museum geschenkten Holzskulptur „Heiliger Bischof, Schule d. Hans Leinberger, Niederbayerisch Anf. 16. Jahrhundert“ gütigst senden zu wollen?

Als Bewertung würde ich Sw. Frchs. 1200,- vorschlagen, das meinem Einkaufspreis entspricht.

Mit dem Ausdruck meiner besonderen Wertschätzung.

Ihr ergebener
Dr Emil Delmar³⁸

---

³⁸ Delmár Emil saját kezű aláírása.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- RÓZSAVÖLGYI 2009 RÓZSAVÖLGYI Andrea: *Delmár Emil magángyűjteménye svájci források tükrében*. In: *Lymbus*. Főszerk. UJVÁRY Gábor. Bp., 2009. 221–230.
- RÓZSAVÖLGYI 2010 RÓZSAVÖLGYI Andrea: *Delmár Emil műgyűjtő művészettörténeti kapcsolatai*. In: *Ars Perennis*. Szerk. TÜSKÉS Anna. CentrArt Egyesület, Budapest, 2010. 177–181.

Ifj. Horthy Miklós¹ tanúvallomása a Capri szigeti amerikai főhadiszálláson

Ifj. Horthy Miklós a következőket írta lányainak 1945. szeptember 24-én: „Röviden elmondom nektek, kitérők nélkül, mi történt velem tavaly október 15-e óta, amikor a Gestapo elfogott, szégyenszemre Budapest közepén. Majdnem eszméletlen állapotban voltam, amikor zsákba gyömöszöltek és utána repülővel Bécsen keresztül a mauthauseni koncentrációs táborba vittek. Ott én, mint politikai fogoly, hat hónapig voltam magánzárkában, a krematórium fölött és minden percben vártam, hogy kivégezzenek; éheztem és rossz bánásmódban részesültem. [...] Amikor az oroszok közeledtek, a németek Dachaubá vittek, majd amikor az amerikaiak előre törtek, engem tovább az innsbrucki táborba vittek. Két nappal később 150 másik politikai fogollyal együtt, [...] továbbvittek minket Dél-Tirolba, ahol Himmler parancsára ki kellett volna, hogy végezzek bennünket. Nekünk hajszálon múlt, hogy sikerült megmenekülnünk. Az amerikai 5. hadsereg május 4-én szabadított ki bennünket és Capri szigetére szállítottak, ahonnan legalább szabad emberként Rómába vittek.”²

Az amerikaiaknak tett, Capri szigetén jegyzőkönyvezett tanúvallomása is megerősíti a később lányainak írt, fent idézett levelében található információkat. A Klebelsberg-ösztöndíj támogatásával 2009-ben végeztem levéltári kutatómunkát a brit Nemzeti Levéltárban, a The National Archives-ban. Kutatásaim során bukkantam rá a War Office iratai között az alább közölt dokumentumra. A dokumentum mellett semmilyen magyarázó szöveg vagy kísérőlevél nem szerepelt. A fedőlappal együtt nyolcoldalas dokumentumot eredetileg kézzel írták vonalas papírra, jó angolsággal, és a lapok oldalán lévő lyukasztás arra utal, hogy valamilyen gyűrűs mappából származnak. A dosszié fedőlapján szerepel továbbá a PRO Prime Ministers Office bélyegző is, ami azt jelentheti, hogy vagy ott is őriznek belőle egy példányt, vagy onnan került a WO iratai közé.

A Capri szigetére szállított foglyok az amerikaiak őrizetében maradtak és várták, hogy az amerikai főhadiszállásról érkezett tisztek kihallgassák őket, és tisztázzák szerepüket a háborúban.³ Feltételezésem szerint ifj. Horthy Miklós alábbi tanúvallomása is egy kihallgatás során készült. Tanúvallomását a végén aláírta, és az oldalakat kézjeggyével szignálta.

---

¹ Ifj. Horthy Miklós (1907–1993).

² Ifj. Horthy Miklós levele lányaihoz. Róma, 1945. szeptember 24.

³ SZILÁGYI–SÁRINGER, 2002. 132.

Forrás

STATEMENT OF NICHOLAS DE HORTHY (Junior)
(2nd son of Regent of Hungary)

Capri
31 May '45

Statement of: De HORTHY Nicholas Jr.
Hungarian Minister to Brazil till May 1942.⁴

I am the Second Son of Admiral Nicholas De HORTHY, Regent of Hungary. Until May 1942, I was Hungarian Minister to Brazil. At this time relations have broken off between Hungary and Brazil and in Oct 10 that year I returned to Hungary.⁵ From the date of my return to my Country until 1 Jan. 1944 I held no official position in the Country. On 1 Jan 44 I was given an appointment of Secretary of State to my father.⁶ On 19 March 44 the German Forces occupied Hungary. At this time I was residing at the Royal Palace where my father was residing in Budapest. During 1944 I made various contacts, and one was with an Agent from the Yugoslavian Government. This Agent I was informed wished to see me, but owing to the German S.S. spies it was not possible for an interview to take place at the Palace. Accordingly arrangements were made that I should meet this agent at the Villa of a friend of mine – Major BORNEMISSZA⁷ – just outside the City. On the evening of 5 Oct 44 I kept the appointment but the agent failed to turn up. On 15 Oct 44 however, other arrangements were made and I visited the office of my friend in the centre, Budapest to have an interview with the Yugoslavian Agent. I went with three personal guards who remained downstairs, and I went up to the office on a floor above. The Agent and another man came in and I was handed a document which was written in Croatian and I asked BORNEMISSZA to translate it for me. The door bell rang and my friend went out to answer it. Suddenly I heard "Hands Up" shouted in German then about 10 or 12 German Gestapo men came rushing into the office.⁸ All were armed either with machine pistols or revolvers I jumped up and stood against the

⁴ A kormányzó másodszüllött fia, ifj. Horthy Miklós 1942 októberében tért haza Brazíliából, ahol rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter minőségben tartózkodott 1939 és 1942 között.

⁵ Brazília az amerikai államok külügyminisztereinek III. konferenciája határozatai értelmében megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a tengelyhatalmakkal, Magyarország pedig szolidaritásból 1942. május 2-án Brazíliával. Ifj. Horthy Miklós 1942. szeptember 16-án indult haza Rio de Janeiróból. In: SZILÁGYI–SÁRINGER, 2002. 37–50.

⁶ Ifj. Horthy Miklós a kormányzó melletti ún. kiugrási irodában tevékenykedett. Kinevezési okmányait 1943. december 31-én kapta meg. In: SZILÁGYI–SÁRINGER, 2002. 118.

⁷ Bornemissza (Schmidt) Félix, vitéz (1895–1969). A Nemzeti és Szabad Kikötő igazgatója; 1944. október 15-én ifj. Horthy Miklóssal együtt fogták el és hurcolták Mauthausenbe Eskü téri (az Erzsébet híd pesti hídfőjétől északra található korábbi tér elnevezése, ma Március 15. tér) hivatalából. In: HORTHY, 1990. 304., 397.

⁸ 1944. október 15-én, a kiugrási kísérlet napjának reggelén a hírhedt Skorzeny-kommandó rabolta el ifj. Horthy Miklóst, hogy később ezzel megsarolják a kormányzót. GERGELY–IZSÁK, 2000. 221.

wall and drew out my pistol. I then realized that resistance would be of no avail and they then unarmed me. I was then held and my hands handcuffed behind me. One man then began to beat me over the head with a rubber truncheon and gave me about 8 severe blows, which badly hit my head and shouting “HORTY SWINE”. Blood streamed over my face. I struggled violently against them but they continued to beat me – no doubt enjoying this and to make me unconscious so I should not shout for help. They then took a large sack and pulled it down over my head and shoulders.⁹ I was carried out of the office and downstairs by fire of the Gestapo. *Major BORNEMISSZA was also arrested.¹⁰ On the way down I heard a few shots but naturally could not see anything. I was put into the back of a waiting lorry and the sack was removed. I was held down on the floor. A big crowd had gathered and were being held back by the Gestapo and S.S. I called for help but nobody came to my assistance. The lorry then drove through the city turned and twisted no doubt to make it impossible for me to recognise the route. After about 20 minutes we arrived at a field outside the city where there was a German J.U. 52¹¹ transport plane waiting with engines running. Major BORNEMISSZA and myself were put on the plane, which after manoeuvring came onto a landing strip and then took off. After a trip of about an hour the plane landed at VIENNA Airport. We were taken away in another lorry and after await of an hour or so outside a Villa in VIENNA we were taken to the Concentration Camp at MAUTHAUSEN¹² near LINZ. By this time one of the Gestapo had stolen my wallet with my money and papers. It appeared that they had been prepared for my beating as the man had gauze to swab my wounds, and put bandages around my head.

On arrival at MAUTHAUSEN I was put in cell No 1. next to the S.S. Guards office and BORNEMISSZA in cell No 5.

I was kept at this Camp six month till 15 April 45. About 10 days later I was interrogated in an office of the Prison by a man – I do not know. But he came from Budapest- he was in civilian clothes and may be from the Gestapo. The interrogation continued for two days and my statement was typed out. During the interview I was shown a newspaper in which it stated that my father the REGENT had negotiated for Armistice with Russia and a new NAZI Government was being formed.

Apart from this interrogation I was kept in solitary confinement in my cell the remainder of the time. On some days I was allowed out for 20 minutes walk in the evening, after dark, always accompanied by two Gestapo men who were kept specially there to look after me. I was treated by the S.S. Guards and Kalfactoré¹³ as an ordinary prisoner. After sometime in this solitary confinement I became

---

⁹ Otto Skorzeny úgy emlékszik, hogy szőnyegbe csavarva vitték el egy teherautón. In: SZILÁGYI–SÁRINGER, 2002. 129.

¹⁰ [Ezt a csillaggal jelölt mondatot a lap margójára írták függőlegesen, beszúrásként erre a helyre.]

¹¹ Junkers 52: német személy- és teherszállító repülőgéptípus.

¹² A mauthauseni koncentrációs táborban olyan fontos foglyokat őriztek, akikről úgy gondolták, hogy később túszként felhasználhatják, pl. Kállay Miklós volt miniszterelnököt is. In: SZILÁGYI–SÁRINGER, 2002. 131.

¹³ Német kifejezés, jelentése: segélyszolgálatra rendelt fogvatartott.

accustomed to hearing various noises and sounds and was able to interpret their meaning.

On several occasions I heard prisoners whom from their language were Russian and some German, being interrogated in an alcove of the passage outside. There were always blows to be heard and groans from the victims.

About the end of Jan. or beginning of February 45 I came to realise that there were some American and perhaps also English prisoners in the cells. I never saw them but I often heard their voices.

I remember that two or three times some of the prisoners were interrogated in the S.S. Guardroom next to my cell. The interrogations were always late at night from about 11 pm till 2 or 3 in the morning. I used to try to listen to what was going on. Someone told me- I'm not sure who – that the interrogator came specially from Berlin. On some of these occasions I'm sure that the prisoners were tortured. I did not hear beatings but from the sounds I'm sure that they were being tortured in some other way as I heard suppressed cries of pain.

Once I heard one in a crying voice say: "I don't know – how could I know." His voice was broken, and he appeared to be in pain. On these occasions I heard the voice of the Commandant so I'm sure he was present. I have the impression from what I was able to overhear at the interrogations and from other little pieces of information, that these prisoners were members of the Air Force.

In March 1945 one evening I heard a number of people in the prison yard outside my cell. I could hear them moving about and from the different languages I heard spoken they appeared to be a mixture of German, Hungarian, Russian or Slavs. They remained [Sic. remained] there all that night and the next morning when my guards were not watching, I was able for a brief period to get up to my small cell window and look out. There were a large number of prisoners in the yard all dressed in striped prison uniform. They remained the whole of that day and night. In the evening I could hear noises and again and looked out of my window and saw that they were jumping up and down on the spot to keep warm - the weather was bitterly cold and they looked frozen as their clothes were only thin prison uniforms. The following morning, about 10 am the Guards went into the yard and I heard one shout in German "120" (apparently the number of prisoners), I was again able to look out and saw that all the prisoners were being undressed and were standing naked in the bitter cold. Shortly afterwards they were taken away. About two hours later three or four camp prisoners collected up the uniforms and shoes etc and put them in sacks and carried them away. There appeared to be no urgency in this – and I had the impression that the 120 prisoners had not gone for a bath as if they had their clothes would have been required much sooner – but they had gone elsewhere to be executed.

*I know from a friend of mine who had been a prisoner in MAUTHAUSEN, previous to my arrest, that there was a gas chamber in the bathhouse.¹⁴

I heard no shots – but this was just the impression that the whole incident gave me.

During March and the beginning of April 1945 I saw and heard two other similar incidents as this. On one occasion there were about 70 prisoners and on

---

¹⁴ [A csillaggal jelölt részt ugyancsak a lap margójára írták függőleges beszúrásként erre a helyre.]

the other about 50 prisoner [Sic prisoners]. The second incident I think concerned S.S. prisoners.

From what I heard and saw at the prison particularly when I was allowed to take my exercise after dark in the yard outside with my Gestapo Guard, I'm sure that below the Prison was situated the crematorium. My reason for this are as follow.

On occasions I heard the telephone in the S.S. Guardroom next to my cell ring. When it was announced by the Guard I often heard him go outside his door and shout apparently downstairs "Crematorium" and someone would come up and answer the phone. I was however never able to hear the conversation over the phone.

When I have been out for my exercise I have noticed that directly below my cell was a window of a cellar. I was able to look quickly through this window and saw rows and rows of caskets as used for putting ashes of bodies after cremation. I have also seen smoke belching and flames coming out of chimneys at the opposite side of the Prison Block. Near this side was a doorway with steps leading down. One evening when it was dark and I was exercising I saw a prisoner pulling a small cart with a coffin on it through the yard. He went to the doorway of the Crematorium and unloaded. Shortly afterwards I saw him come again with another coffin. I have also smelt a terrible smell of bodies and burning flesh. One day when I looked out of my cell window I saw a lorry pulled up outside directly outside my cell. A man had a casket in his hands and was shaking ashes and bones into the lorry which was then deep with ashes and bones. As he finished a casket he was handed another by his mate who was near the cellar window. This emptying of caskets went on for several days and I know that at least five or six lorry loads of ashes and bones were removed. As each casket was about 9" diameter and about 12" high,¹⁵ and presumably contained the remains of one body each the bones and ashes taken away must have amounted to some thousands of bodies.

I remember on the day I was removed from MAUTHAUSEN 15 April 45, I heard the Commandant in the yard outside say to some prisoners "You will all be shot" – a little later "we will examine the cases and the guilty ones will be shot." I did not see who the prisoners were.

On this day I with two other political prisoners, was transported to DACHAU. I stayed here only ten days and therefore cannot give any information about this Camp. On the tenth day the political prisoners from DACHAU were taken to INNSBRUCK and then onwards to NIEDERDORF. We were in custody of the S.S. who it is believed had instructions to execute all of us, but from the events later, we came safely into the hands of the American Army.¹⁶

---

¹⁵ Az angol inch mértékegység jelölése. 1 inch = 2,54 cm.

¹⁶ „A magyar foglyok visszaemlékezése szerint az olasz partizánok és az amerikai csapatok május 4-én szabadították fel őket. Május elején a kétszáz embert az amerikai hadsereg dzsipeken Veronába szállította, onnan repülőgépen Nápolyba, ahonnan torpedórombolók fedélzetén Capriba és Anacapriba érkeztek.” 1945. augusztus végén Capri szigetéről a magyarok és az osztrákok Rómába kerültek. Ifj. Horthy Miklóst 1945. augusztus 28-án helyezték szabadlábra. In: SZILÁGYI-SÁRINGER, 2002. 132.

Personalities at MAUTHAUSEN¹⁷

- ? STANDARTENFÜHRER¹⁸ – Commandant at MAUTHAUSEN. Age about 50, 5'11",¹⁹ very well built, upright, good looking, grey-blue eyes, clean shaven, normal features, harsh loud voice, native of BAVARIA.²⁰
- (E)
NIEDERMAIR OBERSCHARFÜHRER²¹ In charge of Prison. Age about 24. 5'9", slim, black hair, clean shaven, dark eyes, thin legs, thin face, married to a girl in MAUTHAUSEN. Had bullet in his body near heart. Very brutal and a bully.
- ?
(Nickname "BOKSCH") UNTERSCHARFÜHRER²² Age 24 years, 5'7"-8", slim, dark brown hair, dark eyes, clean shaven, married. Czechoslovakian. [Sic Czechoslovakian]
- ? RUTTENFÜHRER²³ Age 48, looked younger, 5'6", slim build, fair thin hair.

I have read over the above statement – I can understand the English language – It is correct and true to the best of my knowledge and belief.

Nicholas de Horthy jr.

Statement taken down, signature witnessed by Captain N.E. Middleton DAPM 78 Sec²⁴ HB AFHQ²⁵, in 31 May 45.

---

¹⁷ A személyek leírását adja, abban az esetben, ha a nevet nem tudta, kérdőjellel jelzi a forrás.

¹⁸ SS rendfokozat, kb. ezredes, az Oberst katonai rangnak felel meg, 1000–3000 embert vezényelt.

¹⁹ Angol foot (láb) és inch (hüvelyk) mértékegységek jelölése. 1 foot = 12 inches = 30,48 cm, 1 inch = 2,54 cm.

²⁰ Bajorország

²¹ SS rendfokozat, megfelel a német katonai Unterfeldwebel, őrmester rangnak.

²² SS rendfokozat, a német katonai altiszt rangnak felel meg a hadseregben.

²³ Helyesen valószínűleg Gruppenführer, a hadseregben Generalleutnant, vezérezredes.

²⁴ Section, angol-amerikai katonai rövidítés, egység a hadseregben: jelentése szakasz.

²⁵ American Forces Headquarters.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Forrás

Statement of Nicholas De Horthy (Junior), (2nd son of Regent of Hungary) 31 May 1945. The National Archives, Kew, London WO 328/15
WO War Office

2. Szakirodalom

GERGELY–IZSÁK

2000

GERGELY Jenő–IZSÁK Lajos: *A huszadik század története*. Bp., Pannonica Kiadó, 2000. (Magyar századok)

HORTHY

1990

HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Bp., Európa Könyvkiadó, 1990. (Európa História)

1945

Ifj. Horthy Miklós levele lányaihoz.

Ifj. Horthy Miklós levele lányaihoz. Róma 1945. szeptember 24. OL P2066 4. d. 50. d. 96–97. I. In: SZILÁGYI–SÁRINGER, 2002. 249–251.

SZILÁGYI–SÁRINGER

2002

Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia. Szerk. SZILÁGYI Ágnes Judit–SÁRINGER János. Bp., Holnap Kiadó, 2002.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

1976

Magyarország története 1919–1945. Szerk. PACH Zsigmond Pál. Bp., Akadémiai Kiadó, 1976. 1186.

Személy- és helységnévmutató

- Aágh Amand 142, 145
Aarne, Antti Amatus 7
Abdullah bin Hasmi, II. mekkai
serif 102, 103, 104
Absolon Dániel 78
Ad-Darazi, Muhammad bin Iszmail
Nastakin 106
Adamik Tamás 143
Adorján 53
Ágoston Gábor 99
Ahmed, III., oszmán szultán 102
Akhtiófel 24
Alba Iulia 90, 157, 168, 242
Alekszandrosz, III. → Nagy Sándor
Aleppó → Halab
Algéria 105
Ali Szürmeli 102
Almás 53, 54
Alphen, Hyeronimus van 62, 91
Amend, Anja 32
Amerikai Egyesült Államok 272
Amszterdam 58, 59, 60, 61, 62, 67,
68, 70, 71, 72, 88
Anacapri 287
Angerer, Hans 33, 39
Anglia 12, 16, 57, 58, 59, 60, 66, 67,
68, 69, 74–79, 193
Anslaar, Willem 59, 61, 62, 70, 71,
90, 91, 92
Angster család 263
Anne de Foix, francia hercegnő 15,
16
- Apafi Anna (Gilányi Gergelyné)
242, 244
Apafi Mihály, I., erdélyi fejedelem
57, 65, 66, 67, 72, 77, 80, 81, 82
Arab-félsziget 104, 105
Arabia Deserta 105
Arabia Felix 105
Arabia Petraea 105
Argenti, Philip Pandelej 102
Argento, Giovanni Pietro Barone
dall' 101
Asselt, W. J. van 61
Asztalos Mihály 188
Assízia 99, 106
Auber Gyula 265
Augustus, római császár 105, 201
Aull, Otto 43, 44
Avalle, Arco Silvio 9
B. Nagy Margit 158
Babilónia 13, 14, 99, 106
Báder Vilmos 266
Bahil György 120
Bajorország 288
Bajza József 200, 215, 227
Balassa család 111
Balassa Gábor, I. 111
Balló Klára 241
Bánffay Simon 266, 269
Barabási Albert László 100
Bárány György 119
Baranyai (Boronyai) Márton
241–243

Baranyai Dániel 241
Baranyai Márton, ifj. 242
Barta János, ifj. 223
Bartal, Antonius 43
Bártfai Szabó László 53
Bartók István 57, 115
Báthori László 116, 132
Báthory Gábor 111
Báthory István 53
Báthory Zsigmond 53
Batthyány Ádám 111
Batthyány Ferenc, II. 45
Bázel 126, 241
Beccaria Virgil 32
Becker-Cantarino, Bärbel 209
Bécs → Wien
Bejrút 99, 106
Bekker, Balthasar 61, 71, 72
Belgrád → Beograd
Bél Mátyás 115–123
Belgium 57, 77, 78, 79, 84, 85, 87,
88
Benda Bernát 145
Benda Borbála 111
Benke Lőrinc 145
Beograd 97, 100, 101, 102
Berger, Melitta 43, 44
Berlin 57, 58, 59, 60, 61, 66, 67, 68,
72, 73, 77, 78, 84, 86, 87, 115,
286
Bern 271–281
Berzeviczy Albert 247
Bessenyei György 187, 188
Besztercebánya 44, 47, 48, 119
Bethlen család 88
Bethlen Gábor 43, 44, 45, 47, 48,
49, 53, 124
Bethlen Miklós 57, 62, 63, 64, 88
Biegman, Nicolaas H. 105

Birkás Géza 15
Biró János 157, 158, 159, 161, 162,
164, 165, 167, 168, 170, 171,
172, 174
Biró József 157, 158
Bithünia 98, 104
Black, Nancy B. 9
Blumauer, Aloys 192, 209
Boccaccio, Giovanni 14
Bod Péter 57, 61, 62, 119, 242, 243
Bogdán István 112
Boissevain, U. Ph. 127
Bon, Andrea 16
Boneau, Margarine 70
Bonfadini, Antonio 10
Bonfini, Antonio 117, 129
Borsa Gedeon 15
Bornemissza (Schmidt) Félix 284
Boszra 105
Božich, Mlownjk 121
Bozrah → Bozra 107
Bozzay Réka 57, 88
Brandenburg 77
Brazília 284
Brunate 8, 11
Buda → Budapest
Budapest 66, 76, 97, 100, 101, 192,
210, 224, 249, 255, 263, 272,
276, 283, 284, 285
Buettner-Wobst, Theodor 127
Bujtás László Zsigmond 57, 61
Bunatová, Marie 29, 31
Bursa 104
Bursza → Bursa
Busku Anita Andrea 247, 248
Buti Celesztin 142, 125
Búza 53
Caesar, Iulius 201, 202
Cahen, Claude 106

Candale-i Anna → Anne de Foix
Canning, George 202, 209, 230
Cantoclarus, Carolus 117, 127, 128
Caprara, Aeneas 102
Capri 283, 284, 287
Castellione, Sebastiano 120
Chaptal, Jean-Antoine 197, 223, 224
Chateaubriand, François-René de
190, 192, 209
Choque, Pierre 15, 16
Chur 76
Cicero, Marcus Tullius 201, 221,
251, 252
Clément, Jean-Paul 209
Cleronome, Giorgio 101
Cleronome, Matthia 101
Cleveland 272, 273, 278, 279
Cluj Napoca 157, 164, 165, 166,
168, 241
Coccejus, Johannes 61
Colyer, Jacob 87
Commelin, Casparus 72
Como 8, 12
Compton, Henry 66
Coron → Koróni
Craanen, Theodor 61, 62, 72, 73
Crescentia 7
Curtius Rufus, Quintus 126
Csáky István, id. 53
Csáky István, ifj. 53, 54
Csáky Istvánné → Wesselényi Anna
Csáky László 53
Csáky Zsigmond 160
Csepreg 46, 118
Csepregi Zoltán 120
Csíki Tódor 173, 174, 178, 180
Csorba Csaba 242
Csorba László 248
Csörsz Rumen István 142, 143, 241

Csupord Incze 145
Dachau 283, 287
Damaszkusz 99, 106, 267
Dán Róbert 118
Danckerts, Cornelis 61
Dánia 74
Dante Alighieri 14
De Beauvais, Vincent 10
De Boor, C. 127
De Coinci, Gautier 10
De Ruyter 61
Deák Farkas 53, 54
Deák Ferenc 248
Debrecen 32, 34, 35, 40
Delehay Hyppolite 11
Delmár Emil 271–281
Demkó Kálmán 44
Déri Balázs 115
Dessewffy család 189
Dessewffy Aurél 189
Dessewffy József 189, 190, 191,
207–237
Deutsch Jahrndorf 46
Dézi Lajos 59, 60
Diest, Friedrich Wilhelm von 78
Dionysius, Periegetes Apher 126
Dobai Székely Sámuel 121
Doležal, Pavel 120
Dominkovits Péter 43
Donnerskirchen 46
Döbrentei Gábor 190
Dubrovnik 101, 104
Dumbrăveni (Elisabethstadt) 65, 67,
80, 81
Duskás István 33
Duvidal, François 70
Ebesfalva → Dumbrăveni
Edóm 107

Egerváry György 45
Eggerer, Andreas 116
Egres 53
Egyházfi Szabó János 184
Egyiptom 14, 105
Ember Győző 33
Emesa → Hims
Endes Péter 170
Engel, Evamaria 30
Entz Géza 162
Erdély 53, 54, 57, 58, 60, 61, 62, 63,
66, 72, 80, 81, 82, 84, 85, 86,
87, 117, 158, 243, 244
Erdélyi László 141, 142
Erdélyi Fejedelemség 53, 242
Erik, VII. dán király 15
Ernst Lajos 187
Érsekújvár 75
Erzsébetváros → Dumbrăveni
Esterházy Dániel 161
Esterházy Miklós 46
Esterházy Pál Antal, II. 224
Everhard 80
Everwijn 80
Eybl, Franz M. 209
Fagel, Gaspar 62, 78, 84
Fagel, Hendrik 84
Faludi Ferenc 142, 143
Falvai Dávid 8
Fáncsy Pál 45
Farkas János 39
Fehéregyháza → Donnerskirchen
Fejérvár → Gyulafehérvár
Fejérpataky László 111
Fekete Csaba 122
Feketeváros → Purbach
Fekethe Miklós 33
Ferdinánd, I., magyar király 103,
136

Ferdinánd, II., magyar király 44
Ferdinánd, V., magyar király 175
Ferenczi András 160
Ferenczi Sándor 157
Ferrari, Andrea 12, 13
Ferraro, Giuseppe 10
Fertőrákos 46
Feyér Piroska 223
Fez 99, 105
Firenze 12
Fiume → Rijeka
Foote, Helen S. 278
Földközi-tenger 98, 106
Fönícia 99, 106
Franciaország 12, 15, 16, 69, 75, 78,
224
Francke, August Hermann 120
Franeker 82, 88
Frankfurt 32
Franfrovics Jakab 111, 112
Frigyes Vilmos, brandenburgi
választófejedelem 58, 77, 85, 86
Fux, Paul 86
Fülöp Vilmos, pfalzi
választófejedelem 74
Füreder Balázs 111, 112
Füzéri György 157
Gaastra, Femme Simon 91
Gabriele, Angelo 16
Galilea 99, 106
Gallia 78, 79, 252
Gallus, Aelius 105
Gecsényi Lajos 31, 32, 33, 35
Gelderland 80
Genova 69, 88
Gergely, Nagy Szent, pápa 162
Gergely Jenő 284
Getzell, Zacharias 39
Géza, I., magyar fejedelem 118

- Gilányi Gergely 242, 244
Gindely Antal 45
 Gizella, magyar királyné 12
Glavanovics Andrea 283
 Goethe, Johann Wolfgang 208
 Golgovics Mátyás 145
Gömöri György 57, 59, 60
 Gráczer Ferenc 145
 Graecia 201, 252
Granasztói György 32
 Greiner, Joannes Jakab 158
 Grib, Sebastian 33
 Griszl Gábor 141, 142, 143
 Gudor Botond 241, 242
 Gyanógeregye 45
 Gyergyai Pál 157
 Gyöngyösi István 153
 Győr 142, 154
 Gyulafehérvár → Alba Iulia
 Gyulaffy László 161
 Gyulai Boldizsár 171
 Gyulai László 162, 164–180, 183
H. Németh István 34
 Habsburgok 15, 66, 77, 97, 103
 Habsburg Birodalom 168
 Habsburg uralkodóház 247
 Hadad 53
 Hadrianus, római császár 126
 Hadrián, I., pápa 12
 Hága 57, 59, 64, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85
Haiman György 60, 61, 87, 88
 Hainburg 45
 Hajdúnánás 53
 Halab 106
 Haller Katalin 160
 Hamburg 59, 77
 Hamel Bruyninx, Gerard 78, 83, 84, 85
 Hamerli Imre, id. 263, 264, 265
 Hamerli Imre, ifj. 263, 264, 265
 Hamerli István 264, 265
 Hamerli Izabella, Matros Jánosné 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269
 Hamerli János 264, 267
 Hamerli József 264, 265
 Hamerli Károly 263, 264, 265
 Hamerly Ferenc 264
 Hammer, Konrád 158
 Hamza ibn Ali 106
Hanák Péter 247
 Hancz János 158
 Harrach, Leonhard Carl 43
 Hársszegi Sámuel 178
 Hasemita-dinasztia 102, 104
 Havasalföld 101
 Haynau, Julius Jacob von 248
 Haynóczi Dániel 120
Hegedűs József 115
 Heen, Georg 33, 35
 Hendrik Casimir, II., Friesland helytartója 82
 Henrik, I., angol király 7, 13
 Henrik, II., bajor herceg 12
 Henrik, VII., angol király 16
Hermann Egyed 248
Herner János 59, 61, 66, 88
 Herschmann István 142
 Hieronymus → Szent Jeromos
Hildebrandt, Reinhard 33
 Hildegarde császárné 9
Hiller István 97, 98
 Himmler, Heinrich 283
 Hims 106
 Híosz 102

Hoffmann Lajos 265
Hoffmann Sarolta 265
Hofmayer József 162
Hollandia 57, 66, 69, 73, 76, 77, 78,
79, 82, 84, 85, 87, 88
Holt-tenger 107
Honorius, II., pápa 7, 13
Honterus János 126
Horatius, Quintus Flaccus 124
Horn Ildikó 53
Horthy Miklós, ifj. 283, 284, 285,
287, 288
Horti István 88, 89
Hottinger, Johann Heinrich 129, 130
Höffler család 263
Hugler, Max 280
Hunyadi Regináld 145
Illik Péter 46
Inchofer Menyhért 118, 129
Ince, XI., pápa 69, 77
Inczédi Mihály 84
Innsbruck 287
Ipolyi Arnold 248
Irak 106, 107
Ístanbul (Isztambul) 12, 63, 87, 97,
100, 101, 102, 104, 105
István, I. magyar király 12
Iunius, Franciscus 123
Iványi Béla 117
Iványi-Grünwald Béla 189
Ízmir 101
Izrael 106, 163
Izsák Lajos 284
Jacob, Frank Dietrich 32
Jakab, II. angol király 59, 65, 69
Jakó Zsigmond 58, 59, 60, 61, 87
Jankovics József 57, 62, 187
Jankovits Márton 141, 142, 143, 145
János Albert (Jagelló), I. 16

Janus Pannonius 121
Járfalu → Deutsch Jahrndorf
Jaulus Gyula 263
Jemen 105
Jeney-Tóth Annamária 111
Jeruzsálem 10, 99, 106
Jóannész Palaiologosz, VIII., bizánci
társcsászár 15
Jordán Királyság 104
Jordánia 105
Júdea 99, 106, 107
Juvenalis, Decimus Junius 226
Kaczor János 152
Kafarnaum → Kapernaum
Kairó 106
Káldi György 116, 118
Kállay Miklós 285
Kalmár Ambrus 34
Kandler, Andreas 31, 33
Kapernaum 106
Kaposi Juhász Sámuel 60
Károly (Nagy), I., frank császár 9,
12, 118
Károly, II., angol király 68
Károly, II., pfalzi választófejedelem
74
Károly, V., német-római császár 103
Károly Gusztáv, X., svéd király 85
Károly Lipót, V., Lotharingia
hercege 75
Károlyfehérvár → Alba Iulia
Károlyi Gáspár 116, 118, 119
Kassa 32, 33, 34, 35, 38, 40, 215
Katzler András 160
Kazinczy Ferenc 247
Kecskeméthy Aurél 248
Kékkő 111, 112
Kemény János 54
Kempis Tamás 120, 121

Kenyeres István 43
Kerekes Dóra 97, 99, 101, 102
 Kereszteg 53
Keserü Bálint 57, 59, 61, 66, 88
Király Erzsébet 112
 Király János 145
 Kismarton 44, 46
 Klement Márton 32
 Kodály Zoltán 264
 Kolosvári István 57–73, 77, 79–91
 Kolozsmonostor 158
 Kolozsvár → Cluj Napoca
Koltay-Kastner Jenő 61
 Komárom 32
Komlóssy Gyöngyi 115
 Koncz Éva 160
Koncz József 58, 59, 61, 65, 66, 67, 68, 86
 Konstantinápoly → İstanbul
 Kopasz Gábor 145
 Koróni 77
Kortholt, Christian 117, 123
 Kossuth Lajos 247
 Kovács András 33, 35
 Kovács János 166, 167, 168, 172, 174, 177
 Kovács Sala Lénárt 34
Kovács Zsuzsa 7, 11
 Köleséri Sámuel 119, 122
 Köln 273
 König János 159
 Köprülüdámádi Szijavus, oszmán pasa 98
 Kőszeg 45, 49
Kövári László 158
 Krakkó 53
 Kramprich, Daniel Johann 85
 Krausz János (Johann Krauss) 48
 Kresznerics Ferenc 142
 Krekwitz, Friedrich von 97
 Krmann Dániel 120, 121
Kropf Lajos 15, 16
Krug, Hansjörg 43
Kubinyi András 31
 Kuti Dénes 142, 145
 Küroszi Theodoréosz 117, 121, 126, 128
 Kyrenaika → Ptolemais
Ladányi Sándor 57, 88
 Lajos (Nagy), I., magyar király 157
 Lajos, XII., francia király 15, 16
 Lajos, XIV., francia király 69, 75, 79
 Lajos, Burgundia hercege 79
 Lakatos István 212
 Lakompak 45
 Lapidida, Josephus 158
 Lászlóffy Antal 171
Lazius, Wolfgang 116, 118, 133
Le Long, Jacob 116, 117
Le Roux de Lincy, Antoine 16
 Leeuwarden 82
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 115
 Lemhény 157
 Lengyelország 17, 77, 221
 Lepsényi István 243
Levi, Ezio 9
 Libanon 106
 Líbia 105, 106
Lieburg, F. A. van 61, 72
 Lipcse 116, 119, 120
 Linck, Christoph 33
 Lipót, I., német-római császár 74, 107, 175
 Littke család 263
 Livorno 101
 Locsmánd → Lutzmannsburg
 Londinum → London

London 57, 66, 192, 210, 273
Lonovics József 247, 248, 249, 255
Lothar von Supplinburg, III., német király 7, 13, 18
Lotharingia 75
Lovelace, Richard 196, 222
Lutzmannsburg 46
Magyar Királyság 31, 53, 54
Magyarország 10, 11, 12, 15, 31, 32, 33, 34, 35, 57, 58, 60, 63, 76, 97, 102, 107, 175, 180, 189, 248, 253, 254, 255, 256, 257, 271, 272, 273, 284
Magyaróvár 43, 47, 49
Magyary-Kossa István 142
Makó 34
Mamucca della Torre, Marc'Antonio 102
Mandach, Conrad von 271, 275, 276
Máramaros megye 84
Marburg 88
Márfi Attila 263, 264, 265
Mária, I., magyar királynő 157
Mária Terézia, magyar királynő 141, 168
Marokkó 99, 105
Marth Mátyás 119
Martialis, Marcus Valerius 141, 143
Matros János 263, 265, 266, 268, 269
Matros Jozefin 268
Matros Mária 268
Mattersburg 46
Mátyás, II., magyar király 97
Maurois, André 209
Mauthausen 283, 284, 285, 286, 287, 288
Medina 107
Mehmed, IV., oszmán szultán 98
Mekka 102, 104, 107

Melanchton, Philipp 118, 138
Mezopotámia 106
Migne, J. P. 127
Miklós E. 61
Miklósfalva → Nickelsdorf
Miksa, I., német-római császár 16
Milliken, William Mathewson 278, 279
Miskolci Csulyak István 242, 243
Mohamed, próféta 104
Molnár József 59, 60
Monok István 119
Monte, Hans de 34, 38
Montesquieu (Charles-Louis de Secondat) 202, 229, 230
Morus Tamás 58
Mosz, Jan von der 32
Mussafia, Adolf 7, 8, 9
Musztafa, II., oszmán szultán 98
Nachtigall János 158, 159, 160
Nádasdy Tamás 118, 136
Nagy Iván 111
Nagy László 44, 54
Nagy Sándor, makedón uralkodó 106
Nagycenk 45
Nagyenyed 57, 81, 88
Nagymarton → Mattersburg
Nagyszombat 33
Nánás → Hajdúnánás
Napóleon, Bonaparte 202
Nápoly 287
Naszmi efendi 98
Nattl, Georg 44
Necknemarkt 46
Németh Erika 43
Németh Lajos 141
Németh S. Katalin 141
Németország 58, 159

New York 273, 278, 279
Nickelsdorf 46
Niederdorf 287
Nieuwkerk, Marius van 62, 89
Noack, Lothar 62
Nyék → Necknemarkt
Nyújtód 157
Odoardo, francia király 13, 14, 24
Oláh Róbert 119, 122
Olla János 35, 37
Olmütz 158
Orhán, I., oszmán uralkodó 104
Orazi, Veronica 9
Orosz István 223
Orosz József 189
Oszmán, I., oszmán uralkodó 98, 104, 105
Oszmán Birodalom 97, 99, 102, 104, 105
Otrokocsi Fóris Ferenc 117, 126, 128
Ovidius, Publius Naso 98
Ötvös Péter 53
Özcan, Abdülkadir 103
P. Vásárhelyi Judit 118
Palesztina 99, 106
Pálffy Géza 97
Pálffy Móric 247, 248, 249, 255
Páll Sámuel 166, 170
Pálóczy Horváth Ádám 143
Palombini, Barbara von 103
Pamuk, Şevket 105
Pannonhalma 141, 142, 152, 154
Pap Benedek 34
Pap György 34, 35, 40
Pápai Páriz Ferenc 124
Papp Klára 53
Párizs 13, 79, 227, 275
Pataki István 157

Páter Pál 157
Pécel 187
Pech Severinus 158, 159
Péchy Simon 49
Pecz Vilmos 215, 222
Péczely Sarolta 264
Pécs 263, 264, 265, 266, 269
Perényi Mária 111, 112
Pernyeszi Zsigmond 84
Pest → Budapest
Pétervárad (ma Novi Sad része) 102
Petneházy Dávid 76
Petra 105
Piacentini, Marcello 7, 8, 11
Pilch Andor 263
Pokoly József 61, 90
Pole, Richard 16
Poncelet, Albert 9
Ponori Thewrewk József 189, 191, 215, 216, 233
Popper Lászlóné, dr. 272
Posztómetsző András deák 33
Pozsony 31, 32, 35, 38, 39, 40
Prága 13, 16
Preto, Paolo 101
Prickler, Harald 43, 44
Priszkosz rétor 117, 127
Ptolemais 106
Purbach 46
Püspöknádasd 264
R. Várkonyi Ágnes 58
Ráday Gedeon, id. 187
Ráday Gedeon, ifj. 187
Raguza → Dubrovnik
Rákóczi György, I., erdélyi fejedelem 53, 54
Rákóczi György, II., erdélyi fejedelem 85

Rákóczi Zsigmond, erdélyi
fejedelemelem 242
Rákos → Fertőrákos
Rát Imre 142
Ráth Károly 45
Ratkovics Károlyné (Hoffmann
Marianne) 265
Ratzky Rita 187
Regätz (Rogatz), Hans 34
Reinperger, Christoph 34, 38
Reményi Sándor 191
Rijeka 101
Rio de Janeiro 284
Rodolf János 241
Róma 9, 10, 201, 283, 287
Római Birodalom 105
Roßnauer, Hans 33, 34, 35, 36, 37
Rot, Hans 271
Rózsavölgyi Andrea 271
Rudolf, II. (Rudolf, I.), magyar
király 44, 53
Ruland, Ott 32
Rumélia 105
Ruppius, Casparus 71, 72
Ruszt 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49
Sági Ferenc 46
Sajghó Benedek 141, 142, 144
Salamon Vince 266, 269
Sant'Egidio 13
Santa Eugenia 13
Santa Giuliana 13
Santa Guglielma → Szent Vilma
Santoro, Caterina 7
Sárdi Margit 241
Sáringer János 283, 284, 285, 287
Sárközy Péter 7
Sárosi János 87
Sárospatak 32, 33, 35
Sas Péter 157, 159, 160

Sauska Ferenc 142, 145
Schleicher Elek 144
Schuchbauer Antal 158, 159, 160
Schutte, O. 64, 77, 78, 79, 85, 87
Schwalbach 158
Scott, James 76
Semsi efendi 98
Serpilius Vilmos Sámuel 119
Sey Gábor 263, 264, 265
Simándi János 33
Simon István 184
Sínai-félsziget 105
Sinán pasa 152
Sipos Gábor 88, 90
Skorzeny, Otto 284, 285
Ślaski, Jan 7, 14
Sluis, Jacob van 63, 82
Sobieski János, lengyel király 69
Sólyom Jenő 119, 121, 122
Somer, Bernard 61
Somogyi Éva 248
Somogyi Péter 145
Sopron 43, 44, 45, 46, 118, 119, 121
Spanyolország 15, 75
Spett, Jürgen 62
Stoll Béla 142, 241
Stora, Raphael 273, 278
Stubek Mátyás 33, 38
Svájc 65, 66, 75, 264, 271, 272, 280
Svédország 63, 74
Sylvester János 115, 116, 118, 119,
132, 133, 134, 135, 136, 137, 138
Szaád bin Zejd, mekkai serif 102,
103, 104
Szabad György 247
Szabó Péter 35
Szabó Péter 53
Szabó T. Attila 170

- Szádeczky Béla* 58
 Szafavida-dinasztia 106
 Száfi, II. → Szulajmán, I.
 Szakáll János 158, 162, 164–174,
 177, 179, 183
Szakály Ferenc 34
 Szakolczai István 142
 Szaladin szultán 14
 Szalay Flóra 263
 Szamária 99, 106
 Szári Szulejmán pasa 98
 Szászország 75, 77
 Széchenyi István 189, 191, 207–237
 Székesfehérvár 16
Szelestei N. László 115, 119, 121
 Szelim Giráj, I., tatár kán 102
 Szélyes Mihály 166
 Szenci Molnár Albert 118, 123, 241
 Szendrő 243
 Szent Alajos 159
 Szent János, Evangélista 159, 161
 Szent János, Keresztelő 159, 161, 163
 Szent János, Nepomuki 159, 161
 Szent Jeromos 116, 117, 121, 127
 Szent Károly, Borromei 159
 Szent Katalin, Alexandriai 160
 Szent Kristóf 159
 Szent Pál apostol 117, 122
 Szent Rókus 159
 Szent Sebestyén 159
 Szent Vilma 7, 8, 10–26
 Szerdahely 35
 Szerencs 242
 Szidón 99, 106
Szilágyi Ágnes Judit 283, 284, 285,
 287
Szilágyi Sándor 58
 Szilágyi N. Sándor 241
 Szilágysomlyó 53
 Szíria 14, 99, 106
 Szirmai István 76
 Szkítia 116, 117, 118
 Szmirna → İzmir
 Szófia 100
 Szombathely 45
Szörényi László 117
Szövérfy József 159
 Szulajmán, I., perzsa sah 106
 Szulejmán, II., oszmán szultán 98
Takáts Sándor 31, 53
Tarnai Andor 115, 120, 121
 Teleki József 191, 208, 209, 210,
 212–220, 222, 226, 227, 230
 Teleki László 247
 Teleki Mihály, kancellár 57, 58, 59,
 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 76,
 77, 79, 80, 84, 85, 87
 Telerico, bolgár király 12
 Thaly Kálmán 142
 Thinelli János Frigyes 177, 178
Thomassen, T. H. P. M. 78, 80, 81
Thompson, Stith 7
 Thököly Imre 76
 Thurn und Wlassasina, Franz Ulrich
 von 101
 Thurzó Ferenc 33
 Thurzó György 97
 Tolmeitha 106
 Torkos András 119, 120
 Torkor József 119
 Tót, Georgius 158
 Tótfalusi Kis Miklós 58, 60, 68, 71,
 72, 87, 88, 119, 121, 122
Tóth Gergely 116, 119
 Tóth Krisztina 53
Tózsá Rigó Attila 32
 Töppelt Lőrinc 117, 124

Török Timár Sámuel 158
Törökország 104, 215
Traianus, római császár 105
Treer János 266, 269
Tremellius, Immanuel 123
Tripoli 99, 105, 106
Trócsányi Zsolt 48, 49
Tunézia 99, 105
Türosz 99, 106
Ulászló, II. (Jagelló), magyar király
15, 16
Újsziget 118
V. Kovács Sándor 115
V. Windisch Éva 58
Vaderna Gábor 189, 190, 233
Vajda Sámuel 141, 142, 143
Várady L. Árpád 248
Várday Pál 33
Varga Imre 142
Vasantó Ferenc 34
Vasantó György 34, 35
Vécs 53
Velence → Venezia
Venezia 15, 16, 76, 77, 88, 101, 102,
105
Vergilius, Publius Maro 212, 230
Verona 287
Veselovskij, Aleksandr →
Wesselofsky, Alessandro
Vespasianus, római császár 202
Veterani, Friedrich 101
Vida deák (Veit Gundacker) 33, 35,
38, 39, 40
Vilmos (Orániai), III., angol király
78, 85

Viszota Gyula 189
Voit Pál 273
Waejen, Johannes van der 82
Wallensköld, Axel Gabriel 7, 8, 9
Walther, Samuel Benjamin 120
Wassenaer, Willem van 79
Weidhorn, Manfred 222
Wenzel Gusztáv 15
Wesselényi Anna 53, 54
Wesselényi Ferenc, I., magyar nádor
53
Wesselofsky, Alessandro 8, 9
Wien 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 44,
57, 59, 60, 63, 64, 76, 78, 80, 83,
84, 85, 87, 97, 98, 100, 101, 102,
103, 116, 118, 122, 141, 142,
143, 144, 145, 160, 160, 173,
187, 194, 195, 205, 218, 248,
263, 272, 280, 283
Willmann Mária 263
Windisch-Grätz, Alfred Candidus
Ferdinand zu 248
Zapf, Hans 34, 35
Zichy István 272
Zimányi Vera 43
Zlatar, Zdenko 105
Zongó János 35
Zurány → Zurndorf
Zürich 75
Zurndorf 46
Zsigmond (Luxemburgi), magyar
király 14, 15, 111, 157
Zsitai Vitál 145
Zsolnay család 263

A Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények megvásárolható
a Balassi Intézetben, a Magyar Országos Levéltárban,
az MTA Irodalomtudományi Intézetében
és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaságnál.
Az eddig megjelent számok elérhetőek
az Elektronikus Periodika Archívum honlapján.

A nyomdai munkálatokat a Copy CAT Kft. végezte, 2011-ben
Felelős vezető: Könczey Áron
Tördelés, nyomdai előkészítés: AbiPrint Kft.
Megjelent 19 (B/5) nyomdai ív terjedelemben